

ISSN 2075 – 9584

МАРКАЗИ ТАДҶИҚОТИ СТРАТЕГИИ
НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

**ТОҶИКИСТОН
ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ**

ЦЕНТР СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

**ТАДЖИКИСТАН
И СОВРЕМЕННЫЙ МИР**

CENTER FOR STRATEGIC RESEARCH UNDER THE
PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

**TAJIKISTAN
AND CONTEMPORARY WORLD**

№1 (81) 2023

Душанбе – 2023

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӮЗ

Муассис: Маркази тадқиқоти стратегии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2003 таъсис ёфтааст. Дар як сол чор шумора нашр мешавад.

Учредитель: Центр стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан
Журнал основан в 2003 году. Периодичность издания – 4 раза в год.

Founder: Center for Strategic Research under the
President of the Republic of Tajikistan
The journal was founded in 2003. The journal is published four times per year.

Главный редактор:

Усмонзода Х.У. доктор философских наук, профессор,
член корреспондент НАНТ

Редколлегия:

П.А. Мухаммадзода, доктор политических наук.
К. Олимов, доктор философских наук, академик НАНТ.
Ш. Рахимзода, доктор экономических наук.
А. Курбонов, доктор философских наук.
А.Б. Мирсаидов, доктор экономических наук, профессор.
Дж. С. Пирзода, доктор экономических наук, профессор.
Л. Саидмурадов, доктор экономических наук, профессор, чл.корр. НАНТ.
Р.Р. Кудратов, доктор экономических наук, профессор.
К.К. Давлатзода, доктор экономических наук, профессор.
К. Миралиён доктор политических наук.
О.Ш. Назриева, кандидат философских наук.
З. Давлатов (ответственный секретарь),

Перевод и редакция таджикских, русских и английских текстов

Давлатов Зубайдулло, Сатторов Киёмуддин, Мансур Суруш, Шарифзода С.С.

Технический редактор: Олимзода Валиджон

Маҷаллаи “Тоҷикистон ва ҷаҷони имрӯз” ба феҳристи маҷаллаҳои илмии тақризиавандаи Комиссияи олии аттестациони назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 марти соли 2020 таҳти №96 ва Комиссияи олии аттестациони Вазорати маориф ва илми Федерасияи Руссия ворид карда шудааст. Инчунин, маҷалла дар индекси иқтибосҳои илмии Россия (РИНЦ) пайваста ворид карда мешавад. Маҷаллаи мазкур дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 135/МЧ - 97 аз 24 июли соли 2019 ба қайд гирифта шудааст.

Журнал «Таджикистан и современный мир» включен в перечень ведущих рецензируемых журналов и изданий Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Республики Таджикистан от 19 марта 2020 года за №96 и Высшей Аттестационной Комиссии (ВАК) Министерства образования и науки Российской Федерации. А также журнал входит в индекс рецензируемых научных журналов России (РИНЦ). Зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство о регистрации (№ 135/МЧ - 97 от 24 июля 2019 года).

Подписной индекс журнала: 77968

Адрес редакции: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 89.

Тел: (992 37) 221-11-00, 221-16-36; e-mail: info@mts.tj

УДК: 327.7

ТОҶИКИСТОН ВА ҶОМЕАИ ҶАҶОНИ ДАР ҶАЛЛИ МУШКИЛОТИ
ОБУ ИҚЛИМ

МУҶАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАҶМОН,

доктори илмҳои сиёсӣ, муовини директори

Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;

тел.: 992-372-27-86-96; e-mail: mts-05022019@mail.ru

ИБОДЗОДА АНВАР ҲАБИБУЛЛО,

номзади илмҳои сиёсӣ, сардори Раёсати кадрҳои

Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон

734054, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шероз 33;

тел.: 992-337-221-18-08; e-mail: hrdep@mfa.tj

Дар мақолаи мазкур натиҷаҳои раёсати Тоҷикистон дар Конфронси оби СММ – 2023 таҳлил гардида, доир ба аҳаммияти ҷамоии мазкур дар арсаи ҷаҳонӣ ва пешниҳодҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҷомеаи ҷаҳонӣ дар самти обу иқлим ва оморҳои ҷолиб вобаста ба масъалаи мазкур нишон дода шудааст.

Муаллифон дар мақола мушкилоти об ва тағйирёбии иқлимро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти одамон таҳлил намуда, ба хулосае омаданд, ки ҷама кишварҳои ҷаҳон аз мушкилоти об вобастагӣ доранд. Онҳо бар он андешаанд, ки мушкилоти мазкур ҷомеаи ҷаҳониро ба таъвилӣ овардааст ва масъалаи муттаҳидсозии ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷиҳати ҳалли масъалаҳои марбут ба об муҳиммияти бештарро касб менамояд.

Вобаста ба ин, муаллифон ташаббусҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар самти обу иқлим мавриди таҳлил қарор дода, нақш ва саҳми таърихӣ кишварро ҳамчун муттаҳидкунанди ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ҳалли мушкилоти обу иқлим баррасӣ намуданд.

***Калидвожаҳо:** Тоҷикистон, ҷомеаи ҷаҳонӣ, Конфронси оби СММ – 2023, мушкилоти об, тағйирёбии иқлим, ташаббуси байналмилалӣ, конфронси байналмилалӣ, дипломатияи об, сиёсати хориҷӣ, Қатъномаи СММ, «Раванди Душанбе оид ба об».*

Бояд қайд намуд, ки иқлим тағйир меёбад ва хоҳад ёфт, ки ба ҷомеаи ҷаҳонӣ асосан тавассути об таъсир мерасонад. Тағйирёбии иқлим ба дастрасӣ, сифат ва миқдори об барои эҳтиёҷоти асосии инсон таъсир

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

расонида, ба истифодаи самараноки ҳуқуқҳои инсон ба об ва санитария барои миллиардҳо одамон таҳдид мекунад. Тағйир додани гардиши об инчунин, ба истехсоли энергия, амнияти озуқаворӣ, саломатии инсон, рушди иқтисодӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ хатар эҷод мекунад ва ба ин васила ноил шудан ба Ҳадафҳои Рушди Устуворро ба таври ҷиддӣ таҳдид менамояд.

Таъсири тағйирёбии иқлим дар вақтҳои охир тавассути ҳолати захираҳои об бештар эҳсос мешавад: хушксолиҳо ва обхезии шадид, боришоти нобаробари мавсимӣ ва обшавии босуръати пиряхҳоро дар гушаю канори ҷаҳон ба назар мерасад.

Дар айни замон об, махсусан оби тоза, захираи ҳаётан муҳими стратегӣ ба ҳисоб меравад. Дар солҳои охир истеъмоли об дар ҷаҳон афзоиш ёфтааст ва таҳдиде вучуд дорад, ки об барои ҳама кофӣ нахоҳад буд. Тибқи маълумоти Комиссияи Ҷаҳонӣ доир ба об, имрӯз ҳар як шахс барои нӯшидан, пухтупаз ва гигиенаи шахсӣ рӯзона аз 20 то 50 литр об ниёз дорад, аммо тақрибан як миллиард нафар дар 28 кишвари ҷаҳон ба ин миқдор об ҳамчун захираи ҳаётан муҳим дастрасӣ надоранд [9].

Илова бар ин мехостем якчанд омори ҷолибро вобаста ба обу тағйирёбии иқлимро бароятон пешниҳод намоем:

1) Оберо, ки шӯрнокии он ҳатто дар шакли буғ ё ях аз 0,1% зиёд нест, оби ширин ё оби тоза меноманд.

2) Аз рӯйи ҳисобҳои гуногун вазни қиёсии оби тоза дар миқдори умумии оби руи Замин 2,5—3 дарсадро ташкил медиҳад.

3) Тақрибан 85-90% оби тоза дар шакли ях мавҷуд аст [10].

4) Ҳоло дар ҷаҳон 3,6 миллиард нафар бо мушкили дастрасии нокифоя ба об дар тули ҳади ақал як моҳи сол рӯбарӯ ҳастанд.

5) Интизор меравад, ки ин рақам **то соли 2050 беш аз 5 миллиард расида**, сокинони Замин дар ин ё он сатҳ ба норасоии об дучор хоҳанд шуд [6].

6) Сӯзишвории истихрочшуда, аз қабилҳои ангишт, нафт ва газ то ба ҳол бузургтарин омилҳои ҳастанд, ки таъсирашон ба тағйирёбии иқлим бештар буда, беш аз 75 дарсади партовҳои ҷаҳонии газҳои гулхонаӣ ва тақрибан 90 дарсади партовҳои гази карбонро ташкил медиҳанд [7].

7) Далелҳои илмӣ ба таври возеҳу равшан нишон медиҳанд, ки барои пешгирӣ кардани оқибатҳои бадтарини тағйирёбии иқлим бояд то соли 2030 тақрибан ду маротиба коҳиш додани партовҳо ва то соли 2050 ба сифри партовҳо ноил шудан лозим аст [8].

8) Ба таъкиди коршиносон 70 дарсади ҳолатҳои фавқулода ва 80 дарсади талафоти иқтисодӣ ба омилҳои монанд ба офатҳои табиӣ марбут ба об иртибот дорад. Дар солҳои гуногун зарар аз офатҳои табиӣ марбут

ба об 8-9 дарсади ММД-ро ташкил медиҳад, ки чунин ҳолат на танҳо хосси Тоҷикистон, балки хосси дигар давлатҳо, хусусан давлатҳои ру ба рушд, мебошад.

9) Дар Тоҷикистон 98 дарсади нури барқ дар нуругоҳҳои барқи обӣ истеҳсол мешавад ва ин дар ҳолат, ки мо ҳамагӣ 5% -и зарфиятҳои гидроэнергетикии кишварамонро аз худ кардаем.

10) То соли 2050 иқтисоди нуругоҳҳои барқи оби Тоҷикистон 2 баробар афзоиш дода мешавад, ки ба ин васила дар рушди “иқтисоди сабз” саҳми муносиб мегузорем.

11) Тоҷикистон аз рӯи ҳиссаи истеҳсоли нури барқ аз захираҳои барқароршавандаи обӣ, яъне тавлиди “энергияи сабз”, дар ҷаҳон дар мақоми 6 қарор дорад[1].

Дарвоқеъ, ҳама кишварҳои ҷаҳон аз мушкилоти об вобастагӣ доранд. Мушкилоти мазкур дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти одамон ба назар мерасад. Умуман, мушкилоти номбурда ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиш овардааст. Масъалаи муттаҳидсозии ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷиҳати ҳалли масъалаҳои марбут ба об муҳимияти бештарро касб менамояд.

Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки нақши Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаббусҳои он дар масъалаи муттаҳидсозии ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ҳалли мушкилоти обу иқлим рӯз аз рӯз меафзояд.

Пиромуни масъалаи мазкур Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронии худ дар доираи Конфронси **оби СММ–2023** қайд намуданд, ки *«Дар ин давра бо ташаббуси Тоҷикистон Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид доир ба ин мавзӯ нӯҳ қатънома қабул кард, ки ҳадафи онҳо ба муттаҳидсозии ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷиҳати ҳалли мушкилоти мавҷудаи вобаста ба об ва суръат бахшидан ба амалҳо дар ин ҷода нигаронида шудааст»* [2].

Таҳлили ташаббусҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қатъномаҳои СММ вобаста ба онҳо нишон медиҳад, ки дарвоқеъ, Тоҷикистон аввалин ташаббусро дар самти обу иқлим соли 1999 аз минбари Созмони Милали Муттаҳид пешниҳод намуд буд, ки дар натиҷа қатъномаи махсуси СММ оид ба эълон кардани соли 2003 ҳамчун “Соли байналмилалии оби тоза” қабул гардид.

Вобаста ба ин, мехоҳем як марҳилаи муҳими таърихро оид ба ташаббусҳои кишварҳои ҷаҳон дар доираи СММ, аз ҷумла Тоҷикистон ва қатъномаҳои махсуси СММ марбут ба ин ташаббусҳо, бароятон чунин шарҳ диҳем. Аз соли 1999, яъне аз соли пешниҳоди аввалин ташаббуси байналмилалии Тоҷикистон то ҳол СММ вобаста ба ташаббусҳои кишварҳои ҷаҳон дар соҳаҳои гуногун қатъномаҳои махсус оид ба эълони

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРҶЗ

солҳоро дар ин ё он мавзуи муайян қабул намудааст. Аксари ин қатъномаҳо ҳоло вобаста ба моҳияташон амал намекунанд ё муҳлати татбиқашон ба итмом расидааст, ки пайгирии мавзӯ ва идомаи ёфтани чунин ташаббус имкон надорад ё мувофиқи мақсад шуморида намешавад. Вале дар баробари ин ҳама қатъномаҳои СММ вобаста ба ташаббусҳои кишварҳо ҷаҳон аз соли соли 1999 то соли 2023 қабулшуда, бояд махсус қайд намоям, ки ташаббусҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзуи об, ки тамоми мавҷудоти олам аз он вобастагӣ дорад, ягона қатънома ва ташаббуси амалкунанда ё зиндае мебошад, тайи ду даҳсола амал намуда истодааст. Баъд аз гузашти солҳо имрӯз низ пайгирии минбаъдаи мавзуи мазкур дар доираи дипломатияи об дар низоми сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон идома дошта, вобаста ба ташаббусҳои навбатии кишвари мо қатъномаҳои махсуси СММ пай дар пай қабул гашта истодааст. Метавон гуфт, ки мавзуи интиҳобнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешниҳодҳои ташаббусҳои байналмилалии кишвар дар сатҳи ҷаҳонӣ ин худ бозгӯии сиёсати санҷидашуда ва ояндабинонаи бунёдгузори сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад.

Бояд қайд намуд, ки ҳадаф аз роҳандозии ташаббусҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти обу иқлим тавассути пешбурди дипломатияи об ҳамчун ҷавҳари сиёсати хориҷии кишвар ва истифодаи оқилонаи захираҳои об ба ҷомеаи ҷаҳонӣ, ин ироаи махусуси мушкilotи соҳаи мазкур ва дарёфти роҳи ҳалли онҳо мебошад.

Талошҳои Тоҷикистон дар самти об собит намуданд, ки об метавонад ба сифати омили муттаҳидкунанда дар низоми равобити кишварҳо ва умуман барои ҷомеаи ҷаҳонӣ нақши калидӣ бозад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронии худ дар ифтитоҳи Конфронси оби СММ–2023 иброз намуданд, ки Тоҷикистон тайи ду даҳсолаи охир масъалаҳои обро дар рӯзномаи ҷаҳонии рушд пеш мебарад [1].

Бояд қайд намуд, ки конфронси доирнамудаи СММ оид ба масоили об таҳти ҳамраисии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Шохигари Нидерланд тавонист, ки доираи васеи иштирокчиёнро аз тамоми гӯшаю канори ҷаҳон ҷиҳати баррасии яке аз мавзӯҳои калидӣ ва ҳаётан муҳим, ки ҳама соҳаҳои дигар аз он вобастагӣ доранд, ба ҳам овард. Илова бар, замина ва шароити муносибро бо мақсади табодули таҷрибаи ҷонибҳо фароҳам овард, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ аз ин фурсату имконият дуруст ва самаранок истифода намуданд. Конфронси мазкур бештар аз лиҳози мусоидат ба дарки дурусти таҳдидҳо ва мушкilotи соҳа, инчунин, дарёфти роҳҳои

муассир ва самарабахш дар таърих сабт гардид. Натиҷаҳои конфронси мазкур ба дарки амиқи муҳимияти об ва идораи оқилонаи он мусоидат намуд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ вобаста ба нақши Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қудрати бузурги об ҳамчун муттаҳидсозии ҷомеаи ҷаҳон чунин баён доштанд: “Об дар ҳақиқат ҳам сарчашмаи ҳама мавҷудоти зинда дар олам аст. Бинобар ин, об қудрати муттаҳидсозии ҳамаи моро дорад. Мо аҳли ҷаҳонро ба шаҳри Нью-Йорк овардем, акнун мо метавонем амалҳои таҳиягардидаи муштаракро дар соҳаи об ба ҷаҳон расонем. Тоҷикистон ва Подшоҳии Нидерланд дар як муддати нисбатан кӯтоҳ барои пешбурди масъалаҳои вобаста ба обу иқлим корҳои зиёдеро анҷом доданд. Иштироки фаъоли ду кишвар дар Панели сатҳи баланд оид ба об, Эътилофи обу иқлим ва Раванди оби Душанбе дар баробари дигар платформаҳои ҷаҳонӣ гувоҳи ин гуфтаҳо мебошад. Мо ин шарикиро ҳамчун намунаи ҳамкориву ҳамдиلى, хусусан миёни кишварҳои мутаракқӣ ва рӯ ба тараққӣ, болооб ва поёноб арзёбӣ мекунем. Таъкид намуданд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Шоҳигарии Нидерланд ҳамраисони ин Конфронс дар ҳама марҳилаҳо бо кишварҳои аъзои Созмони Милали Муттаҳид ҳамкорӣ хуб доштанд. Ин робитаҳо кишварҳои сайёро дар масоили об шарикони воқеӣ гардонд. Ин аст қудрати бузурги об, ки қитъаҳо, кишварҳо ва фарҳангҳои гуногуни ҷаҳонро муттаҳид месозад. Дар ҳақиқат, ин Конфронс ҷаҳонро муттаҳид сохт. Моро зарур аст, ки вобаста ба об дидгоҳи наве дошта бошем, ки дурнамои рушди захираҳои онро инъикос намуда, ҳамзамон, ба таҳкими нақши захираҳои оби тоза дар рӯзномаи баъдинаи ҷаҳонӣ мусоидат кунад” [5].

Қобили зикр аст, ки суҳанрониҳои Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар минбарҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ ҳамеша бо пешниҳоди ташаббусҳои асосноку созанда, пеш аз ҳама, ба рушди муштаракӣ устувор, таҳкими ҳамкорӣ ва робитаи байни давлатҳо ва муттаҳидсозии ҷомеаи ҷаҳонӣ равона гардидаанд.

Таҳлили фарогири суҳанрониҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар доираи Конфронси оби СММ-2023 ва чорабиниҳои канорӣ он ба мо маълум гардид, ки Пешвои миллат аз ҷомеаи ҷаҳонӣ дар самти мушкилоти обу иқлим даъват ба амал оварда, пешниҳодҳои зеринро ироа намуданд:

1. Вақти он расидааст, ки дар низоми Созмони Милали Муттаҳид як воҳиди махсус оид ба об таъсис дода шуда, фиристодаи вижаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба об таъйин карда шавад;

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

2. Мавқеи мавзуи об дар рӯзномаи Созмони Милали Муттаҳид ва дигар созмонҳои байналмилалӣ ба минтақаи бояд тақвият дода шавад.

3. Бо дарназардошти алоқамандии зичи об бо дигар ҳадафҳои рушди устувор, об бояд дар дигар рӯзномаҳои ҷаҳонӣ ва ҷамъомадҳои сатҳи баланд ҳамгиро карда шавад.

4. Сарфи назар аз баъзе пешрафтҳо, барои ноилшавӣ ба Ҳадафҳои Рушди Устувор, аз ҷумла ҳадафи шашум ва дигар ҳадафҳои марбут ба об, зарур аст, ки талошу амалҳои худро ба маротиба афзоиш диҳем;

5. Бо мақсади назорати пайвастаи раванди татбиқи уҳдадорӣҳо, аз ҷумла Рӯзномаи амали об, зарур аст, ки конфронсҳо ва дигар ҳамоишҳои Созмони Милали Муттаҳид минбаъд мунтазам, шояд ҳар ду-се сол як маротиба баргузор карда шавад;

6. Кишварҳои ҷаҳон ба Конфронси наҷбатӣ доир ба татбиқи Даҳсолаи байналмилалӣ об, ки соли 2024 дар шаҳри Душанбе баргузор мешавад, даъват гардиданд.

7. Дар якҷоягӣ бо кишварҳо ва ҷонибҳои манфиатдор Ҳаритаи роҳро барои соли 2025 таҳия намуда, раванди омодагӣ ба соли 2025 ҷиҳати мизбонии Конфронси байналмилалӣ дар мавзуи ҳифзи пирияхоро фарогири натиҷаовар ба роҳ монем. Вобаста ба ин масъала, аз кишварҳои узви Созмони Милали Муттаҳид ва дигар ҷонибҳои манфиатдор ҷиҳати ҳамкории дар ин самт даъват ба амал оварданд.

8. Пешниҳод намуданд, ки Конфронси наҷбатии СММ доир ба масъалаҳои об соли 2028 дар шаҳри Душанбе дар фарҷоми Даҳсолаи амал “Об барои рушди устувор” баргузор гардад.

9. Зимни татбиқи амалу уҳдадорӣҳо ва умуман Рӯзномаи амал оид ба об пешниҳод намуданд, ки “Раванди оби Душанбе”, ҳамчун платформаи пайгирӣ васеъ истифода карда шавад.

10. Натиҷаю паёмҳои Конфронс бояд ба дигар ҷорабиниҳои калидии вобаста ба об, тағйирёбии иқлим, пешгирии офатҳои табиӣ ва умуман, ҳамаи масъалаҳои марбут ба татбиқи Ҳадафҳои Рушди Устувор ҳамбастагӣ ва ҳамроҳангӣ дошта бошанд.

11. Ноил гардидан ба натиҷае, ки хусусан ба кишварҳои осебпазир дар ҳалли мушкилоти об мусоидат намояд.

12. Ҷиҳати рафъи мушкилоти марбут ба об барои дастгирӣ аз кишварҳои камтаракӣ ва рӯ ба таракӣ бояд ҳаҷми сармоя ва маблағгузори афзоиш дода шавад.

13. Кӯшишҳои муштарак бояд ба натиҷагирӣҳои мушаххас ва пайгирии минбаъдаи созишҳои бадастомада равона карда шаванд, то интизориҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ аз ин раванд ба таври шоиста амалӣ гарданд.

14. Барои ҳифз ва самаранок истифода бурдани ҷамаи сарчашмаҳои оби ошомиданӣ барномаҳои мушаххаси миллӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ таҳия ва татбиқ карда шаванд.

15. Механизмҳои боэътимоди муосир барои таъмини об ва мудирияти самараноки масъалаҳои марбут ба об таҳия ва роҳандозӣ гарданд [3].

Вобаста ба ҳадафу натиҷаҳои конфронс ва иштироки ҷомеаи ҷаҳонӣ дар пешбурди мавзуи ҷаҳонии об ва ҳамкориҳои фарогир дар ин самт Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронии худ чунин баён доштанд: “Албатта, бо баргузор гардидани Конфронси оби Созмони Милали Муттаҳид мушкilotи мо дар ин самт якбора аз байн нахоҳанд рафт. Дар баробари ин, эътимоди комил дорам, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ дар пешбурди мавзӯи ҷаҳонии об тавассути ҳамкорӣ ва дастгирии ҳамдигар бо истифода аз механизмҳои мавҷуда ҷиҳати ҳалли мушкilotи об дар ҷама кишварҳо талошҳои муштарак ба харҷ хоҳад дод... бовар дорам, ки бо ибрази иродаи кавии сиёсӣ, қабули уҳдадориҳо ва роҳандозии амалҳои муассир аз ҷониби ҷамаи мо, яъне кишварҳои узв ва низоми Созмони Милали Муттаҳид, ниҳодҳои молиявӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва ҷама тарафҳои манфиатдор барои татбиқи Рӯзномаи амал дар соҳаи об метавонем ба ҳадафҳои аслии конфронс ноил гардем. Итминони комил дорам, ки ҷамаи мо бо истифода аз ин фурсат, бо таъя ба неруи муттаҳидкунандаи об, барои дастёбӣ ба натиҷаҳои муассири ин ҷамоиши таърихӣ саҳми муносиби ҳудро мегузорем” [2].

Дар умум, бо натиҷагирӣ аз кори Конфронс таъкид шуд, ки ин оғози шоҳроҳи нави амалҳои мушаххаси мо мебошад ва бо неруи нав акнун мо метавонем амалҳои таҳиягардидаи муштаракро дар соҳаи об ба ҷаҳон расонем[4].

Хулоса, об ояндаи умумии башарият аст ва бояд ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ҳамбастагӣ амал намояд, то обро одилона тақсим кунад ва онро устуворона идора кунад. Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки таҳлили пешниҳодҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ва муҳиматарин натиҷагирии Конфронси оби СММ–2023 ҳамчун ҷамоиши таърихӣ барои Тоҷикистон нишон медиҳад, ки кишвари мо баргузориҳои се конфронси байнамилалии навбатиро оид ба масъалаҳои марбут ба обу иқлим дар шаҳри Душанбе ҳамчун макони баргузориҳои чорабиниҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ дар солҳои 2024, 2025 ва 2028 ба нақша гирифтааст. Ташаббусҳои дар боло зикршудаи ҷаҳонии Тоҷикистон барои ҳалли мушкilotи воқеии башарият пешниҳодҳои воқеӣ ва муассир буда, ҳадафу вазифаҳои онҳо вобаста ба авлавияташон хеле оқилона гузошта шуда буданд.

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

Ин ибтикорот ва дигар ташаббусҳои байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон нақш ва саҳми таърихӣи кишвари моро ҳамчун муттаҳидкунанди ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ҳалли мушкилоти обу иқлим тасдиқ менамояд.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар маросими ифтитоҳи Конфронси СММ оид ба шарҳи фароғи миёнамуҳлати ҳадафҳои Даҳсолаи байналмилалӣи амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028”//<http://www.president.tj/node/30273> 22.03.2023 21:06, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

2. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар чорабинии канорӣи корӣ “Об моро муттаҳид месозад”//<http://www.president.tj/node/30255> 22.03.2023 07:58, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

3. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар доираи Конфронси оби СММ-2023//<http://www.president.tj>

4. Эмомалӣ Раҳмон. Иштирок дар маросими пӯшидашавӣи Конфронси оби СММ// <http://www.president.tj/node/30292> 25.03.2023 07:36, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

5. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар маросими пӯшидашавӣи Конфронси оби СММ-2023// <http://www.president.tj/node/30293>, 25.03.2023 07:40, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

6. ВМО: с дефицитом воды в будущем столкнутся более пяти млрд жителей Земли //<https://news.un.org/ru/story/2022/11/1435287>

7. Причины и последствия изменения климата//<https://www.un.org/ru/climatechange/science/causes-effects-climate-change>

8. <https://www.un.org/ru/climatechange/what-is-climate-change>

9. <https://kz.kursiv.media/2016-05-03/top-10-stran-s-samymi-bolshimi-zapasami-presnoy-vody/>

10. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/46155>

ТАДЖИКИСТАН И МИРОВОЕ СООБЩЕСТВО В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМ ВОДЫ И КЛИМАТА

МУХАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАХМОН,

доктор политических наук, заместитель директора
Центра стратегических исследований при Президенте
Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, г Душанбе, проспект Рудаки 40;

тел.: 992-372-21-41-63; e-mail: mts-05022019@mail.ru

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

ИБОДЗОДА АНВАР ХАБИБУЛЛО,

кандидат политических наук, начальник Управления кадров

Министерства иностранных дел Республики Таджикистан.

734054, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Шероз 3;

тел.: 992-337-221-18-08; e-mail: hrdep@mfa.tj

В данной статье анализируются итоги председательства Таджикистана на Международной водной конференции ООН 2023 и показывается актуальность данной конференции на международной арене, предложения Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона мировому сообществу в сфере воды и климата, а также приводится интересная статистика по данному вопросу.

Авторы в данной статье проанализировав проблемы воды и изменения климата в различных сферах жизни людей, пришли к выводу, что все страны мира страдают этой проблемой. Авторы считают, что данная проблема взбудоражила мировое сообщество и вопрос объединения мирового сообщества для решения проблем, связанных с водой, приобретает еще большие актуальности.

Исходя из этого, авторы проанализировав международные инициативы Республики Таджикистан в сфере воды и климата, рассматривают историческую роль и вклад страны в вопросе объединения мирового сообщества для решения водных проблем.

Ключевые слова: *Таджикистан, мировое сообщество, Водная конференция ООН 2023, водная проблема, изменение климата, международная инициатива, международная конференция, водная дипломатия, внешняя политика, резолюция ООН, «Душанбинский процесс по воде».*

TAJIKISTAN AND THE WORLD COMMUNITY IN SOLVING WATER AND CLIMATE ISSUES

MUHAMMADZODA PARVIZ ABDURAHMON,

D. Sc. in Political Science, deputy director of the Center for strategic research under the President of the Republic of Tajikistan

734025, Tajikistan, Dushnabe city, Rudaki ave. 40;

tel.: (+992)-372-27-86-96; e-mail: mts-05022019@mail.ru

IBODZODA ANVAR HABIBULLO,

Candidate of Political Sciences, Head of Personnel Department of the

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan

734054, Tajikistan, Dushanbe city, Sheroz Street 33;

tel: (+992)-337-221-18-08; e-mail: hrdep@mfa.tj

This article analyzes the results of chairmanship of Tajikistan at the UN International Water Conference 2023 and shows the relevance of this conference in the international arena, the proposals of the Leader of the Nation Emomali Rahmon to the world community in the field of water and climate, as well as provides interesting statistics on this issue.

The authors in this article have analyzed the problems of water and climate change in various spheres of people's life and concluded that all countries of the world suffer from this problem. The authors believe that this problem has stirred up the world community and the issue of uniting the world community to solve the problems related to water is becoming even more relevant.

On this basis, the authors have analyzed the international initiatives of the Republic of Tajikistan in the field of water and climate, considering the historical role and contribution of the country in the issue of uniting the world community to solve water problems.

Keywords: *Tajikistan, world community, UN Water Conference 2023, water problem, climate change, international initiative, international conference, water diplomacy, foreign policy, UN Resolution, “Dushanbe Process on Water”.*

УДК: 327.88

**РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН И АФГАНИСТАН – ГОРИЗОНТЫ
СОТРУДНИЧЕСТВА В СВЕТЕ ЗАВЕРШЕНИЯ (ЗАДЕРЖАНИЯ)
МИССИИ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОАЛИЦИИ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ
БЕЗОПАСНОСТИ В АФГАНИСТАНЕ (ISAF) (ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА
2016 -ГОДА)**

САФОЛЗОДА МУХАММАДИ КУРБОН,

доктор исторических наук, профессор Филиала
Московского государственного университета имени
М.В. Ломоносова в городе Душанбе
734025, Таджикистан, г. Душанбе, улица Бухоро 35/1;

Статья посвящена одному из примечательных периодов взаимоотношений между Таджикистаном и Афганистаном первой половины 2016 года в свете конструктивных инициатив Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона по урегулированию афганской проблемы, тогда, когда многие обстоятельства, свидетельствуют о сохранении взрывоопасных составляющих, которые не были искоренены ни тогда, ни и в последующий период пребывания Международной коалиции в Афганистане, но к сожалению, нашли своего «продолжения», весьма печально эволюционировавшие через десятилетие и ближе к 2016 и 2017 гг. Более того, международное террористическое движение талибов не только даёт о себе знать на политическом небосклоне Афганистана, но все более очерчивается удручающая картина возврата к печальному прошлому, то есть, времен, когда определенные акторы, контактируя с талибами, ведут с ними не то что «двойную игру», но и тайные переговоры, имеющие ориентиры к далеко идущим целям. На этом фоне сохраняется один из источников финансирования международных террористов, посев производства и контрабанда наркотиков из Афганистана.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, мир и стабильность, Афганистан, ООН, ОБСЕ, наркотики, международное террористическое движение талибов.

Приближение 2016 года по своему военно – политическому значению для Афганистана должно было занять особое место, так как этот период, якобы, становится гарантией установления относительной безопасности и соответственно, «славного» ухода Международной коалиции по обеспечению безопасности в Афганистане (ISAF) из этой страны.

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӯЗ

Однако, как стало известно, и в 2016 году Международная коалиция не собирается полностью покинуть Афганистан, что по сути своей, способствует созданию сложных проблем по многим направлениям и на этой основе у создавшейся обстановки, не бывает простых решений.

Более того, если взглянуть на прошедший путь Международной коалиции в Афганистане, с начала антитеррористических операций в этой стране, то судя по численности присутствовавших в этой борьбе солдат и офицеров США и НАТО, а также, непосредственно израсходовавшихся финансовых средств, перешагнувших более 800 млрд долларов США, последствия, по логике вещей, должны быть положительными.

Глава государства Таджикистана Эмомали Рахмон в ходе своего визита в Брюссель еще 25 марта 2003 года имел встречу с Председателем Комиссии Европейского союза Романо Проди, где стороны выразили оптимизм в развитии сотрудничества в экономической и политической сферах между Республикой Таджикистан и Европейским союзом, а также обсудили проблемы, касающиеся вопросов безопасности в Афганистане, тем самым, было выражена надежда на то, что Европейский Союз своим активным участием в восстановлении и укреплении экономики нашей страны, «...способствовал бы тем самым повышению уровня собственной безопасности перед лицом таких глобальных угроз, как наркоагрессия и терроризм» [4, С.241].

Безусловно, здесь были затронуты афганская проблема и вопросы касающиеся всеобщей борьбы с контрабандой наркотиков из Афганистана, в том числе и в Европейский континент. Таджикистан в качестве форпоста играет роль сдерживающего фактора по отношению к распространению наркотиков.

Основываясь на этом и на другие обстоятельства, представляющие общее мнение о развитии ситуации в Афганистане, которые идут вовсе не по идеальному графику, в особенности по направлению тотального уничтожения такого фактора, как посев, выращивание, незаконная торговля и контрабанда наркотиков, играющего ключевую роль в деле финансового обеспечения международного терроризма, стороны придерживались такого мнения, что данная проблема весьма сложна и в одиночку ни одно государство не победит данную проблему.

Поэтому, если международное сообщество не окажет Афганистану соответствующую помощь и содействие в деле искоренения данной проблемы, то не исключено, что страна может вернуться к прежним позициям по этой тематике.

Следует отметить, что эти предостережения Главы государства Таджикистана подтвердились в будущем.

Надо подчеркнуть и то важное обстоятельство, что Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон вновь выразил позицию Таджикистана

относительно вовлечения и мобилизации Афганистана в сферу деятельности региональных и международных организаций, в том числе ОБСЕ, так как, совместная таджикско – афганская граница одновременно является и общей границей государств-членов ОБСЕ, что по сути своей обязывает всеобщую заботу и о безопасности этого сообщества. В данном случае, нахождение Афганистана в сфере ОБСЕ, как страну – партнера этой организации, всецело и на пользу Таджикистану в качестве страны, члена ОБСЕ, непосредственно имеющей самые протяженными совместные границы с Афганистаном. Таджикистаном выполняется сдерживающая роль, как форпоста на пути распространения не только массивного потока контрабанды наркотиков, но и международного терроризма, экстремизма, контрабанды оружия и торговли людьми.

Потому и в речи Главы государства Таджикистана было акцентировано внимание на тот факт, что инициатива Таджикистана по привлечению Афганистана в деятельность ОБСЕ в качестве государства-партнёра находит широкую поддержку и выразил убеждение в том, что это важно и для ЕС и для Республики Таджикистан.

Однако, если взглянуть на недавнюю историю, касающуюся присутствия Международной коалиции, то вспоминаются предостережения Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, высказанных ближе к 2004 году, то есть, двадцать лет тому назад, относительно тех вызовов и угроз, исходящих из Афганистана и касающихся обеспечения безопасности не только Афганистана, но и всего центральноазиатского региона, в том числе, уже и в период присутствия США и НАТО в этой стране.

Следовало бы об этом говорить и потому, что еще тогда были явны определенные тенденции, свидетельствующие об одностороннем взгляде на борьбу с международным терроризмом. Тогда, когда реальная картина обрисовывала вхождение ситуации Афганистана в категорию неопределенности и турбулентности, повлекшие за собой целую серию последствий разного рода характера, начиная от возрождения и возвращения международного террористического движения талибов на политическую авансцену этой страны, до того серьезного явления, что их идеи, пока что пытаются найти себе оправдание, в одной отдельно взятой стране, несмотря на игнорирование международного сообщества опасности, исходящей от террористического режима талибов.

Вдобавок, нужно акцентировать внимание на то обстоятельство как, еще идут «подводные» течения, в том числе и осуществления связи по отношению к установившемуся режиму террористического движения талибов в Кабуле и, что из этого выйдет, - время покажет.

ТОЧКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӯЗ

Таким образом, нужно отметить, что эти отрицательные обстоятельства не то, что не были искоренены тогда и в последующий период пребывания Международной коалиции в Афганистане, но и нашли своего «продолжения», весьма печально эволюционировавшие через десятилетие и ближе к 2016 и 2017 гг., когда международное террористическое движение талибов, не только дает о себе знать на политическом небосклоне Афганистана, но все более очерчивается удручающая картина возврата к печальному прошлому, то есть, времен, когда определенные акторы, контактируя с талибами, ведут с ним не то, что «двойную игру», но и тайные переговоры, имеющие ориентиры к далеко идущим целям.

Здесь, необходимо сделать небольшое отступление к тому вопросу, что в дипломатии - есть такое определение: тогда, когда, какая – то сторона ведет переговоры с кем – то, то этот факт означает жесть признания инициативной стороной, приглашенную, то есть, переговаривающую сторону. В этом контексте, все те силы и группы, а также страны, ведущие так называемые сепаратные переговоры с террористическим движением талибов, не только между 1996 – 2001 гг., но и в период активного ведения Международной коалицией военных операций в Афганистане, тем самым, не то, что себя скомпрометировали перед международным сообществом, но и, одновременно, ведя с ними двойную игру, собирались подготовить им место в перспективном правительстве этой страны, тогда, когда большая часть элиты из числа моджахедов, боровшихся с талибами до 2001 года, категорически не приемли их.

Более того, само по себе, в 2016 году активизация тесных переговорных связей США, якобы при посредничестве Дохи, с движением талибов, скорее всего, свидетельствует о соглашательской позиции американцев (США) относительно обеспечения безопасности в Афганистане, без талибов, что и к этому времени, все явнее становясь, рассеивает семена раздора внутри афганского общества и, без того не отличающееся соответствующей сплоченностью.

Однако, специфика данного этапа всеобщей борьбы Международной коалиции по обеспечению безопасности в Афганистане заключается в том, что теперь, они, не то, что ведут непримиримую борьбу с талибами, но и за кулисами этой борьбы, при участии некоторых стран Персидского Залива, ведут активные переговоры с ними. Пока что детали и истинное содержание этих переговоров держатся в секрете, однако просачивающаяся информация, хотя в течении 2016 года не совсем утешительны, но логика ведения переговоров в военных конфликтах, дает о себе знать. Воюющая, оппозиционная сторона против центральных властей Кабула, обладает не

только серьезным военным потенциалом, но и мощной внешней (внешне-политической) поддержкой непростых акторов международного уровня.

Правда, следовало бы отметить, что тогда и в последующем, фактически этих сил и групп для ведения переговоров с талибами никто, ни афганский народ и, ни его руководство, не уполномочивал.

Отсюда и определение неопределенности и турбулентности в развитии «афганского узла», внешне сыгравшего благополучную картину в период 2016 года.

Поэтому, представляет политический и геостратегический интерес точка зрения Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, изложенное еще 29 июня 2004 года, в ходе выступления на Саммите НАТО (Совета Северо-Атлантического партнерства) в Стамбуле, где отчетливо было проанализирована и выражена многократно мысль, преостерегающая мировое сообщество с самого начала антитеррористической операции о том, что в нынешних условиях: «...для реального улучшения обстановки необходимо расширение сферы влияния международных сил по поддержанию безопасности в Афганистане за пределами Кабула и на всей территории государства» [5, С.413].

Это обстоятельство акцентирует внимание на то, что Международная коалиция, не исключено, что в тактическом плане, выиграла бой с международным террористическим движением талибов и при содействии и помощью сил «Северного Альянса», под руководством Президента Исламского Государства Афганистана Бурхануддина Раббани, где после трагической гибели легендарного министра обороны страны Ахмадшаха Масуда (9 сентября 2001 года), на пост командующего силами альянса был назначен генерал Мухаммад Касим Фахим, заняли столицу страны, город Кабул.

Однако, как показывает последующее время пребывания Международной коалиции вплоть до 2004 года, ее военно – политическое влияние и активное присутствие не распространялось дальше столицы, что и повлекло серьезные последствия, о чем и неоднократно упомянул международному сообществу Глава государства Таджикистана Эмомали Рахмон, на различных саммитах и встреч высоко уровня, об укреплении их стратегии, что могло бы оказать существенное и практическое воздействие на общее положение в Афганистане, что и ускорило бы последующее распространение и способствовало бы дальнейшему закреплению и упрочению мира и стабильности в стране.

Еще тогда была выражена мысль о том, что целесообразными считаются, чтобы страны - члены Международной коалиции по обеспечения безопасности в Афганистане (ISAF) под эгидой НАТО, усиливали контакты с государствами, граничащими с Афганистаном, тем самым, содействуя всеобъем-

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӯЗ

лющему их задействию в постконфликтном возрождении экономики этой страны.

В этом контексте было акцентировано внимание на то обстоятельство, что существующий тесный контакт между НАТО и государствами-соседями Афганистана сможет продвинуть этот фактор, как дополняющий, - т.е., гуманитарное составляющее. Потому и, он, выражает позицию Таджикистана, высказав о том, что: «Мы, приветствуем принятие 1 апреля 2003 года Берлинской Декларации по Афганистану, в которой определены ближайшие задачи государств-участников этого процесса по обеспечению стабилизации ситуации, экономического возрождения, реконструкции и развития страны» [5, С.413 - 414].

Следовало бы отметить, что по этому направлению, с целью исполнения Берлинской Декларации по Афганистану, Таджикистан, в силу своих возможностей, приложил максимум усилий, чтобы это направление было обеспечено на высоком уровне.

Основываясь на этом, следовало бы отметить, что позиция Республики Таджикистан во взаимоотношениях с Афганистаном приобретают качественно новое содержание, где множество обстоятельств из числа ранее существующих проблем Афганистана, в том числе всеобщая борьба против международного терроризма, экстремизма, контрабанды наркотических веществ, оружия и торговли людьми, выходя на первый план, одновременно акцентируют стремление к тому, чтобы, постконфликтное возрождение экономики этой страны, со всеми своими специфическими особенностями не уступали другим предпринимаемым шагам.

Данное обстоятельство вновь подтверждает свое право на жизнь. Так как время, прошедшее со дня начала боевых операций Международной коалицией, не принесли и не подтвердили долгожданное ожидание афганского народа, мир и стабильность так и не были установлены по всему периметру территории Афганистана, более того, определенные районы, относящиеся к южным провинциям, и юго – восточной части, а также на севере, по прежнему давали о себе знать, в плане лояльности к движению талибов, что и сводило всю эту огромную работу по их уничтожению, к нулю.

В этом контексте представляет большой интерес анализ ситуаций, касающиеся одной из важных составляющих в деле финансового поддержания международного терроризма, посев, производство, незаконная торговля, контрабанда наркотиков в Афганистане, которое, несмотря на активное присутствие Международной коалиции, с самого начала, не имело тенденции к сокращению, а наоборот, все более новые площади земель, подверглись выращиванию этого зелья.

С учетом того обстоятельства, что данная проблема, а также всеобщая борьба является наиважнейшим вопросом современного мира, период пребывания Международных сил по содействию безопасности в Афганистане (ISAF) и активные боевые операции не дали ощутимых результатов.

Поэтому и возникает вопрос, так кто же способен искоренить эту проблему в Афганистане, если сто тысячная армада Международной коалиции, оказалась не способной, наряду с уничтожением террористического движения талибов, в свое время покровительствовавшие международному террористу №1 с его последователями, искоренить его?

Более того, следовало бы упомянуть и тот факт, что за время пребывания Международной коалиции в Афганистане, производство наркотических веществ не то, что не сократилось, наоборот, увеличилось во много раз, где самым противоречащим вопросом остается еще один не простой момент, теперь, качество производимого в этой стране наркотиков, в особенности, героина, приобретает высокий уровень. То есть, в стране работают соответствующие лаборатории, техническая оснащенность которых, главным компонентом-уксусным ангидридом (acetic anhydride $C_4H_6O_3$) [6], в деле производства высококачественного героина, приобретают немислимые до селе обороты.

Не лишним будет упомянуть, что производство уксусного ангидрида под силу только промышленно и индустриально развитым странам и к тому же экспорт данной продукции реализуется по строгим правилам между государствами.

В этой связи, возникает вопрос, как стало возможным, что в Афганистане, вовсе не нуждающимся по производственным потребностям, в силу определённых обстоятельств, в уксусном ангидриде, этот стратегический препарат возникает в немислимых масштабах, способствуя, производству смертельного зелья для всего человечества.

К тому же, определенная часть производимого в Афганистане наркотических веществ продается среди потребителей самого Афганистана, общее число которых, согласно данным соответствующих управлений ООН, достигает одного миллиона человек.

Также известно, что основная часть производимого в Афганистане наркотиков контрабандным путем вывозится за пределами страны.

В 2016 году в исследованиях, проведенных соответствующими институтами ООН по противодействию наркотиками, также отмечается, что по результатам сбора урожая наркосодержащих культур в Афганистане, в 2015 году, общая площадь посевов, составляет 3 300 тонн, что по сравнению 2014 на 48% меньше. Тогда, когда эта цифра в то время составляла 6 400 тонн зелья. Статистика показывает, что по средним подсчетам, с каж-

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

дого гектара было собрано 18, 3 кг опиума, где этот показатель в 2014 году, приравнивается к 28, 7 килограммов [2]. Интересным является и тот факт, что 47% посевов опиатов в Афганистане в 2015 году приходится на провинцию Гильменд, что на юге страны.

В последние четыре года, согласно данным Агентство по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан, общий объем конфискованных наркотических веществ из опиумной группы (героин, опиум, морфин) в Афганистане, которое составляло 78,5% от 82т.261 кг в 2010 году, увеличилось и составляло 146т.827 кг в 2013 году [1].

Поэтому, научный анализ конструктивных инициатив Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона показывает, что проблема в Афганистане, как была, так и остается в качестве главного вопроса, в центре его внимания и в 2016 году о чем и свидетельствует особое место, отведенное в его Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан, произнесенное 20 января 2016 года, где, освещая вопросы основных направлений внешней политики страны, он акцентирует внимание на афганскую проблему, подчеркивая, что и теперь, наркобизнес в качестве одного из мощных источников финансового обеспечения терроризма, становится аксиомой и требует еще более консолидированной борьбы с этой проблемой, приобретшей чрезвычайно важное составляющее в деле достижения международного сообщества в этой стране, в том числе и в процессе активного содействия реформам, происходящим в центральноазиатском регионе.

Таджикистан прилагает максимум стремлений по противодействию этому явлению. Согласно данным ООН, Таджикистан в качестве страны, находящейся на первой линии борьбы с этой проблемой, имеет самые лучшие показатели и «...объемы изъятия наркотиков занимает третье место в мире, изъяв за последние четыре года из незаконного оборота более 32 тонн наркотиков» [1]. Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, наряду с этими успехами, считает, что инициативы отдельных стран во всеобщей борьбе против проблемы международного масштаба не достаточно.

К тому же, он, привлекая внимание на тот факт, что в нынешних условиях, когда происходит обострение политической ситуации в мире, сопровождающаяся её трансформацией и разрастанием межгосударственных и межконфессиональных конфликтов, вместе с усилением транснациональной организованной преступности, именно защита границ и обеспечения безопасности государства, в качестве наиважнейших вопросов, приобретает жизненно важное значение.

Исходя из этого, Глава Республики Таджикистан привлекает внимание руководителей, а также личного состава правоохранительных органов и соответствующих структур, к тому, чтобы: «...постоянно быть чуткими и

бдительными, вести беспощадную борьбу против современных угроз и вызовов – терроризма, экстремизма, незаконного оборота наркотических средств, других организованных трансграничных преступлений ради обеспечения верховенства закона, правопорядка, защиты стабильности и спокойствия общества [3]. То есть, обращая взор, в том числе и международного сообщества, к проблеме международного терроризма и экстремизма, вызовы и угрозы которых из Афганистана, несмотря на приличное пребывание Международной коалиции, не то, что не убавилось, а наоборот, представляет по прежнему опасность в свете происходящих вдобавок событий: «...на Ближнем Востоке, Азии, в Северной Африке, Европе, других регионах мира показывают, что терроризм и экстремизм превратились в первостепенные угрозы современного мира» [3].

Где он акцентирует внимание на то обстоятельство, что результаты соответствующих стратегических анализов свидетельствуют о том, что: «Деятельность террористических организаций все больше расширяется, еще больше осложняет ситуацию их активизация, в том числе в соседнем нам Афганистане [3], сравнивая их вызовы и угрозу в качестве опасности для всего человечество, как ядерное оружие.

Представляют интерес те воззрения Главы Республики Таджикистан о том, что всеобщая борьба против международного терроризма и экстремизма в нынешний период требует от мирового сообщества формирования атмосферы доверия, уважительного отношения к взаимным интересам, что и способствует всеобъемлющему стремлению против этой общей угрозы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анализ ситуации связанной с контрабандой героина из Афганистана через маршруты: Север и Север-Черное море. 09 сентября 2014. Агентство по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан. http://taj.akn.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=1419:2014-09-09-09-24-11&catid=41:pazhuhish&Itemid=44
2. Организация Объединенных Наций: относительно сокращения площади посевов опиума в Афганистане. Более подробно смотрите: http://taj.akn.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=1857:2015-10-15-06-54-29&catid=41:pazhuhish&Itemid=44
3. Послание Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 20.01.2016. <http://prezident.tj/ru/node/10587>
4. Саидов З. С. 25 лет внешней политики Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона (1992-2017 гг.): исторические аспекты становления и развития. Душанбе, 2020. С. 241

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

5. Эмомали Раҳмонов. Выступление на Саммите НАТО (Совета Северо-Атлантического партнерства). Стамбул, Турция, 29 июня 2004 г.// Эмомали Раҳмонов. Независимость Таджикистана и возрождение нации: В 11 т., т.5. – Душанбе, 2006, С. 413.

6. Уксусный ангидрид - является прекурсором в производстве героина и других наркотиков опиоидной группы, в связи с чем оборот уксусного ангидрида в РФ, Белоруссии, Украине и в некоторых других государствах законодательно ограничен.

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%B8%D0%B4%D1%80%D0%B8%D0%B4

ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА АҶҶОНИСТОН - УҶУҚҶОИ ҲАМҚОРӢ ДАР МАСИРИ АНҶОМӢБИИ (МАВҚУФШАВИИ) МИССИЯИ ЭЪТИЛОФИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ АМНИЯТ ДАР АҶҶОНИСТОН (ISAFF) (НИМАИ АВВАЛИ СОЛИ 2016)

САҶОЛЗОДА МУҲАММАДИ КУРБОН,

доктори илмҳои таърих, профессори Филиали Донишгоҳи давлатии
Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Бухоро 35/1;

Мақола ба мавзӯи давраи ҷолиби ҳамкориҳои байни Тоҷикистону Афғонистон, нимаи аввали соли 2016, дар партави ташаббусҳои созандаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ҷиҳати танзими қазияи ин кишвар бахшида шудааст. Ин ҳамон замонаст, ки бештари ҳолатҳои ҳифзгардида, аз хатароти боқимонда далолат медиҳанд, ки ноабоиста аз ҳузури доманадори Эътилофи байналмилалӣ дар Афғонистон, мутассифона, “идома”-и худро ёфтанд, ки ин ҷараён баъди даҳсолаҳо аз оғози амалиёти зиддитеррористӣ, наздики солҳои 2016 – 2017 низ давом хоҳанд ёфт. Бар илова, ҳаракати террористии байналмилалӣ толибон, на танҳо аз ҳузури худ дар фазои сиёсии Афғонистон дарак медиҳанд, балки манзараи ҳузнангези бозгашт ба ба давраи гузашта, яъне, замони “бозиҳои дугона”, равшан мегардад, ки акторони мушаххас, бо барқарорӣ тамос бо толибон, ҳамзамон музокироти пинҳониеро низ бо онон дар миён гузоштаанд, ки ҳадаф аз он, мақсадҳои ҷиддиеро дар пеш доранд. Дар партави ин ҳаводис, яке аз сарчашмаҳои таъмини молики террористони байналмилалӣ, киши, тавлидот ва қочқи маводи муҳаддир дар Афғонистон боқӣ мемонад.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, сулҳу субот, Афғонистон Республика Таджикистан,

СММ, САҲА, маводи муҳаддир, ҳаракати террористики байналмилалии толибон.

THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND AFGHANISTAN - HORIZONS OF COOPERATION IN THE LIGHT OF THE COMPLETION (DETENTION) OF THE MISSION OF THE INTERNATIONAL SECURITY COALITION IN AFGHANISTAN (ISAF) (FIRST HALF OF 2016)

SAFOLZODA MUKHAMMADI QURBON,

Doctor of Historical Sciences, Professor of the Branch of Moscow State University named after M.V. Lomonosov in the city of Dushanbe.
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Bukhoro street 35/1;

The article is devoted to the most interesting period of relations between Tajikistan and Afghanistan, the first half of 2016, in the light of the constructive initiatives of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon to resolve the Afghan problem, when many circumstances indicate the persistence of an explosive component that was not eradicated either then or and during the subsequent period of the stay of the International Coalition in Afghanistan, but unfortunately, they found their "continuation", which very sadly evolved a decade later and closer to 2016 and 2017. Moreover, the international terrorist movement of the Taliban is not only making itself felt on the political horizon of Afghanistan, but a depressing picture is emerging more and more of a return to the sad past, that is, the times when certain actors, in contact with the Taliban, do something different with it. that the "double game", but also secret negotiations with reference points to far-reaching goals. Against this background, one of the sources of financing for international terrorists, the sowing, production and smuggling of drugs from Afghanistan, remains.

Keywords: Republic of Tajikistan, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, peace and stability, Afghanistan, UN, OSCE, drugs, Taliban international terrorist movement.

ПЕШВОИ МИЛЛАТ – БУНӢДГУЗОРИ АРТИШИ МИЛЛӢ

ШАРИПОВ САЙҲОМИД САФАРМАДОВИЧ,

номзади илмҳои таърих, сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии сиёсати дохилии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (+992) 938-48-58-46; e-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru

Дар мақола масъалаи касби истиқлол, бухрони сиёсӣ, иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва зарурати таъсиси Артиши миллӣ бо мақсади таъмини сулҳу субот дар кишвар ва саҳми Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар бунёди Артиши миллӣ баррасӣ гардидааст.

Аз тарафи дигар, дар мақола саҳми Пешвои миллат дар ташаккули низоми меъёрии ҳуқуқӣ, сохтор ва бунёди инфрасохтори ҷузъу томҳои Артиши миллӣ ва тақвияти иқтисодӣ кадрӣ он таҳлилу омӯзиши қарор гирифтааст. Дар мақола таъкид мегардад, ки Артиши миллӣ Тоҷикистон, ҷузъу томҳои он ва дигар сохторҳои низомӣ дар шароити мураккаби вазъи бухронӣ дар ҷойи ҳолӣ таъсис дода шуда, вазъи имрӯзаи таъмини ҷузъу томҳои он талошҳои шабонарӯзии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба ҳисоб меравад.

Зиёда аз ин, дар мақола таъкид гардидааст, ки дар шароити мураккаби вазъи ҷаҳони муосир ва зуҳури хатарҳои гайрианъанавӣ бояд ба масъалаи муҷаҳҳазгардонии Артиши миллӣ ва боло бурдани касбияти ҳайати кадрӣ вобаста ба истифодаи технологияи нави ҷарбӣ таваҷҷуҳи асосӣ равона гардида, дар ин замина қадамҳои амалӣ ва чораҳои таъхирнопазир андешида шавад.

Калидвожаҳо: *Артиши миллӣ, бунёдгузор, бухрони сиёсӣ, зуҳури хатарҳои гайрианъанавӣ, технологияи нави ҷарбӣ, муҷаҳҳазгардонии Артиши, ҷанги шахрвандӣ, савганди ҷарбӣ, доктринаи ҷарбӣ, қӯшунҳои сарҳадӣ, машқҳои муштираки ҷарбӣ.*

Истиқлоли давлатӣ дар соли 1991 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон фароҳам овард, ки дар баробари дигар кишварҳои дунё ҳамчун субъекти мустақили муносибатҳои байналмилалӣ шинохта шавад. Маҳз ин ҳодисаи таърихӣ оғози марҳалаи нави давлатдорӣ тоҷикон ба ҳисоб мерафт. Мутаассифона, бо талоши гурӯҳҳои манфиатдори дохилӣ ва хориҷӣ бо гузашти як сол Тоҷикистони тозаистиқлол ба вартаи ҷанги таҳмилии

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

шаҳрвандӣ кашида шуд. Дар натиҷа, алангаи оташи ҷанги хонумонсӯзи бародаркуш тамоми манотиқи кишвари соҳибистиклоли моро фаро гирифта, боиси ба амал омадани бӯҳрони шадиди сиёсӣ ва иқтисодӣ гардид.

Бӯҳрони сиёсӣ дар кишвар пояҳои ҳокимияти иҷроияи давлатӣ, сохторҳои қудратиро фалаҷ намуда, Тоҷикистони ҷавонро хатари нобуд гардидан аз харитаи сиёсии ҷаҳон таҳдид менамуд. Дар шароити мураккаби вазъи сиёсӣ дар кишвар ниҳодҳои давлатӣ аз уҳдаи вазифаҳои дар назди онҳо гузошташуда набаромада, кормандони давлатиро тарсу ваҳм фаро гирифта буд ва аксари онҳо аз ишғоли вазифа дар ин ё он сохтор даст мекашиданд. Маҳз дар чунин вазъи барои миллату сарзамини мо Ҷавҳарлода мураккаб, хиради азали ва ҷонфидоии фарзандони асилу меҳандӯсти он зарур буд. Вазъи баамалномада тақозо менамуд, ки нафаре бояд зимомии идораи давлатдориро ба даст гирад, ки худро қурбон созад ва кишварро аз вартаи нобудӣ наҷот диҳад.

Ба қавле, “Худо он миллатеро сарварӣ дод, ки тақдираш ба дасти хеш бинвишт”- баргузории Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва интихоб гардидани Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси Раиси Шуро, оғози марҳалаи нав дар ташаккули низоми давлатдорӣ навини тоҷикон буд. Яке аз аввалин масъалаҳои, ки роҳбари тозаинтихоби кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар назди худ гузошта буданд, таъмини сулҳу субот дар кишвар ба ҳисоб мерафт, зеро Роҳбари давлат дарк менамуданд, ки бе мавҷудияти сулҳу суботи сартосарӣ дар кишвар таъмини рушди устувори дигар самтҳои давлатдорӣ ғайримкон буд. Дар ин давраи ниҳоят душвори вазъи сиёсӣ пояҳои фаъолияти сохторҳои қудратӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ пурра фалаҷ гардида буданд. Вазъи мавҷуда тақозо менамуд, ки фаъолияти ниҳодҳои мазкур аз сифр оғоз карда шавад ва чунин масъулияти сангинро Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бар зимма гирифтанд.

Яке аз масъалаҳои муҳимме, ки дар рафти баргузории Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардида буд, таъмини суботи сиёсӣ дар мамлакат, хотима бахшидан ба ҷанги бародаркуш ва дар ин замина, таъсис додани Артиши миллӣ ҳамчун кафили таъмини соҳибихтиёрӣ ва тамомияти арзии кишвар буд.

Пӯшида нест, ки яке аз сабабҳои қиддии сар задани ҷанги шаҳрвандӣ ва вусъат ёфтани он мавҷуд набудани Артиши миллӣ буд, ки он яке аз рӯкҳои асосӣ ва пойдевори ҳастии кишварҳо мебошад. Дар он шароити мураккаби солҳои аввали соҳибистиклолӣ ба ҷойи Артиши миллӣ нерӯҳои низомии гурӯҳҳои муҳолиф аксар ноҳияҳои кишварро зерӣ итлоати худ дароварда, амал мекарданд, ки низоми ягонаи тобеият надоштанд. Ҳатто

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

дар он шабу рӯзҳое, ки Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ кори худро идома меод, дар мамлакат зиёда аз 13 ситоди гурӯҳҳои мусаллаҳ ҳукм меронданд, ки аксари онҳо ба касе итоат намекарданд. [14]

Бо мақсади таъмини сулҳу субот ва бақои давлати тозаистиқлоли Тоҷикистон бо ташаббуси бевоситаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳ, Раиси вақти Шурои Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 18 декабри соли 1992 Қарори Раёсати Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси қувваҳои мусаллаҳи Тоҷикистон» қабул гардид, ки роҳбарии он ба зиммаи Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор шуд. Дар ин замина 23 феввали соли 1993 дар шаҳри Душанбе аввалин Паради ҳарбии Артиши миллӣ баргузор гардида, маҳз ҳамин санаи таъсиси Артиши миллӣ эълон шуд.

Ногуфта намонад, ки кишвари мо дар солҳои аввали таъсисёбии Артиши миллӣ ба мушкилиҳои зиёд дучор гардид. Тавре Пешвои миллат, Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид менамоянд: “Аз собиқ давлати Шӯравӣ барои мо ягон қисми ҳарбӣ ё техникаи низомӣ мерос намонда буд.” Аз ин рӯ, таъмини Артиши миллӣ бо қароргоҳу биноҳои лозима, техникаи ҳарбӣ, муҳимоти ҷангӣ, либос ва озуқаворӣ мушкилоти зиёде дошт. Вале ба мушкилоти мавҷуда нигоҳ накарда, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тавонистанд марҳала ба марҳала тамоми шароити мусоидро дар низоми Қувваҳои Мусаллаҳи кишвар фароҳам оваранд. Бо талоши бевоситаи Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон қисмҳои ҳарбӣ аз ҳисоби давлат бо техникаю лавозимоти ҳарбӣ ва дигар маводи зарурӣ таъмин карда шуданд.

Агар саҳми Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар ташаккули Артиши миллӣ таҳлил намоем, метавонем иброн намоем, ки он дар се ҷанбаи асосӣ ташаккул дода шуд:

–Заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки асоси фаъолияти босамари Артиши миллиро ташкил менамояд, фароҳам оварда шуд. Дар ин замина, Фармони раёсати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи тасдиқи матни савганди ҳарбӣ (17.02.1993.), [15] содир гардид. Бояд таъкид намуд, ки муҳимтарин санади меъёрии ҳуқуқӣ дар танзими фаъолияти ҳарбии кишвар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (06.11.1994) ба ҳисоб меравад, ки он ба ҳайси қонуни асосӣ асли фаъолияти моро дар соҳаи низомӣ муайян менамояд. Маҳз дар асоси моддаи 43 омадааст: “Ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтидори мудофиавии он вазифаи муқаддаси шаҳрванд аст.” [4] Зиёда аз ин дар кишвар, 4 ноябри соли 1995 № 208, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

“Дар бораи мудофия” қабул гардида он асосҳо ва ташкили мудофияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ваколатҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, шахсони мансабдор ва шахрвандонро дар соҳаи мудофия муайян мекунад. Дар асоси Қонуни мазкур “Сиёсати ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон чузъи сиёсати дохили ва берунаи давлат буда, аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад”. [6]

Тавре аз Конститутсияи Тоҷикистон маълум аст, “Тоҷикистон сиёсати сулҳҷӯёнаро дар амал татбиқ намуда, соҳибхитиёрӣ ва истиқлолияти дигар давлатҳои ҷаҳонро эҳтиром менамояд”. Аз ин рӯ, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мудофия” Доктринаи ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он асос меёбад, ки ҷанг ё истифодаи қувваи ҳарбиро чун воситаи ҳалли масъалаҳои байналмилалӣ эътироф намекунад ва муҳофизати сулҳ ва амнияти байналмилалиро чун кафолати пайдории аҳли башар эътироф менамояд. [6]

Инчунин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун “Дар бораи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон” (25 июни соли 1993) бо таҳрири нав 13 декабри соли 1996, №317 қабул гардидааст. Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, таъинот, вазифаҳо, ҳайат, принципҳои ташкил ва фаъолияти Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян менамояд. Дар асоси қонуни номбурда, роҳбарии умумии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон–Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад (Қонуни ҚТ аз 26.07.2014 №1099), ки роҳбари он Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошанд. [5]

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи уҳдадорӣ умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ”, аз 29 ноябри соли 2000, №30 фаъолият намуда, он 29 январи соли 2021, №1753 дар тарҳи нав қабул гардид, ки муносибатҳои ҷамъиятиро доир ба иҷрои уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбии шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим менамояд. [8]

–Ташаккули сохтор ва бунёди инфрасохтори зарурӣ, таҳкими заминаҳои моддиву техникаи Қувваҳои Мусаллаҳ. Пешвои миллат, Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои нахустини таъсисёбии Артиши миллӣ, бо вучуди вазъи номусоиди ҳарбӣ сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар кишвар, ба сохтори ташкиливу штатӣ, таъминоти моддиву техникаӣ, бунёди инфрасохтори зарурӣ, таҷҳизонидани қисмҳои ҳарбӣ ҷиҳати баланд бардоштани омодагии ҷангии хизматчиёни ҳарбӣ таваҷҷуҳи доимӣ зоҳир менамоянд. Зеро Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо таъкид намудаанд, ки Артиш ё худ Қувваҳои Мусаллаҳ дар ҳар даври замон барои ҳар як

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

кишвари соҳибистиклол кафили амният ва таъминкунандаи ҳаёти осоиштаи мардуми он ба ҳисоб меравад. [3]

Бо заҳматҳои бевоситаи Пешвои миллат, Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳ Эмомалӣ Раҳмон дар сохтори Қувваҳои Мусаллаҳи кишвар марҳала ба марҳала Қўшунҳои хушкигард (соли 1997), Қувваҳои ҳарбии ҳавоӣ ва мудоғибаи зиддиҳавоӣ (соли 1994) ва Қўшунҳои зудамалро (соли 2003) таъсис дода, ба таъсиси Қўшунҳои сарҳадӣ (соли 1994), Қўшунҳои дохилӣ (соли 1993), Гвардияи миллӣ (соли 1995) ва дигар сохторҳои низомӣ таъсис дода шуда, бо вучуди мушкilotи зиёде, ки дар тури солҳои гузашта дар ҳаёти иқтисодиву иҷтимоии кишвар ҷой доштанд, тадриҷан ба як неруи тавоноии ҳарбӣ табдил ёфтаанд.

Бо дарназардошти зарурати ҳифзи сарҳадоти кишвар, соли 1997-ум Кумитаи ҳифзи сарҳади давлатии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил гардида, аз соли 2005 ҳимояи марзҳои кишварамонро ҳамчун давлати соҳибистиклол пурра ба ихтиёри худ гирифтём. Ҳоло Қўшунҳои сарҳадии КДАМ ҳамчун ҷузъи таркибии Қувваҳои Мусаллаҳи мамлакат ҳифзи боэътимоди сарҳади давлатиро таъмин карда истодаанд. [12]

Тибқи маълумоти расмӣ бо ташаббусу талоши бевоситаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар даврони соҳибистиклолии кишвар барои таъмин намудани ҳимояи сарҳади давлатӣ 3 раёсати минтақавӣ, 17 отряди сарҳадӣ, 2 отряди таъиноти маҳсус, эскадриляи алоҳидаи ҳавопаймой, 7 комендатураи сарҳадӣ, 158 дидбонгоҳи сарҳадӣ дар минтақаҳо, 35 нуқтаи гузаргоҳи сарҳадӣ, Донишқадаи олии сарҳадӣ, Гимназияи ҳарбии Қўшунҳои сарҳадӣ бо номи “Ворисони Куруши Кабир”, 4 маркази таълимӣ, 3 госпитали ҳарбӣ, 5 қисми ҳарбӣ дар самти таъминоти техникӣ таъсис ёфта, 187 иншооту бинои ёрирасон бунёд карда шуд. [3]

Дар баробари ин, чиҳати таҳкими ҳимояи минтақаҳои осебпазири сарҳади давлатӣ бо Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон дар ҳамкорӣ бо дигар сохтору мақомот 92 дидбонгоҳи сарҳадии назоратӣ бунёд ва 173 иншооти сарҳадӣ таҷдиду азнавсозӣ карда шудааст. Инчунин, садҳо километр роҳҳои нави мошингарди сарҳадӣ ва дигар иншооти ҳифзи сарҳад бунёд гардидааст. [3] Бояд зикр намуд, ки бо супориши бевоситаи Пешвои миллат ҳанӯз аз соли 2008 Нақшаи дурнамои бунёди шаҳрчаҳои ҳарбӣ ва сохтмони манзил барои хизматчиёни низомӣ барои солҳои 2009–2020 таҳия шуда, давра ба давра дар амал татбиқ намудани он мушкilotу камбудҳои дар ин бахш мавҷударо бартараф намуд. [11]

– Тақвияти иқтисодии кадрӣ ҷузъу томҳои Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша ба масоили вобаста ба тарбияи кадрҳои касбии афсарӣ дар Қувваҳои

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӢЗ

Мусаллаҳи Тоҷикистон, таҳсили онҳо дар дохил ва хориҷи кишвар ва даъвати босифати ҷавонон ба хизмати ҳарбӣ тавачҷуҳи хос зоҳир намуда, таъкид месозанд, ки роҳу усулҳои ғайриқонунии даъват ба сафҳои Артиши миллӣ бояд комилан аз миён бурда шавад. [2] Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид менамоянд, ки муҳимтарин роҳи ҳалли ин мушкил тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии наврасону ҷавонон аз муассисаҳои томақтабӣ ва мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ба ҳисоб меравад.

Дар даврони Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз бо дастгирии бевоситаи Пешвои миллат, Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мактабҳои олии ва академияи ҳарбӣ, аз ҷумла Академияи Вазорати корҳои дохилӣ, мактабҳои олии тарбияи кадрҳо барои вазоратҳои мудофия, амният ва Кумитаи ҳифзи сарҳади давлатӣ таъсис ёфтаанд. Пешвои миллат пайваста ба тарбияи кадрҳои ҳарбӣ дар дохил ва хориҷи кишвар низ тавачҷуҳи махсус равона менамоянд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша таъкид менамоянд, ки таҳаввулоту авзои мураккаби сиёсӣ амниятӣ дар минтақа ва ҷаҳон ҳушдор аз он медиҳад, ки барои ба талаботи замони имрӯз мутобиқ гардонидани сатҳи омодабошии ҷангии Қувваҳои Мусаллаҳ, таълиму тарбияи мутахассисони баландихтисоси низомӣ, таъминоти ҷузъу томҳо бо техникаву технологияи замонавӣ лавозимоти муосири ҷангӣ ва тақвият бахшидани иқтисодии мудофиявии кишвар тadbирҳои иловагиро татбиқ намоем. [9]

Вобаста ба масоили болозикр таъкид намудан зарур аст, ки тибқи маълумоти расмӣ, дар замони Истиқлоли давлатӣ барои Қувваҳои Мусаллаҳи мамлакат беш аз 10 ҳазор нафар, аз ҷумла танҳо барои Вазорати мудофия дар муассисаҳои таҳсилоти олии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон зиёда аз 3100 нафар ва дар Донишкадаи ҳарбии вазорат қариб 3000 кадрҳои баландихтисоси низомӣ омода карда шудаанд ва қариб 1000 нафар академияҳои ҳарбиро хатм намуданд. Ҳоло зиёда аз 90 дарсади афсароне, ки имрӯз дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳ хизмат мекунанд, хатмкардагони донишкадаву академияҳои ҳарбӣ мебошанд. [13]

Инчунин, тибқи оморҳои расмӣ, даврони Истиқлоли давлатӣ 2800 нафар ҷавон, аз ҷумла 1500 нафар Донишкадаи олии сарҳадии Кумитаи давлатии амнати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 1300 нафар донишкадаҳои олии хориҷи кишварро хатм намуда, ҳоло дар вазифаҳои афсари ҷузъу томҳои Қӯшунҳои сарҳадӣ хизмат карда истодаанд. [3]

Аз тарафи дигар, бо ташаббуси бевоситаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ҷиҳати кадронии кормандони соҳаи ҳарбӣ, барои комёбиҳо дар роҳбарӣ ва саҳми шахсӣ дар таъмини қобилияти мудофиявӣ

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

ва омодагии олии ҷангӣ, қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, инчунин, комёбиҳо дар роҳбарӣ ва идораи кӯшунҳо, таъмини қобилияти мудофиавӣ ва омодагии олии ҷангӣ, ташкили хизмати аълои ҳарбӣ, часорату фидокорӣ ҳангоми иҷрои қарзи ҳарбӣ мукофотҳои давлатӣ, аз қабилӣ ордену медалҳо, ба монанди орденҳои "Исмоили Сомонӣ", "Спитамен", "Шараф", медалҳои "Ҷасорат", "Хизмати шоиста", "Шафқат", "Марзбони шучои Тоҷикистон" ва унвони фахрии "Қорманди шоистаи Тоҷикистон" ва Ифтихорномаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [7] таъсис дода шудааст, ки тартиби супоридани онҳо дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи мукофотҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон" муайян гардидаанд. Аз тарафи дигар, таъсиси медалу орденҳо ва мукофотҳои давлатӣ, инчунин номгузориҳои онҳо ба эҳтироми қаҳрамонон ва сипоҳсолорони миллати куҳанбунёди тоҷикон ва инъикоси часорату шараф дар онҳо далели тавачҷуҳи махсуси Пешвои миллат ба эҳёи хотираи таърихӣ ва боло бурдани ҳисси худшиносию ватандӯстии хизматчиёни ҷузъу томҳои Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Бояд таъкид намуд, ки Тоҷикистон аз оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва зухуроти номатлуб, ба монанди терроризм ва экстремизм сабақҳои талх бардошта, ҷомеаи ҷаҳониро низ доим аз хатари густариши онҳо хушдор намуда, дар мубориза бо ин зухуроти хатарнок ва харобиовари ҷаҳони муосир бо тамоми кишварҳо ва созмонҳои минтақавию байналмилалӣ ҳамкорӣ менамояд.

Илова бар ин, дар доираи ҳамкориҳои байналмилалӣ низомӣ Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистон дар машқҳои муштараки фармондеҳиву ситодии кишварҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ ва Созмони Ҷамқорӣ Шанхай ғаёлона иштирок намуда, қобилияти баланди омодагии ҷангии худро собит месозанд ва дар айни замон маҳорат ва таҷрибаи худро дар ин самт тақмил медиҳанд. [12]

Дар доираи рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ метавон ибраз намуд, ки дар Тоҷикистон вабаста ба мавқеи геополитикии он бо мақсади таҳкими ҳамкориҳои амниятӣ дар ҷаҳорҷӯбаи ниҳодҳои болозиқр машқҳои ҳарбӣ баргузор мегарданд.

Шакли маъмули ҳамкорӣ дар самти таъмини амният миёни кишварҳо машқҳои муштараки ҳарбӣ дар ҷаҳорҷӯбаи ИДМ, СХШ ва СААД, аз ҷумла машқҳои зиддитеррористии «Рубеж–2005», [1.С.69] машқҳои тақтикии махсус «Гром-2015», машқҳои махсуси муштараки қувва ва воситаҳои иқтишофии қувваҳои мусаллаҳи кишварҳо «Поиск–2016», «Боевое братство–2017», машқҳои муштараки оперативӣ-стратегӣ таҳти унвони «Боевое братство–2018», тамриноти муштараки «Нерушимое

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӮЗ

братство–2019», инчунин «Взаимодействие–2021», «Поиск–2021» ва «Эшелон–2021», «Рубеж–2022» (СААД, Тоҷикистон) баргузор гардидаанд, ки ҳадафи асосии онҳо таъмини ҳамоҳангии ҳамкориҳо дар мубориза бо терроризм, ифротгароӣ ва ҷудоихоҳӣ, фурӯши маводи муҳаддир, муҳочирати ғайриқонунӣ, гардиши силоҳ ва дигар таҳдиду хатарҳо ба ҳисоб мераванд. [16. С.46.]

Аз ин рӯ, бо қаноатмандӣ метавон иброз дошт, ки бо талоши бевоситаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҷиҳати ташаккули симои дохилӣ ва байналмилалӣи Артиши миллӣ фароҳам оварда шуда, инфрасохтори ҷузъу томҳои он мустаҳкам гардида, ҳайати кадрӣ он тақвият бахшида шудааст.

Дар маҷмуъ, дар зарфи 30 соли мавҷудияти Артиши миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо фаъолияти ватандӯстонаи родмардони Ватан, асосҳои сохтори конституционӣ, рукнуҳои идоракунии давлат, меъёрҳои танзимкунандаи ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар мустаҳкам гардида, арзишҳои Истиқлоли давлатӣ ҳифз ва ба ҷаҳониён муаррифӣ гардид. Маҳз таъкидҳои Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки таъкид менамоянд: “хизмат дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳ барои ҷавонон мактаби ҷавонмардӣ маҳсуб меёбад”, [10] моро бояд водор созад, ки барои ҳифзи марзу буми Ватани аҷдодиамон бо ҳисси баланд ва дар рӯҳияи ватандӯстиву ватанпарварӣ, худшиносиву худогоҳӣ хидмат намоем.

Вобаста ба шароити мураккаби вазъи ҷаҳони муосир ва зуҳури хатарҳои ғайрианъанавӣ, ба монанди терроризм, экстремизм, ҷудоихоҳӣ ва дигар таҳдидҳо ба амнияти миллӣ, бояд ба масъалаи мучаҳҳазгардонии Артиши миллӣ ва боло бурдани иқтидори мудофиавии кишвар, касбияти ҳайати кадрӣ, малакаи истифодаи технологияи нави ҷарбӣ таваҷҷуҳи асосӣ равона гардад. Маҳз дар заминаи гуфтаҳои боло, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми ироаи Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ таъкид намуданд: “Вазъи мураккаби ҷаҳони муосир моро водор менамояд, ки ҷиҳати суръат бахшидан ба навсозӣ ва мучаҳҳазгардонии Қувваҳои Мусаллаҳ, баланд бардоштани омодабошии ҷарбӣ ва тақвияти иқтидори мудофиавии кишвар тадбирҳои зарурии иловагиро амалӣ намоем.” [10] Аз ин рӯ, Ҳукумати мамлакат, Вазорати мудофиа ва дигар сохторҳои низомиро вазифадор намуданд, ки ҷиҳати баланд бардоштани иқтидори мудофиавии кишвар “Консепсияи мудофиаи миллӣ”-ро таҳия ва пешниҳод намоянд. Маҳз ин масъала бори дигар аз

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

таваҷҷуҳи Пешвои миллат ҷиҳати таҳкими иқтисодии муҳофизати Арғиши миллӣ дарак медиҳад.

Аз нуқтаи назари муаллиф бо дарназардошти тамоюлҳо ва мушкилоти болозир бояд ба масъалаҳои зерин диққати аввалиндараҷа дода шавад:

–Баҳри рушди минбаъдаи муҳофизати кишвар харидорӣ намудани таҷҳизоти наву замонавӣ, ҷиҳати шиносӣ намудани хатару таҳдидҳои амниятӣ дар низомии иттилоотӣ ва ҳарбӣ-ҳавоӣ;

–Боло бурдани сатҳи омодагии ҷангии ҳаёти шахсии афсарону сарбозон баргузор намудани машқҳои муштарак бо кишварҳои дорони таҷрибаи кофӣ ба монанди Чин ва Русия ҷиҳати муайян намудани нуқтаҳои хатар бо истифода аз технологияи муосир;

–Муҷаҳҳаз намудани дидбонгоҳҳои сарҳадӣ бо лавозимоти зарурӣ баҳри муайян ва безарар намудани хатарҳои эътимолӣ ба амнияти миллии кишвар;

–Андешидани чораҳои зарурӣ ҷиҳати тақвияти ҳисси ватандӯстии шаҳрвандон бо гузаронидани чорабиниҳои фаҳмондадиҳӣ, машқҳои омодабошӣ оид ба фарзияти ҳимояи марзу буми кишвар ва тарғиби мафҳуми “ХИЗМАТ” ва уҳдадорихои шаҳрвандӣ дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳ дар байни ҷавонону наврасон;

–Бо роҳи пешниҳоди имтиёзҳо боло бурдани мақоми афсарону сарбозон дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳи кишвар хизматнамуда, ба монанди озод ва сабук намудани баъзе андозҳои муқарраршуда ҳангоми кор дар мақомоти низомӣ ва ғайринизомии давлатӣ бо пардохти маоши иловагӣ, кумакпулиҳо ва ғайра. Аз дигар тараф, хизмат дар сафи Арғиш барои ҳар як ҷавонони синни даъватӣ бояд бе пешниҳоди имтиёз ё озод будан аз ин ё он чиз бошад, зеро ифтихорро аз замири ҷавонон нобуд месозад. Яъне баъд аз адои хизмат дар сафи Арғиш ҷавонон бояд ифтихор намояд, ки сирф барои Модар-Ватан хизмат намудаанд, на барои кадом як имтиёз;

–Беҳтар намудани шароити хизмат дар сафи Арғиш, аз қабилӣ мавҷудияти низомии интизомноки хизмат, василаҳои обу тоб ёфтани ҷавонон дар ин мактаби мардонагӣ часорат ва ватанпарастӣ ва табиғу ташвиқи шароити воқеии хизмат дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳ, ки аз нигоҳдошти сирри давлатӣ бархӯрдор набоянд.

АДАБИЁТ

1. Аляев А. ОДКБ как система коллективной безопасности. Современное состояние и перспективы [Текст]/ А. Аляев, С. Дехканов // Журнал Обозреватель. - 2007. - № 1. - С.69.

2. Боздид аз Комендатураи сарҳади “Сари ғор”-и Отряди сарҳади “Шамсиддин Шоҳин”. 26.05.2022, ноҳияи Шамсиддини Шоҳин. [манбаъи электронӣ]. URL:<http://www.president.tj/node/28359>. (санаи мурочиат: 22.01.2023).

3. Боздид аз отрядҳои сарҳади ноҳияҳои Панҷ ва Мир Сайид Алии Ҷамадонии вилояти Хатлон. 16.07.2021. [манбаъи электронӣ]. URL:<http://www.president.tj/node/26151>. (санаи мурочиат: 02.01.2023).

4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. [манбаъи электронӣ]. URL:<http://mmk.tj/content>. (санаи мурочиат: 02.02.2023).

5. Қонун “Дар бораи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон” (25 июни соли 1993) бо таҳрири нав 13 декабри соли 1996, №317, моддаи 7. [манбаъи электронӣ]. URL: <https://parlament.tj/news/553--onuni-um-urii-to-ikiston-dar-borai-uvva-oi-musalla-i-um-urii-to-ikiston>. (санаи мурочиат: 12.01.2023).

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мудофия”, аз 4 ноябри соли 1995 № 208, моддаи 2. [манбаъи электронӣ]. URL: <https://majmilli.tj>. (санаи мурочиат: 20.02.2023).

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мукофотҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”.(Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, (Қонуни ҚТ аз 17.12.2020 № 1732). [манбаъи электронӣ]. URL: <http://mmk.tj/content>. (санаи мурочиат: 21.01.2023).

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи уҳдадорӣ умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ” , аз 29 январи соли 2021, № 1753. [манбаъи электронӣ]. URL: <http://mmk.tj>. (санаи мурочиат: 23.01.2023).

9. Мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтани бинои нави факултаи ҳа-вопаймоии Донишқадаи ҳарбии Вазорати мудофия. 21.02.2018, шаҳри Душанбе. [манбаъи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/17137>. (санаи мурочиат: 10.02.2023).

10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 23.12.2022, шаҳри Душанбе. [манбаъи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/29823>. (санаи мурочиат: 17.01.2023).

11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 25.04.2008, шаҳри Душанбе. [манбаъи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/195>. (санаи мурочиат: 02.02.2023).

12. Суханронӣ ба ифтихори 15-солагии таъсиси Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 23.02.2008, шаҳри Душанбе. [манбаъи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/3455>. (санаи мурочиат: 12.02.2023).

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

13. Суханронӣ ба ифтихори 27-солагии таъсисёбии Ҷувваҳои Мусаллаҳ. 22.02.2020, шаҳри Душанбе. [манбаъи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/22540>. (санаи мурочиат: 23.01.2023).

14. Суханронӣ ба муносибати даҳумин солгарди Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 15.11.2002, шаҳри Душанбе. [манбаъи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/6698>. (санаи мурочиат: 11.01.2023).

15. Фармони Раёсати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқи матни савганди ҳарбӣ”. [манбаъи электронӣ]. URL: <https://majmilli.tj>. (санаи мурочиат: 02.01.2023).

16. Шарипов, С.С. Особенности развития взаимоотношений Таджикистана с Казахстаном в начале XXI века (2001-2016 гг.). [Текст]: автореф. дисс....к.и.н: 07.00.15: защищена 16.04.2021: Шарипов Сайхомид Сафармадович. -Душанбе, 2021. 62 с.

ЛИДЕР НАЦИИ–ОСНОВАТЕЛЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ АРМИИ

ШАРИПОВ САЙХОМИД САФАРМАДОВИЧ,

кандидат исторических наук, начальник Управления анализа и прогнозирования внутренней политики ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 89;
тел: (+992) 938-48-58-46; e-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru

В статье рассматривается вопрос независимости, политический и экономический кризис в Республике Таджикистан в 90-х годах прошлого века и необходимость создания национальной армии для обеспечения мира и стабильности в стране, а также вклад Лидера нации Эмомали Рахмона в создание национальной армии.

С другой стороны, анализируется и подчёркивается вклад Лидера нации в формирование нормативно-правовой системы, структуры и строительства инфраструктуры частей Национальной армии и укрепления ее кадрового потенциала. В статье подчеркивается, что национальная армия Таджикистана создавалась на пустом месте в сложных условиях кризиса, а нынешнее состояние снабжения ее подразделений – это результат повседневных усилий Лидера нации Эмомали Рахмона.

При этом в статье подчеркивается, что в сложных условиях современного мира и появлении нетрадиционных угроз, основное внимание должно быть сосредоточено на вопросе оснащения Национальной армии и повышения профессионализма личного состава в связи с учётом применения новой воен-

ной техники, и в этом контексте необходимо безотлагательно предпринимать практические шаги и меры.

Ключевые слова: Национальная армия, строительство, политический кризис, возникновение нетрадиционных угроз, новая военная техника, оснащение армии, гражданская война, военная присяга, военная доктрина, пограничные войска, совместные военные учения.

LEADER OF THE NATION - FOUNDER OF THE NATIONAL ARMY

SHARIPOV SAIHOMID SAFARMADOVICH,

Candidate of Historical Sciences, Head of the Department for Analysis and Forecasting of Domestic Policy of the Center for strategic research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tell: (+992) 938-48-58-46; e-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru

The article discusses the issue of independence, the political and economic crisis in the Republic of Tajikistan and the need to establish a national army in order to ensure peace and stability in the country, as well as the contribution of the leader of the nation, Emomali Rahmon, to the creation of the national army.

On the other hand, the contribution of the leader of the nation in the formation of the normative-legal system, the structure and the construction of the infrastructure of the units of the National Army and the strengthening of its personnel capacity is analyzed and discussed in the article. The article emphasizes that the National Army Tajikistan was created in a vacuum in the complex conditions of the crisis, and the current state of supply of its units is the day-to-day efforts of the leader of the nation, Emomali Rahmon.

Moreover, the article emphasizes that in the complex conditions of the modern world and the appearance of non-traditional threats, the main attention should be focused on the issue of equipping the National Army and increasing the professionalism of personnel in connection with the use of new military technology, and in this context, practical steps and measures should be taken urgently.

Keywords: *National army, construction, political crisis, emergence of non-traditional threats, new military technology, Army equipping, civil war, military oath, military doctrine, border troops, joint military exercises.*

**ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИДЕОЛОҒӢ ДАР РАВАНДИ
ТАШАККУЛӢБИИ СОХТОРИ ҶАМЪИЯТӢ**

САФАРАЛИЗОДА ХУҶАМУРОД ҚУДДУСӢ,

номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент, мудирӣ кафедраи равандҳои

сиёсии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;

тел.: (+992) 988127383; e-mail: quddusov@mail.ru

Дар мақолаи мазкур марҳилаҳои ташаккулёбии сохтори ҷамъиятӣ нишон дода шуда, арзишҳои идеологияи давлати миллии ҳамчун заминаи гоҷавии меъёрҳои татбиқи амалии онҳо муаррифӣ гардидаанд. Инчунин дар мақола масъалаи таъмини амнияти идеологӣ бо назардошти марҳилаҳои ташаккулёбии сохтори ҷамъиятӣ таҳлилу баррасӣ шудааст. Омӯзиши ин масъала нишон дод, ки таъмини амнияти идеологӣ дар ҳар марҳилаи ташаккулёбии сохтори ҷамъиятӣ хусусияти хос дорад. Марҳилаи дуум – мафқурасозӣ ва марҳилаи чорум – ба бухрон дучор шудани сохтори ҷамъиятӣ барои ҳифзи идеологияи давлати миллии тақдирсоз мебошанд. Консепсияи мазкур барои таъмини амнияти идеологӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти зиёди методологӣ назариявӣ дорад.

Калидвожаҳо: идеологияи сиёсӣ, амнияти идеологӣ, бухрони идеологӣ, ҷангҳои идеологӣ, арзишҳои сохтори ҷамъиятӣ, мафқурасозӣ, таъмини амнияти идеологӣ, таҳдидҳои идеологӣ.

Дар шароити муосир барои ҳамаи давлатҳо, бахусус барои давлатҳои тозаистиклол таъмини амнияти идеологӣ яке аз масъалаҳои мубрам ба шумор меравад. Махсусан, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар солҳои аввали ба даст овардани Истиклоли давлатӣ зерӣ таъсири идеологияи тундгароӣ бо ҷанги шаҳрвандии таҳмили рӯ ба рӯ гардид, таъмини амнияти идеологӣ аҳамияти ҳаётан муҳим дошта, кафили рушди минбаъдаи кишвар ба шумор меравад. Таҷрибаи сиёсии кишварҳои олам аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки амнияти идеологӣ омили муҳимтарини таъмини амнияти миллии буда, кафили рушди минбаъдаи ҷомеа мебошад. Баръакс, дар он ҷомеаҳое, ки бухрони идеологӣ ба амал меояд, рушди соҳаҳо ба мушкилиҳои ҷиддӣ мувочех мешаванд. Дар ҷомеаҳое, ки гузариш аз як сохтори ҷамъиятӣ ба сохтори дигар якҷанд даҳсола пеш ба амал омадааст (масалан, кишварҳои пасошуравӣ) ва арзишҳои сохтори нав ҳанӯз ҳам аз ҷониби аксари шаҳрвандон дар сатҳи зарурӣ дарк нагардидаанд, бухрони

идеологӣ ба мушоҳида мерасад. Дар чунин шароит аз байн бурдани бухрони идеологӣ кори сахл нест, зеро чи гунае, ки ба сари мардум бор намудани як идеяи нав хеле мушкил аст, аз сари онҳо дур намудани идеяҳои куҳна аз он ҳам мушкилтар мебошад. Чунин воқеиятро дар мисоли кишварҳои пасошӯравӣ, бахусус дар давлатҳои Осиёи Марказӣ ба хубӣ эҳсос намудан мумкин аст. Ҷарчанд Иттиҳоди Шуравӣ 32 сол қабл аз байн рафта бошад ҳам, дар ҷомаҳои пасошӯравӣ кам нестанд нафароне, ки меҳру муҳаббати худро аз арзишҳои коммунистӣ сотсиалистӣ ханӯз ҳам қанда наметавонанд ва дар қору фаъолияти худ онҳоро фаровон истифода мебаранд. Чунин нафарон асосан дар байни насли қалонсол бештар во меҳӯранд. Аз ҷониби дигар созмонҳо ва ташкилотҳои экстремистӣ террористӣ ҳамарӯза дар фазои маҷозии интернет, ки макони асосии ҷавонон мебошад, ба тарғибу ташвиқи ғояҳои идеологияи радикалӣ машғуланд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки идеологияи радикалӣ, бахусус радикализми исломӣ ба зехну шуури ҷавонони кишварҳои Осиёи Марказӣ таъсири зиёд мерасонанд. Зеро аҳолии кишварҳои минтақаи мазкур асосан аз дини ислом пайравӣ менамоянд ва чунин вазъ барои ташкилотҳои экстремистӣ террористӣ имконияти муносиб ба шумор меравад. Дар чунин шароит таъмини амнияти идеологии кишвар ба яке аз масъалаҳои муҳим мансуб гардида, суботи сиёсии ҷома ва рушди минбаъдаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ аз он вобаста мебошад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои дигари Осиёи Марказӣ, ки ҷомаҳои пасошӯравӣ ба шумор мераванд, бештар намудани ҷонибдорони сохтори конституционии давлат ва сохтори ҷамъиятии интихобгардида, дар ин самт ҷоннок намудани фаъолиятҳо ва бо назардошти воқеиятҳои навин ташаққул додани дастгоҳи идеологии давлат, баланд бардоштани симои мароқангези арзишҳои дар конститутсия муқарраргардида, шарҳу тавзеҳи ҳамачонибаи онҳо ва нишон додани дурнамои рушди мамлакат дар заминаи арзишҳои мазкур масъалаҳои мебошанд, ки таъмини амнияти идеологии ҷома аз ҳалли онҳо вобастагии зиёд дорад.

Таҳлилу таҳқиқи ин масъала нишон дод, ки ҳар як сохтори ҷамъиятӣ, ки дар асоси арзишҳои идеологӣ мавҷудияти худро нигоҳ медорад, дар давраи мавҷудияти худ ҷаҳор марҳилаи ташаққулёбиро тай менамояд. Марҳилаҳои мазкурро шартан ба таври зерин муаррифӣ намудаем: яқум, институтсионализатсияи арзишҳои идеологӣ; дуҷум, идеализатсияи арзишҳо дар сатҳи афкори ҷамъиятӣ ва бештар намудани ҷонибдорони онҳо; сеҷум, бештар шудани ҷонибдорони арзишҳои идеологияи давлатӣ ва дар сатҳи баланд татбиқи гардидани меъёрҳои он; чорҷум, ба бухрони навбатӣ дучор шудани арзишҳои идеологӣ. Бояд гуфт, ки зимни таъмини амнияти идеологӣ ба инҷабат гирифтани марҳилаҳои мазкур хеле муҳим мебошад,

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

зеро ҳар як марҳилаи ташаккулёбии сохтори ҷамъиятӣ қонуниятҳои худро дорад. Омӯзиши ин масъала дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки дар кишвари мо марҳилаи якум – институтсионализатсия анҷом ёфта, марҳилаи дуюм – идеализатсия (ё худ мафкурасозӣ) оғоз гардидааст. Акнун зарур доништа мешавад, ки барои дар сатҳи баланд татбиқ намудани меъёрҳои сохтори конститусионӣ ва сохтори ҷамъиятӣ бояд ҷонибдорон ва эътиқотмандони онҳо тадриҷан бештар карда шавад. Чунин корхоро тавассути дастгоҳи идеологии давлат анҷом додан мумкин аст. Дар таҳқиқоти мазкур дар навбати аввал таъмини амнияти идеологӣ бо назардошти марҳилаҳои сохтори ҷамъиятӣ нишон дода шудааст.

Зарурати идеология дар раванди давлатдорӣ миллӣ

Ҳарчанд идеология ҳамчун зухуроти хеле мураккаби иҷтимоӣ ва низоми ғояҳо ва доктринаҳо ҳанӯз дар аҳди қадим пайдо шуда бошад ҳам, ташаккулёбии босуръати он баъди инқилобҳои буржуазӣ ва пайдоиши давлатҳои миллӣ ба амал меояд. Дар тури ду асри сипаригардида идеологияҳои сиёсӣ се марҳилаи ҷудоғонаро паси сар намуданд: якум, идеологизатсия; дуюм, деидеологизатсия; сеюм, реидеологизатсия [1]. Ба ибораи дигар, аввал нерӯҳои сиёсии ба сари қудратомада ба идеологияи мушаххас таъя намуда, онро ҳамчун барномаи сиёсии дарозмуддати худ интихоб намудаанд. Баъд аз он, ки дар охири асри XIX ва дар нимаи аввали асри XX ҷангҳои идеологӣ шиддат гирифта, боиси ба амал омадани Ҷангҳои Якум ва Дуюми ҷаҳонӣ шуданд, як гурӯҳ олимони даст кашидан аз идеология ва таъя намудан ба арзишҳои умуминсониро тарғибу ташвиқ менамуданд, ки дар заминаи чунин баррасиҳо консепсияи деидеологизатсия ташаккул ёфта, пайравон ва ҷонибдорони зиёд пайдо намуд. Аммо дигаргунҳои ҷиддие, ки солҳои 70-80-ум зери таъсири пешрафти илмию техникаӣ ба вучуд омаданд, як қатор олимони маҷбур сохтанд, ки пайомадҳои манфии чунин тамоюлотро муайян намоянд. Дар натиҷаи чунин пажӯҳишҳо онҳо ба хулосае омаданд, ки барои мутобиқ намудани тафаккури одамон бо шароити навин бояд идеология эҳё карда шуда, нақши он дар ҳаёти ҷамъиятӣ баланд бардошта шавад. Аз он давра сар карда эҳёи идеология ва ба талаботи давраи замони ҷавобгӯ намудани он ҳамчун раванди «реидеологизатсия» номида мешавад. Ҷе гунае, ки мушоҳида намудан мумкин аст, дар шароити имрӯза давлат бе идеологияи сиёсӣ манфиатҳои худро дар сатҳи зарурӣ ҳимоя карда наметавонад. Бахусус дар шароити рушди бемайлони технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва зери таъсири ҳуҷумҳои иттилоотӣ қарор гирифтани афкори ҷамъиятӣ ба роҳ мондани фаъолияти идеологӣ, ташаккули дастгоҳи идеологии давлат ва таъмин намудани амнияти идеологии кишвар хеле муҳим мебошад.

Зарурати идеологияро, пеш аз ҳама, бо назардошти мазмуну мундариҷаи он асоснок намудан мумкин аст. Олими рус К.Ю. Мочар андешаҳои олимону донишмандони зиёдро таҳлилу таҷзия намуда, нишонаҳои асосии идеологияро ба таври зерин муайян кардааст:

– омили самтдиҳандаи рафтори одамон ва асоси мантиқию психологӣ низоми идоракунии сиёсӣ;

– низоми ғояҳо ва андешаҳо, ширҳо ва барномаҳои сиёсӣ, концепсияҳои фалсафие, ки тавассути онҳо муносибати одамон бо ҳамдигар ва бо муҳити ҷамъиятӣ асоснок карда мешавад ва баҳогузорӣ мегарданд, инчунин, манфиатҳои ҷомеаҳо, синфҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ ифода мегарданд;

– маҷмуи принципҳо, меъёрҳо ва қоидаҳои, ки барои муайян намудан, ташаккул додан ва танзим кардани муносибатҳои ҷамъиятӣ истифода мешаванд [5, с.79].

Сиёсатшиноси амрикоӣ С.Ҳантингтон ибраз меорад, ки ҳамаи идеологияҳо дар Ғарб пайдо шудаанд ва ҳамаи динҳо дар Шарқ [6]. Бо андешаҳои мазкур аз лиҳози хусусияти динӣ доштани баъзе идеологияҳо розӣ шудан номумкин аст, зеро вобаста ба мавқеи дин дар ҳаёти ҷамъиятӣ идеологияҳои динӣ, дунявӣ ва атеистиро аз ҳам фарқ намудан мумкин аст. Чунин дар шароити имрӯза кам нестанд давлатҳои, ки идеологияи динӣ доранд. Ҳатто дар баъзе давлатҳои идеологияи радикализми исломӣ таҷриба мешавад. Аммо идеологияи атеистӣ низ мавҷуд буд. Агар С.Ҳантингтон меғуфт, ки ҳамаи идеологияҳои дунявӣ дар Ғарб пайдо шудаанд, шояд дурӯст мебуд. Ба ҳар ҳол, амалияи сиёсӣ ҷамъиятӣ ва таҷрибаи таърихӣ собит намуд, ки идеологияи дунявӣ нисбат ба шаклҳои канорӣ он (манзур идеологияҳои теократӣ атеистӣ аст) афзалияти бештар доштааст, зеро дар шароити интиҳоб намудани принципи дунявият ҳеҷ дин инкор намешавад ва ҳеҷ гуна дин афзалият дошта наметавонад. Дар чунин шароит пайравӣ кардан ё накардан аз дину мазҳаб ҳуқуқи истисноии инсон муқаррар мегардад ва чунин озодӣ аз ҷониби давлат қафоласт дода мешавад. Дар маркази чунин идеология инсон, шаъну шарафи ӯ, ҳуқуқи озодиҳои истисноии вай қарор дода шудаанд. Ин навъи тафаккур натиҷаи рушди назарияҳои илмӣ, тафаккури мантиқӣ ва ба сатҳи баландтар баромадани ақлу хирад мебошад.

Идеология барои ҳар як давлат барномаи умумимиллие мебошад, ки аз маҷмуи ғояҳо, идеалҳо, меъёрҳо ва арзишҳои иборат буда, барои таъмини рушди инкишофи соҳаҳои гуногун ва таҳкими пояҳои истиклолияти миллӣ истифода бурда мешавад. Бинобар ин, ҳеҷ як давлат бе идеологияи сиёсӣ наметавонад, ки шаҳрвандони кишварро муттаҳид созад, зеро муттаҳид намудану ба самти муайян сафарбар кардани ҷомеа яке аз вазифаҳои муҳимтарини идеологияи сиёсӣ махсуб меёбад. Гузашта аз ин, ҷавҳари

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Ҷама гуна идеологияи давлати миллиро арзишҳо ва мақсадҳои милли ташкил медиҳанд. Ба ибораи дигар, дар амал татбиқи намудани мақсадҳои милли ва расидан ба ормонҳои таърихӣ давлатдорӣ аз ташаккули минбаъдаи идеологияи давлати милли вобастагии зиёд дорад. Аз ин рӯ, ташаккули идеологияи давлати милли ҳамчун заминаи муҳимтарини рушди минбаъдаи давлатдорӣ навин, ҳимояи сохтори конститутсионии давлат ва тарғиби ҳамҷонибаи онҳо дар сатҳи афкори ҷамъиятӣ дар самти мубориза бо ҷама гуна бегонапарастӣ таҳмили фарҳанги бегона, баҳусус дар муқовимат бо терроризм ва экстремизм, ниҳоят муҳим мебошанд [7, с.23].

Бояд гуфт, ки дар илмҳои сиёсии замони муосир идеологияҳои консерватизм, либерализм, коммунизм, фашизм, миллатгароӣ ва шаклҳои омехтаи онҳо ба мисли идеологияҳои сотсиал-демократӣ, милли-демократӣ ва ғайраро муайян намудаанд. Ғайр аз ин, шаклҳои мураккаби он низ ба мушоҳида мерасанд. Масалан, дар Ҷумҳурии Мардумии Чин айни замон соҳаи сиёсат хусусияти коммунистӣ, соҳаи иқтисодиёти ин кишвар хусусияти либералӣ ва соҳаи фарҳанг ва маънавият хусусияти миллатгароӣ ва консервативӣ доранд. Ба гуногунрангии идеологӣ нигоҳ накарда, унсурҳои таркибии ҳар як идеология ҳамчун системаи арзишҳо ва идеалҳо барои нигоҳ доштани мавҷудияти ҳеш мубориза мебаранд. Дар чунин маънӣ идеологияҳои дунявӣ ҳамчун системаи худташаккулёбандае мебошанд, ки: яқум, ҳамчун дастовард маҳсули тафаккури инсонӣ аст; дуюм, нишонаи тамаддун аст; сеюм, барои бақои худ мубориза мебаранд. Дар ин ҷо ҳаёти идеологӣ, агар дар доираи қонуниятҳои назарияи эволюсионии Ч.Дарвин таҳлил гардад, пас гуфтан мумкин аст, ки «идеологияҳои тавоно ва қудратманд дар амалияи сиёсӣ боқӣ мемонанд, идеологияҳои заиф аз амалияи ҷамъиятӣ нест мешаванд». Чунин тамоюлотро дар асри XX мо мушоҳида намудем. Аввал фашизм ҳамчун идеологияи радикалиро нотавон аз байн рафт. Сипас коммунизм ҳамчун идеологияи атеистӣ дар амалияи ҷамъиятӣ мавҷудияти худро аз даст дод. Айни замон идеологияҳои теократӣ ва дунявӣ дар набард қарор доранд. Набардҳои идеологӣ шадидтарин муқовиматҳои таърихи инсоният маҳсуб меёбанд. Аксари низоъҳои, ки дар тули ду қарни гузашта ба амал омадаанд, зеро таъсири набардҳои идеологӣ руҳ додаанд. Дар шароити имрӯза низ мушоҳида намудан мумкин аст, ки набардҳо байни идеологияи дунявӣ ва теократӣ ҷи гуна сурат мегиранд. Дар ҷабҳаҳои идеологӣ миллатгароии қанориро низ дидан мумкин аст, ки хавфи хатари таҳдидҳои идеологиро боз ҳам бештар месозанд. Ҷам идеологияи дунявӣ ва ҳам идеологияи теократӣ то андозае таҳмили фарҳанги бегонаи миллиро дар худ нигоҳ медоранд. Дар чунин шароит таъмини амнияти идеологӣ, баҳусус ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ, маънавият, хотираи таърихӣ, худшиносии милли хеле муҳим мегарданд. Бояд иқро

шуд, ки дар набардҳои идеологӣ музаффарият насиби он ҷонибе мешавад, ки арзишҳои таркибии ҳешро дар заминаи дастовардҳои илму техника ташаккул медиҳад ва марҳила ба марҳила худро ба замона мувофиқ месозад. Таъвоноии идеология дар он зоҳир мешавад, ки то кадом андоза пайравону намоёндагони он ба илму дониш така намуда, то кадом андоза илму донишро барои ҳимояи арзишҳои ҷомеаи худ истифода мекунанд. Сиёсатшиноси ватанӣ С.С. Ятимов дар ин маврид андешаҳои худро ба таври зерин иброз намудааст: «Миллатҳое, ки илму дониш фарогири аксарияти онҳо шуд, дар арсаи ҷаҳон тасаллут пайдо карданд. Аҳволи мардуми ҳешро беҳбуд бахшиданд. Зиндагии шоиста доранд. На танҳо истифодаи захираҳои табиӣ оламро ба манфиати худ ба роҳ монданд, балки ақли мардумони бегонаро ҳам мутеи худ гардонданд. Ва баръакс, дар ҷое, ки хурофот ва таассуб аксариятро фарогир шуд, зиёӣ дар ақаллият монд. Сарзамин бо мардумони содаву гумроҳу нодонбачаҳои худ абзори арзони бозиҳои аҷнабиён гардид» [8, с.34].

Ҷамзамон, ҳар як идеология кӯшиш менамояд принципҳои дар худ ташаккул диҳад, ки дар заминаи он рушду инкишофи соҳаҳои гуногун ё рушди ҷомеаро таъмин намудан имконпазир бошад. Масалан, барои либерализм чунин принципи марказӣ идеяи «рақобат» мебошад. Тибқи назарияи либералӣ, дар ҳар соҳае, ки рақобат дида мешавад, дар он соҳа рушду инкишоф низ ба амал меояд. Онҳо рақобати иқтисодӣ, рақобати сиёсӣ, умуман, шаклҳои гуногуни рақобатро асоси пешрафти ҷамъиятӣ медонанд. Ташаккулдиҳандагони идеологияи либералӣ муътақиданд, ки рушди сармоядорӣ ва демократия ҳамчун система аз сатҳу сифати амалишавии рақобат вобаста аст. Дар ҷомеае, ки яке аз соҳаҳои он, ё ҳамаи соҳаҳои ҷамъиятӣ дар асоси идеологияи либералӣ ташаккул ёфта бошад, ҳама гуна омилҳои монеасоз барои баамалोии рақобат аз байн бурда мешавад. Тибқи консепсияи «давлати минималӣ», ки таълимоти либералӣ мебошад, давлат бояд кӯшиш намояд, ки дар соҳаи иқтисодиёт монополистон пайдо нашаванд, зеро монополия омилҳои асосии азбайнбарандаи «рақобат» мебошад. Дар ҳаёти сиёсии ҷомеа ташаккул додани системаҳои духизбӣ ё бисёрхизбӣ низ ба хоҳири ба вучуд овардани рақобати сиёсӣ мебошад. Ҷолиби диққат аст, ки тӯли ду даҳсолаи охир кишварҳои дорони идеологияи либералӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолият ба таҳияи «рейтингҳо» ва ташаккул додани механизмҳои рушди минбаъдаи онҳо машғуланд. Масалан, дар соҳаи маориф рейтингҳои коллеҷҳо, литсейҳо, донишгоҳу донишқадаҳо, рейтингҳои донишҷӯён, омӯзгорон ва ғ. дидан мумкин аст. Дар соҳаи илм рейтингҳои маҷаллаҳои илмӣ, нашриёт, олимон, муҳаққиқон, марказҳои илмию таҳқиқотӣ, пажӯҳишгоҳҳо ва ғ. ба мушоҳида мерасад. Барои хубтару беҳтар намудани рақобат ва дар шароити навин мутобиқ кунонидани он

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

технологияҳои иттилоотӣ ва зехни сунъиро ба таври васеъ истифода бурда истодаанд. Барои мисол, пойгоҳҳои иттилоотии «Scopus», «Web of Science», «Springer», «Agris» ва ғайраҳо бо ин мақсад сохта, ба истифода дода шудаанд. Дар пойгоҳҳои мазкур рейтингҳои маҷаллаҳои илмӣ, марказҳои илмию таҳқиқотӣ, нашриёт, олимону муҳаққиқон амалӣ карда мешавад. Ба ҳамин монанд, дар соҳаҳои дигар низ чунин механизмҳои ташаккулдиҳандаи рақобат анҷом дода шудааст. Ғайр аз ин, таҳияи рейтингҳо аллакай дар сатҳи байналмилалӣ низ роҳандозӣ гардида истодаанд, ки аз миқёси ҷаҳонӣ касб намудани идеологияи либералӣ дарак медиҳад. Барои мисол, марказҳои илмию таҳқиқотии кишварҳои ғарбӣ ҳамарӯза ба таҳияи чунин рейтингҳо машғул ҳастанд. Аз ҷумла, рейтингҳои ҳукумати электронӣ, неруи нарми давлатҳо, рейтингҳои кишварҳои боамн, рушди инноватсионӣ ва ғ.

Дар идеологияи коммунистӣ бошад, ба сифати меъёри марказии таъминкунандаи рушди инкишоф идеяи «антагонизм», ё худ «зиддият» ҳамчун омили таъминкунандаи рушди инкишоф баромад менамояд. Дигар ҳамаи арзишҳо дар асоси ин принцип ташаккул дода мешуд. Барои мисол, манъ намудани моликияти хусусӣ ба хотири ба вучуд овардани зиддият бо сармоядорон, мамнуъ эълон намудани фаъолияти ҳизби дуҷум (ҳизби ғайриҳукмрон) барои ба вучуд овардани зиддияти сиёсӣ, ҳамаҷониба тарғибу ташвиқ намудани атеизм ба хотири нигоҳ доштани мавҷудияти зиддият дар соҳаи маънавиёт ва ғ. буд. Ба ҳамин монанд, идеологияҳои дигар низ агар ба таври ҷиддӣ таҳлил гарданд, принциби марказии онҳо муайян карда мешавад, зеро ҳеч як идеология ҳамчун низоми мукаммали арзишҳо, бе чунин унсурҳои системасоз ва низомсоз мавҷудияти худро нигоҳ дошта наметавонад.

Агар масъалаҳои рушди идеологӣ ва таъмини амнияти миллӣ аз ин мавқеъ таҳлилу баррасӣ гарданд, дар навбати аввал як мушкилии асосӣ ошкор мешавад. Истифодаи арзишҳои як сохтори ҷамъиятӣ (арзишҳои як идеология) дар сохтори ҷамъиятии дигар. Масалан, дар кишварҳои пашошуравӣ истифодаи гардидани принципҳои коммунистӣ дар ҷомеаҳои демократию сармоядорӣ чунин ҳолатро пеши назар меоварад. Сабабҳо ва оқибатҳои чунин вазъро дар идомаи мақола дар мисоли марҳилаҳои ташаккулёбии сохтори ҷамъиятӣ шарҳ хоҳем дод.

Марҳилаҳои ташаккулёбии сохтори ҷамъиятӣ

Ҷамаи кишварҳо дар ин ё он шакл дар давраи гузариш қарор доранд. Аммо бояд муайян намуд, ки дар кадом марҳилаи давраи гузариш? Чунин ҳолатро дар асоси таҳлилу баррасии марҳилаҳои ташаккулёбии сохтори ҷамъиятӣ асоснок намудан мумкин аст. Аз таърих ба мо маълум аст, ки инсоният форматсияҳои гуногуни ҷамъиятиро таҷриба кардааст. Му-

шоҳидаҳо ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳар як сохтори ҷамъиятӣ дар давраи мавҷудияти худ шартан ҷаҳор марҳилаи ташаккулёбиро аз сар мегузаронад. Барои оне, ки аз лиҳози рушди идеологӣ дар қадом марҳилаи инкишоф қарор доштани давлатҳо нишон дода шавад, марҳилаҳои мазкурро ба таври зерин муаррифӣ намудан мумкин аст:

Марҳилаи якум – институтсионализатсияи арзишҳои идеологӣ. Ҳар як идеология дар амалияи ҷамъиятӣ аввал ба таври институтсионалӣ пайдо мегардад. Арзишҳо, принципҳо ва меъёрҳои он дар конституция, қонунҳо, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, барномаҳои давлатӣ, концепсия ва стратегияҳо ҷойгир карда мешаванд. Аз сабаби оне, ки ба сари мардум бор намудани як идея он тараф истад, аз сари онҳо дур намудани идеяҳои қуҳна хеле душвор аст, дар раванди риояи меъёрҳои нав мушкилиҳои қиддӣ пеш меоянд. Аниқтараш дар ин марҳила аллақай бӯҳрони идеологиро эҳсос намудан мумкин аст. Эътирофи арзишҳо ва меъёрҳои сохтори ҷамъиятии нав, ки аз идеологияи (идеологияҳои) мушаххас сарчашма мегиранд, дар қадом дараҷа қарор доштани сатҳу сифати эътирофи арзишҳои мазкур метавонанд аз мавҷудияти бӯҳрони идеологӣ дарак диҳанд. Дар марҳилаи аввали ташаккулёбии сохтори ҷамъиятӣ одатан бӯҳрони идеологӣ зерин омилҳои зерин ба вуҷуд меояд: якум, ҷонибдорони сохтори ҷамъиятии пештара, ки арзишҳо ва меъёрҳои сохтори навро қабул надоранд (ҳеч набошад ба моҳияти он сарфаҳм рафта наметавонанд ё эътироф намеkunанд, яъне руҳияи консервативӣ доранд); дуюм, нерӯҳои сиёсӣ, ки идеологияи радикализиро тарғибу ташвиқ менамоянд ва бо мақсади аз байн бурдани сохтори ҷамъиятии нав дар байни аҳолии ҷонибдорони худро бештар ва ҷонибдорони арзишҳои навро қамтар қардан мехоҳанд. Дар ҷунин шароит аз ҳама бештар радикализи рост (эҳёи сохтори ҷамъиятии қандин аср пеш мавҷуда) ба амнияти идеологияи кишвар таҳдид менамояд. Бинобар ин, баъд аз оне, ки дар сатҳи конституция, қонунҳо ва ҳуҷҷатҳои сиёсӣ маъмури арзишҳо ва меъёрҳои сохтори нав пурра ворид карда шуда, риояи он талаб карда мешавад, бояд марҳилаи мафқурасозӣ, аниқтараш бештар намудани ҷонибдорони арзишҳои нав ба роҳ монда шавад.

Марҳилаи дуюм – идеализатсияи арзишҳои идеологӣ дар сатҳи афкори ҷамъиятӣ (мафқурасозӣ). Марҳилаи мазкур хеле муҳим ва тақдирсоз аст. Аммо анҷом додани он ниҳоят мураккаб ва баъзан ғайриимкон низ мебошад. Марҳилаи мазкурро шартан марҳилаи мафқурасозӣ низ номидан мумкин аст, зеро баъди институтсионализатсияи меъёрҳо ва арзишҳои сохтори ҷамъиятӣ акнун бештар намудани сафи ҷонибдорони он зарур доништа мешавад. То замоне, ки ҷонибдорони арзишҳо ва меъёрҳои нав аксарияти (бештар аз 75%)-и аҳолиро ташкил надихад, марҳилаи мафқурасозиро анҷомёфта шуморидан ғайриимкон аст. Дар ин марҳила давлатро зарур

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

аст, ки дар доираи масъалаҳои сохтмони давлатӣ ба ташаккули дастгоҳи идеологии худ диққати бештар дода, фаъолияти идеологии ниҳодҳои ин дастгоҳро бо талаботи сохтори нави ҷамъиятӣ мутобиқ созад. Барои тезтару нармтар сипарӣ намудани ин марҳила идеологҳои касбӣ зарур меоянд. Бинобар ин, як қатор давлатҳо дар заминаи мактабҳои олии касбии худ дар ин марҳилаи давлатдорӣ ба омода кардани идеологҳои касбӣ машғул шудаанд. Таҷрибаи давлатҳои гуногуни олам нишон медиҳад, ки дар таркиби дастгоҳи идеологии давлат чунин ниҳодҳо ва субъектҳо шомил карда мешаванд: мактабҳои олии (омӯзгорон, китобҳои дарсӣ, барномаҳои таълимӣ, раванди таълим); ниҳодҳои илмӣ (олимон, таҳқиқоти илмӣ, популяризатсияи донишҳои илмӣ); муассисаҳои соҳаи фарҳанг ва таъбу нашр; ВАО; оила; ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ (ташкilotҳои ҷамъиятӣ, иттиҳодияҳо, ассотсиатсияҳо, созмонҳо ва ғ.); мақомоти ҳокимияти давлатӣ (PR ё робита бо ҷомеа) ва ҳизбҳои сиёсӣ. Ба ибораи дигар, ҳамаи имкониятҳои идеологии мамлакат бояд барои сипарӣ намудани марҳилаи мафкурасозӣ истифода бурда шаванд. Дастгоҳи идеологии давлат, ки таркиби мураккаби он дар боло номбар гардид, арзишҳои сохтори ҷамъиятиро, ки дар конституатсияи давлат ҷойгир кунонида шудаанд, бояд ҳамаҷониба тарғибу ташвиқ намоянд ва аҳаммияти онҳоро барои рушди ояндаи мамлакат ба аҳли ҷомеа шарҳ диҳанд.

Марҳилаи сеюм – дар амал татбиқ гардидану дар миқёси васеъ мавриди истифода қарор гирифтани арзишҳо ва меъёрҳои идеологӣ. Замоне, ки ҷонибдорони арзишҳои сохтори нав аксариятро ташкил медиҳанд, риояи меъёрҳои он ва дар қору фаъолият мавриди истифода қарор гирифтани арзишҳои мазкур ба амал меояд. Гузашта аз ин, дар ин марҳила таъсири идеологияҳои ғайр ба афкори ҷамъиятӣ ночиз мегардад. Аз ин рӯ, таҳдиду хатарҳои идеологияи радикалӣ низ ночиз мегардад. Зеро арзишҳои идеологияи радикалӣ дар назари мардумоне, ки аллакай ба моҳияти сохтори ҷамъиятии худ сарфаҳм рафтаву онро ҳамчун идеали ҷамъиятӣ эътироф намудаанд, дигар мароқангез нестанд. Ҳамаи инро ба инобат гирифта, баланд бардоштани машруияти арзишҳои идеологиро ҳамчун омили муҳимтарини таъмини амнияти идеологӣ шуморидан мумкин аст.

Марҳилаи чорум – ба бухрони навбатӣ дучор гардидани арзишҳои идеологӣ. Кам нестанд ҳолатҳое, ки зери таъсири омилҳои гуногун боз ҷонибдорони арзишҳо ва меъёрҳои сохтори ҷамъиятӣ кам шудан мегиранд ва барои ба вучуд омадани бухрони идеологӣ замина фароҳам меоваранд. Чунин ҳолатро, пеш аз ҳама, дар раванди баамалоии ҷангҳои идеологӣ, заиф гардидани фаъолияти дастгоҳи идеологии давлат ва ҷомеа, дар натиҷаи дигаргуниҳои муҳити берунаи мамлакат, тавассути арзишҳои маз-

кур ғайриимкон гардидани қонеъсозии талаботи одамон ва соҳаҳои фаъолият мушоҳида намудан мумкин аст. Масалан, дар адабиёти илмӣ сабабҳои гуногуни пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ (ба бухрон дучор шудани сохтори ҷамъиятии сотсиалистӣ) нишон дода мешаванд, аммо агар масъалаи мазкур бо дар назардошти марҳилаҳои ташаккулёбии сохтори ҷамъиятӣ баррасӣ шавад, ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки яке аз сабабҳои асосии он зери таъсири ҷангҳои идеологӣ (тарғибу ташвиқи ғояҳои либералӣ) кам шудани ҷонибдорони арзишҳои сотсиалистӣ мебошад. Чунин тамоюлотро, пеш аз ҳама, дар сатҳи номенклатура (роҳбарияти сиёсии давлат) мушоҳида намудан мумкин буд, ки ниҳоятан ба пошхӯрии давлат ва аз байн рафтани сохтори ҷамъиятӣ оварда расонид.

Чунин ҳолатҳоро дар мисоли давлатҳои дигар низ нишон додан мумкин аст. Мисоли дигар аз байн рафтани идеологияи миллии давраи Мейдзи (охири асри XIX ва ибтидои асри XX) дар Ҷопон мебошад. Сохтори ҷамъиятии аз ҷониби Мейдзи ташкилшуда се марҳилаи аввалро, ки дар боло номбар гардиданд, паси сар намуда буд. Аммо солҳои 1930 насли нава, ки давлатро идора менамуд, аз арзишҳои идеологияи миллии ва сохтори ҷамъиятии ташаккулёфта хеле дур шуданд ва ниҳоятан чунин ҳолат дар солҳои Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ боиси аз байн рафтани сохтори ҷамъиятии онҳо гардид (яъне, арзишҳои сохтори ҷамъиятӣ ба бухрон дучор шуд - муаллиф) [2, с.118-161].

Аммо агар бухрони идеологии баамаломата саривақт дарк карда шуда, барои бартараф намудани он чораҳои зарурӣ ва мақсаднок андешида шаванд, пеши роҳи пошхӯрии сохтори ҷамъиятӣ гирифта шуда, мавҷудияти он дар оянда таъмин мегардад. Барои исботи ин фикр низ далелҳои зиёд овардан мумкин аст, аммо бо як далели таърихӣ дар мисоли идеологияи либералӣ, ки дар ҷандин набарди идеологӣ ва марҳилаи бухронӣ мавҷудияти худро нигоҳ доштааст, иктифо менамоем. Идеологияи либералӣ дар тули 200 соли охир даҳҳо маротиба ба бухронҳои гуногун мувоҷеҳ шудааст. Бо назардошти инқилобҳои саноатӣ, ки аз ҷониби сармоядорон ба амал оварда шудаанд, гуфтан мумкин аст, ки он ҷаҳор маротиба чунин бухрони ҷиддиро паси сар намудааст. Ҳанӯз дар нимаи дуҷуми асри XIX олимони шинохтаи немис К.Маркс ва Ф.Энгелс дар асари машҳури худ «Манифести Ҳизби Коммунистӣ» эътироф намуда буданд, ки системаи буржуазӣ (сохтори сармоядорӣ) бинобар сабаби барзиёд истеҳсол намудану пурра қонеъ кардани талаботи бозор зуд-зуд ба бухрон дучор мешавад, аммо чунин бухронро тавассути ба вучуд овардани талаботи нав бартараф менамояд. Бинобар ин, низоми сармоядорӣ ба кашфиёту ихтирооти илмии бештар ниёз дорад, то ки ҳам талаботи нав офарад ва ҳам аз уҳдаи қонеъ намудани талаботи мазкур баромада тавонад [4]. К.Маркс ва

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Ф.Энгелс ҳамзамон, эътироф намуда буданд, ки «Буржуазия дар давраи камтар аз сад соли ҳукмронии синфии худ қувваҳои истеҳсолиero ба вучуд овард, ки ҳамаи қувваҳои истеҳсолии наслҳои пешина ба он баробар шуда наметавонанд. Фатҳи қувваҳои табиат, тавассути дастгоҳҳо ба роҳ мондани истеҳсолот, истифодаи кимиё дар саноат ва соҳаи заминдорӣ, рушди киштиҳои буғӣ, роҳҳои оҳан, телеграфи барқӣ, барои рушди заминдорӣ ворид шудан ба ҳамаи минтақаи олам, мутобиқ намудани дарёҳо барои ҳаракати киштиҳо ва ғ. ба онҳо мисол шуда метавонанд. Дар садсолаҳои қаблӣ тасаввур ҳам карда наметавонистанд, ки дар умқи меҳнати ҷамъиятӣ чунин қувваҳои истеҳсолкунанда мавҷуданд» [4, с.44]. Бояд гуфт, ки дар давраи зиндагии К.Маркс ва Ф.Энгелс инқилобҳои якум (кашфи муҳаррики буғӣ) ва дууми саноатӣ (кашфи қувваи барқ) аллақай ба амал омада буданд. Аммо бо ташаббуси сармоядорон, яъне ҳамон буржуазҳо дар асри ХХ инқилобҳои сеюм (кашфи МЭХ) ва чоруми саноатӣ (ихтирои интернет ва зехни сунъӣ) низ ба амал оварда шуданд. Дар мавриди он, ки шабакаи интернет, зехни сунъӣ ва дигар технологияҳои ҷадид барои аз байн бурдани бухрони сармоядорӣ ба вучуд оварда шудааст, ҳеч шакку шубҳае вучуд надорад. Зеро ба омӯзиши ин масъала чанде пеш таҳқиқоти алоҳида бахшида шуда буд ва муайян гардид, ки шабакаҳои иҷтимоӣ ва зехни сунъӣ ҳамчун технологияҳои ҷадиди ҷамъоварии иттилооти стратегӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирии ширкатҳои истеҳсолӣ ва нигоҳ доштани симои мароқангези идеологияи либералӣ истифода бурда мешаванд [3].

Ҷамин тарик, ҳар як сохтори ҷамъиятӣ, ё худ идеологияи давлати милли дар давраи мавҷудияти худ ҷаҳор марҳилаи ташаккулёбиро аз сар мегузаронад. Дар ҳар яке аз ин марҳилаҳо таъмини амнияти идеологӣ хусусиятҳои хос доранд, аммо марҳилаҳои дуум ва чорум тақдирсоз мебошанд. Зеро дар марҳилаҳои мазкур сохтори ҷамъиятӣ метавонад мавҷудияти худро аз даст диҳад. Дар марҳилаи дуум, ки мафкурасозӣ номида мешавад, бояд ҷонибдорони арзишҳои идеологияи давлати милли бештар карда шавад, вагарна идеологияҳои ғайр метавонанд онро ба бухрони шадид дучор намоянд. Дар марҳилаи чорум бошад, зеро таъсири омилҳои гуногун айни чунин воқеа, яъне ба бухрон дучор шудани арзишҳои идеологияи ҳукмрон ба вучуд меояд. Дар марҳилаи чорум баргараф намудани бухрон ягона воситаи нигоҳ доштани сохтори ҷамъиятӣ ба шумор меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтори ҷамъиятӣ марҳилаи якумро сипарӣ намуд ва мамлакат ба марҳилаи дуум, яъне раванди мафкурасозию бештар намудани ҷонибдорони арзишҳои идеологияи давлати милли ворид шуд. Дар ин марҳилаи тақдирсоз бештар намудани симои мароқангези арзишҳои идеологии кишвар ва ба идеали ҷамъиятӣ табдил додани онҳо масъалаи меҳварии таъмини амнияти идеологии Ҷумҳурии Тоҷикистонро

ташкил медиҳад. Хусусиятҳои таъмини амнияти идеологии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи кунунии давлатдорӣ миллӣ дар мақолаи навбатӣ барои ҷоп пешниҳод мегардад. Пеш аз анҷоми ин амал, дар назди худ мақсад гузоштем, ки дар навбати аввал концепсияи таъмини амнияти идеологиро бо дар назардошти марҳилаҳои ташаккули сохтори ҷамъиятӣ нишон дода, меъёрҳои онро асоснок намоем. Таҳқиқоти мазкур дар асоси мушоҳидаи рушди таърихӣ идеологияҳои сиёсӣ анҷом дода шуд.

АДАБИЁТ

1. Гуревич П.С. Идеологизация и деидеологизация // Философия и культура. – 2014. – № 2. – С. 155-161. DOI: 10.7256/1999-2793.2014.2.10940
2. Даймонд Д. Кризис. Каков механизм преодоления кризиса? / Пер. с англ. –М.: Изд-во АСТ, 2020. –544 с.
3. Сафарализода Х.К. Польза и вред социальных сетей // Международные отношения и безопасность. – 2022. – № 4 (4). – С. 31-49.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии: принципы коммунизма / Пер. с немец. –М.: Эксмо, 2022. – 320 с.
5. Мочар К.Ю. Идеология как созидаящая сила общества // История и современность. – 2019. –№4. –С.78-94.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. –М.: Изд-во АСТ, 2017. – 576 с.
7. Хушвахтзода К.Х., Сафарализода Х.К. Обеспечения идеологической безопасности - важная предпосылка борьбы с терроризмом и экстремизмом // Социальные сети интернета как реальная угроза национальной безопасности: Материалы республиканской научно-теоретической конференции (г.Душанбе, 29 ноября 2022 г.). – Душанбе, 2022. – С. 22-28.
8. Ятимов С.С. Дунявият ва амният // Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният. – 2022. –№ 2 (2). –С.18-37.

ОСОБЕННОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ПРЕЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ ФОРМАЦИИ

САФАРАЛИЗОДА ХУДЖАМУРОД КУДДУСИ,

кандидат политических наук, доцент, заведующий кафедрой политических процессов Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 17;
тел.: (+992) 98 812 7383; e-mail: quddusov@mail.ru

В данной статье показаны этапы формирования общественной формации, и ценности идеологии национального государства представлены как идеологическая основа принципов практической реализации идеологии. Также в статье анализируется и обсуждается вопрос обеспечения идеологической безопасности с учетом этапов формирования общественной формации. Изучение данного вопроса показало, что обеспечение идеологической безопасности на каждом этапе формирования общественной структуры имеет свои особенности. Судьбоносным для защиты идеологии национального государства является второй этап – идеализация ценностей и четвертый этап – кризис общественной формации. Данная концепция имеет методологическое и теоретическое значение для обеспечения идеологической безопасности Республики Таджикистан.

Ключевые слова: политическая идеология, идеологическая безопасность, идеологический кризис, идеологические войны, ценности общественной формации, идеализация ценностей, обеспечение идеологической безопасности, идеологические угрозы.

FEATURES OF ENSURING IDEOLOGICAL SECURITY IN THE PROCESS OF FORMATION A SOCIAL FORMATION

SAFARALIZODA KHUJAMUROD QUDDUSI,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Head of the Department
of Political Processes of the Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushnabe city, Rudaki ave. 17;
tel.: +992 98 812 7383; e-mail:quddusov@mail.ru

In this article shows the stages of the formation of a social formation, and the values of the ideology of the national state are presented as the ideological basis of the principles of the practical implementation of ideology. In the article also analyzes and discusses the issue of ensuring ideological security, taking into account the stages of the formation of a social formation. The study of this issue showed that the provision of ideological security at each stage of the formation of a social structure has its own characteristics. The second stage, the idealization of values, and the fourth stage, the crisis of the social formation, are crucial for the defense of the ideology of the nation state. This concept has methodological and theoretical significance for ensuring the ideological security of the Republic of Tajikistan.

Keywords: political ideology, ideological security, ideological crisis, ideological wars, social formation values, idealization of values, ensuring ideological security, ideological threats.

УДК: 323.4

**ПОТЕНЦИАЛ КОНТРНАРРАТИВОВ В ПРОТИВОДЕЙСТВИИ
ИДЕОЛОГИИ ЭКСТРЕМИЗМА И МЕЖДУНАРОДНОГО
ТЕРРОРИЗМА**

ДОДИХУДОЕВ ХУРШЕД АЗАМДЖОНОВИЧ,

кандидат политических наук, старший научный сотрудник Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова НАНТ
734025, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;
тел.: (+992) 918-75-64-75; e-mail: lettera76@mail.ru

В данной статье автором анализируется потенциал нарратива в противодействии идеологии экстремизма и международного терроризма. Автором отмечается роль нарратива в повышении уровня информированности местного сообщества, в разоблачении информационных продуктов деструктивных групп, а также укреплении консолидации и устойчивости местного сообщества. Также в статье раскрываются наиболее актуальные моменты, повышающие эффективность нарративов в противодействии идеологии деструктивных группировок.

Ключевые слова: контрнарратив, экстремизм, терроризм, потенциал, устойчивость, местное сообщество, целевая аудитория, идеология.

Уровень развития современных печатных и электронных ресурсов способствует тому, что информация стала главным фактором жизни общества. Важно отметить и тот неоспоримый факт, что сегодня информация является очень доступной в связи научно-техническим прогрессом цифровых технологий. В результате они оказывают самое сильное влияние на формирование мировоззрения и мироощущения человека. Сегодня не один маломальский значимый социальный процесс не проходит без активного информационного сопровождения. В результате именно средства массовой информации формируют как индивидуальное восприятие, так и общественное сознание.

Анализируя методы противодействия угрозе экстремизма и международного терроризма в информационном пространстве нельзя не отметить нарративы. Сам метод получил признание у представителей различных гуманитарных наук. Способность использовать нарративы в качестве оружия превращает их в грозное оружие, обладающее экстраординарной мощью. Такое оружие атакует восприятие и осмысление мира, мифы и легенды общества, групповую идентичность и критерии, позволяющие проводить различие между своими и другими. На протяжении всей мировой истории религиозные лидеры, философы

фы, политики рассматривали нарративы в качестве мощного инструмента по изменению убеждений и поведения аудитории. Все институты общества, - от государственных структур и политических партий до организаций и корпораций, непрерывно разрабатывают и поддерживают собственные нарративы, призванные затенить противоречия, структурировать дебаты и сделать приемлемыми и принимаемыми интересы институтов для общества. [1] В результате сегодня мы наблюдаем его активное использование с их стороны. Как показало практика именно нарративы оказывают самое сильное воздействие на мышление человека. Причиной популярности данного инструмента кроется в его универсальности и простоте. Другим достоинством метода является принцип его построения.

Нарратив — специфическая форма дискурса, то есть текст, связанный с совокупностью социальных, культурных, психологических факторов, взятый в событийном аспекте. Нарратив — это речь, рассматриваемая как целенаправленное социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействии людей и в их когнитивных процессах. В нарративе также заложена составляющая самопрезентации личности другому через повествовательные формы о событиях, к которым рассказчик или причастен сам, или хочет выразить свое отношение. [2]

Привлекательность нарративов заключена в их оригинальности, эмоциональной яркости, даже предвзятости. Они ориентированы на выражение, прежде всего, субъективной позиции говорящего, его авторского мнения, а не на донесение объективной информации. Формирование нарративов, конечно, не исключает использование фактов и апелляций к реальным событиям, однако при этом объективные данные получают заметную оценочную окраску. Это происходит, во-первых, за счёт прямого авторского комментирования, а во-вторых, за счёт такого выстраивания исходно нейтральной информации, чтобы читатель мог с лёгкостью восполнить «недосказанное» и прийти к вполне однозначным выводам. То есть, нарративы интересны аудитории именно потому, что они нестандартны и оригинальны, а не по тому, что содержат в себе объективные данные. К тому же, нарративы психологически хорошо воспринимаются, поскольку содержат уже готовые тезисы и переработанную информацию. [3]

Сегодня разрушительная идеология экстремизма и международного терроризма затрагивает по сути все сферы жизни современного человека. Подобная агрессивная идеологическая экспансия не проходит бесследно. Её печальным итогом становится то, что определенные люди начинают разделять деструктивное мировоззрение. Более того, они готовы идти на совершение преступных деяний.

Деструктивная пропаганда манипулирует сознанием людей по принципу «цель оправдывает средства». Основной целью такой пропаганды является

разжигание межнациональных конфликтов, обострение противоречий в обществе, развитие у людей низменных инстинктов. Пробуждение низменных чувств человека позволяет разделить структуру общества, сделать их послушными идеям пропаганды. Основным способом деструктивной пропаганды является создание образа врага, которое позволяет управлять послушным обществом. В основе деструктивной пропаганды лежит перевернутая система ценностей, убеждений и взглядов. Негативная пропаганда, в отличие от позитивной, используется в интересах узкой группы людей с целью манипулирования сознаниями масс. [4]

В этой связи следует подчеркнуть, что сами деструктивные группы придают первостепенное значение к пропаганде своей идеологии. Как показывают анализы, их информационные продукты из года в год только совершенствуются. В своей пропагандистско-агитационной работе они используют самые новейшие информационно-коммуникационные технологии. При этом, они также совершенствуют саму подачу информации. Столь серьезное отношение обусловлено тем, что она помогает успешно решать поставленные стратегические задачи. В частности, идеологическую, последствием которого является формирование в головах людей необходимого им формата мышления. Другим значимым моментом пропаганды является постоянный и непрерывный поиск все новых сторонников, готовых совершать деструктивные действия.

Через популярные социальные сети по всему миру вербуются сторонники террористов, а также осуществляется информационная поддержка террористических акций. Зачастую публикации с мест инцидентов пропагандисты террористической активности делали через час с небольшим после произошедшего. Во многих случаях для отправки коротких сообщений с места события использовался популярный сервис микроблогов Twitter, большинство пользователей которого публикуют сообщения с мобильных устройств. [5]

Вовлечение людей в группы насильственного экстремизма с их последующим участием в насильственных действиях это не только результат работы вербовщиков, которые ищут потенциальных новобранцев. Часто люди сами проявляют инициативу в отношении участия в насильственных действиях в силу их постепенной и последовательной радикализации. Различные современные формы радикализации в среде молодежи, которые в сегодняшнем обществе имеются в большом количестве и разнообразии могут стать достаточно привлекательными для тех, кто находится в так называемой «зоне риска». Это, как правило, область жизненного пространства личности, находящаяся за пределами комфорта. [6]

В целом в настоящее время одним из приоритетных направлений в научном и экспертно-аналитическом сообществе является разработка целевых программ по противодействию в информационном поле. Классические методы

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӯЗ

противодействия уже не являются столь эффективными. В этой связи на первый план выходят именно инструменты, которые обладают наибольшим потенциалом в противодействии идеологии экстремизма и терроризма в информационном поле. Одним из таковых, безусловно является нарратив. Сам высокий уровень его эффективности обусловлен, главным образом, его структурой. Так У. Лабов выделял шесть элементов структуры нарратива, каждый из которых несет определенную функциональную нагрузку:

- 1) краткое изложение для слушателя существа происшедших событий, о которых пойдет речь;
- 2) ориентация слушателя относительно времени, места, ситуации, участника событий;
- 3) передача последовательности событий;
- 4) оценка значимости и смысла действий, выражение отношения рассказчика к событиям и действиям;
- 5) разрешение ситуации (что случилось в конце концов),
- 6) кода: возврат к настоящему времени. [7]

Сама динамика использования нарративов свидетельствует, о том, что он стал неотъемлемой частью нашей жизни. Он эффективен как для повышения уровня информированности местного сообщества, так и в разоблачении информационных продуктов деструктивных групп. Важно также то, что он как правило формируется непосредственно под конкретный локальный аспект, беря во внимание всю его специфику. Логично подготовленный нарратив обладает огромным созидательным потенциалом. Он содействует в воспитании устойчивой психики, гармоничной личности, потенциально способной к социализации в рамках существующих правовых и морально-ценностных норм. В контексте местного сообщества наиболее востребованные нарративы, являются направленные на повышение правовой и религиозной культуры местного населения. Неоднократные проведенные исследования выявили, что одной из причин вовлечения граждан в деструктивные группы является их правовая и религиозная неграмотность.

Другим важным следствием использования нарративов заключается в том, что они способствуют укреплению консолидации и устойчивости местного сообщества. В контексте успешного противодействия угрозе экстремизма и терроризма, является чрезвычайно важным. Достижения данной цели требует огромных усилий, а также наличия ряда факторов. Так оно возможно лишь при наличии знаний, навыков и, конечно, практического опыта. Другим фактором укрепления консолидации и устойчивости является индивидуальная ответственность. И наконец, активное взаимодействия всех заинтересованных сторон из числа с правоохранительных и государственных органов, а также институтов гражданского общества. В совокупности всё это позволяет защитить

местное сообщество от различных негативных факторов, которые способны подорвать устойчивость местного сообщества.

Другим важным преимуществом контрнарративов в противодействии идеологии экстремизма и международного терроризма состоит в том, что его имплементатором может быть любой социальный актор. Соответственно это может быть, как государственный орган, так институты гражданского общества.

Для большей эффективности нарратив должен учитывать ряд значимых моментов, а именно:

Эффективный контрнарратив должен учитывать местный контекст, быть заточен под конкретную целевую группу. Очень важно правильно подобрать основной посыл, который вы хотите донести до целевой аудитории. Аргументы, идеи и мессаджи будут разными в целях общей профилактики радикализации или при работе с группами риска. Наиболее распространенными ошибками тех, кто создает антиэкстремистский информационный продукт, является неадаптированность аргументов к целевой аудитории.

Распространять контрнарративы должны люди, вызывающие доверие у аудитории и имеющие авторитет в своей области знания. Большое значение имеют и коммуникационные каналы, которые следует выбирать с учетом целевой аудитории. Важно использовать платформы, популярные у молодежи.

Использование личных историй и знакомство с личным опытом гораздо эффективнее отвлеченных разговоров и работы он-лайн. Не надо преувеличивать значение интернета, работа онлайн не может заменить личного общения, личные отношения – ключ к успешной профилактике радикализации. [8]

Следует отметить, что государства Центральной Азии также начинают проявлять практический интерес к использованию контртеррористических нарративов в профилактике экстремизма. В этой связи подчеркнем опыт Республики Казахстан. Основой формирования контртеррористических нарративов в Казахстане выступает соответствующая нормативно-правовая база, регулирующая антитеррористическую деятельность. В Казахстане можно выделить две группы институтов, формирующих контртеррористические нарративы:

Светские (Ассамблея народа Казахстана, Агентство по делам религии, Антитеррористический центр КНБ, неправительственные организации, центры по изучению проблем религии, средняя и высшая школа, масс медиа).

Религиозные (Духовное управление мусульман Казахстана, имамы, работающие на местах). [9]

Таким образом контрнарративы как инструмент противодействия идеологии экстремизма и терроризма несмотря на свою новизну полностью себя оправдал. Причиной является то что, именно контрнарративы смогли внести

серьезный вклад в разоблачении идеологии деструктивных группировок. Экспертно - аналитическое сообщество в своей позиции единогласно подтверждают огромный потенциал. Главным ценностью же, заключается, в том, что направлены на качественное изменение внутреннего состояния человека. Именно контрнарративы по своей сути являются источниками позитивной со-зидательной информации в обществе.

Следовательно, активное использование контрнарративов может оказать сильное влияние на противодействие идеологии экстремистских и террористических группировок. Именно контрнарративы будут на практике содействовать в формировании в обществе качественно иной точки зрения. Тем самым контрнарративы является наиболее сильным заслоном на пути проникновения деструктивной идеологии в социуме. И наконец, то, что именно природа контрнарративов содействует формированию духовных основ традиционного общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арзуманян Р. Применяемые в качестве оружия информация и нарративы на ландшафте нарративов Южного Кавказа. Режим доступа. <https://www.academia.edu/37407261/>
2. Обухов А. С., Чурилова Е. Е. Современные подходы к исследованию личности через нарративные тексты. Режим доступа. <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-podhody-k-issledovaniyu-lichnosti-cherez-narrativnye-teksty-1>
3. Дорошенко Е. И. Нарративы в информационном противодействии идеологическим установкам терроризма и экстремизма (на примере ИГ*). Режим доступа <https://cyberleninka.ru/article/n/narrativy-v-informat-sionnom-proti-vodeystvii-ideologicheskim-ustanovkam-terrorizma-i-ekstremizma-na-primere-ig>
4. Матвиенко В.В. Современная пропаганда как система: терминологический аппарат. Режим доступа. <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennaya-propaganda-kak-sistema-terminologicheskij-apparat>
5. Угроза международного терроризма и религиозного экстремизма государствам-членам ОДКБ на центральноазиатском и афганском направлениях. / под ред. Панарина И.В., Казанцева А. А. М.: Аналитическая ассоциация ОДКБ; Институт международных исследований МГИМО МИД России. 2017. <https://mgimo.ru/upload/2017/03/imi-odkb-igil.pdf>
6. Арифханова С. Деструктивные нарративы экстремистских групп. Режим доступа. <https://crss.uz/2018/11/18/destruktivnye-narrativy-ekstremist-skix-grupp/>
7. Евстигнеева Н.В., Оберемко О.А. Модели анализа нарратива. Режим доступа. <https://cyberleninka.ru/article/n/modeli-analiza-narrativa>
8. Сокирянская Е., Гуревич В. Основы профилактики насильственного экстремизма. Практическое руководство. Режим доступа. <https://cap-center.org/wp-content/uploads/2019/06/>

9. Черных И. Контртеррористические Нарративы: Практики Казахстана. Режим доступа. <https://perconcordiam.com/ru/>

ЗАРФИЯТИ ЗИДДИНАРРАТИВҲО ДАР МУБОРИЗА БА ИДЕОЛОГИЯИ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

ДОДИХУДОЕВ ХУРШЕД АЗАМҶОНОВИЧ,

номзади илмҳои сиёсӣ, ходими калони илмӣ Институти фалсафа,
сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баховаддинова АМИТ
734025, Тоҷикистон, Душанбе, проспекти Рудаки 33;
тел.: (+992) 918 – 75 – 64 - 75; e-mail: lettera76@mail.ru

Муаллиф дар мақолаи мазкур зарфияти нарративро дар муқовимат ба идеологияи ифротгароӣ ва терроризми байналмилалӣ таҳлил кардааст. Муаллиф нақши нарративро дар баланд бардоштани сатҳи огоҳии ҷомеаи маҳаллӣ, ғош кардани маҳсули иттилоотии гурӯҳҳои таҳрибкор, инчунин таҷкими муттаҳидшавӣ ва устувории ҷомеаи маҳаллӣ қайд кардааст. Дар мақола нуқтаҳои муҳимтарине низ ошкор карда шудаанд, ки дар мубориза ба муқобили идеологҳои гурӯҳҳои вайронкор самарани нарративро зиёд мекунанд.

Калидкалимаҳо: зиддинарратив, экстремизм, терроризм, зарфият, устуворӣ, ҷомеаи маҳаллӣ, гурӯҳи мақсаднок, идеология

THE POTENTIAL OF COUNTER-NARRATIVES IN THE COUNTERING OF IDEOLOGY OF EXTREMISM AND INTERNATIONAL TERRORISM

DODIKHUDOEV KHURSHED AZAMJONOVICH,

candidate of Political Sciences, Senior Researcher at the A. Bakhovaddinov
Institute of Philosophy, Political Science and Law NAST
734025 Tajikistan, Dushanbe, Ave., Rudaki 33;
tel: (+992) 918 – 75 - 64 - 75; e-mail: lettera76@mail.ru

In this article, the author analyzes the potential of the narrative in countering the ideology of extremism and international terrorism. The author notes the role of narrative in raising the level of awareness of the local community, exposing the information products of destructive groups, as well as strengthening the consolidation and sustainability of the local community. The article also reveals the most relevant points that increase the effectiveness of narratives in counteracting the ideologists of destructive groups.

Keywords: counternarrative, extremism, terrorism, potential, sustainability, local community, the target audience, ideology

**ТАЪСИРИ НАБАРДҲОИ ИДЕОЛОГӢ БА ИМИЧИ
БАЙНАЛМИЛАЛИИ ТОҶИКИСТОН**

БАРОТОВ ИСРОИЛ ИБРОҶИМОВИЧ,

муовини сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии сиёсати дохилии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (+992) 900-70-90-00; e-mail: barotov_2020@mail.ru

Дар мақолаи мазкур таъсири набардҳои идеологӣ ба имичи байналмилалӣ Тоҷикистон мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор гирифтааст. Муаллиф бо мақсади устувор нигоҳ доштани мавқеи давлатдорӣ миллии ҷумҳурии Тоҷикистон дар набардҳои идеологӣ, таҳкими идеологияи миллӣ, тарбияи идеологӣ ва таъмини амнияти идеологиро дар набардҳои идеологӣ махсусан муҳим арзёбӣ намуда, хулосаҳои илман асоснокшуда пешниҳод намудааст. Инчунин, аҳаммиати ҳисси баланди миллӣ ва тарбияи ватандӯстию ватанхоҳӣ низ дар раванди мазкур таҳқиқ гардидааст.

Калидвожаҳо: *технологияҳои иттилоотӣ, набардҳои идеологӣ, имичи байналмилалӣ давлат, интернет, дастгоҳи идеологии давлат, манфиатҳои иттилоотӣ, амнияти идеологӣ, идеологияи миллӣ*

Дар шароити тағйирёбандаи ҷаҳони муосир ҳимояи имичи байналмилалӣ Тоҷикистон ҳадафи стратегӣ мебошад. Мубрамияти падидаи мазкурро таъсири омилҳои идеологӣ ба имичи мусбати кишвар аҳаммиати амалию назариявӣ бахшидааст, зеро дар манзараи идеологии олам ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ ангезаи бархурди фарҳангҳоро ба бор оварда, боиси омезиш ва ҳатто аз байн рафтани арзишҳои меҳварии тамаддуни миллатҳои алоҳида гардидааст. Таъсири омилҳои мазкур марҳала ба марҳала мавқеи фарҳангии давлатҳои миллиро дар равандҳои минтақа ва ҷаҳон коҳиш додааст. Тамоюли мазкур миллатҳоро аз асолати миллии хеш дур сохта, дар мафкура ва зехнияти ҷавонон ва насли навраси онҳо андешаи бегонапарастиро тақвият бахшидааст. Мунтазам, гуногунтаркибу мураккаб гардидани фазои идеологии минтақа ва ҷаҳони муосир таъсири омилҳои идеологиро ба имичи байналмилалӣ Тоҷикистон афзун гардонидани зарурати бақодорӣ аз нигоҳи сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ фарҳангӣ ва маърифатӣ тарбиявиро дар масири шиддат гирифтани равандҳои идеологӣ ба миён овардааст. Аз тарафи дигар, «зиддияти синфӣ» заминаи асосии дигаргуниҳои таърихи

башар будааст. [3]. Тоҷикон аз рӯзҳои нахустини пайдоиш то ба имрӯз марҳалаҳои гуногуни ҷангҳои тамаддуниро паси сар намудаанд. Дар шароити давлатдории навини тоҷикон низ мавҷудият ва эҳёи баъзе нишонаҳои фарҳанги миллии ва тамаддуни аздастрафта боиси норухат гардидани баъзе доираҳои тоҷиксители минтақа ва ҷаҳон гардидааст.

Айни замон дар муҳити фикрии кишвар набардҳои идеологӣ ва нигилизми миллии як қатор доираҳои манфиатдори хориҷӣ нисбат ба арзишҳои сиёсӣ фарҳангӣ ва илмию таърихӣ мо, тоҷикон, бараъло эҳсос гардида, дар аксар маврид муборизаҳои мазкур моҳияти мафкуравӣ, психологӣ, итиллоотӣ-назарфиребӣ касб намудаанд. Ҷадафи асосии роҳандозӣ гардидани набардҳои идеологиро таъсири манфӣ расонидан ба руҳияи миллии ташкил медиҳад. Хусусан, таъсири набардҳои идеологӣ доираҳои, ки дар фаъолияти фарҳангӣ тамаддунсозии онҳо андешаи ба яғмо бурдани таърих, арзишҳои фарҳангӣ, арзишҳои моддию маънавӣ ва ҳатто мутафаккирони тоҷику форс, аз қабилҳои Абуалӣ ибни Сино, Низомии Ганҷавӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Абурайҳони Берунӣ, Закариёи Розӣ, Абунасири Форобӣ ва дигарон мушоҳида мешавад, метавонад аз нигоҳи идеологӣ ба асолати миллии ва пайкараи фарҳангии миллати мо асаргузор бошад. То имрӯз арзишҳои фарҳангӣ тамаддунии тоҷикон ба фаъолияти аклонии ақаллиятҳои гуногун табдил ёфта бошад ҳам, вале набояд аз дидгоҳи ақаллиятҳои мазкур тобиши миллии касб намоянд, яъне мо бояд рисолати ҳувиятсозии арзишҳои миллии худро ҳамчун омили неруи нарм дар набардҳои идеологӣ нигоҳ дорем.

Аз ин рӯ, дар шароити бунёди давлатдории миллии таҳкиму густариши идеологияи миллии, тарбияи идеологӣ ва таъмини амнияти идеологӣ зарурати таърихӣ буда, ҳамчун ниёзи стратегӣ барои ҷимояи давлату миллати тоҷик дар масири набардҳои идеологӣ нақши ҳаётан муҳим дорад. Идеологияи миллии шакли махсуси ҷаҳонбинӣ, мафкура ва андешаи миллии тоҷикон дар шароити пуртазоди муборизаҳои идеологӣ мафкуравии замони муосир махсуб гардида, ҳамчун унсури стратегияи таҳкими давлатдории миллии дар масири тағйирпазирии муносибатҳои сиёсӣ иҷтимоии ҷомеа, нақши муассир дорад. Ба ибораи дигар, идеологияи миллии бояд мансубият ба ҳувият, хун, хислати миллии ва табори мо тоҷиконро, ки решаҳои амиқи таърихӣ он аз ғурури ниёгонамон сарчашма мегирад, ифода намояд. Маҳз идеологияи миллии метавонад дар ташаккули мафкураи миллии ва таъмини мавҷудияти сиёсии фарҳанг ва тамаддуни тоҷикон нақши таърихӣ гузошта, таъсири набардҳои идеологӣ ба имиҷи байналмили Тоҷикистон коҳиш диҳад. Ба андешаи Хосе Ортега-и-Гассет, «Тамаддун сунӣ мебошад, бинобар ин, барои ҳифзи он санъат ва ҳунармандӣ даркор аст. Агар неъматҳои тамаддун ба

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

шумо писанд бошад нисбат ба он ғамхорӣ нақунед, дар кӯтоҳтарин муддат онро аз даст медиҳед». [10].

Идеологияи давлати миллии тоҷикон натиҷаи андешаи миллӣ, дастовардҳои беназири хиради миллӣ, ғурури миллӣ, тафаккури миллӣ, иродаи миллӣ ва ҳувияти миллию ҳудогоҳии миллӣ буда, ба сифати захираи маърифатӣ маънавия, руҳи миллиро бо хотираи таърихӣ, гузаштаро бо имрӯзи Ватан, шуури миллиро бо сабақҳои таърихӣ, сабақҳои таърихро бо сарнавишти ояндаи фарҳанг ва тамаддуни тоҷикон пайваст менамояд. Идеологияи миллӣ на танҳо руҳу равони давлати миллист, балки ҷони фарҳангу тамаддун мебошад. Дарвоқеъ, «давлат ба мисли руҳи зинда метавонад танҳо ҳамчун воҳиди муташаққил дар натиҷаи иродаи ақлонӣ мавҷудияти комил дошта бошад». [2]. Маҳз иродаи ақлонӣ барои ҳимояи давлату миллат аз таҳдидҳои идеологӣ заминаи мусоид фароҳам меоварад.

Агар «тамаддун дар натиҷаи ба ҳукми анъана даромадани фаъолияти ақлонии як миллат шакл гирад», [7] пас идеология ҳамчун рисолати ташкилоти сиёсӣ (давлат) метавонад омили асосии тамаддунофар, фарҳангсоз, миллатсоз ва давлатсозу ҷомеасоз арзёбӣ гардад ва тамаддуни аз тавачҷуҳ маҳрумшуда мавҷудияти худро аз даст медиҳад.

Миллати тоҷик баъди ба даст овардани истиқлоли сиёсӣ дар самти эҳёи давлатдорӣ миллӣ ба як қатор дастовардҳо ноил гардида бошад ҳам, вале бояд иқрор шуд, ки дар натиҷаи ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, ки асоси онро набардҳои идеологӣ дар сатҳи миллию минтақавӣ ташкил меод Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба бӯҳрони идеологӣ гирифтор сохта, то андозае аз равандҳои идеологӣ минтақа ва ҷаҳон дар қанор гузошта, ба имиҷи байналмилалӣ кишвар таъсири манфӣ расонид. Дар муҳити фикрии иҷтимоии ҷомеаи тоҷик ҳалои идеологӣ ба миён омад. Як қатор доираҳои манфиатдор кӯшиш намуданд арзишҳои фарҳангии таърихӣ, хусусан мутафаккирони мо тоҷиконро аз нигоҳи ҳувиятии худ тобиши миллӣ бахшанд. Маҳз таъсири муҳолифатҳои шадиди сиёсӣ иҷтимоӣ буд, ки идеологияи давлати миллӣ то кунун дар муҳити фикрӣ ва амалияи ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти моддӣ материалӣ касб накардааст. Низоъи таҳмилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз назари идеологияи геополитикии доираҳои манфиатдор бояд на танҳо хусусияти фаромиллию фаромарзӣ касб менамуд, балки давлати мо, тоҷикон ва мавҷудияти мо, тоҷиконро ҳамчун умумияти томи сиёсӣ аз байн мебард.

Аз ин рӯ, ҳамзамон, дар баробари идеяи миллӣ тақвияти арзишҳои идеологияи миллӣ ва ё идеологемаҳое, ки тавонад масъунияти идеологӣ ҷомеа ва давлату миллатро ҳамчун омили аслии ҳамояи кишвар ифода намояд аҳамияти муҳим дорад. Дарвоқеъ, «арзишҳо ба сифати қолабҳои

зехние баромад менамоянд, ки инсонро баҳри зиндагӣ ва фаъолият дар доираи худ нигоҳ дошта метавонанд. Онҳо моҳияти сиёсӣ, иқтимоӣ ахлоқию маънавӣ фарҳангӣ ва ҷамъиятию иқтисодӣ доранд». [8. С. 244-249].

Ҳамзамон, бо мақсади аз байн бурдани таъсири набардҳои идеологӣ ба имичи байнадмилалии Тоҷикистон бояд бо ҳар шакле ки набошад масунияти (имуннитет) идеологии миллати тоҷикро тақвият бахшид, зеро маҳз имуннитети идеологӣ метавонад ба ҷангҳои иттилоотӣ ва набардҳои идеологӣ ақсуламали муносиб нишон диҳад. Густариши арзишҳои, ки боиси ташаккули имуннитети идеологӣ мегарданд яке аз вазифаҳои асосии дастгоҳи идеологии давлат маҳсуб мегардад. Дар баробари ин, муаррифии шоистаи дастовардҳои кишвар дар сиёсати дохилию хориҷӣ ва таъмини иттилооти мусбат дар раванди ташаккули имичи байнадмилалии кишвар ба фаъолияти дастгоҳи идеологии давлат мансуб мегардад.

Дуруст аст, ки тоҷикон дар набардҳои идеологӣ борҳо захири идеологияи бегонапарастиро ҷашида, ба таҳдиду хатрҳои пуриқтидоре, ки боиси парокандагии онҳо гардидаанд дучор шудаанд, вале тавассути дастовардҳои хиради миллӣ ҷойгоҳи намоёни хешро дар таърих нигоҳ доштаанд.

Яке аз масъалаҳои, ки дар набардҳои идеологии нақши муҳим дорад, тарбияи идеологӣ мебошад. Тарбияи идеологӣ ва дар руҳияи идеологияи миллӣ тарбия намудани насли наврасу ҷавон метавонад дар зехну тафаккури миллат анғезаи эҳёи миллӣ ва ватанхоҳию ватандӯстиро бедор намуда, барои расидан ба қуллаҳои баланди истиқлоли сиёсӣ дар шароити набардҳои идеологӣ ва ҷангҳои иттилоотӣ заминаи мусоид фароҳам оварад. Бо дарназардошти тақвияти арзишҳои идеологияи миллӣ ва шиддат гирифтани набардҳои идеологӣ бар зидди Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки нақши дастгоҳи идеологии давлат ҳамчун ниҳоди ваколатдори мафкурасоз, аз қабилҳои оила, боғча, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳои хусусию давлатӣ, коллеҷҳо, пажӯҳишгоҳҳо, донишгоҳҳо, муассисаҳои илмию академӣ, дар таълиму тарбия, эҳёи хотираи таърихӣ, тақвияти зиракии сиёсӣ, ташаккули ҷаҳонбинии сиёсӣ тарбияи идеологии ҷавонон ва насли наврас барҷастиатар гардонида шавад. Ҳар як зерсохтори ниҳоди мазкурро зарур аст вобаста ба самти фаъолияти худ, сохти сиёсӣ ва арзишҳои мавҷудаи ҷомеа густариши идеологияи миллиро дар муҳити дохилию берунии кишвар тақвият бахшида мавқеи Тоҷикистонро дар набардҳои идеологӣ ҷимоя намояд. Аз ин нуқтаи назар, нақши дастгоҳи идеологии давлат дар тақвияти имичи миллӣ хеле барҷаста мебошад.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Дастгоҳи идеологии давлат аз маҷмуи воситаҳое иборат мебошанд, ки бо ёрии онҳо ба ҷаҳони ботинию маърифатии инсон ва рафтори он таъсири бошуурона ва мақсаднок расонида мешавад. Аҳамияти дастгоҳи идеологии давлат баҳри тарбияи ҳувиятсозӣ, мафкурасозӣ, густариши арзишҳои дунявият дар рушди давлатдорӣ миллӣ, арзишҳои мавҷудаи давлату ҷомеа, ташаккули ҷаҳонбинии сиёсӣ бо назардошти сохти сиёсии кишвар, арзишҳои асосҳои сохти конституционӣ, мавқеи ватандорӣ, дарки равандҳои мураккаб ва пурпечутоби минтақа ва ҷаҳон ҷиҳати ҳифзи манфиатҳои ҳаётан муҳими кишвар, ки боиси ташаккули маданияти имҷосозии шахс ва ҳимояи давлату миллат дар набардҳои идеологӣ мегардад, назаррас аст. Дарвоқеъ, ташаккули ҳисси баланди ифтихор аз ҳувияту ҳудогоҳӣ ва маърифати ватандӯстӣ дар зехну тафаккури фард ҳанӯз аз даврони хурдсолӣ оғоз ёфта марҳалаҳои мухталифи тақомул ва иҷтимоишавиро паси сар менамоянд. Дар ин замина тақвият ёфтани идеологияи миллӣ дар зехну тафаккури ҷавонон ва насли наврас ҳамчун низомии арзишҳои муайяни ҷамъиятӣ муҳаррики асосии рушди муносибатҳои миллӣ ба ҳисоб рафта, на танҳо асоси пайдории давлатдорӣ миллии тоҷикон, балки асоси мавҷудияти миллати тоҷик ҳамчун умумияти томи сиёсӣ таърихӣ ба ҳисоб меравад.

Дар ҷаҳони мутамаддин маҳз насли наврасу ҷавони миллате дар муқобили зоҳиршаваии таҳдидҳои идеологияи иттилоотӣ аз назари фикрию равонӣ истодагарӣ карда метавонад, ки он дорои масунияти (иммунитет) идеологӣ бошад. Агар ҷаҳонбинӣ миллат дар асоси ҳувияти миллӣ, ҳудогоҳии миллӣ, ватанхоҳиву ватандӯстӣ ва идеологияи миллию арзишҳои дунявият шакл гирад, пас дар сохтори ҷомеа ҳимояи манфиатҳои миллии кишвар нақши назаррас пайдо намуда, таъсири таҳдидҳои идеологӣ низ коҳиш меёбад. Вале агар дар сохтори ҷаҳонбинӣ миллӣ идеологияи миллӣ бартарӣ пайдо накунад, муҳити ҷомеа ба бӯҳрони ҳувият гирифта мегардад. Аз ин нуқтаи назар, эҷоди тавозуни ҳувияти миллӣ ва идеологияи давлати миллӣ дар ҷаҳонбинӣ миллӣ нақши калидӣ дорад ва баръакс, вайрон гардидани таносуби мазкур боиси бартарӣ пайдо намудани идеологияҳои ирғичӣ дар зехну тафаккури миллат мегардад, ки чунин ҳолат метавонад боиси на танҳо халалдор гардидани амнияти миллӣ ва суботи сиёсӣ мегардад, балки метавонад кишварро дар набардҳои идеологӣ осебпазир гардонад. Дар заминаи мазкур як қатор кишварҳо тавонистанд густариши идеологияи миллии хешро дар минтақа ва ҷаҳон ҳамчун омили фарҳангсозу тамаддунсоз тақвият бахшанд. Аз ин рӯ, бо дарназардошти шиддат гирифтани набардҳои идеологӣ, давлат бояд субъекти асосии ташаккули ҷаҳонбинӣ, ҳувияти миллӣ, ҳувияти фарҳангӣ, ҳувияти динӣ, ҳувияти таърихӣ ва ҳудогоҳии миллии

шаҳрвандонаш бошад. Дар акси ҳол, мафкураи умумимиллӣ дар зери таъсири идеологияҳои иртиҷоӣ ғайримиллӣ ва тамоюлҳои бегонаи доираҳои хориҷии манфиатдор қарор гирифта, аввалан истиқлоли фикрӣ ва сипас истиқлоли сиёсии ҳешро аз даст медиҳад. Набардҳои идеологӣ дар муқобили истиқлоли фикрӣ, арзишҳои фарҳангӣ ва моддию маънавий роҳандозӣ мегарданд. Дар чунин шароити тарбияи идеологии шаҳрвандон, хусусан ҷавонон ва насли наврас аҳамияти стратегӣ касб намудааст.

Мутафаккири Юнони Қадим Арасту вобаста ба таълиму тарбия, хусусан тарбияи идеологии ҷавонон ва насли наврас чунин андешаронӣ намудааст: «Магар бошад касе шубҳа кунад, ки қонунгузор бояд ба масъалаи тарбияи ҷавонон бо тавачҷуҳи фавқулода муносибат намояд, зеро дар давлате, ки чунин ғамхорӣ нест ҳуди сохти давлатдорӣ зарар мебинад. Охир тарбия бояд ба ҳар як сохти давлатдорӣ мувофиқат намояд. Сифатҳои ба худ хоси ҳар як сохти давлатдорӣ, асосан, барои ҳифзи ҳамон сохти давлатдорӣ хизмат мекунанд». [1. С. 474].

Ҷамзамон, дар набардҳои идеологияи мафкуравии замони муосир барои дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани тарбияи идеологии мардуми кишвар дар заминаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва идеалҳои арзишманди умумимиллӣ зарурати фаъолтар гардонидани дастгоҳи идеологии давлат ба миён омадааст. Махсусан, дар шароити мураккаб гардидани фазои идеологии ҷомеа, идораи бошуурона ва танзими ҳадафманди афкори ҷамъиятӣ яке аз вазифаҳои асосии идеологияи сиёсӣ маҳсуб мегардад. Тақвият бахшидани заминаҳои мазкур дар набардҳои идеологӣ аҳамияти ҳалкунанда дорад, зеро зоҳиршавии таҳдидҳои идеологӣ метавонанд дар самти ҳимояи манфиатҳои миллӣ монеа эҷод сохта, раванди рушди бемайлони кишварро халалдор намояд, ки чунин ҳолат ба раванди ташаккули имиҷи байналмилалӣ давлат таъсири манфӣ мерасонад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар натиҷаи сукути Иттиҳоди Шуравӣ бунёди давлати миллиро ҳадафи худ қарор дода аз як сохти ҷамъиятӣ ба сохти нави ҷамъиятӣ ворид гардид. Гузариш аз як марҳалаи рушду инкишоф ба марҳалаи сифатан нави рушду инкишофи мамлакат то андозае аз рушди сиёсӣ идеологӣ вобастагии амиқ дорад. Махсусан дар шароити рушди бемайлони технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ амнияти миллӣ, суботи сиёсӣ, мафкурасозӣ ва дар маҷмӯъ, устувории ҷомеа аз сатҳу сифати таъмини амнияти иттилоотиву идеологӣ вобаста мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамзамон мафкурасозӣ муҳимтарин самти идеологии давлат ба ҳисоб меравад, зеро дар шароити муосир таъсири омилҳои идеологӣ ба суботи сиёсӣ бештар гардидааст. Аз ин рӯ, бо мақсади тақвият

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

бахшидани омилҳои идеологии таҳкими суботи сиёсӣ таъмини амнияти идеологӣ мувофиқи мақсад аст.

Масъалаи дигаре, ки дар набардҳои идеологӣ нақши калидӣ дорад, масъалаи таъмини амнияти идеологӣ мебошад, зеро дар набардҳои идеологӣ бо мақсади тақвият бахшидани омилҳои идеологии таҳкими суботи сиёсӣ таъмини амнияти идеологӣ мувофиқи мақсад аст. Агар амнияти идеологиро ҳолати Ҳимояшавандагии манфиатҳои идеологии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таҳдиду хатарҳои идеологӣ арзёбӣ намоем, пас унсурҳои муҳимтарини он дар моддаи якуми Конститутсияи кишвар таҷассуми равшан дорад. Моддаи якуми Конститутсия муайянкунандаи самтҳои идеологии давлат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳамчунин, бояд қайд намуд, ки асосҳои идеологии модели давлатдорӣ навини тоҷикон, вобаста ба онҳо, ки дар натиҷаи омезиши арзишу идеалҳои умумибашарии демократӣ ва арзишҳои умумимиллӣ бунёд гардидааст, махсусиятҳои ба худ хос дорад. Аз ин нуқтаи назар, бо дарназардошти асосҳои сохти конститусионӣ, арзишҳои меҳварии тамаддун ва роҳи сиёсии интихобнамудаи тоҷикон дар бунёди давлатдорӣ миллӣ таъмини амнияти идеологии мамлакат дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, хусусан таълиму тарбияи ҷавонон ва насли наврас, авлабияти стратегӣ давлату миллати тоҷик мебошад.

Бидуни шак, идеологияи миллӣ ниҳодҳои сиёсии ҷомеаро ба воқеиятҳои нави замони муосир мутобиқ сохта, ваҳдату ягонагии миллӣ, тарбияи руҳию маънавӣ, шуури ҷамъиятӣ, фарҳанги сиёсӣ, руҳияи имиҷсозӣ, афкори ҷамъиятӣ ва дар маҷмуъ, тарбияи идеологияи миллати тоҷикро дар шароити дигаргуниҳои сиёсӣ иҷтимоии ҷомеа таъмин менамояд. Аз назари рафтори иҷтимоӣ руҳияи идеологияи миллӣ намунаи барҷастаи бартарӣ ёфтани андешаи Ватану ватанхоҳӣ, рушду тараққиёти давлату ҷомеа, таҳкими имиҷи сиёсии давлат ва Ҳимояи марзу буми аҷдодӣ дар зехният ва ақлонияти умумимиллӣ мебошад. Дарвоқеъ, «эҳсоси гарми ватандӯстӣ ва ҳисси баланди миллӣ омили асоситарин ва роҳи муҳимтарини рушди давлат ва ҷомеа мебошад». [6]

Агар арзишҳои идеологияи миллӣ ба воқеияти шуури ҷамъиятӣ ва ченаки зехнию иҷтимоӣ ва фарҳангии фаъолияти фикрию ақлонии умумимиллӣ табдил наёбад, пас он на танҳо наметавонад ба ниҳоди давлатӣ табдил ёбад, балки дар шароити рушди бемайлони технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ афкори ҷамъиятӣ дар зери таъсири андешаҳои иртиҷоӣ ғайримиллӣ қарор мегирад, ки чунин ҳолат ба имиҷи мусбати кишвар таъсири манфӣ мерасонад. Дар ин замина, «баъди ба даст овардани истиқлоли миллӣ дар Тоҷикистон дар раванди таҳаввули

тасаввуроти миллӣ ҷаҳиши назаррасе ба миён омад, ки боиси пайдо шудани шакли махсуси идеологияи миллӣ гардид».[5. С. 137].

Бо мақсади коҳиш додани таъсири набардҳои идеологӣ ба имичи байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва устувор нигоҳ доштани мавқеи давлатдорӣ миллии тоҷикон дар шароити тағйирёбандаи ҷаҳони муосир пешниҳод намудани якҷанд нуқтаи назар мувофиқи мақсад мебошад.

1. Дар шароити шиддат гирифтани набардҳои идеологӣ идеологияи миллӣ ҳамчун шакли махсуси фарҳанги сиёсӣ фаъолияти давлат ва элитаи сиёсии ҳукмронро ҳамчун субъекти имичсозӣ барои беҳтар намудани имичи кишвар дар радабандҳои байналмилалӣ сафарбар менамояд. Радабандҳои ҷаҳонӣ ва нишондиҳандаҳои гуногуни сатҳи рушд яке аз меъёрҳои асосии муайян намудани имичи байналмилалӣ кишварҳо маҳсуб мегардад. Маҳз идеологияи миллӣ руҳияи имичсозии ҳамаи кормандони сохтору идораҳои давлатӣ ва ҳатто ҷомеаи шаҳрвандиро дар масири ҳимояи манфиатҳои миллӣ ташаккул дода, омили асосии беҳтар гардидани мавқеи кишвар дар радабандҳои байналмилалӣ мегардад.

2. Идеологияи миллӣ воситаи ҳимояи манфиатҳои миллӣ буда, ҳар як шахси дар ҷомеа мавҷудбударо барои дар амал татбиқ намудани мақсадҳои миллӣ ва ҳадафҳои стратегӣ кишвар ба таври мафкуравию идеявӣ таҳриқ медиҳад. Барои баланд бардоштани имичи мусбати кишвар дар арсаи байналмилалӣ заминаи идеологӣ фароҳам меоварад. Дар баробари ин, ҳимояи манфиатҳои ҳаётан муҳим аз қабилӣ манфиатҳои ҳарбию бақодорӣ низ ҳадафи асосии идеологияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб гардида, барои таъмини амнияти миллӣ ва суботи сиёсӣ заминаи мусоид фароҳам меоварад. Идеологияи миллӣ омили расидани ҳар як миллат ба ҳадафи ягона буда, воситаи асосии мубориза дар набардҳои идеологӣ маҳсуб меёбад.

3. Дар равандҳои идеологӣ мафкуравию замони муосир маҳз зарфиятҳои идеологияи миллӣ боиси ҳимояи асосҳои маънавию фарҳангӣ ва тамаддунии давлатдорӣ миллӣ буда, омили асоситарини таъмини сулҳ ва ваҳдату ягонагӣ дар раванди давлатсозӣ миллатсозӣ мебошад. Ҷамчунин, идеологияи миллӣ воситаи мубориза бар зидди тамоми тамоюлҳои номатлуб, аз қабилӣ маҳалгароӣ, нигилизми миллӣ, марказгурезӣ, бегонапарастӣ, ки боиси парокандагии миллӣ мегарданд, пешгирӣ намуда, андешаи ватандӯсти ва имичсозиро дар зехну тафаккури миллат ташаккул медиҳад;

4. Таъсири идеологияи геополитикӣ ва махсусан ҳамгирии идеологии доираҳое, ки аз нигоҳи фарҳангӣ бо тоҷику тоҷикият ихтилофи назар доранд, афзун гардида истодааст. Дар чунин шароит идеологияи миллӣ ягона воситаи мубориза бар зидди идеологияҳои бегонаи иртиҷоӣ

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

зиддимиллӣ қарор мегирад. Роҳандозии идеологияҳои тоҷикситезӣ таърихи ҳазорсолаҳо дошта, то имрӯз дар ҷабҳаҳои илмию фарҳангӣ, сиёсӣю адабӣ, тамаддунию мафкуравӣ ва ҳатто низомӣю ҳарбӣ арзӣ ҳастӣ менамояд. Тамоюлотӣ мазкур боиси зоҳиршавии таҳдидҳо ба асолатӣ миллию фарҳангии мо тоҷикон гардида, ба имичӣ миллию таърихӣ таъсири манфӣ мерасонанд.

5. Идеологияи миллӣ ҳамчун зарфияти фикрӣ метавонад дар тақвияти хувияту ҳудодоҳии миллӣ ва махсусан дар ташаккули ҷаҳонбинии сиёсӣю мардумӣ кишвар, дар масири бунёди давлатдорӣю навини тоҷикон тақони устувор баҳшида хувияти фарҳангию таърихро дар шароити муборизаҳои фарҳангӣ тақвият баҳшад.

6. Дар шароити набардҳои идеологӣю идеологияи миллӣ метавонад ба сифати пойгоҳи технологияи таъминӣ Ваҳдати миллӣ баромад намуда, омилҳои идеологияи ягонагии миллии мо тоҷиконро дар зехну тафаккури умумимиллӣ устувор намояд.

7. Идеологияи миллӣ метавонад дар набардҳои идеологияи хусусияти радикалию экстремистӣю ва террористидошта ҳамчун воситаи мубориза бар зидди идеологияи экстремизми хушунатомез ва тафаккури ифротӣ, ки онҳо метавонанд суботи сиёсӣю ва амнияти миллиро халалдор кунанд баромад намояд. Инчунин, идеологияи миллӣю ягона воситаи мубориза бар зидди сиёсӣшавии дин буда, барои пешгирӣ намудани истифодаи дин ва умумиятҳои эътиқодӣ ҳамчун силоҳи идеологӣ дар муборизаҳои сиёсӣю набардҳои идеологӣю заминаи мусоид фароҳам меоварад. Дар баробари ин, идеологияи миллӣю воситаи мубориза бар зидди идеологияи терроризм буда, нақши афкори ҷамъиятиро дар таъминӣ суботи сиёсӣю, амнияти миллӣю ва ҳифзи асосҳои сохти конституционӣ барҷаста менамояд, ки он барои ҳимояи имичӣ давлат дар сатҳи минтақаю ва ҷаҳон аҳаммияти назаррас дорад.

Ба назари мо, ҷанбаҳои арзишии идеологияи миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтор, ҷаҳонбинӣю ва заминаҳои миллӣ-таърихӣ, маърифатӣ, идеологӣ, маънавӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣю ва фарҳангии ба худ хос дорад. Амалан то замоне, ки хотираи таърихӣ, ҷаҳонбинӣю ва маърифати сиёсӣю миллии тоҷик дар сатҳи зарурӣ ташаккул наёбад, таъсири набардҳои идеологӣю ба раванди рушди устувори давлати миллӣ боқӣ мемонад, ки ҳолати мазкур ба имичӣ таърихию фарҳангӣю ва дар маҷмуъ, ба имичӣ байналмилалӣю Тоҷикистон таъсири манфӣю мерасонад. Ҷаҳонбинии сиёсӣю ҷавҳари асосӣю миллии хушманд дар ҳама шароити таърихӣ махсуб меёбад. Аз ин рӯ, маҳз худшиносии миллӣю ва ҷаҳонбинии сиёсӣю мардум метавонад ҳимояи манфиатҳои миллӣю ва манфиатҳои ҳаётан муҳими кишварро дар набардҳои идеологӣю тақвият баҳшида, сиёсӣшавии диню ва

дигар воситаҳои таъсиррасонии идеологии доираҳои манфиатдори хоричиро дар муҳити иҷтимоӣ фикрии ҷомеа пешгирӣ намояд.

Аз назари мантиқи сиёсӣ, миллате, ки идеологияи миллӣ, ҷаҳонбинии сиёсӣ ва хотираи таърихӣ надорад, дер ё зуд ба кӯҷаи сарбастаи таърих мерасад. Падидаҳои мазкур яке ба дигаре бартарию неруи нав мебохшанд.

Идеологияи миллӣ неруи бузурги давлатдориест, ки тамоюли таракқиёти кишварро дар шароити муборизаҳои мафкуравию идеологӣ таҳким бахшида, ваҳдату ягонагии миллатро дар арсаи ҷангҳои иттилоотӣ таъмин менамояд. Ба андешаи профессор А.Н. Муҳаммад: «Идеологияи миллӣ ҳамчун зухуроти ҷамъиятию сиёсӣ неруи қудратмандест, ки ба ҷомеа таъсири назаррас дошта, метавонад ҷиҳати ба ҳам омадани неруҳои гуногун ва сафарбарии онҳо баҳри ба даст овардани мақсадҳои миллӣ нақши калидӣ дошта бошад». [4].

Аз ин нуқтаи назар, меъёри асосии идеологияи миллии тоҷиконро манфиатҳои ҳаётан муҳимми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мавҷудияти сиёсии арзишҳои меҳварии тамаддуни тоҷикон ташкил медиҳад. Ҷамзамон, муборизаҳои мафкуравӣ дар фазои маҷозӣ боиси бархӯрдҳои нави идеологӣ ва фарҳангӣ тамаддунӣ гардидааст. Хусусан, зоҳиршавии таҳдидҳои идеологӣ барои густариши ифротгароӣ ва сиёсишавии динӣ мусоидат намуда, метавонад таъмини ваҳдату ягонагии миллӣ ва таҳкими суботи сиёсиро то андозае мушкул созад.

Идеологияи миллӣ барои дарку фаҳми манфиатҳои ҳаётан муҳим ҳамчун талаботи объективӣ, ки барои мавҷудият ва рушди инкишофи давлату миллат дар вақту фазои муайян заруранд заминаи мусоид фароҳам меорад. Идеологияи миллӣ дар оянда тоҷиконро ҳамчун умумияти томи сиёсӣ аз дучоршавӣ ба парокандагии миллӣ наҷот дода, осебпазирии онҳоро дар набардҳои идеологӣ коҳиш медиҳад.

Идеологияи миллӣ асоси Ҷимояи арзишҳои меҳварии тамаддуни тоҷикон дар шароити муборизаҳои фарҳангии кишварҳои минтақа мебошад, зеро тамоми арзишҳои маънавию фарҳангӣ, ки барои ақаллиятҳои дигар рамзи хувиятсоз дошт ва дорад, имрӯз аз ҷониби онҳо кушиши тобиши миллӣ бахшидан тавсеаи бесобиқа касб намудааст. Идеологияи миллӣ дар баробари Ҷимояи арзишҳои меҳварии фарҳанг ва тамаддун, инчунин, барои тарбияи шахсиятҳои миллӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Ба андешаи муҳаққиқи ватанӣ М.У. Хидирзода: «Низоми ғоявӣ арзишӣ асоси муттаҳидӣ ва таъмини ҳамгироии ҷомеаро ташкил дода, тавассути онҳо ҷаҳорҷӯбаи рафтор ва фаъолият барои ҷомеа, аз элита то мардуми одӣ, ташаккул меёбад». [9. С. 21-31].

Дар набардҳои идеологӣ хувияти миллӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ нақши ҳалқунанда дорад. Идеологияи миллӣ ва амнияти идеологӣ ҳамчун рамзи

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӯЗ

сиёсӣ хислати хувиятсоз дошта, муайянкунандаи марзи хувияти миллӣ ва таърихию фарҳангии мо тоҷикон мебошад. Падидаҳои мазкур пояҳои хувияти сиёсиро низ дар муҳити фикрӣ устувор намуда, ҳимояи манфиатҳои сиёсии кишварро дар масири таъмини легитимияти ҳокимияти сиёсӣ тақвият мебахшад. Идеологияи миллӣ ва амнияти идеологӣ метавонад асосҳои бунёдии рушди давлатдорӣ миллиро дар дурнамо тақвият бахшад. Чунин ҳолат барои таъмини амнияти идеологӣ дар набардҳои идеологӣ заминаи мусоид фароҳам меоварад.

Албатта, таърихан дар набардҳои идеологӣ ҳамеша тоҷикон бар зидди тоҷикон истифода шудаанд. Аз нигоҳи сабақҳои таърихӣ дар замири миллати тоҷик ҷавҳаре нухуфта буд, ки дар сиёсати ҷаҳонӣ моҳирона мавриди истифода қарор мегирифт. Идеологияи миллӣ метавонад минбаъд аз истифодабарии тоҷикон бар зидди тоҷикон дар сиёсати ҷаҳонӣ ҷилавгирӣ намояд. Аз ин рӯ, дар набардҳои идеологӣ идеологияи миллӣ бояд идеологияи асосии мубориза бар зидди душманони таърихӣ ва дигар доираҳои тоҷиксӯз қарор гирифта, имичи кишвар нигоҳ дошта мешавад.

Набояд фаромӯш кард, ки масъалаи дар зехну тафаккури миллат ҷойгир намудани арзишҳои идеологияи миллӣ ба раванди таълиму тарбия тавъму мутаносиб мебошад. Масъалаи дар кадом руҳия тарбия ёфтани наслҳо, то ин ки онҳо дар ҳама шароити таърихӣ ба ватану миллат содиқ монда, онро чун гавҳараки ҷашм қадр намоянд ва ҳамеша дар мавқеи ҳимояи манфиатҳои миллӣ устувор боқӣ монанд, бевосита аз тарбияи ватандӯстӣ вобастагии амиқ дорад. Дар марҳалаи нави давлатдорӣ мон низ таъсири манфии омилҳои идеологӣ-иттилоотӣ ба шуури миллӣ, хусусан ба мафкураи ҷавонон ва насли наврас ба назар мерасид, ки чунин ҳолат дар аксар маврид боиси осебпазир гардидани онҳо дар набардҳои идеологӣ гардидааст. Мутаассифона, рушди бемайлоии технологияҳои иттилоотӣ барои тарғибу ташвиқи мафкура ва идеологияҳои бегона заминаи мусоид фароҳам овардааст. Маҳз дур мондани ҷавонон аз тарбияи идеологӣ боиси гаравиши онҳо ба ҳизбу ҳаракатҳои экстремистӣ террористӣ гардидааст.

Ба андешаи мо, бо мақсади ташаккули маърифати ватандӯстӣ, рушди давлатдорӣ миллӣ, мафкурасозӣ, таъмини амнияти идеологӣ, устувор намудани асосҳои идеологии ҳимояи истиқлоли сиёсӣ давлатӣ, тарбияи идеологии мардуми кишвар, хусусан ҷавонон ва насли наврас, таъмини сулҳу суботи давомдор, тақвияти хувияту худогоҳии миллӣ нигоҳ доштани руҳияи миллӣ дар муҳити фикрии кишвар ва устувор нигоҳ доштани мавқеи давлатдорӣ миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар набардҳои идеологӣ зарур мешуморем:

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

1. Роҳандозии Консепсияи идеологияи давлатдорӣ миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва механизмҳои дар амал татбиқ гардидани он омили таъсиргуздор дар набардҳои идеологӣ буда, заминаҳои таҳкиму густариши арзишҳои миллию фарҳангиро дар зехну тафаккури насли наврасу ҷавон мавриди тақвият мебахшад. Хусусан, мавқеи фанҳои ҷомеашиносӣ, аз қабилӣ сиёсатшиносӣ ва таърихи халқи тоҷик таҷдиди назар гардад, зеро бидуни донишҳои сиёсӣ зиракии сиёсӣ ва бидуни донишҳои таърихӣ эҳёи хотираи таърихӣ дар зехну тафаккури насли наврасу ҷавон ғайриимкон боқӣ мемонад. Бо мақсади мавқеи устувор доштани ҷавонон ва насли наврас дар набардҳои идеологӣ, ки метавонанд ба суботи сиёсӣ ва амнияти миллий таъсири манфӣ расонанд, ҷорӣ намудани фанҳои «Асосҳои идеологияи миллий», «Асосҳои истиқлоли миллий», «Асосҳои идеяи миллий», «Асосҳои маърифати ватандӯстӣ», «Асосҳои истиқлоли фикрӣ», «Фарҳанги истифодаи интернет ва технологияҳои иттилоотӣ», «Тоҷикшиносӣ» ва дар маҷмӯъ, рушди фанҳои сиёсатшиносӣ ва ҷомеашиносӣ мувофиқи мақсад мебошад. Ҳолати мазкур боиси тақвияти имунитети идеологии кишварҳои гуногуни ҷомеа, хусусан ҷавонон ва насли наврас гардида, осебпазирии онҳоро дар набардҳои идеологӣ коҳиш медиҳад.

2. Бо мақсади тақвият ёфтани донишҳои сиёсии миллиати тоҷик дар самти баргараф намудани таҳдидҳои идеологӣ ва устувор гардидани пояҳои давлатдорӣ миллий дар масири ояндаи таърихӣ зарур аст Барномаи давлатии рушди фанҳои ҷомеашиносӣ қабул карда шавад.

3. Бо мақсади эҳёи манзалати хирад дар зехну тафаккури миллат зарур аст эътибори муаллим дар ҷомеа баланд бардошта шавад. Дар ин замина қабул гардидани «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи баланд бардоштани нақш ва мавқеи муаллим дар ҷомеа аз манфиат ҳолӣ нахоҳад буд.

Ҳамин тариқ, идеологияи миллий ва амнияти идеологӣ дар набардҳои идеологӣ нақши калидӣ дошта, роҳнамои рушди сиёсӣ идеологии кишвар арзёбӣ гардида, дар шароити мураккаб гардидани муборизаҳои фарҳангӣ ба ҳисоб меравад. Дар равандҳои идеологии ҷаҳони муосир таъсири идеологияҳои геополитикии қудратҳои бузурги минтақа ва ҷаҳон ба раванди рушди сиёсӣ идеологӣ эҳсос мегардад. Аз ин рӯ, дар набардҳои идеологӣ маҳз ягонагии идеологӣ метавонад ҳамгироии умумимиллии миллиати тоҷикро дар атрофи идеалҳои арзишманди таърихӣ ҷамъиятӣ боз ҳам муттаҳидтар намуда, заминаҳои идеологии ташаккули имиджи байналмилалӣ Тоҷикистонро дар шароити тағйирёбандаи ҷаҳони муосир устувор намояд.

АДАБИЁТ

1. Аристотель. Политика. М.: Изд-во РИПОЛ классик, –2017. –С. 474. –528 с.
2. Гегель. Энциклопедия философских наук. Том 3. Философия духа. Изд-во «Мысль», М.: – 1977, – С. 361. – 471 с.
3. К. Маркс, Ф. Энгелс. Манифест коммунистической партии. 1848.
4. Муҳаммад А.Н. Идеологияи миллӣ неруи бузурги давлатдорӣ // АМИТ Ховар. Манбаи электронӣ: Душанбе, 03.05.2022. Санаи мурочиат. 07.04.2023. <https://khovar.tj/2022/05/ideologiyai-mill-nerui-buzurgi-davlatdor-andesha-oi-noibi-prezidenti-amit-professor-abdura-mon-mu-ammad/>
5. Муҳаммад А.Н. Муқаддимаи идеяи миллӣ. Душанбе, «ЭР-граф» – 2013. С. 137. – 178 с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 23.12.2022. ш. Душанбе.
7. Тоинби. А. Постигание Истории. Изд-во «Айрис-Пресс», М.: – 2002, – 1086 с.
8. Хидирзода М.У. Арзишҳо ва меъёрҳо ҳамчун ҷузъи когнитивии идеология // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2022. № 1 (55). С. 244-249.
9. Хидирзода М.У. Таҳаввулоту идеологӣ ва дигаргуниҳои сиёсӣ: моҳият ва хусусиятҳои онҳо дар ҷомеа // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2022. №1. (77). С. 21-31.
10. Хосе Ортега - и – Гассет. Восстание масс. Изд-во АСТ, – 2016, – 256 с.

ВЛИЯНИЕ ИДЕОЛОГИЧЕСКИХ СРАЖЕНИЙ НА МЕЖДУНАРОДНЫЙ ИМИДЖ ТАДЖИКИСТАНА

БАРОТОВ ИСРОИЛ ИБРОХИМОВИЧ,

заместитель начальника управление анализа и прогнозирования
внутренней политики Центра стратегических исследований при
Президенте Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 89;
тел: (+992)-900-70-90-00; e-mail: barotov_2020@mail.ru

В данной статье рассматривается вопрос влияния идеологической борьбы на международный имидж Таджикистана. Для сохранения устойчивой позиции национальной государственности Республики Таджикистан в идеологической борьбе автор считает особо важным укрепление национальной идеологии, идеологическое воспитание и обеспечение идеологической безопас-

ности страны и приводит научно обоснованные выводы. Также в этом процессе исследовалась важность высокого национального чувства и патриотическое воспитания.

Ключевые слова: информационные технологии, идеологические баталии, международный имидж государства, Интернет, идеологический аппарат государства, информационные интересы, идеологическая безопасность, национальная идеология.

THE IMPACT OF IDEOLOGICAL STRUGGLE TAJIKISTAN'S INTERNATIONAL IMAGE

BAROTOV ISROIL IBROHIMOVICH,

Deputy Head of the Department for Analysis and Forecasting Domestic
Policy of Center for Strategic Research under the President of the
Republic of Tajikistan

734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Ave., 89;
tel: +992-900-70-90-00, E-mail: barotov_2020@mail.ru

This article discusses the impact of ideological struggle on the international image of Tajikistan. In order to maintain the position of the national statehood of the Republic of Tajikistan in ideological struggle, the author considers it especially important to strengthen the national ideology, ideological education and ensure ideological security in ideological struggle and presents scientifically based conclusions. Also in this process, was explored the importance of a high sense of nationalism and the education of patriotism.

Key words: information technologies, ideological battles, international image of the state, Internet, ideological apparatus of the state, information interests, ideological security, national ideology.

САБАБҲОИ БА АМАЛ ОМАДАНИ МУҲОЧИРАТИ ЗИЁИЁН ДАР
ШАРОИТИ МУОСИР

ИСОЗОДА ТОЧИДДИН ИСО,

номзади илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносии

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

735140, Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, кӯчаи Айнӣ 67;

тел.: (+992)918-18-18-48; e-mail: tojiddini-i.1984@mail.ru

Ҳарчанд муҳочирати зиёиён дар асри бисти милодӣ хеле зиёд гардида бошад ҳам, тайи ду даҳсолаи охир ин раванд на танҳо бамаротиб афзоиши ёфт, балки хусусиятҳои навро низ соҳиб шуд. Агар дар асри ХХ муҳочирати зиёиён зери таъсири омилҳои объективӣ ба амал омада бошад, дар замони муосир ин тамоюл бештар зери таъсири омилҳои субъективӣ афзоиши ёфт. Агар даҳсолаҳои қаблӣ тамоюли муҳочирати зиёиён танҳо ба киш-варҳои тараққикарда равона шуда бошад, айни замон олимону мутахассисон ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ низ сафар намуда истодаанд.

Дар шароити имрӯза дар баробари давлат ширкатҳои фаромиллӣ низ ба ҷалби мутахассисон иқдом гирифтаанд. Рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ низ ба ин раванд таъсири амиқ мерасонад. Айни замон олимону мутахассисон тавассути шабакаи интернет дар бораи шарту шароити кору фаъолият дар кишварҳои хориҷӣ ба осонӣ маълумот пайдо менамоянд. Аз ин рӯ, омӯзиши ва таҳқиқи сабабҳои ба амал омадани муҳочирати зиёиён имкон медиҳад, ки роҳу воситаҳои таъмини амнияти зехнӣ пайдо карда шаванд.

Дар мақолаи мазкур омилҳои таъсиррасон ба раванди тавсеаи муҳочирати зиёиён таҳлилу арзёбӣ гардида, дар асоси он хулосаҳои мушаххас пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: амнияти зехнӣ, муҳочирати зиёиён, фирори мағзҳо, олимону мутахассисон, манфиатҳои зехнӣ.

Дар шароити имрӯза барои як қатор давлатҳои олам (асосан давлатҳои тараққикарда ва рӯ ба тараққӣ) яке омилҳои таъмин намудани рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат ҷалби олимону мутахассисон ба шумор меравад. Чунин вазъ ба он хотир аст, ки дар замони рушди бемайлонии илму техника дониш ва моликияти зехнӣ дар ҷаҳони муосир заминаи асосии муваффақиятҳо доништа мешавад. Бесабаб нест, ки сармоияи зехнӣ дар ҷомеаҳои муосири тараққикарда сарвати миллии онҳо эътироф

гардидааст. Дар раванди ташаккули сармояи зеҳнии мамлакат ҳамаи субъектҳои муносибатҳои бозорӣ ҷалб карда мешаванд: ширкатҳои тижоратӣ, муассисаҳои давлатӣ ва созмонҳои ҷамъиятӣ. Бинобар ин, ҳифз намудан ва афзоиш додани сармояи зеҳнии кишвар аз ҷониби сиёсатмадорон шарти шароити рушди ояндаи давлату мамлакат эътироф гардидаанд. Аммо афзоиш додани иқтисодии зеҳнии мамлакат аз ҳисоби ресурсҳои дохилӣ каме мураккаб ва мушкул мебошад. Бинобар ин, як қатор кишварҳо тавассути ҷалби мутахассисон сармояи зеҳнии худро баланд мебардоранд.

Дар байни давлатҳои олам дар самти ҷалби мутахассисон афзалияти аз ҳама бештарро ИМА соҳиб гардидааст. Тайи ду даҳсолаи охир ба ин кишвар бештар аз 2,5 млн нафар олимону мутахассисон ҷалб шудаанд ва дар ин муддат аз Аврупои Ғарбӣ, ки давлатҳои тараққиқарда дорад, беш аз 200 ҳазор мутахассис ба ИМА рафтаанд. Худи кишварҳои Аврупои Ғарбӣ низ барои пешгирии намудани муҳоҷирати зиёӣён ва ба мамлақати худ ҷалб намудани мутахассисон корҳои зиёд анҷом дода истодаанд [3]. Дар солҳои 1930-юм, аниқтараш дар шароите, ки мавҷи гурезаҳо аз Олмони фашистӣ бештар шуда буд, ИМА барои ҷалби мутахассисон имконияти зиёд пайдо намуд. Аз ин давра сар карда, муҳоҷирати зиёӣён дар шакли фирори мағзҳо оғоз мегардад [5].

Сабабҳои ба амал омадани муҳоҷирати зиёӣён ба монанди муҳоҷирати одамони ғайриқасбӣ мебошад. Дар навбати аввал қайд кардан бамаврид аст, ки мамлақатҳои олам дар дараҷаҳои гуногуни рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ қарор доранд. Олимон ва мутахассисон замоне кишвари худро тарк мекунанд, ки агар дар кишвари дигар шароити хубтаре барои худ пайдо карда тавонанд. Аз ҷумла, имкон барои пешбурди фаъолияти эҷодӣ, таъмини моддӣ, таҷҳизоти навини озмоишгоҳӣ, шароити хуби зиндагӣ, ҳуқуқҳои шаҳрвандии бештар, озодиҳои демократӣ ва ғайра.

Ҷалби мутахассисон ба кишварҳои дигар боиси ба амал омадани муҳоҷирати зиёӣён гардидааст. Чунин вазъ дар шароити имрӯза хеле ҷиддӣ ба назар мерасад. Рақобатҳои шадиди иқтисодӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ, ба вучуд овардани молу маҳсулот ва хизматрасониҳои нав, аз ҳама муҳим кӯшиши баъзе давлатҳо барои ба даст овардани афзалиятҳои техникаӣ технологӣ раванди муҳоҷирати зиёӣёнро бештар намуда истодаанд.

Бухрони молияӣ иқтисодии глобалӣ ба тамоми ҷаҳониён нишон дод, ки системаҳои иқтисодии молиявии ҷаҳонӣ то кадом андоза номукамал мебошанд ва аз ин рӯ, дар соҳаи истехсолот ворид намудани технологияҳои инноватсионӣ ягона роҳи баромадан аз бухрон муайян карда шудааст. Бо ин мақсад на танҳо давлатҳои аз лиҳози иқтисодӣ рушдкарда, балки давлатҳои рӯ ба тараққи низ барои ба даст овардани ресурсҳои зеҳнӣ муборизаи худро оғоз намуданд. Дар ин раванд муайян гардид, ки ре-

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

сурӯҳои зеҳнии ҷаҳонӣ хеле маҳдуд мебошанд ва аз ин рӯ, дар оянда низ мубориза барои ба даст овардани онҳо хеле зиёд мешавад.

Чунин вазро ба инобат гирифта, олимону пажӯҳишгарони соҳа паҳлуҳои гуногуни ин масъаларо таҳқиқ намуда истодаанд. Яке аз самтҳои муҳимтарини таҳқиқоти муҳочирати зиёӣро сабабҳои ба амал омадани он ташкил медиҳад, ки дар ин маврид ҳам омилҳои объективӣ ва ҳам субъективиро номбар намудаанд. Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки агар дар солҳои қаблӣ муҳочирати зиёӣ зерин таъсири омилҳои объективӣ ба амал омада бошад, тайи ду даҳсолаи охир ин раванд бо манфиатҷӯии субъектҳои равандҳои ҷаҳонӣ алоқамандӣ пайдо намудааст [2, с.45]. Ба ибораи дигар, як қатор давлатҳо дар шароити имрӯза барои ҷалби ресурсҳои инсонӣ ҳадафмандона амал менамоянд ва ин равандро метезонанд.

Самти дигари пажӯҳишҳои муҳочирати зиёӣро омӯзиши шаклҳои зохиршавии он ташкил медиҳад. Дар ин ҳолат мушоҳида мегардад, ки муҳочирати зиёӣ раванди якнавохт набуда, навҳои гуногунро доро мебошад. Ин аст, ки дар як қатор таҳқиқот типологияи муҳочирати зиёӣ ба таври зерин муайян карда шудааст. Аз рӯйи микёси муҳочират: муҳочирати зиёӣ дар дохили мамлакат (*аз деҳа ба шаҳр, аз як соҳа ба соҳаи дигар*) ва муҳочирати зиёӣ ба хориҷи кишвар (*аз як давлат ба давлати дигар*); аз рӯйи муддати будубош дар кишвари муҳочирпазир: муҳочирати зеҳнии корӣ (муваққатан) ва муҳочирати зеҳнии доимӣ, ки онро баъзан вақт кӯчидан низ ном мебаранд; аз рӯйи касбу ҳунарҳои муҳочирон: муҳочирати олимон ва кормандони илмӣ, муҳочирати донишҷӯён, муҳочирати намояндагони фарҳанг, муҳочирати мутахассисони баландихтисос ва ғайра; аз рӯйи касбият: мавҷи умумии муҳочирати зиёӣ ва муҳочирати олимони варзида ва ҳунармандони шинохта [6, с.17].

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки ҳама гуна шакли муҳочирати зиёӣ сол то сол бештар мегардад ва яке аз воқеиятҳои замони имрӯзаро ташкил медиҳанд. Чунин тамоюлот ба сиёсат ва иқтисоди давлатҳо, соҳаҳои ҳарбӣ, иҷтимоӣ ва маънавии ҷомеаҳо таъсири ҷиддӣ мерасонад. Бинобар ин, идора намудани равандҳои муҳочирати зиёӣ ва таъмини амнияти зеҳнии мамлакат яке аз масъалаҳои муҳимтарини сиёсати давлатӣ мебошад.

Мамлакате, ки олимону мутахассисон, муҳандисону техникҳо ва умуман, кормандони касбии худро аз даст медиҳад, зарару зиёни ҷиддӣ мебинанд. Ин мамлакат ҳамаи сармояҳои харҷнамудаи худро, ки барои омода намудани кадрҳо сарф намуда буд, аз даст медиҳад. Бозори меҳнати ватанӣ қувваҳои асосии корӣ ва элитаи зеҳниро, ки дар шароити пешрафти илмию техникаӣ иқтидори илмию касбии онҳо кафили рушди иқтисодии ҷомеа мебошанд, аз даст медиҳад. Ҳамин тариқ, дар кишваре, ки мутахас-

сисонаш ба хориҷа сафар менамоянд, дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодии ояндааш норавшан боқӣ мемонад. Бинобар ин, чӣ қадаре, ки кишвари осебпазир аз рафтани мутахассисони худ зарар бинад, ҳамон андоза кишвари муҳочирпазир аз қабули ин олимону мутахассисон фоида ба даст меорад. Тибқи баъзе нишондодҳо ИМА тайи даҳ соли охир дар соҳаи илм ва таҳсилот зиёда аз 15 млрд доллар сарфа намудааст. Дар Канада фоидае, ки аз ҳисоби мутахассисони хориҷӣ ба даст овардаанд, 7 маротиба зиёдтар аз фоидаи мутахассисони ватанӣ мебошад. Чунин нишондод дар Британия 3 маротиба зиёдтар аст [3, с.13].

Микдори мутахассисони хориҷие, ки ба кишварҳои тараққикардаи саноатӣ ҷалб мегарданд, аз талаботи воқеии онҳо зиёдтар аст. Дар чунин шароит на танҳо дар байни мутахассисони маҳаллӣ ва хориҷӣ, балки дар байни ҳуди муҳочирони хориҷӣ рақобати шадид ба амал меояд. Ҳамаи ин боиси он мегардад, ки музди меҳнати коргарон камтар шавад ва самаранокии фаъолияти онҳо баланд барояд. Олимону мутахассисоне, ки дар самти ихтисоси худ ҷойи қор пайдо карда наметавонанд, дар соҳаҳои дигар мегузаранд. Масалан, ҳунармандон, табибон ва ҳатто олимони дар баъзе ҳолатҳо ба сифати ронандаи таксӣ, муҳофиз ё пешхизмат қор мекунанд. Чунин ҳолат ба он хотир ба амал меояд, ки ҳатто меҳнати ғайриқасбии нафарони номбаршуда дар кишварҳои тараққикарда нисбат ба фаъолияти қасбии онҳо дар кишвари худ чандин маротиба зиёдтар пардохт мешавад. Бинобар ин, баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва корношоам гардидани низоми робитаҳои хоҷагидорию иқтисодӣ, тамоюлотӣ бештар шудани муҳочирати зиёиён аз кишварҳои пасошӯравӣ ба мушоҳида мерасад.

Тайи солҳои охир дар муқоиса бо кишварҳои тараққикардаи ИМА ва Олмон, инчунин, барои ҷалби олимони мутахассисон фаъолнокии давлатҳои ҷаҳони сеюм низ ба назар мерасад. Дар Чин ба олимони ва ҳайати омӯзгорону профессорон талаботи зиёд ба вучуд омадааст. Эрон ва Ироқ кӯшиш намуда истодаанд, ки аз кишварҳои ИДМ ва Аврупои Шарқӣ мутахассисони соҳаҳои технологияҳои ядрӣ, химиявӣ ва биологиро ҷалб намоянд. Барои мутобиқ намудани технологияҳои ҷадид бо шароити навин дар Ҳиндустон, Покистон, Аморти Муттаҳидаи Араб ва дигар кишварҳои шарқӣ талабот ба мутахассисони ин соҳа ба вучуд оварда шудааст [1].

Дар бозори ҷаҳонии кадрҳои илмӣ тамоюлотӣ ихтилофнок низ ба мушоҳида мерасад. Аз як ҷониб, кишварҳои рӯ ба тараққие, ки қобилияти пардохт намудани музди баланди маошро доранд, аз кишварҳои тараққикарда олимони, омӯзгорон ва табибонро ҷалб менамоянд. Аморти Муттаҳидаи Араб, кишварҳои Осиёи Ҷануби Шарқӣ, Лубнон ва ҷанде дигарон ба ин гурӯҳ дохил мешаванд. Аз ҷониби дигар, тамоюлотӣ баръакс,

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

муҳочирати мутахассисони варзида аз кишварҳои рӯ ба тарақӣ ва ба давлатҳои тараққикарда дида мешавад. Яке аз хусусиятҳои муҳимми бозори байналмилалӣ меҳнати фикрӣ дар чунин вазъифода меёбад.

Омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки талабот ба мутахассисони варзида дар кишварҳо ва минтақаҳои алоҳида маҳдуд аст ва аз ин рӯ, дар аксар мавридҳо муҳочирати зиёиён интихобан сурат мегирад. Замоне ки сухан дар бораи муҳочирати кормандони меҳнати фикрӣ ва эҷодӣ меравад, ба инобат гирифтани танҳо нишондодҳои микдории ин навъи муҳочират нокифоя мебошад. Бинобар ин, барои онҳо, ки асли масъала нишон дода шавад, нишондодҳои сифатӣ низ бояд муайян шаванд, зеро аз байни садҳо ҳазор одамоне, ки ба таҳқиқоти илмӣ машғуланд, шумораи хеле камии онҳо метавонанд мутахассисони варзида шаванд. Ғайр аз ин, талаботи бозори ҷаҳонии мутахассисони баландихтисос низ ба олимони варзида хеле зиёд аст, яъне ба нафароне, ки барои ихтирооти оянда метавонанд заминаи илмию методологӣ ба вучуд оваранд. Кормандони илмии дорони касбияти сатҳаш миёна наметавонанд аз рӯйи касбу ихтисосҳои худ дар кишварҳои ғарбӣ ҷойи кор пайдо намоянд, зеро дар бозори меҳнати фикрӣ ба чунин кадрҳо талабот камтар аст.

Талабот дар бозори ҷаҳонии кадрҳои илмӣ на танҳо аз рӯйи дараҷаи касбият интихобӣ аст, балки сохтори соҳаҳои илм низ ба инобат гирифта мешавад. Мутахассисони соҳаҳои, ки рушди илму технологияҳои муосир аз онҳо вобастаанд, дар бозори меҳнати фикрӣ харидори бештардоранд. Аз ҷумла, мутахассисони соҳаҳои физика, математика, техникаи ҳисоббарор, биология, химия, тиб, таҳқиқоти кайҳонӣ ва ғайра.

Дар замони собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ба истиснои яҳудиён ва арманиҳо, муҳочирати зиёиён ба назар намерасид, зеро бе иҷозати давлат ба хориҷи кишвар рафтани мутахассисон манъ карда шуда буд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, то миёнаи солҳои 1980 аз Иттиҳоди Шуравӣ камтар аз 3 ҳазор нафар ба хориҷи кишвар мерафтанд. Бо оғози давраи бозсозӣ ва нармавҷи шудани маҳдудиятҳо раванди муҳочирати мутахассисон аз ИҶШС бамаҷраи зиёд мегардад. Танҳо дар солҳои 1987–1990 аз Иттиҳоди Шуравӣ бештар аз 1 млн нафар мутахассис ба кишварҳои хориҷӣ сафар менамоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ ҷанги шаҳрвандӣ сар зад. Чунин вазъият боиси пурра зери хавфу хатар қарор гирифтани амнияти зехнии кишвар шуд. Чӣ гунае ки маълум аст, дар кишварҳое, ки ҷанги шаҳрвандӣ рух медиҳад, одамоне зиёд ба ҳалокат мерасанд ва қисми зиёда аҳоли ба ҳайси гуреза тарки ватан менамоянд. Ба чунин вазъият Ҷумҳурии Тоҷикистон мувҷеҳ гардида буд. Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар баробари шаҳрвандони қаторӣ, инчунин, олимону донишмандон низ ба ҳалокат расонида шуданд. Қисми зиёди олимону мутахассисон,

пеш аз ҳама, ақаллиятҳои миллию этникӣ ба киш-варҳои хориҷӣ рафтанд ва дигар барнагаштанд. Бинобар ин, таъсири ҷанги шаҳрвандӣ ба амнияти зехнии кишвар бояд ба таври муфассал таҳқиқ гардад, оқибатҳои манфии он бояд муайян карда шавад ва аз ҳама муҳим барои баланд бардоштани иқтидори зехнии кишвар роҳу усулҳои навин ба вучуд оварда шавад.

Баъди солҳои 2005 дар равандҳои муҳоҷирати зехнии байналмилалӣ хусусиятҳои нав пайдо гардид. Якум, дар ҷойи «фирори мағзҳо» муҳоҷирати зиёӣ ба амал омада истодааст. Ҳарчанд то ҳанӯз ИМА маркази эътирофшудаи ҷалби мутахассисон ба шумор равад ҳам, ҳамзамон, мутахассисони варзида барои қору фаъолият ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ низ сафар менамоянд. Дуюм, ҳаракати мутахассисони варзида на танҳо ба ҷониби сармояҳои бузург меравад, балки ҳамроҳ бо сармоя ё аз паси сармоя низ сафарбар мешаванд. Чунин тамоюлот бо фаъолияти ширкатҳои фаромиллӣ ва ташкили намоёндагӣҳои онҳо дар кишварҳои гуногун алоқаманд мебошад. Сеюм, муҳоҷирати мутахассисон дар баъзе мавридҳо зеро таъсири шикори олимон ба амал меояд. Яъне баъзе давлатҳо ва ширкатҳо мутахассисони варзидаи соҳаҳои илм, идоракуни ва ихтироъкорро бо роҳу усулҳои гуногун ба ҷониби худ ҷалб менамоянд. Чорум, муҳоҷирати мутахассисон бо ҳамгирии низомии таҳсилоти олии алоқаманд мебошад. Чунин ҳолат ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки таҳсили худро дар кишварҳои хориҷӣ идома диҳанд. Баъди ба анҷом расидани таҳсилоти онҳо донишҷӯёни мазкур баъзан барои як муддати муайян ва баъзан ба таври доимӣ он кишварҳоро барои қору зиндагӣ интихоб менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Дусь Ю.П. Миграция специалистов и научных кадров в мировом хозяйстве. – Новосибирск, 2006.
2. Иванов Е.В. Интеллектуальная миграция: политологический аспект (в рамках г.Москвы). Монография. –М.: Изд-во РГСУ, 2010. –112 с.
3. Степанов Ю. Утечка мозгов // Деловые люди. – 2006. – №108. –С.12-14.
4. Супян В.Б. «Утечка умов»: мировые и российские тенденции // Человек и труд. – 2003. – № 7.
5. Супян В.Б. Наука и образование в США: главные приоритеты развития в «экономике знаний» // США – Канада: экономика, политика, культура. – 2008. – № 6.
6. Хасбулатова Н.Н. Политическое регулирование международной интеллектуальной миграции в условиях глобализации [Текст]: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Н.Н. Хасбулатова. –М., 2010. – С.17.

**ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ
МИГРАЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**

ИСОЗОДА ТОДЖИДДИН ИСО,

кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава
735140, Таджикистан, город Бохтар, улица Айнӣ 67;
тел.: (+992) 918-18-18-48; e-mail: tojiddini-i.1984@mail.ru

Хотя миграция интеллигенции значительно усилилась в XX веке, в последние два десятилетия этот процесс не только неуклонно нарастал, но и приобретал новые черты. Если в XX веке миграция интеллигенции происходила под влиянием объективных факторов, то в современном мире эти тенденции усиливаются под влиянием субъективных факторов. Если в предыдущие десятилетия тенденция миграции интеллигенции была направлена только в развитые страны, то сейчас ученые и специалисты едут и в развивающиеся страны. Также в сегодняшних условиях, наряду с государством, шаги по привлечению специалистов предприняли и транснациональные компании. Большое влияние на этот процесс оказывает и развитие информационно-коммуникационных технологий. В настоящее время ученые и специалисты могут легко найти информацию об условиях работы в зарубежных странах через Интернет. Поэтому изучение и исследование причин миграции интеллигенции позволяет найти пути и средства обеспечения интеллектуальной безопасности страны. В данной статье проанализированы факторы, влияющие на процесс расширения миграции интеллигенции, и на этой основе представлены конкретные выводы.

Ключевые слова: интеллектуальная безопасность, миграция интеллигенции, утечка мозгов, ученые и специалисты, интеллектуальные интересы.

**THE REASONS OF INTELLECTUAL MIGRATION IN MODERN
CONDITIONS**

ISOZODA TOJIDDIN ISO,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of
Political Science of the Bokhtar State University named after Nosir Khusrav
735140, Tajikistan, Bokhtar city, Aini street 67;
tel: (+992) 918-18-18-48; e-mail: tojiddini-i.1984@mail.ru

Although the migration of the intelligentsia intensified significantly in the 20th century, in the last two decades this process has not only steadily increased, but also acquired new features. If in the twentieth century the migration of the in-

telligentsia occurred under the influence of objective factors, then in the modern world these trends are intensified under the influence of subjective factors. If in previous decades the trend of migration of the intelligentsia was directed only to developed countries, now scientists and specialists are also moving to developing countries. Also in today's conditions, along with the state, steps to attract specialists have been taken by transnational companies. The development of information and communication technologies also has a great influence on this process. At present, scientists and professionals can easily find information about working conditions in foreign countries through the Internet. Therefore, the study and study of the reasons for the migration of the intelligentsia makes it possible to find ways and means of ensuring the intellectual security of the country. This article analyzes the factors influencing the process of expanding the migration of the intelligentsia, and on their basis specific conclusions are presented.

Keywords: *intellectual security, intellectual migration, brain drain, scientists and specialists, intellectual interests.*

**ХУСУСИЯТҶОИ УМУМИИ ИНҚИЛОБҶОИ РАНГА
ДАР РАВАНДИ ҶАҶОНИШАВӢ**

АЛИЗОДА НУРАЛӢ АЛӢ,

докторанти кафедраи сиёсатшиносии

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

735140, Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш.Бохтар, кӯчаи Айни 67;

тел: (+992) 903-30-49-50.

Дар мақолаи мазкур масъалаи ошкорнамоии хусусиятҳои умумии инқилобҳои ранга дар шароити муосир мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки барои ошкор намудани маҷмуи хусусиятҳои умумии “инқилобҳои ранга” зарурати муайян намудани таснифоти ин мафҳум ва нишондиҳандаҳои асосии тафовути он аз дигар падидаҳои илмҳои сиёсӣ ба миён меояд.

Барои муайян намудани хусусиятҳои умумии “инқилобҳои ранга” таҳлили муносибатҳои мухталифи таснифоти он зарур мегардад. Аксари муҳаққиқон “инқилоби ранга”-ро бо зуҳури инқилоби классикӣ, табаддулоти давлатӣ ё ҷарбӣ, инчунин, бо “инқилобҳои бахмалин”-и нимаи дуҷоми асри ХХ монанд менамоянд. Мувофиқи чунин мавқеъ, хусусиятҳои умумии “инқилоби ранга” ба хусусиятҳои ин падидаҳо монанд аст.

“Инқилоби ранга” ҳамчун падидаи асри ХХI раванди гуногунҷабҳаи маҷмуи таъсиррасонии нерӯҳои сиёсӣ мебошад, ки ҳамчун навъи мочарои сиёсӣ зоҳир мегардад ва бо хусусиятҳои инқилоб ҳамчун маҷмуи тағйиротҳои сиёсӣ бо иштироки оммаи мардум, табаддулоти давлатӣ ҳамчун раванди ивазнамоии ҳокимият дар натиҷаи муборизаи элитаҳои сиёсӣ, ки тариқи ғайризӯроварона амалӣ мегардад, тасниф карда мешавад. Амалияи сиёсии муосир нишон медиҳад, «инқилоби ранга», дар низомҳои ноустувори сиёсӣ муваффақ аст, ки ҳатто пас аз анҷоми он низ ҳамон тавр боқӣ мемонад ва минтақаи ноустувории доимии сиёсиро ташиқил медиҳад, ки бешубҳа барои бозигарони пурқуввати сиёсӣ тахтаи шохмоти ҷаҳонӣ манфиатдор аст.

Ҳамин тариқ, “инқилоби ранга” ин як навъ технологияи сиёсӣ ба ҳисоб меравад, ки ба ивазнамоии режими сиёсии мавҷуда равона карда шуда, дар натиҷаи он низоми сиёсӣ тағйир намеёбад. Метавон “инқилоби ранга”-ро ҳамчун технологияи истифодаи “нерӯи нарм” ба хошири амалӣ намудани манфиатҳо номид.

Калидвожаҳо: инқилоби ранга, неруи нарм, технологияи сиёсӣ, инқилоби бахмалин, табаддулоти давлатӣ, раванди сиёсӣ, ҳокимияти сиёсӣ, элитаи сиёсӣ, режими сиёсӣ, манфиатҳои миллӣ.

Дар шароити муосир, яке аз проблемаҳои муҳим–масъалаи “инқилобҳои ранга” ба ҳисоб меравад, ки диққати аксари муҳаққиқон ва сиёсатмадоронро ба худ ҷалб намудааст. Инқилобҳои ранга ин технологияи амалинамоии табаддулоти давлатӣ ва идоракунии берунаи вазъияти сиёсӣ дар давлати алоҳида дар шароити будёнди ноустувории сиёсӣ ба ҳисоб меравад, ки дар он фишор ба ҳокимият дар шакли шантажи сиёсӣ бо истифодаи ҳаракатҳои эътирозии ҷавонон амалӣ мегардад. Ба тафовути назарраси давлатҳо нигоҳ накарда, тамоми “инқилобҳои ранга” мувофиқи нақшаи ягонаи ташкилӣ ба роҳ монда мешаванд, ки дар онҳо ҳаракати эътирозии ҷавонон, мубаддал гардонидани он ба издиҳоми сиёсӣ ва истифодаи ин неру бар зидди ҳокимияти амалкунанда ба сифати воситаи шантажи сиёсӣ пешниҳод карда мешавад. Ин нишон медиҳад, ки “инқилобҳои ранга” наметавонанд амалинамоии умеду орзуҳо ва кӯшиши аксари аҳоли бошанд. Мақсади ҳар як “инқилоби ранга” амалинамоии табаддулоти давлатӣ, яъне бадастории ва нигоҳдории ҳокимият бо роҳи зӯрварӣ ба ҳисоб меравад.

Механизмҳои сохторӣ, ки дар асоси онҳо “инқилоби ранга” бунёд карда мешавад, ба тақиянамоӣ ба миқдори зиёди мисолҳо ошкор ва муқоиса карда мешавад, масалан, “инқилоби булдозерӣ” дар Югославия (2000), инқилоби дуҷуми миллӣ дар Филиппин (2000-2001), “инқилоби садбарг” дар Грузия (2003), “инқилоби норанҷӣ” дар Украина (2004), “инқилоби лола” дар Қирғизистон (2005) ва ғайраҳо [2,28].

Ба хотири ошкор намудани маҷмуи хусусиятҳои умумии “инқилобҳои ранга” зарурати муайян намудани таснифоти ин мафҳум ва нишондиҳандаҳои асосии тафовути он аз дигар падидаҳои илмҳои сиёсӣ ба миён меояд. Муҳимияти мавзӯи мазкур бо пайдоиши мисолҳои нав ва мухталиф, ки таваҷҷуҳи таҳқиқи равандҳои “инқилоби ранга”–ро ба миён меорад ва падида нисбатан нав ба ҳисоб меравад, муайян гардидааст. Умуман, хусусиятҳои сифатии раванди мазкур дар сатҳи нокифоя омӯхта шудааст ва ҷамъбастанамоиву банизомдарориро талаб менамояд.

Падидаи “инқилоби ранга”–ро бо мақсади ошкорнамоии қонуниятҳои асосии рушди раванди мазкур ва бадастории тасвири низомноки “пухтарасӣ” ва гузариши он дар асоси таҳлили сохторӣ ва хусусиятҳои умумӣ омӯختан зарур аст. Қайд намудан зарур аст, ки объекти таҳқиқот набояд танҳо бо ҳодисаву равандҳои “инқилобҳои ранга” маҳдуд гардад. Омӯзиши раванди сиёсӣ, ки ба “инқилоби ранга” оварда расонидааст, ҳодиса ва тарзи амалишавии “инқилоби ранга” ва раванди сиёсӣ пас аз “инқилоби ранга”

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

зарур аст, то ки хусусиятҳои умумии он муайян карда шавад. Илова бар ин зарур аст, ки барои ошкор намудани самтҳои ва қонуниятҳои умумӣ ин падида дар мисоли кишварҳои гуногун бо таҷрибаи муайяни “инқилоби ранга” омӯхта шавад.

Чунин мешуморем, ки ба хотири муайян намудани хусусиятҳои умумии “инқилобҳои ранга” таҳлили муносибатҳои мухталифи таснифоти он зарур мегардад. Аксари муҳаққиқон “инқилоби ранга”-ро бо зухурои инқилоби классикӣ, табаддулоти давлатӣ ё ҷарбӣ, инчунин, бо “инқилобҳои бахбалин”-и нимаи дуюми асри XX монанд менамоянд. Мувофиқи чунин мавқеъ, хусусиятҳои умумии “инқилоби ранга” ба хусусиятҳои ин падидаҳо монанд аст, лекин таҳқиқи амиқи масъала нишон медиҳад, ки падидаи “инқилоби ранга” ҳамчун падидаи сиёсии муосир то ба имрӯз таснифоти амиқ ва дақиқ надорад.

Дар доираи муносибати яқум, “инқилоби ранга” ҳамчун мисоли муосири тағйирпазирии инқилобӣ, ки аз рӯйи қоидаҳои анъанавии инқилобӣ бо иштироки оммаи мардум ва ивазнамоии низоми сиёсӣ амалӣ мегардад, ба ҳисоб меравад. Бо мафҳуми “инқилоб” тағйироти зӯрваронаи низоми сиёсии давлат аз тарафи элитаҳои нави ҳокимиятӣ бо иштироки оммаи мардум дар муҳити иҷтимоӣ-сиёсӣ ифода карда мешавад [8,75].

Агар инқилобро ҳамчун ивазнамоии зӯрваронаи режим баррасӣ намоем, пас метавон қайд намуд, ки онҳо таърихи сиёсиро дар тури ҳазорсолаҳо, махсусан дар кишварҳои навъи полисӣ, ҳамроҳӣ намудаанд [4,84]. Дар аввал асосҳои истеҳсолии ҷомеа дар натиҷаи инқилобҳо тағйир намеёфт, аз ин хотир, самараи прогрессивии онҳо дар сатҳи паст қарор дошта, нақши онҳо дар раванди таърихӣ назаррас набуд.

Дар давраи Замони нав гузариш ба принципи саноатии истеҳсолот оғоз мегардад [6,17]. Бо чунин гузариш зарурати объективии тағйирдиҳии муносибатҳои дигар низ пайдо мегардад, зеро ба таври дигар ҷомеа наметавонист фазои зарурии рушди нерӯҳои нави истеҳсолиро бунёд намояд. Маҳз инқилоб метавонист ба шикасти муносибатҳо, ки барои инкишофи минбаъда монеа эҷод менамуданд, мусоидат намояд. Ҳамин тариқ, инқилобҳо яке аз нерӯҳои пешбари рушди таърихӣ гардиданд [5,88].

Хусусияти фарқкунандаи тағйирпазирии инқилобӣ – тағйироти сифатии тамоми низоми сиёсии давлат ба ҳисоб меравад. Дар ин самт метавон Инқилоби бузурги Фаронса (1789), Инқилоби буржуазии Англия (1848-1849), Инқилоби Октябр (1917) ва ғайраро номбар намуд. Лекин агар мисолҳои “инқилобҳои ранга”-ро таҳлил намоем, ошкор карда мешавад, ки дар натиҷаи онҳо ивазнамоии сифатии низоми сиёсии давлат амалӣ нагардидааст. Аммо тарзи амалишавии “инқилобҳои ранга” аз бисёр ҷиҳат инқилоби классиқиро ба ёд меорад, монандии асосӣ дар равандҳои мазкур омили

иштироки оммаи мардум дар муборизаи сиёсии элитаҳо ба ҳисоб меравад. Ҷамин тариқ, метавон қайд намуд, ки фаҳми “инқилоби ранга” аз фаҳми инқилоби классикӣ тафовут дорад ва мо наметавонем онро ҳамчун инқилоби классикӣ баррасӣ намоем, зеро хусусиятҳои онҳо ба пуррагӣ ба якдигар монанд нестанд.

Мувофиқи муносибати дуҷум “инқилоби ранга” як навъи табадулоти давлатӣ аст, ки дар доираи он ғасби ҳокимият аз тарафи нерӯҳои муҳолиф бе иштироки фаъоли оммаи мардум амалӣ мегардад. Табадулоти давлатиро метавон аз берун амалӣ намуд, он метавонад берун аз ҳукумат, дар доираи дастгоҳи давлатӣ, ки аз хидмати доимӣ ва касбии давлатӣ, артиш ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ иборат аст, амалӣ гардад. Мақсади чунин табаддулот аз ҳам ҷудо намудани хизматчиёни доимӣ ва роҳбарияти сиёсӣ мебошад. Одатан, ин мақсад амалӣ намегардад, агар онҳо бо садоқати сиёсӣ, этникӣ ё анъанавӣ алоқманд бошанд [13,20].

Табадулоти давлатӣ як навъ ғасби зӯрваронаи ҳокимият аз тарафи яке аз нерӯҳои сиёсии муҳолиф бо мақсади тағйири режим ба ҳисоб меравад. Чун қоида, табаддулоти давлатӣ бе иштироки оммаи мардум аз тарафи гурӯҳи на он қадар қалони суиқасдқунандагон амалӣ карда мешавад. Натиҷаи табаддулоти давлатӣ тағйироти сифатии низомии сиёсӣ ба ҳисоб намеравад, ки аз рӯйи ин хусусият он ба “инқилоби ранга”, ки бо анҷоми он тағйирпазирии низомӣ ба миён намеояд, лекин элитаи сиёсии кишвар тағйир меёбад, монанд аст [7,157]. Лекин табаддулот бе иштироки оммаи мардум амалӣ мегардад, дар ҳолате ки тарзи амалишавии “инқилоби ранга” бе амалҳои оммавии эътирозӣ ғайриимкон аст.

Ҷамин тариқ, метавон қайд намуд, ки хусусиятҳои табаддулоти давлатӣ низ пурра ба хусусиятҳои “инқилоби ранга” мувофиқ нест. Танҳо як қатор хусусиятҳои ва аломатҳои онҳо мувофиқ аст, ки дар доираи илмҳои ҷомеашиносӣ чунин ҳолатҳои ба ҳам наздики падида ва ҳодисаҳо бештар мушоҳида карда мешавад.

Мувофиқи муносибати дигар “инқилоби ранга” як навъи муносири “инқилоби бахмалин” –и охири солҳои 80-уми асри ХХ баррасӣ мегардад. “Инқилоби бахмалин” ин инқилоб ба хотири ба роҳ мондани демократия ва озодии воқеӣ, бештар намудани неқуаҳволии моддӣ ва маънавии халқ, тасдиқи доираи арзишҳои умуминсонӣ, плюрализми сиёсӣ, адолати иҷтимоӣ, бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад [1,91]. Илова бар ин, дар аксари таҳқиқотҳо қайд карда шудааст, ки “инқилобҳои ранга” натиҷаи бӯҳрони пурраи низомии сотсиалистӣ ба ҳисоб меравад [17,33].

Баррасии монандӣ ва тафовути “инқилобҳои ранга” ва “инқилобҳои бахмалин” дар нимаи дуҷуми асри ХХ нишон медиҳад, ки онҳо аз рӯйи тарзи

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

амалишавии марҳилаи фаъол – эътирозҳои оммавӣ, муқовимату муҳолифат, муборизаи элитаҳо барои ҳокимият монанд мебошанд. Лекин таҳлили мисолҳои “инқилоби баҳмалин” дар Аврупои Шарқӣ нишон медиҳад, ки дар натиҷаи он низом тағйир меёбад, гузариш аз низоми сотсиалистӣ ба низоми либералӣ-демократӣ амалӣ мегардад, яъне инқилоби классикии ғайризӯроварона ба миён меояд. Лекин дар натиҷаи “инқилобҳои ранга” дар Гурҷистон, Қирғизистон, Лубнон ва Мексика чунин тағйирот ба миён наомаданд.

Муносибати дигар тасдиқ менамояд, ки “инқилоби ранга” на раванди объективӣ, балки технологияи сиёсӣ аст, ки аз ҷониби нерӯҳои беруна барои табодулот дар давлат қорӣ карда мешавад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки баррасии “инқилоби ранга” ҳамчун технологияи сиёсӣ, ки аз ҷониби нерӯҳои беруна барои табодулоту давлатӣ истифода мегардад, дар шароити муосирӣ ҷаҳонишавӣ ва ташаккули тартиботи нави ҷаҳонӣ тавачҷуҳи хоссаро касб намудааст. Дар ин радиқ метавон консепсияи “ҷанги пешгирикунанда”-ро махсусан қайд намуд, ки дар доктринаи “Стратегияи миллии таъмини амнияти ШМА” ифода ёфтааст [2,280]. Ин консепсия барои амалии ҷавобии ШМА дар таҷассум ва огоҳномаии имкониятҳои таҳдид ба амнияти миллии баён гардидааст. Мувофиқи ин консепсия ШМА ҳуқуқ дорад, ки ба режими таҳдидкунандаи амнияти давлатӣ тариқи даҳолатномаии ҳарбӣ, ивазнамоии режим, ғасби истиқлоли миллии ва бунёди миллати нав дар кишвари алоҳида зарбаи пешгирикунанда занад. Дар Ироқ ва Ливия ҷанги пешгирикунанда тариқи ҳарбӣ амалӣ карда шуд. Лекин таҳлили ҳодисаҳои “инқилобҳои ранга” дар кишварҳои дар ҳолати гузариш қарордошта имкони медиҳад чунин фарзияро пешниҳод намуд, ки тарзи “инқилобҳои ранга” зухуроти ғайриҳарбии зарбаи пешгирикунанда аст.

Дар кишварҳое, ки “инқилоби ранга” амалӣ гардидааст, барои ШМА манфиати муайяни геополитикӣ доранд ва самти ивазнамоии режимҳои сиёсӣ дар ин кишварҳо, бешубҳа, ба мустақкам гардидани мавқеи ШМА дар арсаи байналмилалӣ ва бунёди минтақаҳои нави ноустувории байналҳалқӣ оварда мерасонад.

Дар ин самт зарур аст, ки шароити доҳилии рушди равандҳои сиёсӣ дар кишварҳои алоҳида, ки “инқилобҳои ранга” амалӣ шудаанд ё заминаҳои амалиномаии он мавҷуданд, баррасӣ карда шавад. Муҳаққиқ Р.Купер чунин мешуморад, ки дар ҷаҳони муосир якҷанд навъи давлат мавҷуд аст, ки ин ҷанбаи нави муносибати тамаддунии илмҳои сиёсӣ ба ҳисоб меравад [12,185]. Ба ақидаи ӯ, дар фазои ягонаи тартиботи ҷаҳонӣ давлатҳои то давраи муосир (томодернӣ) мавҷуданд, ки ба ин навъ давлатҳои Африқо, Шарқи Миёна, ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ доҳил мешаванд. Тафовути ин кишварҳо дар он зоҳир мегардад, ки онҳо дар рушди ҷамъиятӣ дар марҳилаи

бунёди миллат қарор доранд, ба сиёсати дохилӣ диққати махсус дода мешавад ва асосан давлати пӯшида ҳисобида мешаванд.

Давлатҳои муосир аллакай миллатро бунёд намудаанд ва онро фаъолона инкишоф медиҳанд, лекин онҳо ҳанӯз сатҳи баъдимодернии ҷаҳонӣ ё давлатҳои баъди марҳилаи муосирро ба даст наовардаанд. Давлатҳои баъдимодернистӣ бо шуста шудани тафовути байни сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ, амалинамоии стратегияи ҷоринамоӣ ва даҳлатномаӣ ба қорҳои давлатҳои дигар бо мақсади ташкили бунёди миллат фарқ мекунанд [12,186].

Воситаи ягонаи бадастории ин мақсад ҷаҳони якҷутба ё гегемония дар асоси принсипи эътирофи ихтиёрии гегемони ягонаи ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Воситаи бунёди режимҳои самтгирии ғарбӣ тариқи амалинамоии “инқилобҳои ранга” дар тури даҳсолаҳои охир воситаи нисбатан самараноки бадастории ин мақсад ба ҳисоб меравад.

Муҳаққиқ Ш.Г.Сеидов қайд менамояд, ки дар ҳолати тағйироти нави сохтори ҷаҳон эҳтимолияти ба қутбҳои алоҳида мубаддал гардидани давлат, балки иттифоқи иқтисодӣ ё гурӯҳи давлатҳо, ки аз ҷиҳати ҳудудӣ ба ҳам наздик буда, дорои низомҳои сиёсии ба ҳам монанд мебошанд, ба миён меояд. Чунин иттиҳодияҳо дар Осиё, Амрикои Лотинӣ, Африко пайдо мешаванд [14,23]. Чунин эҳтимолият аллакай имрӯз заминаи воқеӣ пайдо кардааст, ки метавон бо мисоли фаъолияти Созмони Аҳномаи Амнияти Дастаҷамъӣ, Созмони Ҷамқорӣи Шанхай, Иттифоқи кишварҳои Африко ва ғайра тасдиқ намуд.

Ҷамин тарик, “инқилоби ранга” ҳамчун падидаи асри XXI раванди гуногунҷабҳаи маҷмуи таъсиррасонии неруҳои сиёсӣ мебошад, ки ҳамчун навъи мочарои сиёсӣ зоҳир мегардад ва бо хусусиятҳои инқилоб ҳамчун маҷмуи тағйиротҳои сиёсӣ бо иштироки оммаи мардум, табаддулоти давлатӣ ҳамчун раванди ивазнамоии ҳокимият дар натиҷаи муборизаи элитаҳои сиёсӣ, ки тариқи ғайризӯроварона амалӣ мегардад, тасниф карда мешавад.

Аз нуқтаи назари раванди сиёсии ҷаҳонӣ, мақсади асосии “инқилобҳои ранга” ҳамчун синтези раванди объективӣ ва технологияи сиёсӣ – кӯшиши сарвари ҷаҳонӣ дар бунёди миллати нави “вобаста” дар давлати алоҳида, ки дар он гузариш ба ҳокимияти нав амалӣ мегардад, ба ҳисоб меравад.

Таҳлили хусусиятҳои “инқилобҳои ранга” дар кишварҳои дорои мавқеи гуногуни ҳудудӣ, таркиби миллӣ ва манфиатҳои давлатӣ имқон медиҳад, ки оид ба ин падидаи сиёсӣ ҳамчун захираи неруманди сиёсии ҷаҳони муосир, ки неруи ҷиддии харобиоварро пешниҳод намуда, шиддатнокии раванди сиёсиро пас аз ба итмом расидани марҳилаи фаъол дар ҷенаки ноустуворӣ, ки дар бӯҳрони демократияҳои нав ва ҷавон зоҳир мегардад, суҳан ронд.

Тавре амалияи сиёсии муосир нишон медиҳад, «инқилоби ранга», дар низомҳои ноустувори сиёсӣ муваффақ аст, ки ҳатто пас аз анҷоми он низ

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

ҳамон тавр боқӣ мемонад ва минтақаи ноустувории доимии сиёсиро ташкил медиҳад, ки бешубҳа, барои бозингарони пурқуввати сиёсӣ тахтаи шохмоти ҷаҳонӣ манфиатдор аст.

Қайд намудан зарур аст, ки дар тарзи ивазнамоии режимҳои сиёсӣ дар ин кишварҳо як навъ монандӣ ҷой дорад, ки дар онҳо метавон амалҳои такроршавандаи ин ё он амал ё нақшаи ташкилнамоиро мушоҳида намуд. Дар ин такроршавиҳо хусусиятҳои умумии “инқилобҳои бахмалин” ба назар мерасад, ки режимҳои коммунистиро дар Аврупои Шарқӣ пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ пароканда намудааст.

Чунин монандӣ тасодуфӣ нест, зеро эҳтимолияти монандии пурраи тарзи ивазнамоии режимҳои сиёсӣ дар кишварҳо, ки аз ҷиҳати сатҳи ташкили ҳокимият, сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, доираи мавҷудияти проблемаҳо тафовут доранд, хеле кам аст. Дар ин самт Сурия ва Лубнон аз Украина ва Гурҷистон тафовут доранд, лекин қайд намудан зарур аст, ки инқилоби соли 2014 дар Украина ба таври дақиқ ва саҳеҳ бо тарзи инқилоби “баҳори араб” дар Миср, ҳатто услуби рафтори тарафҳои муҳолиф монандӣ дорад.

Чунин монандиҳо шаҳодат медиҳанд, ки дар мисоли кишварҳо ва минтақаҳои гуногун мо ҳамон як падида – натиҷаи истифодаи технологияи “инқилоби ранга”-ро мушоҳида менамоем. Лекин ба номгузориҳои ин падида нигоҳ накарда, дар он ҳатто ҷанбаҳои умумии инқилоб ҷой надоранд. Ҳатто, воситаҳои ахбори умумии кишварҳои Ғарб қайд менамоянд, ки инқилобҳои ранга, ки технологияи гузаронидани амалиёт оид ба содироти демократия тариқи амалҳои эътирозии шаҳрвандӣ амалӣ мегардад, чунин сайқал дода шудааст, ки методҳои он ба роҳнамоии ивазнамоии режимҳои сиёсӣ мубаддал гардидааст [11,123].

Ҳамин тариқ, “инқилоби ранга” ин як навъ технологияи сиёсӣ ба ҳисоб меравад, ки ба ивазнамоии режими сиёсии мавҷуда равона карда шуда, дар натиҷаи он низоми сиёсӣ тағйир намеёбад. Метавон “инқилоби ранга”-ро ҳамчу технологияи истифодаи “неруи нарм” ба хотири амалӣ намудани манфиатҳо номид.

АДАБИЁТ

1. Бутенко А.П. О «бархатных» и «небархатных» революциях в странах Центрально-Восточной Европы / А.П.Бутенко // Россия и современный мир. 2000. № 3. -С. 88-95.
2. Вердиханова З. Предпосылки возникновения и развития процессов «цветных революций» 2000-х гг / З. Вердиханова // Политическая регионалистика и этнополитология. -М.: Социально-политическая мысль, 2009. -С. 28-36.

3. Вердиханова, З. Политический кризис как следствие «цветной революции»: тенденции и перспективы / З. Вердиханова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. - М., 2010. - С. 280-282.
4. Голдстоун Дж. Революции. Очень краткое введение / Дж. Голдстоун. -М., 2015. 263с.
5. Гринин Л. Е. Формации и цивилизации. Гл. 2 / Л.Е. Гринин // Философия и общество. 1997. № 2. -С. 5–89.
6. Гринин Л. Е. Производительные силы и исторический процесс / Л.Е. Гринин. -М.: КомКнига, 2006. -238с.
7. Гринин Л. Е., Коротаев А. В. Революции как особая стадия развития общества и Арабская весна / Л.Е. Гринин, А.В. Коротаев // Арабская весна в глобальном контексте / под ред. Л. Е. Гринина, А. В. Коротаева, Л. М. Исаева, К. В. Мещериной. –Волгоград, 2016. -С. 157–190.
8. Грицанов, А. А. Социология: энциклопедия / сост. А. А. Грицанов и др. - Минск: Книжный дом, 2003. -458 с.
9. Гришина, Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. - СПб: Питер, 2002. - 464 с.
10. Джозеф Н. Мягкая сила: инструменты успеха в мировой политике. Нью-Йорк: Группа по связям с общественностью, 2004. № 3. –С. 84-99.
11. Кара-Мурза С. Экспорт революции: Саакашвили, Ющенко... / С. Кара-Мурза. -М., 2005. -246с.
12. Крупнов, Ю. Преемственная война / Ю. Крупнов // Национальная безопасность и геополитика России. - 2003. - № 7-8. - С. 185-188.
13. Люттвак Н. Государственный переворот / Н. Люттвак // Русский Фонд Содействия Образованию и Науке. М., 2012. -326 с.
14. Сеидов, Ш. Г. Информационные процессы как фактор развития современных международных отношений: политический анализ развивающегося мира: авто-реф. дис. докт. полит. наук. / Сеидов Ш. Г. - М., 2009. - 34с.
15. Филиу Ж.П. Арабская революция. Десять уроков демократического восстания / Ж.П. Филиу. -Лондон, 2011. 195 с.
16. Хэйл Н. Е. Демократия или автократия на марше? Цветные революции как нормальная динамика патронажа президентства / Н.Е. Хэйл // Коммунистические и посткоммунистические исследования. 2006. Том 39. № 3. с. 305-329.
17. Яжборовская И.С. Глобализация и опыт системной трансформации в странах Центрально- и Юго-Восточной Европы / И.С. Яжборовская. -М., 2008. -178с.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЦВЕТНЫХ РЕВОЛЮЦИЙ В ПРОЦЕССЕ
ГЛОБАЛИЗАЦИИ

АЛИЗОДА НУРАЛИ АЛИ,

докторант кафедры политологии государственного
университета Бохтар имени Носира Хусрава,
735140, Таджикистан, Хатлонская область, г.Бохтар, улица Айни 67;
тел: (+992) 903-30-49-50.

В данной статье рассматривается вопрос выявления общих характеристик цветных революций в современных условиях. Автор отмечает, что для выявления совокупности общих характеристик «цветных революций» необходимо определить классификацию этого понятия и основные показатели его отличия от других явлений политической науки.

Для того чтобы определить общую характеристику «цветных революций», необходимо проанализировать различные подходы ее определения. Большинство исследователей сравнивают «цветную революцию» с проявлениями классической революции, государственного или военного переворота, а также с «бархатными революциями» второй половины XX века. Согласно этой позиции, общие характеристики «цветной революции» аналогичны характеристикам этих явлений.

«Цветная революция» как явление XXI века представляет собой многогранный процесс влияния политических сил, проявляющийся как разновидность политического конфликта, с характеристиками революции как совокупность политических изменений с участием масс, государственный переворот как процесс смены власти в результате борьбы политических элит, путем ненасильственного осуществления власти. Современная политическая практика показывает, что «цветная революция» успешна в нестабильных политических системах, которая остается неизменной даже после ее окончания, и формирует зону перманентной политической нестабильности, которая, несомненно, представляет интерес для сильных политических игроков на мировой шахматной доске. .

Таким образом, «цветная революция» считается разновидностью политической технологии, которая направлена на смену существующего политического режима, в результате чего политическая система не меняется. «Цветную революцию» можно назвать технологией использования «мягкой силы» для реализации интересов.

Ключевые слова: цветная революция, мягкая сила, политическая технология, бархатная революция, государственный переворот, политический процесс,

политическая власть, политическая элита, политический режим, национальные интересы.

GENERAL CHARACTERISTICS OF COLOR REVOLUTIONS IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION

ALIZODA NURALI ALI,

Doctoral student of the Department of Political Science of the
State University Bokhtar named Nazareth Khusrav
735140, Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar city, Aini street 67;
tel: (+992) 903-30-49-50.

This article discusses the issue of identifying the general characteristics of color revolutions in modern conditions. The author notes that in order to identify the totality of the general characteristics of "color revolutions", it is necessary to determine the classification of this concept and the main indicators of its difference from other phenomena of political science.

In order to determine the general characteristics of "color revolutions", it is necessary to analyze the various approaches to its definition. Most researchers compare the "color revolution" with manifestations of the classical revolution, a state or military coup, as well as with the "velvet revolutions" of the second half of the twentieth century. According to this position, the general characteristics of the "color revolution" are similar to those of these phenomena.

The "color revolution" as a phenomenon of the 21st century is a multifaceted process of the influence of political forces, manifesting itself as a kind of political conflict, with the characteristics of a revolution as a set of political changes with the participation of the masses, a coup d'état as a process of change of power as a result of the struggle of political elites, through the non-violent exercise of power. Modern political practice shows that the "color revolution" is successful in unstable political systems, which remains unchanged even after it ends, and forms a zone of permanent political instability, which is undoubtedly of interest to strong political players on the world chessboard.

Thus, the "color revolution" is considered a kind of political technology, which is aimed at changing the existing political regime, as a result of which the political system does not change. The "color revolution" can be called a technology for using "soft power" to realize interests.

Keywords: *color revolution, soft power, political technology, velvet revolution, state upheaval, political process, political power, political elite, political regime, national interests.*

**ПРОЦЕСС ИНТЕГРАЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ:
ПЕРСПЕКТИВЫ И БАРЬЕРЫ**

ИБРОХИМЗОДА УМЕДЧОН ХАЙДАР,

научный сотрудник Института изучения проблем
стран Азии и Европы НАНТ

734025, Таджикистан, Душанбе, пр., Асадулло Гуломов 18/8;

тел: 992-909-02-01-40; e-mail: ibrohimzoda98@bk.ru

Геополитическая неопределенность и глобальный экономический кризис подталкивают государства в различных регионах мира к более тесному сотрудничеству вплоть до институционализации отношений. Целью такого сотрудничества выступают как совместное решение внутри региональных проблем, так и глобальной повестки. Следует отметить, что сближение государств в рамках определённых региональных институтов не являются новым явлением и на практике имеет как работающие, так и менее дееспособные примеры.

Поскольку в Центральной Азии процесс внутрорегионального сотрудничества возобновился в 2018 году после первой консультативной встречи, в данной статье анализируется и дается объективная оценка этого процесса. Выделены основные барьеры и перспективы развития интеграционного процесса в Центральной Азии, а также намечены направления, по которым страны региона могут продвигаться.

Ключевые слова: *Центральная Азия, интеграция, кооперация, консультативные встречи, сотрудничество, барьеры.*

После проведения первой Консультативной встречи глав государств Центральной Азии в 2018 году, спустя десятилетие заново был запущен процесс внутрорегионального сотрудничества. Надо отметить, что появление формата Консультативных встреч сам по себе бесспорный успех, давший новый импульс развитию сотрудничества стран региона, и содействовавший решению ряда имеющихся проблем. Центральноазиатские страны провели уже четыре Консультативных встреч глав государств в Астане (Казахстан), Ташкенте (Узбекистан), Авазе (Туркменистан) и Чолпон-Ате (Кыргызстан), что говорит о желании и заинтересованности всех пяти государств в сотрудничестве и более тесной кооперации друг с другом. На трёх прошедших встречах обсуждались актуальные проблемы и насущные вопросы региона, были назначены почётные председатели, а также по

окончанию каждой из встреч лидерами государств принимались совместные заявления, которые отражают текущую повестку в регионе и подходы к пониманию глобальных процессов.

Символичным стала четвертая Консультативная встреча в Чолпон-Ате, где лидеры стран Центральной Азии приняли долгожданную Дорожную карту по развитию регионального сотрудничества на 2022-2024 годы и подписали (кроме Таджикистана и Туркменистана, которые подпишут данный документ после завершения внутригосударственных процедур) договор «О дружбе, добрососедстве и сотрудничестве в целях развития Центральной Азии в 21 веке» [1].

Настоящий договор является уникальным и беспрецедентным в истории стран Центральной Азии и содействует укреплению внутрирегионального сотрудничества в целях конкурентоспособности и субъективности региона в целом и стран в частности. Этот договор является существенным шагом на пути к более тесной кооперации стран региона.

Какие перспективы появились после четвертой Консультативной встречи? В данной статье попытаемся разобраться в существующих барьерах на пути (ре)институционализации Центральной Азии и тех направлений, в которые могут двинуться государства центральноазиатского региона.

Напомним ключевые моменты четвертой Консультативной встречи. Консультативная встреча глав государств в Чолпон-Ате была значимой в связи с изменениями как во внутрирегиональной, так и в глобальной повестке и произошедшими событиями в странах Центральной Азии: январские события в Казахстане; события в Бадахшане и Каракалпакстане; последние приграничные стычки между Таджикистаном и Кыргызстаном; нестабильное и неопределенное состояние в Афганистане после прихода к власти террористической группировки Талибан*. Впрочем, вопросов для обсуждения накопилось достаточно.

В своих выступлениях во время встречи лидеры стран региона изложили свои видения решения первостепенных задач регионального сотрудничества, на которые хотелось бы обратить внимание.

Во-первых, в выступлении президента Таджикистана был затронут вопрос о негативном влиянии на страны региона процессов, происходящих в Афганистане. В связи с этим Эмомали Рахмон предложил скоординировать общие усилия по линии специальных служб с целью постоянного мониторинга и создания механизмов для совместной борьбы против вызовов и угроз региональной безопасности, исходящих из этой страны [2]. Такое же предложение озвучил Шавкат Мирзиёев, президент Узбекистана.

ТОЧКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРҮЗ

Выдвинутое президентом Таджикистана предложение является важным в деле обеспечения безопасности в центральноазиатском регионе и предоставляет странам возможность совместно предотвратить исходящие из Афганистана угрозы. Также конструировать совместную систему региональной безопасности, что позволит странам Центральной Азии кооперировать свои действия в деле предотвращения угроз безопасности в регионе.

Во-вторых, для совместной выработки решений по предупреждению угроз безопасности президент Казахстана предложил запустить механизм регулярных консультаций Секретарей совета безопасности, министров иностранных дел минимум раз в полгода проводить совещания для выработки согласованных подходов к ключевым вопросам региональной и международной проблематики [3].

Так как геополитические реалии диктуют совершенствования механизмов совместного принятия решений, данное предложение стратегически важно в развитии политико-дипломатических контактов между государствами региона и будет серьёзным шагом к более тесной кооперации всех пяти стран.

В-третьих, была выдвинута инициатива активного внедрения новых форм и механизмов стимулирования взаимной торговли. То есть, создания зон приграничной торговли, с унифицированными правилами и процедурами поставки товаров. [4]

Стоит отметить, что наращивание взаимной торговли и расширение сотрудничества в разных областях соответствует теории интеграции с точки зрения школы функционализма, по которой кооперация может успешно эволюционировать, протекая из одной сферы в другую.

Страны Центральной Азии сотрудничают с Россией и Китаем в рамках региональных институтов как ШОС, ОДКБ и ЕАЭС, а также существует формат С5+1 с обеими странами. Поэтому, нет необходимости в приглашении этих стран в работу Консультативных встреч.

Существующие барьеры на пути (ре)институционализации Центральной Азии. Несмотря на определённые успехи и достижения стран Центральной Азии на пути к региональной кооперации, надо отметить, что существуют определённые проблемы и барьеры, тормозящие данный процесс. Часть этих барьеров исходит из внутрирегиональных проблем между странами Центральной Азии, а другая связана с внешними факторами, сдерживающими данную интеграцию. Существующие барьеры можно условно разделить на несколько групп:

Первая группа, внутрирегиональных проблем между странами Центральной Азии включают в себя: нерешенные приграничные вопросы в Ферганской долине. Напряженность на границе между странами периоди-

чески возобновляется, что тоже отрицательно влияет на ситуацию в регионе (1); вопросы водораспределения между странами верховья и низовья (2); вопросы совместного использования энергоресурсов (3); и вопросы лидерства в регионе, какое государство должно и может сыграть роль «локомотива» в процессе интеграции (4).

Вторая группа, кризисные ситуации, которые, по идее, должны объединять страны Центральной Азии. Но как показывает практика, у стран региона зачастую позиции не сходятся и видение кризисных ситуаций отличные друг от друга. Например, для Казахстана уроки Украинского кризиса звучат по-другому, чем для Таджикистана, Кыргызстана или Узбекистана. А угрозы безопасности, исходящие из Афганистана после прихода к власти террористической группировки «Талибан», воспринимается Таджикистаном и другими странами региона по-разному, по крайней мере, в публичной сфере и выступлениях представителей элит. Данное положение также является сдерживающим фактором на пути к интеграции стран Центральной Азии.

Третья группа, рассматривание ШОС и ЕАЭС как сдерживающего фактора региональной интеграции стран Центральной Азии. Существует мнение о том, что вошедшие в противостояние с западом Россия и Китай предлагают государствам Центральной Азии свои региональные проекты, что только отделяет их от собственных инициатив по регионостороению и объединение в любой форме не может осуществляться без участия вышеназванных региональных игроков. [5]

Но данное положение является надуманным в связи с тем, что формат региональной интеграции Центральной Азии не направлен в сторону отделения от других наднациональных структур, а инициирован исключительно для решения внутрирегиональных проблем своими силами, параллельно не забывая о сотрудничестве и укреплении политико-дипломатических контактов с ключевыми партнёрами в рамках ШОС и ЕАЭС.

Четвертая группа, ещё один барьер исходит из-за опасений о том, что интеграция государств Центральной Азии имеет за собой негативные геополитические последствия. Данное представление является необоснованным и мифическим по содержанию, так как ещё в ходе первой Консультативной встречи государств Центральной Азии было чётко и внятно заявлено, что взаимодействие между странами региона не направлено против других стран, а прежде всего нацелено на углубление сотрудничества между ними и поиск путей решения существующих проблем. Поэтому, проявлять осторожность и ослаблять процесс интеграции опираясь на иллюзорных представлениях не является целесообразным.

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӯЗ

Перспективы после четвертой встречи. Одним из самых существенных моментов после четвёртой встречи стало принятие Дорожной карты по развитию регионального сотрудничества на 2022-2024 годы и подписание договора «О дружбе, добрососедстве и сотрудничестве в целях развития Центральной Азии в 21 веке». Само название договора и его содержание отвечают жизненно-важным интересам всех стран Центральной Азии. Так как руководители государств Центральной Азии осторожно идут к наращиванию региональной кооперации, принятие данного договора представляет собой юридическое оформление основополагающих сфер сотрудничества, которые включены в интеграционную повестку.

После проведения четвёртой Консультативной встречи глав государств Центральной Азии можно говорить о том, что страны региона активно развивают двустороннее и многостороннее сотрудничество во всех областях и усиливают механизмы принятия совместных решений для предотвращения угроз безопасности. С осторожным оптимизмом, данное положение можно расценивать как положительный сдвиг на пути к институционализации Центральной Азии. Опираясь на совместные заявления в целом, и выступления лидеров центральноазиатского региона по отдельности, можно выдвинуть тезис о том, что сама кооперация и в дальнейшем - интеграция имеет одинаковую важность для всех стран Центральной Азии.

Центральноазиатская модель интеграции вплоть до создания соответствующей организации является наиболее привлекательным и отвечающим жизненно-важным интересам всех пяти стран региона. Как отмечает таджикский политолог Ризоён Ш.Ш. «Положение и потенциал Центральной Азии обуславливают появления такой организации для решения внутрирегиональных проблем, противодействия современным вызовам и угрозам, связанным с транснациональной преступностью, религиозным экстремизмом и радикализмом, а также для разработки и реализации общих проектов экономического и культурно-гуманитарного характера, направленных на устойчивое развитие всех стран Центральной Азии».[6] На ряду с этим, появляется острая необходимость в рассмотрении вопросов воды и изменения климата, что тоже может стать катализатором кооперации стран Центральной Азии для совместного поиска путей решения этих проблем.

В этой связи, необходимо, чтобы частота Консультативных встреч не прерывалась, созывались также внеочередные совещания в рамках данного формата и постепенно переформатировалась в саммит глав государств Центральной Азии. Также надо подчеркнуть, что здесь появляется острая необходимость совместной поддержки экспертного сообщества, СМИ и гражданского общества стран региона, чтобы дальнейшая кооперация и, в

итоге – интеграция Центральной Азии не выглядела искусственным, а стала органичным, созревшим по истечении времени процессом.

Выводы и рекомендации

Исходя из всех вышеперечисленных перспектив и проблем региональной интеграции стран Центральной Азии можно сделать следующие обобщенные выводы:

Первое, формат Консультативных встреч глав государств Центральной Азии остаётся важной площадкой для наращивания тесного сотрудничества, поиска путей решения внутрирегиональных проблем и сверки позиций по актуальным вопросам геополитической повестки. Странам региона необходимо создать механизмы для совместного предотвращения угроз, исходящих из-за активизации террористических группировок на севере Афганистана, и конструировать общую систему региональной безопасности, что в среднесрочной и долгосрочной перспективе отвечает национальным интересам наших стран.

Второе, на пути к (ре)институционализации стран Центральной Азии всё же имеются определённые проблемы, которые тормозят процесс интеграции. В этой связи надо отметить, что имеющиеся барьеры при правильной расстановке акцентов так же могут стать катализатором региональной интеграции. Создание площадок для решения проблем водопользования между странами верховья и низовья; совместное рассмотрение стратегий по предотвращению негативных последствий в связи с изменением климата; конструирование площадки в формате «С5» для нахождения оптимальных вариантов в решении приграничных вопросов могут стать серьёзным шагом и практикой для дальнейшего решения существующих проблем совместными усилиями.

Третье, участие государств региона Центральной Азии в таких организациях, как ОДКБ, ШОС и ЕАЭС показывает, что позиционирование одного или нескольких стран в качестве так называемых «старших братьев» не является целесообразным и уменьшает работоспособность наднациональной структуры, так как при рассмотрении вопросов, как региональной, так и глобальной повестки, интересы стран могут идти в разрез друг с другом. Исходя из этого нашим государствам необходимо учитывать эту практику и придерживаться принципу равенства и взаимовыгодного сотрудничества в процессе институционализации Центральной Азии. Так как обратный подход может быть чреват негативными последствиями и усложнить без этого сложный интеграционный процесс.

И последнее, стремясь избежать негативных геополитических последствий лидеры стран центральноазиатского региона рискуют попасть в серьёзную ловушку. Затормаживание процесса интеграции и затяжные Кон-

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

сультативные встречи лидеров стран Центральной Азии в обозримом будущем могут оказать влияние на эффективность встреч, превратив их в примитивную дискуссионную площадку. Такая тенденция, в конечном счете, приостановит достижение конечной цели – региональной интеграции в обозримом будущем. Исходя из этого, лидерам государств Центральной Азии необходимо проявить политическую волю и приложить усилия для ускорения процесса интеграции.

ЛИТЕРАТУРА

1. По итогам Четвёртой Консультативной встречи глав государств Центральной Азии приняты итоговые документы. URL: https://www.president.kg/ru/sobytiya/22985_po_itogam_chevertoy_konsultativnoy_vsrechi_glav_gosudarstv_centralnoy_azii_prinyati_itogovie_documenti (дата обращения: 23.07.2022).

2. Президент Таджикистана принял участие на четвертой Консультативной встрече глав государств Центральной Азии. URL: <https://www.president.tj/ru/node/28763> (дата обращения: 23.07.2022).

3. Выступление Президента К.К. Токаева на четвёртой Консультативной встрече глав государств Центральной Азии. URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-na-iv-konsultativnoy-vstreche-glav-gosudarstv-centralnoy-azii-2163148> (дата обращения: 22.07.2022)

4. Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на четвёртой Консультативной встрече глав государств Центральной Азии. URL: <https://president.uz/ru/lists/view/5360> (дата обращения: 23.07.2022).

5. Центральная Азия – несложившаяся интеграция? URL: <https://www.caa-network.org/archives/19909> (дата обращения: 15.08.2022)

6. Центральная Азия в новом измерении: взгляд из Душанбе. URL: <https://www.caa-network.org/archives/19889/czentralnaya-aziya-v-novom-izmerenii-vz> (дата обращения: 24.07.2022)

РАВАНДИ ҶАМГИРОӢ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ: ДУРНАМО ВА МОНЕАҲО

ИБРОҲИМЗОДА УМЕДҶОН ХАЙДАР,

ходими илмии Институти омӯзиши мушкilotи давлатҳои
Осиё ва Аврупои АМИТ

734025, Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи. Асадулло Ғуломов 18/8;
тел.: (+992) 909-02-01-40; e-mail: ibrohimzoda98@bk.ru

Номуайянии геополитикӣ ва бӯҳрони иқтисодӣ дар ҷаҳон тамоми кишварҳои сайёраро барои тавсеаи ҳамкориҳо бо якдигар то зарурати ниҳодигардонии муносибатҳоро ба вуҷуд овардааст. Ҳадафи асосии чунин ҳамкориҳо ҳалли мушкилоти дохилиминтақавӣ ва мувофиқа намудани мавқеи худ вобаста ба масъалаҳои рӯзномаи ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Бояд таъкид намуд, ки наздиқшавии кишварҳо дар доираи сохторҳои муайяни минтақавӣ падидаи нав нест ва дар амалия ҳам намунаҳои мусбат ва ҳам манфиро дорад.

Азбаски дар Осиёи Марказӣ раванди ҳамкориҳои дохилиминтақавӣ соли 2018 баъд аз аввалин нишастии машваратӣ аз нав фаъол шуд, дар мақолаи мазкур таҳлил ва баҳогузориҳои объективии ин раванд дода шудааст. Монеаҳои асосӣ ва дурнамои раванди ҳамгироӣ дар Осиёи Марказӣ, ҳамчунин, самтҳои авлабиятноки сиёсати кишварҳои минтақа оварда шудааст.

***Калидвожаҳо:** Осиёи Марказӣ, ҳамгироӣ, якҷояшавӣ, нишастии машваратӣ, ҳамкорӣ, монеаҳо.*

INTEGRATION PROCESS IN CENTRAL ASIA: PROSPECTS AND BARRIERS

IBROHIMZODA UMEDJON HAIDAR,

researcher at the Institute for the Study of Asian and European Problems NAST
734025, Tajikistan, Dushanbe city, street Asadullo Gulomov 18/8;
tel: (+992) 909-02-01-40; e-mail: ibrohimzoda98@bk.ru

Geopolitical uncertainty and the global economic crisis are pushing the states of various parts of the world to cooperate more closely, up to the institutionalization of relations. The purpose of such cooperation is both the joint solution of intraregional problems and the global agenda. It is worth noting that the rapprochement of states within certain regional institutions is not a new phenomenon and in practice has both working and less capable examples.

Since the process of intraregional cooperation in Central Asia resumed in 2018 after the first consultative meeting, this article analyzes and gives an objective assessment of this process. The main barriers and prospects for the development of the integration process in Central Asia are highlighted, and the directions in which the countries of the region can move are outlined.

***Keywords:** Central Asia, integration, cooperation, consultative meetings, partnership, barriers.*

ТАШАККУЛИ МАНФИАТҶОИ ГЕОПОЛИТИКӢ ДАР
ШАРОИТИ МУОСИР

САЙМАҶМАДОВ ЛУТФУЛЛО НАСРИДДИНОВИЧ,

унвончӯи шуъбаи масоили сиёсии муносибатҳои байналмилалии

Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи

А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;

тел.: (+992) 940-11-81-81; e-mail: cutmodest2@mail.ru

Манфиатҳои геополитикии давлат ва раванди ташаккулёбии онҳо яке аз омилҳои таъсиррасон ба равандҳои сиёсии минтақавию ҷаҳонӣ ба шумор мераванд. Дар ҳама давраҳои таърихӣ раванди ташаккулёбии манфиатҳои геополитикӣ хусусиятҳои хоси худро дошт. Дар шароити муосир низ ин раванд зери таъсири воқеаву ҳодисаҳои гуногун шакли худро куллан тағйир дода истодааст. Чунин ҳолат ба вазъи геополитикии минтақа ва ҷаҳон таъсири амиқ мерасонад. Айни замон аксари масъалаҳои минтақавию ҷаҳониро берун аз доираи манфиатҳои геополитикии давлат шарҳу тавзеҳ додан номумкин мебошад. Аз ин рӯ, омӯзиши заминаҳои ташаккулёбии манфиатҳои геополитикии давлат дар шароити муосир имкон медиҳад, ки вилжагиҳои ин раванд муайян карда шаванд. Инчунин, ошкор намудани табиати манфиатҳои геополитикӣ ҷиҳати таъмини амнияти миллии кишвар низ хеле муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: манфиатҳои геополитикӣ, амнияти миллий, вазъи геополитикӣ, бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ, манфиатҳои миллий, талаботи геополитикӣ, фазоҳои геополитикӣ.

Дар шароити имрӯза табиати умумии манфиатҳои геополитикӣ бо тағйирёбии манзараи геополитикии ҷаҳон дигаргун мешавад. Васеъ гардидани имконияти субъектҳои раванди сиёсӣ, ки дар ташкили иттиҳодияҳо, иттифокҳо ва блокҳо ифода меёбад, дар минтақаҳои гуногун олам тамоми гурӯҳҳои кишварҳоро фаро мегирад. Чи гунае ки маълум аст, муносибатҳои геополитикии давлатҳо дар сатҳҳои гуногун зоҳир мешаванд: сатҳи байналмилалӣ, сатҳи субъектҳои минтақавӣ, сатҳи давлатӣ. Аммо дар байни онҳо сатҳи байналмилалию ҷаҳонӣ омили таъсиргузор боқӣ мемонад, ки чунин ҳолат зарурати баррасии тағйири аҳамиятнокию афзалиятнокии манфиатҳои геополитикиро дар ҷараёни ҷаҳонишавии ра-

ванди сиёсии муосир муҳим мегардонад ва равандҳои сиёсии дохилию минтақавиро ба омили ташаккулёбии раванди ҷаҳонӣ табдил медиҳад.

Дар таърихи афкори сиёсӣ донишманди немис Карл Шмитт яке аз аввалин нафароне мебошад, ки масъалаи нақши манфиатҳоро дар геополитика ба миён гузоштааст. Ӯ бо дарназардошти фазои геополитикӣ аҳамияти манфиатҳои геополитикиро ҳамчун омили таъкид мекунад, ки фазои ягонаи геополитикии мушаххасро муттаҳид месозад ва ё баръакс, барҳам медиҳад ва хароб мекунад [31, с.65].

Геополитикҳои фаронсавӣ дар асрҳои XIX-XX як қатор мафҳумҳоеро ба вуҷуд овардаанд, ки онҳо дар назарияи умумӣ ва усули ягонаи таҳлили геополитикӣ ин масъаларо ба таври мақсаднок ҷамъбаст намекунанд. Барои мисол, Ф.Моро-Дефарҷ барои геополитика мақоми фанни мустақили илмиро эътироф намекунад ва онро равише медонад, ки дар доираи он таъсири омилҳои фазо ва вақт ба табиати ҷаҳонӣ инсон, ташаккули манфиатҳои миллӣ ва сиёсати давлатӣ омӯхта мешавад. Дар асари «Муқаддима ба геополитика»-и Ф.Моро-Дефарҷ нақш ва аҳамияти манфиатҳои геополитикиро дар раванди ташаккули шуури геополитикии шаҳрвандон, давлат ва аҳамияти онро дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ ошкор мекунад [15].

Манфиатҳои геополитикӣ самтгирии сиёсати хориҷии ҳар як давлатро инъикос мекунанд. Дар амал татбиқи қарарҳои натавонистани манфиатҳои геополитикӣ маънои мавҷуд набудани онҳоро надорад. Як қатор олимони ватанӣ низ чунин ҳолатро тасдиқ намудаанд. Дар баробари ин, онҳо иброз медоранд, ки ҳамаи давлатҳои манфиатҳои геополитикӣ доранд, аммо аз сабаби он, ки онҳо дар марҳилаҳои гуногуни рушди инкишоф қарор гирифтаанд, манфиатҳои геополитикии онҳо низ аз ҳамдигар фарқ менамоянд [22]. Худи мавҷудияти давлат мавқеи ҷуғрофӣ, дастрасӣ ба захираҳои табиӣ, бозорҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ, аз ҳама муҳим иштирок дар ҳамкорӣ бо дигар кишварҳоро дар назар дорад. Илова бар ин, манфиатҳои геополитикии давлат наметавонанд маҳдуд бошанд ва тибқи ҳадафҳои худ дар ҳамкорӣ байни кишварҳои дигар ширкат надошта бошанд. Ҳамин тариқ, дар шароити имрӯза дар фазои геополитикии ҷаҳон чунин кишварҳо, аз қабилӣ Русия, ИМА, Олмон, Британия, Чин ва ҷанде дигарон амал мекунанд, ки барои нишон додани манфиатҳои геополитикии давлат ба иннобат гирифтани таҳлил намудани ҷаҳонӣ сиёсати хориҷии онҳо хеле муҳим аст.

Муҳаққиқи рус К.В. Сивков дар таҳқиқоти илмӣ худ манфиатҳои геополитикиро ҳамчун шартҳои зарурии инкишофи давлат дар доираи муносибатҳои иқтисодӣ сиёсии байналхалқӣ тавсиф мекунад [28, с.177]. Ин-

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

чунин, дар пажӯҳиши ӯ сохтори мураккаби манфиатҳои геополитикӣ нишон дода мешавад, ки онҳо аз се сатҳ иборат мебошанд:

- рушди мутамаддини давлат дар доираи сиёсати байналмилалӣ;
- мавқеи геополитикии давлат, ҷойгиркунии қувваҳои сиёсӣ ҳарбӣ дар нуктаҳои ҷаҳон, иштирок дар иттиҳоди иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳарбӣ;
- миқёси таъсири давлат ба манфиатҳои геополитикии дигар кишварҳо ва ҳамоҳангсозии нерӯҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ дар арсаи байналмилалӣ.

Донишманди дигари рус А.А.Драганов манфиатҳои геополитикиро категорияи афкори сиёсии муосир мешуморад, ки «ташаккули мураккаби ҷузъҳои арзишманди ба ҳам алоқаманд, пеш аз ҳама, фазои минтақавӣ, энергетикӣ, конфессионалӣ ва ғ.» мебошад [6, с.9]. Дар ҳоле, ки манфиатҳои асосии геополитикӣ ва манфиатҳои миллии давлатҳоро масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҷуғрофӣ ташкил медиҳанд, баъзан вақт онҳоро аз ҳамдигар ҷудо менамоянд. Аммо дар асл байни манфиатҳои геополитикӣ ва манфиатҳои миллӣ робитаи зич вучуд дорад.

Ҷангоми омӯзиши манфиатҳои геополитикӣ дар шароити ҷаҳони муосир нақши назарраси манфиатҳои иқтисодиро ба назар гирифтани лозим аст. Ҳамин тариқ, самти нав – геополитикаи иқтисодӣ пайдо мешавад, ки ба гуфтаи В.В. Глушенко, «унсури нави сохтори ҳам геополитика ва ҳам иқтисоди ҷаҳонӣ» ба шумор меравад [4, с.25]. Мавзӯи омӯзиши геополитикаи иқтисодӣ «равандҳои рушди иқтисодии на танҳо субъектҳои давлатию минтақавӣ, балки иттиҳодияҳои иқтисодию молиявии глобалӣ, минтақавӣ ва ширкатҳои фаромиллӣ, инчунин, минтақаҳои озоди иқтисодӣ» ба шумор меравад.

Аҳамияти хосси рушди иқтисоди геополитикӣ бо омезиши манфиатҳои асосии давлатҳо ва бо хусусияти манфиатҳои иқтисодӣ ва молиявӣ дар доираи тичорати байналмилалӣ алоқаманд аст. Вазифаи стратегӣ – ба даст овардани бартарият дар содироти маҳсулоти худ ба бозорҳои хориҷӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои истеҳсолкунандаи мол ва хизматрасонӣ, маҳдуд кардани воридот ва баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузори бахши воқеии иқтисодиёт бо мақсади ҷалби муштарак ва сармоягузори хориҷӣ мебошад.

Яке аз омилҳои асосие, ки ба манфиатҳои геополитикии давлат таъсир мерасонанд, равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирии байналмилалӣ мебошанд. Глобализатсияи иқтисоди ҷаҳон раванди табдил ёфтани фазои ҷаҳонӣ ба як минтақаи ягонаест, ки дар он иттилоот, молу хизматрасонӣ ва сармоя озодона ҳаракат мекунад, дар он ғояҳо озодона паҳн мешаванд ва интиқолдиҳандагони онҳо озодона ҳаракат мекунад, рушди институтҳои

муосирро ҳавасманд мекунанд ва механизмҳои ташаккули онҳо ба амал меояд.

Глобализатсияи иқтисоди ҷаҳонро омилҳои гуногун ба вуҷуд меоранд, ки онҳоро ба чор гурӯҳи асосӣ тақсим кардан мумкин аст:

- пешрафти илмию техникӣ;
- либерализатсияи танзими иқтисодӣ;
- аз лиҳози иҷтимоӣ сиёсӣ ба ҳам монанд шудани ҷомеаҳо;
- ҳамгироии байналмилалӣ.

Ҳамкорӣ дар татбиқи манфиатҳои геополитикӣ бевосита ба чунин мафҳуми илмҳои сиёсӣ, ба мисли «анархия» иртибот дорад. Ба андешаи муҳаққиқон, ҳанӯз аз замони Фукидид сиёсати байналмилалӣ дар зери таъсири анархия шакл гирифтааст [33, с.317]. Ин маъноӣ онро дорад, ки сарфи назар аз қомеъҳои назарраси тамаддуни муосир, аз ҷумла сукути режимҳои тоталитарӣ, ошноии шумораи афзояндаи субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бо арзишҳои демократӣ ва либералӣ, раванди сиёсии ҷаҳонӣ мисли пештара беназорат ва бенизом боқӣ мемонад.

Ҳамин тариқ, дар бораи ҷанбаи геополитикии ҳамкориҳои байналмилалӣ сухан ронда, мо метавонем нуктаҳои зеринро қайд кунем. Пеш аз ҳама, стратегияи геополитикӣ ба таъсиси як тартиботи муайян дар ҷаҳон, яъне дар фазои дохилӣ ва берунӣ нисбат ба давлат нигаронида шудааст. Сониян, тартибе, ки стратегияи геополитикӣ ба он нигаронида шудааст, аз ахлоқ берун аст, новобаста аз идеология ва суҳанронии ташаббускори ин ё он стратегия. Ва ниҳоят, сеюм, стратегияи геополитикӣ, ки ба таъсиси тартиботи муайян нигаронида шудааст, ҳамкориҳои байналмилалиро дар бар мегирад.

Бартариати фарҳангӣ, тамаддунӣ ва демографӣ дар минтақаҳои алоҳидаи ҷаҳон муҳимтарин омили пешбурди манфиатҳои геополитикӣ мебошанд. Ин омилҳо ба «васеъ шудани» имкониятҳои давлат, фарҳанг, тамаддун ва ниҳоят, ба афзоиши аҳоли бевосита таъсир мерасонанд. Тамоми манфиатҳои кишвар, ки бо чунин густариш алоқаманданд, сирф хусусияти геополитикӣ доранд. Масалан, стратегияи геополитикии юнониҳо ба эҷоди як ҷаҳони шабеҳи берун аз Эллада (Юнон) нигаронида шуда буд. Дар натиҷа олами эллинистӣ, яъне олами томаддуни юнонӣ дар Шарқ ба вуҷуд омад. Бартариати геополитикии Рим ба он оварда расонид, ки он ба муаррифии тамаддуни Баҳри Миёназамин шуруъ кард ва тавсеаи Рим воқеан боиси паҳншавии тамаддуни он дар баҳри Миёназамин гардид: Рим берун аз минтақаи тамаддуни худ ҷаҳонро ба симои худ офарид. Ҳамин тариқ, тамоми орзуҳои Юнон ва Рим табиати геополитикӣ доштанд ва дар натиҷа фарҳанги муосири ғарбӣ ба арзишҳои тамаддунии ҷаҳони қадим асос ёфтааст. Ғарбшавии имрӯзаи ҷаҳон, воқеан, ба он маъност, ки такони

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

маънавиё, ки Юнону Рим дода буданд, ханӯз моҳияти худро аз даст надодааст.

Мафҳуми ҳамкориҳои байналмилалӣ, пеш аз ҳама, ба ҳам мувофиқат намудани манфиатҳоро дар назар дорад. Азбаски сиёсати ҷаҳонӣ, чунонки таҷриба нишон медиҳад, раванди султанзимшаванда ва каме пешгӯйинашаванда аст, мафҳуми «манфиатҳо» барои фаҳмидани моҳияти ҳамкориҳои байналмилалӣ мафҳуми пешбаранда мегардад. Дар ҷаҳони зудтағйирёбанда манфиатҳо низ зуд тағйир меёбанд, зеро таъсири чунин дигаргунӣҳо гурӯҳҳои сиёсии муттаҳидшуда пароканда мешаванд. Аз ин рӯ, чунин ҳолатро ба инобат гирифта, эътироф намудаанд, ки дар ҷаҳон иттифоқчиёни доимӣ вучуд надоранд ва буда наметавонанд, танҳо манфиатҳо метавонанд доимӣ бошанд.

Моҳияти геополитикӣ касб намудани ҳамкориҳо дар ҳислати маҷбурӣ гирифтани муттаҳидсозии кушишҳои баъзе давлатҳо бар зидди экспансияи геополитикии давлатҳои дигар зоҳир мегардад. Масалан, дар замони собиқ шуравӣ ё фазои пасошуравӣ ангезаи муҳимтарини ҳамкориҳои байналмилалӣ хоҳиши ИМА барои барқарор намудани гегемония дар ҷаҳон, сохтани ҷаҳони якҷутбӣ мебошад. Аз ин бармеояд, ки дар ҷаҳони муосир ҳама иттиҳодияҳои сиёсӣ аз ҷиҳати геополитикӣ пурмазмунанд, яъне онҳо бо хоҳиши ҳифзи худдорӣ дар муқобили зӯрвариҳои эҳтимоли дар соҳаи иқтисод ва сиёсат ҳавасманд мешаванд. Тавре иддае аз муҳаққиқон қайд мекунад, барои ноил шудан ба сатҳи муносиби амнияти миллии ҳар давлати муосир ба фаъолияти муайяни ҳамкорӣ дар сатҳи минтақавӣ ниёз дорад [32, с.144].

Дар муқоиса аз иқтидори геополитикӣ, мафҳуми манфиатҳои геополитикӣ категорияи мураккабтар арзёбӣ мешавад. Пеш аз ҳама, дар муқоиса бо ду хусусияти аввал, манфиатҳо ифодаи ҷисмонӣ/моддӣ надоранд ва аксаран ба доираи идеалҳо тааллуқ доранд, ки гузаронидани санҷиши объективиро хеле душвор мегардонад. Ва сониян, дар мувоҳидаи сиёсии муосир то ҳол нуқтаи назари ягона оид ба мазмун ва доираи ин мафҳум вучуд надорад [1].

Ҳангоми таҳқиқи масъалаҳои ҷудогонаи «манфиат» бояд муҳтаво ва мавқеи истифодабарии ин истилоҳ муайян карда шавад. Агар сухан дар бораи қонунҳои равад, ки сиёсати дохилро танзим мекунад, пас дар бораи манфиатҳои ҷамъиятӣ ё миллии сухан рондан лозим аст. Истифодаи «манфиат» нисбат ба муҳити байналмилалӣ анархистӣ онро ба категорияи «манфиатҳои геополитикӣ» таъдир медиҳад. Ҳамин тариқ, манфиатҳои геополитикиро метавон ҳамчун майли устувори давлат барои нигоҳ доштани қаламрави худ, тавсеаи нуфузи ҳарбӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ,

фарҳангии худ ба қаламравҳои дигар кишварҳо, то ба вучуд овардани назорати пурра бар онҳо ва ба ҳайати худ дохил кардан муайян намуд [30].

Вобаста ба ин, дар асоси натиҷаи таҳлили муҳтавои категорияи «манфиатҳои геополитикӣ» як гурӯҳ нишондиҳандаҳоеро муайян намуданд, ки барои баҳогузорӣ намудани сатҳи зоҳиршавии манфиатҳои кишвар мусоид аст. Тибқи чунин пажӯҳиш номгӯи нишондиҳандаҳои тахминии манфиатҳои геополитикиро метавон ба тариқи зайл пешниҳод кард: низоми давлатдорӣ, идеология, ҳадафҳои миллӣ, иродаи сиёсӣ, обрӯ, нуфузи байналмилалӣ, амният/таҳдид. Бояд гуфт, ки тағйирёбандаҳои пешниҳодшуда асосан ба таври ғайримустақим сатҳу сифати манфиатҳои геополитикиро тавсиф мекунанд.

Бояд гуфт, ки амалӣ намудани манфиатҳои геополитикӣ раванди гуногунсоҳа мебошад: ба он на танҳо қарору фаъолиятҳои роҳбарияти мамлакат, ҳизбҳои алоҳидаи сиёсӣ, балки хусусиятҳои таърихан муқарраршудаи сохти психологӣ, муносибатҳои ахлоқӣ, афзалиятҳо ва арзишҳои сиёсӣ низ таъсир мерасонад [13].

Хусусияти дигаре, ки бо манфиатҳои геополитикии давлат зич алоқаманд аст, идеологияест, ки аз геополитика ҷудонашаванда буда, дар асл хусусияти ҳар як раванди сиёсиро муайян мекунад. Дар сиёсатшиносии муосир таърифҳои зиёди ин категория ва арзёбиҳои арзишӣ дар бораи аҳамият ва таъсири он ба паҳлуи сиёсии ҳаёти ҷамъиятӣ мавҷуданд. Аз асарҳои Дестют де Траси ва Карл Маркс оғоз шуда, бо асарҳои сиёсатшиносони маъруфи муосир Даниел Белл ва Дэвид Истон, сарфи назар аз тафовути хулосаҳои таҳияшуда, дарки умумии идеология ҳамчун воситаи муассири эҷоди системаи мақсадҳои тараққиёти сиёсии ҷомеа муайян мегардад. Системанокӣ хусусияти таркибии идеология мебошад.

Манфиатҳои геополитикиро эҳтиёҷоти ҳаётан муҳимми кишвар барои ноил шудан ва минбаъд истифода бурдани манфиатҳои сиёсии хоричӣ муайян мекунанд. Манфиати дуруст муайяншуда қодир аст маҷмуи оптималии қувваҳо ва воситаҳои заруриро барои ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ ташкил диҳад. Аммо ҳуди мундариҷаи категория мавҷудияти пайдарпаии амалҳои ҳатмӣ барои ноил шудан ба натиҷаҳои назаррасро дар назар надорад [9]. Ин вазифаро ҳадафҳои иҷро мекунанд, ки дар заминаи манфиатҳои геополитикӣ ҳамчун афзалияти миллӣ муайян карда мешаванд. Системаи мақсадҳо аслан натиҷаи бевоситаи ин ё он манфиати геополитикӣ мебошад.

Дар амалияи сиёсӣ ҳадафҳои миллӣ дар ҳуҷҷатҳои гуногуни ҳукуматӣ мураттаб гардида, дар шакли афзалиятҳои фаъолияти сиёсати хоричии кишвар пешниҳод мешаванд. Ба ибораи дигар, ҳуди давлат авлавияти амалҳоеро, ки барои расидан ба ҳадафи эълоншуда заруранд, муайян ме-

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

кунад. Аз ин рӯ, як қатор олимон пешниҳод менамоянд, ки ҳадафи миллӣ ҳамчун модели амалӣ намудани манфиатҳои геополитикии кишвар ва маҷмӯи афзалиятҳои сиёсати хориҷӣ доништа шавад [29].

Татбиқи манфиатҳои дарозмуддати геополитикӣ аз роҳбарияти кишвар тақозо мекунад, ки ба ҳалли проблемаҳои тезтунди байналмилалӣ иқдомҳои пайгирона андешад. Яке аз омилҳои муҳимме, ки бевосита ба дараҷаи идорашавандагии раванди геополитикӣ таъсир мерасонад, «иродаи сиёсӣ» мебошад, ки онро қобилияти субъекти сиёсӣ барои пайваستا ноил шудан ба мақсадҳои ҳокимияти сиёсӣ муайян кардан мумкин аст [19]. Иродаи сиёсӣ дар сиёсати хориҷии давлат ин майли устуворона барои ноил шудан ба ҳадафҳои миллӣ, қобилияти ҳалли мушкилоти таъхирнопазир сарфи назар аз таъсири омилҳои номусоиди берунӣ ва дохилӣ мебошад. Иродаи қавии сиёсӣ калиди амалишавии бомуваффақияти манфиатҳои геополитикӣ мебошад [11].

Татбиқи манфиатҳои геополитикӣ асосан аз мавҷудият ва сифати захираҳои, ки давлат барои ҳалли вазифаҳои стратегии худ омода кардааст, вобаста карда мешавад. Чунин захираҳои мушаххас эътибори байналмилалӣ кишвар мебошад, ки давлатро ҳамчун субъекти сиёсати ҷаҳонӣ муаррифӣ менамояд [3].

Дар заминаи экспертизаи геополитикӣ обрӯи байналмилалӣ кишварро бояд ҳамчун арзёбии аъзои ҷомеаи ҷаҳонӣ ба фаъолият ё амалҳои субъект дар ҳалли масъалаҳои сиёсии байналмилалӣ баррасӣ кард. Ба ибораи дигар, вижагиҳои воқуниши кишвар ба тағйири вазъият, пайдоиши ҷолишҳо ва хатарҳои нав, пайвастагӣ дар ҷимояи манфиатҳои худ ва иттифоқчиён, риояи ҳуқуқи байналмилалӣ ва ғайра эътибори байналмилалӣ давлатро ташкил медиҳанд, ба шарте ки давлатҳои дигар онро чунин баҳо дода бошанд.

Эътибори берунаи давлат дар давоми як давраи дуру дароз дар дохили раванди сиёсии байналмилалӣ ташаккул меёбад. Ба таври сунӣ тағйир додани эътибори байналмилалӣ давлат хеле душвор аст, онро танҳо дар доираи муайян ислоҳ кардан мумкин аст [12]. Сохтори ин арзиш ба қонуниятҳои фаъолияти дохилӣ ва берунӣ асос ёфтааст. Ин аз як тараф, маҷмуи ҳосиятҳо ва сифатҳои дохилии субъект бошад, аз тарафи дигар, баҳодихии берунии фаъолияти субъект аз ҷониби афкори ҷамъиятӣ аст [21].

Нуфузи байналмилалӣ давлат маънои онро дорад, ки вай дорои қувваҳо, воситаҳо ва захираҳои зарурӣ, инчунин, омодагии истифодаи онҳо барои тағйир додани рафтори дигар кишварҳо ва таъсиррасонӣ ба муҳити байналмилалӣ дар мувофиқа ба мақсадҳои геополитикии худ мебошад [20, с.110]. Ба ибораи дигар, чунин нишондиҳанда қобилияти давлатро барои ноил шудан ба ҳадафҳои миллии худ бо дараҷаҳои гуногуни муваффақият

тавсиф мекунад. Он ба механизми муҳими шомил шудани кишвар ба равандҳои сиёсӣ ва иқтисодии ҷаҳонӣ минтақавӣ асос ёфтааст. Дарҷаи баланди иштирок дар сиёсат ва иқтисодиёти ҷаҳонӣ имкониятҳои васеътари кишварро барои таъсир расонидан ба ташаккули шароити мусоиди сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳарбӣ муайян мекунад. Ғайр аз ин, симои мароқангези давлат дар арсаи байналмилалӣ кафили таъмини амнияти миллий ва аз ҷониби дигар, дар сатҳи зарурӣ қарор доштани ҳолати ҳимоятшавандагии манфиатҳои миллию геополитикӣ заминаи афзоиши нуфузи байналмилалӣ давлат ба шумор мераванд [23].

Нуфузи байналмилалӣ давлат ҷузъҳои таркибии худро дорад. Фаъолияти давлат ва нуфузи байналмилалӣ он ба доираи истифодабарии «неруи саҳт» ва «неруи нарм», ки дар назарияи муносибатҳои байналмилалӣ мавҷуданд, мувофиқат мекунад. Ба таври дуруст баҳогузорӣ намудани ин нишондод имкон медиҳад, ки иқтидори иқтисодӣ, иштироки кишвар дар созмонҳои байналмилалӣ ҷаҳонӣ минтақавӣ ва неруи ҳарбии вай ҳамчун унсурҳои сохтори нуфузи байналмилалӣ давлат муайян карда шаванд [17]. Тули ду даҳсолаи охир аксари кишварҳои олам ба афзоиши неруи нарми худ диққати бештар медиҳанд ва онро ҳамчун воситаи амалигардонии манфиатҳои миллию геополитикӣ эътироф менамоянд [24; 25].

Мисли хусусиятҳои дигари манфиатҳои геополитикӣ, ин нишондодҳо барои ҳама навъи давлатҳо универсалӣ мебошанд. Ба ибораи дигар, ҳар кадоме аз кишварҳои мавҷуда дар фазои сиёсӣ аз ҷиҳати назариявӣ қодир аст соҳиби ин василаҳои таъсиррасонӣ бошад. Аммо дар амал имкониятҳои онҳо аз ҳамдигар хеле фарқ мекунанд.

Муваффақияти татбиқи манфиатҳои геополитикӣ аз ҷониби давлат бештар аз вазъи муҳити беруна вобаста аст, ки нисбат ба барандаи манфиатҳо шароити гуногун – мусоид, нисбатан ором ё агрессивиро ташкил медиҳад. Азбаски қонеъ гардонидани талаботи давлатҳо дар рушди устувор воқеан ба ҳамон захираҳо асос ёфтааст ва чунон ки маълум аст, тамоми захираҳо, сарфи назар аз пайдоишашон, маҳдуданд, бинобар ин, бархӯрди кишварҳо барои соҳиб шудан ба онҳо ногузир мегардад. Дар рафти бархӯрд манфиатҳои кишварҳо зери фишори беруна қарор мегиранд, ки дар ниҳояти қор метавонад ба амнияти онҳо таҳдид кунад [26].

Таҳдидро метавон ҳамчун хатаре муайян кард, ки аз омил ё маҷмӯи омилҳо иборат буда, ба қонеъ гардонидани манфиатҳои геополитикии кишвар монеъ мешаванд ё ба онҳо зарар мерасонанд. Зухури таҳдидҳо ба системаи қабули қарорҳои сиёсӣ таъсири манфӣ мерасонад ва метавонад таносуби қувваҳо ва воситаҳои заруриро барои ноил шудан ба ҳадафҳои муқарраршуда тағйир диҳад. Таҳдидҳо ба манфиатҳои геополитикии ки-

швар бояд дар заминаи хатарҳое баррасӣ шаванд, ки хавфи татбиқ нагардидани онҳоро ба таври назаррас афзоиш медиҳанд [27].

Бинобар ин, пайдоиши таҳдиду хатарҳои замони муосир, бахусус ниозҳои мусаллаҳона, натиҷаи бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ мебошанд. Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки дар илмҳои сиёсӣ таърифи ягонаи манфиатҳои геополитикӣ то ҳануз мавҷуд нест. Ин масъала аз мавқеҳои гуногун шарҳ дода мешавад. Чунин ҳолат боз аз он ҷиҳат зоҳир мешавад, ки ҳуди давлатҳои манфиатҳои яхела надоранд ва ин вазъ ба мазмуну мундариҷаи манфиатҳои геополитикӣ таъсири мустақим мерасонад. Дар энциклопедияи фалсафӣ манфиатҳои геополитикӣ ҳамчун рақобат ва муқовимати давлатҳои берун аз ҳудуди худашон муаррифӣ карда мешавад [10, с.183]. Дар таҳқиқоти муҳаққиқи рус Н.В. Каледин ба таври бошуурона дарк гардидани номувофиқатии фаъолияти сиёсии давлат бо сатҳу сифати фазои ҷуғрофӣ ҳамчун манфиати геополитикӣ доништа шудааст [8, с.92]. Кам нестанд он ҳолатҳое, ки муҳаққиқон манфиатҳои геополитикиро бо манфиатҳои миллӣ ҳаммаъно медонанд. Агар манфиатҳои геополитикии давлат унсури таркибии манфиатҳои миллии мамлакат ва манфиатҳои миллӣ васеътар аз манфиатҳои геополитикӣ тасаввур гардад, мувофиқи мақсад мебошад. Аммо ҳуди мафҳуми манфиатҳои миллӣ низ каме баҳсбарангез ва номушаххас боқӣ мемонад. Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки ҳар як муҳаққиқ манфиатҳои миллиро ба таври худ ва дар заминаи методологияи таҳқиқоти худ шарҳу тавзеҳ медиҳад. Масалан, сиёсатшиносони беларус Н.П. Денисюк, Т.Г. Соловей ва Л.В. Старовойтова ибраз медоранд, ки дарк гардидан ва дар сиёсати давлатӣ инъикос ёфтани талаботи бунёдии ҷомеа манфиатҳои миллиро ифода менамоянд [5]. Олими рус Д.П. Зеркина тамоман ҳолати дигарро нишон медиҳад. Ба ақидаи ӯ, манфиатҳои миллӣ–манфиатҳои миллат ва ҷомеа мебошанд. Ӯ муътақид аст, ки манфиатҳои давлатӣ ҳамчун инъикоси манфиатҳои ниҳодҳои давлатӣ бо манфиатҳои ҷомеа дар мисоли талаботи ҷомеаи шаҳрвандӣ бо ҳам мувофиқат намекунанд [7, с.514-517]. Олими рус А.А. Коробов муътақид аст, ки манфиатҳои геополитикӣ бо манфиатҳои миллию давлатӣ шабеҳ нестанд ва аз ҳамдигар ба таври ҷиддӣ тафовут доранд. Чунин ҳолатро ӯ бо масъалаҳои зерин асоснок намудааст: аввалан, субъектҳои дорой манфиатҳои геополитикӣ на танҳо давлатҳо ва мақомоти давлатӣ, балки ҳаракатҳои ҳарбию сиёсӣ ва тамаддунҳо низ баромад менамоянд; дуюм, манфиатҳои миллӣ мафҳуми нисбатан васеътар буда, манфиатҳои ҳарбӣ-стратегӣ, сиёсӣ, молиявӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангиро фаро мегирад [14, с.69]. Дар мактаби илмии реализми сиёсии амрикоӣ масъалаҳои марбут ба бақодории давлат манфиатҳои миллиро ифода менамояд [2, с.263].

Аз сабаби оне, ки худуд ва фазо категорияҳои муҳимтарини геополитика мебошанд, мазмуну мундариҷаи манфиатҳои геополитикии давлат низ бояд бо назардошти онҳо муайян карда шаванд. Ин аст, ки геополитика ғолибан ба омӯзиши фазоҳои геополитикӣ, қонёсозии талаботи субъектҳои сиёсат тавассути фазоҳои мазкур ва мубориза барои ба даст овардани ресурсҳои фазоҳои мазкур машғул мегардад. Аз ин рӯ, зимни баррасии худуди фазои геополитикӣ онро набояд бо худуди ҷуғрофӣ омехта созем. Субъектҳои худуди фазои геополитикӣ ва мақсади онҳо вобаста ба қонёсозии талаботи худ сарчашмаи пайдоиш ва ташаккулёбии манфиатҳои геополитикӣ мебошанд. Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки манфиатҳои геополитикӣ маҷмуи талаботе мебошад, ки субъекти сиёсат онҳоро бо дарназардошти фазоҳои геополитикӣ ташаккул додааст ва мундариҷаи он дар марҳилаҳои гуногуни рушди давлатдорӣ метавонад тағйир ёбад. Ба ибораи дигар, манфиатҳои геополитикӣ аз ҷониби элитаи ҳукмрон дарк гардидани талаботи давлат дар фазоҳои геополитикӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки манфиатҳои геополитикии давлат бояд дар асоси талаботи мавҷудаи он дар худуди фазои геополитикӣ муайян карда шаванд. Дар энциклопедияи сиёсӣ зери мафҳуми талабот ҳолати нарасидани чизе муаррифӣ мегардад. Ҳолате мебошад, ки барои пурра намудани чунин норасоӣ фаъолияти субъектро ба вучуд меоварад ва шакл медиҳад [18, с.454]. Аммо дар маҷмӯъ, ҳамаи талаботро ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: талаботи табиӣ ва сунъӣ, ки аз ҷониби ҷомеа ташаккул дода мешаванд. Дар сатҳи байналмилалӣ талаботи табиӣ давлат онҳое мебошад, ки тавассути онҳо мавҷудияти давлат таъмин мегардад ва амалкарди он дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ беҳтар мешавад. Пайдоиши талаботи дигар аз қонёшавии талаботи аввалиндараҷа вобаста мебошанд. Масалан, талаботи давлат барои ворид шудан ба таркиби созмонҳои байналмилалӣ ё баръакс, барои хориҷ шудан аз онҳо, ҳамроҳ шудан ба созишномаҳои байнидавлатӣ ё баръакс, баромадан аз онҳо.

Ба ҳамаи он нигоҳ накарда, ки фазоҳои ҷуғрофӣ ва худуди ҷуғрофӣ категорияҳои классикии геополитика мебошанд, дар замони муосир онҳо на танҳо аҳаммият ва муҳиммияти худро аз даст надодаанд, балки ҳамчун объекти асосии муборизаҳои геополитикӣ боиси пайдоиши фазоҳои дигари геополитикӣ шудаанд. Дар маҷмӯъ, гуфтан мумкин аст, ки талаботи худудии давлат, ҳаракатҳои сиёсӣ ҳарбӣ ва тамаддунҳо талаботи ҳаётии мебошанд ва сарчашмаи ташаккулёбии манфиатҳои геополитикӣ дониста мешаванд, зеро барои субъектҳои мазкур аз даст додани худуди ҷуғрофӣ маънои онро дорад, ки онҳо аз харитаи сиёсии олам ва манзараи геополитикии ҷаҳон нест мешаванд. Чунин ҳолатро ба инобат гирифта, гуфтан

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

мумкин аст, ки талаботи бунёди ва талаботи фазоҳои геополитикӣ, бахусус фазои ҷуғрофӣ, барои субъектҳои геополитикӣ хеле муҳим буда, дар як маъно фаҳмида мешаванд.

Масъалаҳои дар боло баррасишударо ба инобат гирифта, манфиатҳои геополитикиро аз рӯи ду нишондод ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст: яқум, бо дарназардошти субъекти манфиатҳои геополитикӣ ва аз рӯи миқёси паҳншавии онҳо. Дар муқоиса аз манфиатҳои миллию давлатӣ ба навҳои ҳаётан муҳимму дувумдараҷа тақсим намудани манфиатҳои геополитикӣ ғайриимкон аст. Ҳатто онҳоро дарозмуддату кӯтоҳмуддат номидан мумкин нест, зеро асоси манфиатҳои геополитикиро талаботи бунёдии давлату миллат ташкил медиҳанд. Дар баъзе мавридҳо манфиатҳои геополитикии мустақим ва ғайримустақимро аз ҳам фарқ намудан мумкин аст. Манфиатҳои геополитикии мустақим аз мундариҷаи воқеаву ҳодисаҳои асосӣ бармеоянд, манфиатҳои геополитикии ғайримустақим бошанд ҳодисаҳои байналмилалӣ мебошанд, ки барои амалишавии манфиатҳои геополитикии мустақим мусоидат менамоянд.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло қайд намудан бамаврид аст, ки ба инобат гирифтани вазъияти геополитикии ҳудуди муайян ва берун аз он яке аз нишондодҳои асосии муайян намудани манфиатҳои геополитикӣ мебошад. Як қатор олимони низ таъкид бар он менамоянд, ки дар сатҳи шуури сиёсӣ стратегӣ роҳбарияти субъекти геополитикӣ ба таври амиқ дарк гардидани вазъияти геополитикӣ хеле муҳим мебошад [16, с.7]. Яъне ба инобат гирифтани талаботи геополитикии худ, муайян намудани роҳу усулҳои қонсозии он дар шароити гуногун, ба инобат гирифтани манфиатҳои геополитикии субъектҳои дигар, бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ ва ғайра дар назар дошта мешавад. Ҳамин тариқ, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ташаккулёбии манфиатҳои геополитикӣ дар ҳолате дида мешавад, ки агар се шароити зарурӣ барои онҳо вучуд дошта бошад:

– Яқум, мавҷудияти талаботҳои бунёдии қонсозанда дар ҳудудҳои худ;

– Дуюм, мавҷудияти сарчашмаҳои қонсозандаи талаботи мазкур берун аз ҳудуди худ;

– Сеюм, мавҷудияти тасаввуроти дуруст дар бораи вазъияти геополитикии ҳудуди худ ва берун аз он.

Агар яке аз шароитҳои номбаргардида мавҷуд набошад, дар бораи ташаккулёбии ҳеҷ гуна манфиати геополитикӣ сухан рондан мантиқан дуруст нест. Ҳатто агар шароитҳои номбаргардида дар як вақт нею пай дар пай пайдо шаванд, наметавонанд заминаи ташаккулёбии манфиатҳои геополитикӣ гарданд.

Ҳамин тариқ, механизмҳои ташаккулёбии ва амалигардонии манфиатҳои геополитикии давлатро таҳлилу баррасӣ намуда, ба чунин ҳулосаҳои мушаххас расидан мумкин аст: яқум, се марҳилаи ташаккулёбии манфиатҳои геополитикиро нишон додан мумкин аст: дарки талаботи бунёди ва пайдоиши манфиатҳои геополитикӣ, таҳлилу баррасӣ шудани онҳо аз ҷониби роҳбарияти субъект ва дар амал татбиқ намудани онҳо; дуюм, манфиати геополитикӣ фаъолияти устувори субъекти геополитикиро талаб менамояд, зеро рафтори субъект агар дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ самти муайян ва мақсади муайян надошта бошад ва онҳо бо талаботи бунёдии онҳо мувофиқат нақунанд, ҳеч гоҳ амалишавии манфиатҳои геополитикиро интизор шудан мумкин нест; сеюм, манфиатҳои геополитикӣ дар муқоиса бо роҳу усулҳои амалигардонии онҳо нисбатан устувор ва дертағйирёбанда мебошанд; чорум, манфиатҳои геополитикӣ ба он хотир ташаккул меёбанд, ки вазъияти мавҷуда тағйир дода шуда, талаботи бунёдии субъект қонеъ карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Волынчук, А.Б. Теоретические основы геополитических исследований - старые и новые правила / А.Б. Волынчук // Вестник Тихоокеанского государственного университета. - 2009. - №4. - С. 245-252.
2. Гаджиев К.С. Геополитика [Текст] / К.С. Гаджиев. -М.: Международные отношения, 1997. -С.263.
3. Гарусова, Л.Н. Имиджи России и США как фактор международных отношений / Л.Н. Гарусова // Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. - 2012. - № 3. - С. 147-160.
4. Глушченко В.В. Методические аспекты развития геополитической экономики в условиях выхода из глобального кризиса // Международный научно-исследовательский журнал. - 2015. - № 9. - Часть 1. С. 25.
5. Денисюк Н.П. Политология: теория и практика [Текст] / Н.П. Денисюк, Т.Г. Соловей, Л.В. Старовойтова. -Минск, 1998.
6. Драганов А.А. Геополитические интересы современного Ирана в Кавказском регионе: автореф. дис. ... канд. полит. наук. - Пятигорск, 2011. - С.9.
7. Зеркин Д.П. Основы политологии [Текст] / Д.П. Зеркин. -Ростов на Дону: Феникс, 1997. -С.514-517.
8. Каледин Н.В. Политическая география: истоки, проблемы, принципы научной концепции [Текст] / Н.В. Каледин. -СПб., 1996. -С.92.
9. Карташев, В.А. Система систем: очерки общей теории и методологии / В.А. Карташев. - М.: Прогресс-Академия, 1995. - 214 с.

10. Краткая философская энциклопедия [Текст]. –М.: Прогресс, 1994. – С.183.
11. Крепский, А.П. Миграционные процессы на Дальнем Востоке: от регулирования к управлению / А.П. Крепский // Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. - 2011. - №3. -С. 43-47.
12. Коган, Е.В. Оценка управления политической репутацией / Е.В. Коган // Государственная служба. - 2012. - № 5. - С. 97-100.
13. Козлов, Л.Е. Применение культурных инструментов в современной внешнеполитической практике / Л.Е. Козлов // Вестник Челябинского государственного университета. - 2012. - №12. - С. 7-16.
14. Коробов А.А. Геополитический аспект международных конфликтов [Текст]: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02. –Саратов, 2002. –С.69.
15. Моро-Дефарж Ф. Введение в геополитику. – М., 1996.
16. Мягков С.М. Войны и природопользование [Текст] / С.М. Мягков // Вестник Московского университета. Серия 5. –2000. –№5. –С.7.
17. Ногаев, И.В. Категория «национальный интерес» и «национальная безопасность» / И.В. Ногаев // США и Канада: экономика, политика, культура. - 2008. - №2. - С. 69-83.
18. Огнева В.В. Политическая энциклопедия в 2-х томах. Т.1. [Текст] / В.В. Огнева. –М.: Мысль, 1999. – С.454.
19. Политология: словарь-справочник / М.А. Василик, М.С. Вершинин и др. - М.: Гардарики, 2001. - 328 с.
20. Политический атлас современности: опыт многомерного статистического анализа политических систем современных государств. - М.: Изд-во «МГИМО - Университет», 2007. - С.110.
21. Розанова, Н.Н. Создание коммуникативного репутационного пространства «власть-общество» как направление формирования репутации власти / Н.Н. Розанова // Век качества. - 2012. - №4. - С. 22.
22. Сафарализода Х.К. Транснациональные угрозы, столкновение геополитических интересов и перспективы обеспечения национальной безопасности // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 8. С. 275-282.
23. Сафарализода Х.К., Баротов И.И. Международный имидж государства и его взаимосвязь с национальной безопасностью страны // Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан. – 2019. – № 4. – С. 88-97.
24. Сафарализода Х.К. Мягкая сила как инструмент реализации интересов и способ нейтрализации угроз // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 7. – С. 288-300.

25. Сафарализода Х.К. Реальности "мягкой силы": защита национальных интересов и перспектива борьбы с новыми угрозами современности // Таджикистан и современный мир. - 2020. - № 2 (70). - С.35-52.

26. Сафарализода Х.К. Угроза как категория теории национальной безопасности // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 2. – С. 278-290.

27. Сафарализода Х.К. Осознание угроз в условиях трансформации политических процессов // Таджикистан и современный мир. - 2021. - № 1 (73). - С.62-78.

28. Сивков К.В. Геополитические интересы России в XXI веке // Управление мегаполисом. – 2008. – №2. – С.177.

29. Тушков, А.А. Национальные интересы России в АТР / А.А. Тушков // Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. - 2013. - №1 (19). - С. 201-209.

30. Шинковский, М.Ю. Геополитическое развитие Северной Пацифики (опыт системного анализа) / М.Ю. Шинковский, В.Г. Шведов, А.Б. Во-лынчук. - Владивосток: Дальнаука, 2007. - 338 с.

31. Шмитт К. Понятие политического // Вопросы социологии. – 1992. – №1. – С.65.

32. Эйвазов Д. Кавказ: лимиты и возможности регионального сотрудничества в сфере безопасности // Центральная Азия и Кавказ. – 2004. – № 4 (34). – С.144.

33. Jervis R. Realism, Game Theory, and Cooperation // World Politics, 1988, Vol. 40, Issue 3. P. 317.

ФОРМИРОВАНИЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

САЙМАХМАДОВ ЛУТФУЛЛО НАСРИДДИНОВИЧ,

соискатель отдела политических проблем международных отношений
Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова

Национальной академии наук Таджикистана

734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33;

тел.: (+992)940-11-81-81; e-mail: cutmodest2@mail.ru

Геополитические интересы государства и процесс их формирования являются одним из факторов, которые влияют на региональные и глобальные политические процессы. В течении всех исторических периодов процесс формирования геополитических интересов имел свои особенности. Даже в современных условиях этот процесс коренным образом меняет свою форму под

ТОЧКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӮЗ

влиянием различных событий. Такая ситуация оказывает глубокое влияние на геополитическую ситуацию в регионе и мире. В настоящее время невозможно объяснить большинство региональных и глобальных проблем вне геополитических интересов государства. Поэтому изучение теоретических основ формирования геополитических интересов государства в современных условиях позволяет определить специфику этого процесса. Также очень важно раскрыть природу геополитических интересов в целях обеспечения национальной безопасности страны.

Ключевые слова: геополитические интересы, национальная безопасность, геополитическая ситуация, конфликт геополитических интересов, национальные интересы, геополитические потребности, геополитические пространства.

FORMATION OF GEOPOLITICAL INTERESTS IN MODERN CONDITIONS

SAIMAKHMADOV LUTFULLO NASRIDDINOVICH,

Competitor of the Department of Political Problems of International Relations of the Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A.

Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 33;

tel.: (+992) 940-11-81-81; e-mail: cutmodest2@mail.ru

The geopolitical interests of the state and the process of their formation are one of the factors that influence regional and global political processes. In all historical periods, the process of formation of geopolitical interests had its own characteristics. Even in modern conditions, this process radically changes its form under the influence of various events. This situation has a profound impact on the geopolitical situation in the region and the world. At present, it is impossible to explain most of the regional and global problems outside the geopolitical interests of the state. Therefore, the study of the theoretical foundations of the formation of the geopolitical interests of the state in modern conditions allows us to determine the specifics of this process. It is also very important to reveal the nature of geopolitical interests in order to ensure the national security of the country.

Keywords: geopolitical interests, national security, geopolitical situation, conflict of geopolitical interests, national interests, geopolitical needs, geopolitical spaces.

УДК: 323.1

**ВУСЪАТӢБИИ ИДЕОЛОГИЯИ ИФРОТГАРОӢ МОНЕАИ АСОСИИ
ТАВСЕАИ МУКОЛАМАИ ФАРӢАНГӢО ДАР НИЗОМИ
ДАВЛАТДОРИИ МИЛӢӢ**

САМИЕВ БОБОҶОН ҶӢРАЕВИЧ,

доктори илмҳои фалсафа, профессори кафедраи фалсафа ва фарҳангшиносии
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни,
734003, Тоҷикистан, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121;
тел.: (+992) 918-67-01-43; e-mail: samiev.veshab@mail.ru.

БЕРДИӢРОВА ГУЛБАРГ ИБОДУЛЛОЕВНА,

унвонҷӯи кафедраи фалсафа ва фарҳангшиносии
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни;
734003, Тоҷикистан, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121;
тел.: (+992) 935-00-85-47; e-mail: samiev.veshab@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур муаллифон татбиқи принципи дунявиятро дар низоми давлатдории миллии ҷомеаи Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода, зикр мекунанд, ки он маънои ихтилоф доштан бо дин, яъне илҳод (атеизм), маҳдуд кардани фазои озоди эътиқодоти динии мардумро дар ҷомеа надорад. Баръакс, принципи дунявият дар низоми давлатдории миллии таъминкунандаи озоди эътиқод аст, ки дар заминаи он бояд ҳамаи табақаҳои ҷомеа, новобаста аз мансубияти мазҳабии пайравии ҷаҳонбинии гайридинӣ будан, барои бунёд ва ташиаккул додани ҷомеаи шахрвандӣ кӯшиши ба харҷ диҳанд. Баъдан, ба таври мушаххас омезиши унсурҳои дунявӣ ва диниро дар таълимоти намоёндагони мактабҳои гуногуни фалсафӣ, тамоилгирии низоми ҷомеадориро дар марҳилаҳои гузаштаи таърихӣ мавриди таҳлилу муқоиса қарор додаанд. Аз ҷумла қайд мекунанд, ки дар давраи исломӣ аз сабаби пайдо шудани фирқаву мазабҳои гуногун дар сохтори Хилофати Ислми муносибатҳо ба дин ва давлат тағйир ёфта, бархӯрди андешаҳои ривож ёфтанд, таассубу хурофот ва гайра авҷ гирифт. Ҳамаи ин омилҳо барои сар задани ҷунбишҳои миллии, ҳаракатҳои озодихоҳ мусоидат карданд.

Инчунин, ҳадафҳо ва вусъатҳои ҳаракатҳои ифротӣ, ки имрӯз сарчашмаи асосии барномаи сиёсии худро ба ислом иртибот медиҳанд ва монети асосӣ барои густариши муқолаҳои фарҳангҳо гардидаанд, таҳлилу мавриди баррасӣ қарор дода шуданд.

Калидвожвҳо: ҷомеа, давлат, дунявият, дин, давлатдории миллии, ислом, фарҳанги исломӣ, низоҳои динӣ, ихтилофоти мазҳабӣ, ифротгароӣ, муқолаҳои фарҳангҳо ва гайра.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тафоувут аз кишварҳои ҳамҷавор, ки бо муумияти муштараки фарҳангӣ доранд баъди пошхӯрии давлати Шуравӣ ва ба даст овардани истиқлол роҳи дунявии давлатдорӣ миллиро интихоб кард. Принципи дунявият (секуляризм), ҷӣ тавре бархе аз пайравони мазҳабҳои гуногуни динӣ тавзеҳ медиҳанд ва ин мазмунро ба мафкураи омма ҷой додаанд, маънои ихилоф доштан бо дин, яъне илҳод (атеизм), маҳдуд кардани фазои озоди эътиқодоти динии мардумро надорад. Баръакс, принципи дунявият дар ҳикмати амалӣ як шакли сиёсии таъминкунандаи озодии эътиқод аст, ки барои бунёд ва ташаккул додани ҷомеаи шаҳрвандӣ бояд ҳамаи табақаҳои ҷомеа, новобаста аз мансубияти мазҳабӣ пайравии ҷаҳонбинии ғайридинӣ будан, кӯшиш ба харҷ диҳанд. Дар доираи ин принцип афзалият гузоштан ҳам ба ифротгароии ғайридинӣ ва ҳам ифротгароии динӣ хос нест. Иттиҳодияҳои динӣ ва давлат дар доираи татбиқи ин низом аз ҳамдигар ҷудо буда, фаъолиятшон дар доираи қонунҳои амалкунанда ба роҳ монда мешавад. Аз ин рӯ, шабоҳат додани дунявият ба атеизм ҳисси нобоварии шаҳрвандонро нисбат ба сохтори сиёсии давлатдорӣ, ки онро гурӯҳҳои муайян дар муборизаҳои сиёсии худ барои сарнагун кардани сохтори конститусионӣ истифода мекунанд, дучанд мекунад. Ё ба фаҳмиши дигар «Аслу асоси дунявиятро пазируфтани маънои ҷудо кардани ақоиди динӣ аз сиёсати давлатро ифода намуда, ҳеҷ гоҳ мақсади аз ҳаёти ҷамъиятӣ берун овардани динро пайгирӣ намекунад». [2, с.19]

Интихоби ин роҳи амалӣ кардани низоми идоракунии давлатӣ ба тоҷикон имконият дод, ки дар муддати на чандон тӯлони давлатдорӣ милли ба комёбиҳои назаррас ноил гарданд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ба сифати як кишвари демократию ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ ва дунявӣ ба расмият шинохта шавад. Хусусан, роҳи интихобкарда барои мардуми кишвар озодихои зиёд дод, ҷиҳати иҷрои эътиқодоти динию фикрӣ, таъмини ҳамзистии мусолиҳатомез ва расидан ба зиндагии шоиста дар заминаи мазҳаби ақлгарой, таҳаммулпазирии ҳанафӣ ва арҷ гузоштан ба арзишҳои милли шароити мусоидро фароҳам овард. Конституцияи кишвар низ тамоми заминаҳои ҳуқуқиро дар асоси санадҳои байналмилалӣ ҷиҳати ба роҳ мондани муносибати давлат ба иттиҳодияҳои диниро таъмин кард, ҳуқуқ, озодихои шаҳрвандонро ҳамчун арзиши олии эътироф намуд, ки имрӯз натиҷаи он баҳри амнияти субот ва рушд додани ҷомеа, дар зерӣ як парчам муттаҳид гаштани тамоми мардуми кишвар ва татбиқ кардани сиёсати пешгирифтаи Пешвои миллат оварда расонид.

Муҳаққиқи тоҷик Ф.Баротзода доир ба мавзӯи ҷойгоҳи дин дар давлатӣ дунявӣ ва муносибати шаҳрвандони Тоҷикистон ба низоми давлати дунявӣ ва дин изҳори андеша карда, менависад, ки «табақаи рӯҳоният одатан низоми дунявии давлатдорӣ миллиро хилофи ислом ва омили коҳиши дин дар ҷомеа меҳисобанд». [2, с.21] Ба андешаи мо ин гуфтаро метавон бо ду далел асоснок кард: аввалан, рӯҳониёни тоҷик, ки аз мактабҳои мухталифи исломӣ, ки хусусияти арабигарой, ғайриратсионалӣ ва таассубгародошта таълим гирифтаанд, мазмун ва моҳияти мафҳуми дунявиятро таҳти таъсири идеологияи онҳо дар мағз ҷой додаанд. Дуюм, рӯҳониёни тоҷик ба ғайр аз

сарчашмаҳои бунёди ва асоситарини низоми фикҳи исломӣ – Қуръон, суннат ва иҷмоъ аз сарчашмаи ҷаҳоруми низоми фикҳи исломӣ қиёс, ки Абӯханифа ҷорӣ мекунад ва талаботи илмияти он тавассути муҳокима ва баррасии паҳлуҳои мухталифи масъала баровардани ҳукмиро тақозо мекунад, маълумоти зарурӣ надоранд.

Аз ин рӯ, олимони диншинос, ҷомеашиноси кишвар бояд тавассути баргузор кардани ҷамоишу конфронсиҳои илмӣ, мизҳои мудаввар, вохӯриҳои дар масҷидҳо бояд сатҳи маърифати илмӣ руҳониёнро баланд бардоранд, шарҳи дурусти мафҳумҳо, мантиқан баён кардани фикрро ба онҳо омӯзонанд, зеро, дунявият роҳи беҳтари диндорӣ ба ҳисоб рафта, қонунан ғаъолияти иттиҳодияҳои диниро аз назорати иҷбории давлат озод мекунад. Давлати дунявӣ «усули эътирофшудаи модели давлатдорӣ муосир аст».[6, с.45]

Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки низоми дунявӣ идоракунии давлатро амалӣ мекунад, динро ҳамчун як унсурҳои муҳими фарҳангӣ қабул карда, барои рушди он заминаҳои ҳукукиро фароҳам овардааст. Ҳатто дар осори пурғановати гузаштагонмон, ки дар давраи исломӣ таҳия ва нашр гаштаанд, дар баробари унсурҳои илмӣ, аносири динӣ ҷойгоҳи хоссаи худро доранд ва худ мутафаккирони тоҷик низ нисбат ба арабҳо ҷаҳати рушд ва тавсеаи фарҳанги исломӣ пешсаф буданд. Ё худ ҷӣ тавре ғайласуфи тоҷик Қ.Нуруллоҳақов зикр менамояд: «Вазифаи дунявият ҳамчун яке аз сифатҳои сохтори давлат дар асоси қонун таъмин кардани баробарҳукукии ҷамаи динҳо ва дигар навъи мафкураҳост, то ки ба таҳкими суботи амният, рушди ҷомеа ва ҳифзи ҳукуки озодиҳои шаҳрвандон мусоидат карда тавонад».[8, с.58]

Бинобар ин, илман шарҳу тавзеҳ надодани мафҳумҳо, риояи қудсияти имону эътиқод, асосҳои ақлгарой ва ахлоқустарии мазҳабу равияҳои исломӣ, баҳусус ҷанафия, таблиғи идеологияи мазҳабҳои хусусияти арабгарой ва зиддимиллидошта, аз ҷумла ҳанбалия, ки дар пояи он ҳаракати ифротгароии ваҳҳобия ва баъдан бо ивази ном дар ҷомеаи муосир салафия арзи вучуд кард ва ғайра метавонанд руҳониёни мутаассиби тоҷик, ҷавонони ноогоҳу гумроҳи кишварро пайрави идеологияи худ карда, барои иҷрои ҳадафҳои онҳоро ҳамчун сипар истифода баранд. Зеро ифротгарой хосси он гурӯҳҳои тундрав ва ирғичӣ ба ҳисоб меравад, ки дар ҳар як марҳилаи таърихӣ онҳо қодиранд, ки вазъи иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангии иқтисодии кишварҳоро ҳаладор намуда, барои амалӣ кардани ҳадафҳои зишти худ аз ҳар гуна роҳу воситаҳо, аз ҷумла қуштору зӯрварии ғайриинсонӣ, истифода баранд.

Бояд гуфт, ки давлатдорӣ миллии тоисломӣ тоҷикон дар заминаи унсурҳои дунявият таъсис ёфта буд. Масалан, давлати Пешдодиёнро нахустин давлати таҳия ва танзимкунандаи қонунҳо медонад. Дар китоби “Авесто” бошад, сарварӣ кардани ҷомеа, обод кардани кишвар ва хизмат кардан ба раият вазифаи масъулиятноки подшоҳ буда, салоҳияти руҳониёнро тарбияи ахлоқӣ ва бо ин восита сомонбахшии растагории ондунёи мардумон ташкил меод. [7, с.184-191] Таълимоти монавия хусусияти ирфонӣ дошта, оламро ба сурати зиндоне мидид, ки зарраҳои нур, ки аз олами боло сарчашма гирифта аст, дар он маҳбус шуда ва инсон фақат ба василаи тарбия ва тақомули руҳ, аз ин олам начот меёбад [5, с.234]. Андешаи монавия дар бораи ғаймиши олам баъдан сарчашмаи муҳимме барои пайдоиши мактабҳои динӣ ва ғайласуфӣ

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

гардида, ба дигар кишварҳо, хусусан ғарби Чин то ҷануби Фаронса, ки маъмулан муҳолифат ба динҳои насронӣ ва буддоӣ дошт, расид. Наҳзати Маздакро масъалаи асосӣ риояи адолат, таъмини баробарии иҷтимоӣ, ҳимояи ҳуқуқи озодихоӣ ҳамаи мардум новобаста аз мансубияти динию наҷодӣ ташкил меод. Ҳарчанд дар давраи Сосониён тавсияву пешниҳодҳои амалӣ нагаштанд, вале он як ҷунбиши озодихоӣ барои барқарор кардани адолати иҷтимоӣ ёд карда мешавад.

Давлати Сосониён маркази фарҳанг ва тамаддуни дунёи қадим ба ҳисоб мерафт, зеро, аз як тараф, дар соли 529 милодӣ ҳангоме ки император Юстиниан мадрасаи фалсафии Афинаро баст ва охири панҷгоҳи афлотуниёни ҷадидро аз байн бурд, устодон ва муаллимони фалсафа, ки дар он ҷо ба тадрис иштиғол доштанд, ба Эрон фирор карданд ва ба таълим пардохтанд. Аз тарафи дигар, Ҳиндустон захираҳои адабӣ ва фалсафии худро ба Эрон фиристод. Китобҳои «Ҳазору як шаб», «Калима ва Димна», «Марзбоннома» ва ғайра дар ин давр эҷод шуданд ва ба ин тариқ Эрон маркази тамаддуноҳои мухталифе гардид, ки дар ин ҷо бо ҳам омезиш ёфтанд. [14, с.1-4] Ё худ «Нақши эронӣ дар таърихи таҳаввулоти фикрии башарӣ фақат аз ин ҷиҳат набуд, ки ақоид ва мазоҳиби ибтиқории худро ба ҷаҳониён арза доштааст, балки ба иллати ин аст, ки доим дар тамос ва таъсири мутақобила бо миллати мухталиф буда, онҳо ҳатто бо мағлубини худ дар мунтаҳои рафтори ҳасана ва ҷавонмардӣ рафтор мекарданд. Ҳамчунин барои ҳамоҳанг соختани адён ва ақоид кумаки шоён тавачҷуҳе анҷом доданд ва ин худ роҳро барои ҳамагонӣ соختани адён ва таъсири орои мардум дар онҳо боз кард». [4, с.27-28] Ҳақиқатан, Сосониён дар тури ҷаҳор аср маркази асосии табодули афкори маънавии башарият гардида буданд ва дар байни се тамаддун: Византия, Чин ва Ҳиндустон, ки шаклан ва мазмунан бо ҳам ихтилоф доштанд, эътидоле барқарор карданд, ки дар таърих чунин саҳифае нодире ба назар кам мерасад.

Дар давраи исломӣ, пас аз ба зиммаи Уммавиён ва баъдан Аббосиён гузашти ҳилофат принципҳои ҷоридошти адолат, тақво ва парҳезкорӣ, баробарӣ бародарӣ, ки аз меъёрҳои ахлоқии дини ислом ба ҳисоб мерафтанд эътибори худро аз даст дода, идеологияи пешгирифташон хусусияти арабгароӣ касб кард. Бо сиёсати пешгирифта худ арабҳо зулму ситам, озору шиканҷа, таҳқири миллатҳои мусалмони ғайриараб, ки онҳоро «мавоӣ» мехонданд, ривож дода, боиси пайдо шудани фирқаю равияҳо ва ҷунбишҳои гуногун дар миёни мардуми мусалмони ғайриараб, аз ҷумла мардуми тоҷику форс, ки шукӯҳу азамати дерини худро аз даст дода буданд, гардид.

Шӯриши Абумуслим ҳарчанд ҳилофати Банӣ Умайро тақон дод, вале натавонист идораи ҳукумати арабҳо аз миён барад. Аммо «Бузургтарин наҳзати мардуми ғайриараб, хусусан эронӣ, ки сабаби завоҷ ва шикасти давлат ва сиёсати Банӣ Умайя шуд, наҳзати шуубия буд... Пайдоиши маслаки шуубия ҷунбиши бузурге дар олами ислом ва араб эҷод кард ва тағйироти амиқе дар куллияи аҳволи сиёсӣ, фикрӣ ва адабии араб падид овард ва қор ба ҷое расид, ки ҷамъи зиёде аз ҳар табақа ва миллате ҳатто аз ҷинси араб ба ин фирқа пайвастанд». [4, с.47]

Донишманди рус Е.А.Беляев нахзати шуубияро муборизаи идеологии мардуми гайриараб (асосан эронитаборон)-и музофотҳои шарқии Хилофат ба муқобили арабҳо арзёбӣ карда, пайравони онро муборизони баробарии ҳуқуқӣ бо арабҳо ва ҳатто афзалтар аз онҳо дар мақому манзалати фарҳангӣ медонад. [3, с.195] Ба андешаи муҳаққиқ И.П.Петрушевский шууби нахзати зиддиарабӣ ва ҷунбиши фарҳангии эронпарастона мебошад. [10, с.44]

Ҳошими Разӣ муътақид бар он аст, ки ҳаракати шуубия аз ҳамон қарни якуми ҳиҷрӣ шуруъ шуд ва арабу мусалмон дар ду ҷабҳа ба унвонҳои «панарабизм» ва «панаҷамизм» мавзев гирифтанд. Онҳо барои исботи мавқеҳои худ ба ҷаъл намудани ҳазорон ҳадису ривоят пардохтанд ва ҳар ду тараф бо истифода аз он мавҷудияти худро мустаҳкам намудани мешуданд. Вале ҷун шуубия зери фишор буданд, онҳо дар бораи Зардушт, подшоҳон, бузургон, ҳамосаҳо, адабиёт, улуми эронӣ суҳану ривоятҳои бисёре аз рӯйи суҳанҳои ислом ва имомон сохтанд. Тарафи муқобил бошад, таблиғро то ба ҷое расонд, ки издивоҷ кардани мусалмонон (арабҳо) бо яҳудиёну насронийён раво аст, аммо бо зани маҷусия ҳаром аст. [11, с.216]

Дар давраи Сомониён ҳаракати шуубӣ дар либоси исмоилигарӣ ба авҷи аълои худ расида буд. Нуфузи он дар байни давлатмардон ба ҳубӣ эҳсос мегардид ва дар асрҳои IX-XI ҳаракати ин ҷараёни динӣ ҷашмгир буд. Беҳуда нест, ки бисёр муаллифони асрҳои миёна (Ибни Надим, Абдулқоҳири Бағдодӣ, Ибни Ҳазм, Низомулмулк) исмоилияро душмани сарсаҳти дини ислом эълон намуда буданд.

Ҳизмати бузургтарини намояндагони фарҳангии шуубия бар зидди Хилофати Араб таълиф, тарҷума ва интишори китоб ба ҳисоб мерафт, ки имрӯз онҳо ганҷинаи нодири тамаддуни ҷаҳонӣ гаштаанд ва фарҳанги давраи исломиро муаррифӣ менамоянд. Дар марҳилаҳои баъдӣ, бо сабаби ба сари қудрат омадани туркҳо дар кишварҳои исломӣ, нахзати шуубия бо тасаввуф омехта гардид ва пайравони ин ҳаракат ба худ номи «ринд»-ро гирифтанд.

Ниҳоят, дар нимаи дуҷуми асри XIX ва асри XX бо зуҳури ҳаракатҳои миллӣ-озодихоҳӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ на танҳо ҳукумати араб аз байн рафт, балки идеологияи исломии он низ ба кулӣ моҳияти худро тағйир дод. Ба кишварҳои алоҳидаи хилофати он, кишварҳои дигари мусалмоннишин имкон фароҳам омад, ки соҳиби давлати мустақили миллӣ гарданд. Барои арабҳо бошад, танҳо соли 1926 муяссар гардид, ки бо номи Арабистони Саудӣ давлати миллии худро таъсис диҳанд. Бо вучуди ин, дар низоми давлатдорӣ кишварҳои мустақили миллӣ ислом ба сифати як рукни фарҳанги эътиқодоти миллӣ нигоҳ дошта шуд. Аммо ҳаракатҳои ифротӣ ва тундраве, ки имрӯз сарчашмаи асосии барномаи сиёсии худро ба ислом иртибот медиҳанд ва исломи нобро бадном менамоянд, боиси ба вучуд омадани на танҳо ноамнӣ дар сатҳи кишварҳо, балки ривоҷ ёфтани низоъҳои динию мазҳабӣ гардидааст, ки оқибати он на бо роҳи гуфтугӯ ҳал кардани масъалаҳои бамиёномадаро талаб мекунад, баръакс, боиси ривоҷ ёфтани бархӯрди тамаддунҳо гашта истодааст.

Ташкилот ва ҳаракатҳои тундгаро ва хатарзо, ки имрӯз барои амну осоиши ҷомеаи муосир осебпазир мебошанд «Ал-Қойида», «Ҳаракати толибон», «Бародарони мусалмон», «Ҳизби Исломии Туркистон» (собиқ

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРҶЗ

«Ҳаракати Исломии Ўзбекистон»), «Ҳизби Таҳрир», «Ҷамоати Таблиғ», «Ҷамоати Ансорулло», салафия, Ҳизби Наҳзати Исломии Тоҷикистон мебошанд.

Бештари коршиносон ва муҳаққиқони соҳаи илмҳои ҷомеашиносӣ имрӯз мафҳуми ифротгароиро, ки ихлосмандӣ ба охири ақидаҳо ва ченакҳо, амалӣ кардани ҳадафҳо барои ба даст овардани қудрат тавассути ҷанг, куштор, харобкорӣ, одамрабӣ, табаддулоти давлатӣ ва ғайра дорад, шарҳу тавзеҳ медиҳанд. Омилҳои асосии пайдоиш он аз ҷанбаи сиёсӣ-иқтисодӣ ба тобеи хилофати ягона даровардани кишварҳои мусалмоннишин, ки захираи ғании моддӣ доранд ва аз сабаби ҷомеаи анъанавӣ будан дар онҳо низоъҳои динию мазҳабӣ ривож дорад, сатҳи пасти зиндагии мардум, сатҳи камбизоатӣ, нобаробарии даромадҳо, рушди муҳочират, бекорӣ ва шуғли зарурӣ надоштани дарсади муайяни аҳоли, бегонашавии қисми зиёди аҳоли, махсусан ҷавонон аз равандҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ; аз ҷиҳати иҷтимоӣ-фарҳангӣ вазъи дар ҳолати бухрони маънавӣ қарор доштаи кишварҳо, сатҳи пасти маърифати динӣ ва дунявӣ шаҳрвандон, ҳолати равонии ҷавонон, ки дар ҳоли ҳама гуна идеологияро қабул мекунанд, муҳити носолими хонаводагӣ, гурӯҳбозӣ ва иерархияи мураккаби сохтори иҷтимоӣ ҷомеа, таълими динӣ дар руҳияи таассубу хурофот гирифтаи ҷавонон дар марказу донишқадаҳои динию таълимии як қатор кишварҳои исломӣ, ки пайрави бевоситаи гурӯҳҳои ифротӣ мебошанд ва ғайра.

Ҳадафҳои ифротгароёнро дар ҷомеаи имрӯза метавон ба таври зайл нишонрас намуд: ба таври маҷбурӣ тағйир додани асосҳои конститусионӣ ва томомияти арзии кишварҳо; ҷонибдорӣ кардани амалҳои хусусияти террористидошта ва ҳар гуна фаъолиятҳои террористӣ; ба вуҷуд овардани ихтилоф, низоъ ё норозигии иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллий ва динӣ дар ҷомеа; ташвиқи афзалият ё камарзиши инсон аз рӯйи нишонаҳои иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллий, динӣ, мансубияти забонӣ ва муносибат ба дин; эътироф накардани ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои инсон ва шаҳрванд дар муносибат бо мансубияти иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллий, динӣ, забонӣ ва динӣ; монеа пеш гузоштан ба ҳуқуқи интихобномаи шаҳрвандон, ҷиҳати ширкат дар интихобот ва ё вайрон кардани овоздиҳии пинҳонӣ, маҷбуран муттаҳид кардан ё таҳдид намудани ашхос ҷиҳати иштирок дар раёйпурсӣ; монеа гузоштан алайҳи фаъолияти қонунии мақомоти давлатӣ, мақомотҳои маҳаллии худидоракунӣ, комиссияҳои интихоботӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятию динӣ ва дигар ташкилотҳо, ки ба таври таҳдид ва зурӣ муттаҳид карда мешаванд; ташвиқи расмии баргузори намоишҳои хусусияти миллатгароидошта; даъват ва таблиғ кардани маводи хусусияти ифротгароидошта ё ҳифз намудани онҳо бо мақсади паҳнкунӣ миёни омма; беасос бадном кардан коркунони идораҳои давлатӣ ҷиҳати бо онҳо ҳамкорӣ доштан ва ё ҳангоми иҷрои амали террористӣ ба онҳо ҳаммаслак будан; маблағгузорӣ кардан ва таъмин доштани ҳаракату ташкилотҳои хатарзо ва осебпазир ҷиҳати омодагӣ дидан ва ба амал татбиқ кардани амалҳои зишт, куштор, одамрабӣ ва дигар аҳдоф бо маводи таълимӣ, воситаҳои техникӣ, яроқ, телефонҳои мобилӣ ва дигар хизматрасониҳои иттилоотӣ.

Мусаллам аст, ки сарчашмаи асосии пайдоиши ифротгароӣ ба вучуд омадани низоъу нофаҳмиҳо дар доираи фирқаи равияҳои исломӣ, ба хотири таъсис додани Хилофати ягонаи исломӣ мебошад. Файласуфи тоҷик Қ.Нурулҳақов дар мавриди фаҳмиши маънои аслии истилоҳи “тавҳид” аз ҷониби пайравони салафияи ифротӣ, ҳадафҳои он, ки бевосита татбиқкунандаи ғояҳои ҳаракати ифротии ваҳҳобия дар кишварҳои мусалмонӣ, ки асосгузориаш Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоб ба ҳисоб рафта, дар заминаи таълимоти ҳанбалия, идеологияи Ибни Таймия (ҳанбалия шоҳаи мазҳаби суннӣ буда, баръакси таълимоти ҳанафия, шофеия ва моликия хираду мантиқ ва қиёсо дар баробари Қуръону суннат барои баррасӣ кардани масъалаҳои фикҳӣ муҳим намешуморид. Танҳо Қуръону суннатро сарчашмаҳои шариату фикҳ ҳисобида, аз мазҳабҳои ғайриақлгароӣ маҳсуб меёфт) дар асри XVIII таъсис ёфтааст, барҳақ қайд мекунад, ки «Салафия танҳо Худоро сазовори тоату ибодат ҳисобида, ҳамаи дигар расму одатҳои исломӣ, ба монанди авлиёпарастӣ, зиёрати раъзаи пайғамбар, ҷойҳои муқаддас, ҳаҷ, қурбонӣ, дар назди марқади ашҳоси муқаддас сохтани масҷидҳо, бозӣ, мусиқӣ, рақс, сохтани гунбадҳо дар рӯйи қабр ва ғайраро як навъ бутпарастӣ меҳисобад. Гоҳе тафсири Қуръонро низ рад менамоянд. Ҳар касе, ки аз ин одатҳо пайравӣ мекунад, кофир буда, сазовори қатл аст ва бо ин гуна ашҳос чиҳод раво мебошад».[9, с.73]

Ҳадафи асосии ҳаракати ифротии салафия таъсиси Хилофати исломӣ мебошад. Барои амалӣ кардани барномаи сиёсии худ дар баробари тавҳид ва шинохти пайғамбар ташвиқи чиҳодро низ нисбат ба мусалмонон, аз ҷумла тоҷикон, ки дар заминаи мактаби ҳанафия расму анъанаҳои худро иҷро мекунанд, шарт меҳисобад. Дар баробари Қуръон ва суннат ворид кардани иҷтиҳод, қиёс ва урфро аз ҷониби имомони мазҳабҳо, хусусан Имоми Аъзам, навоварӣ, олудасозии фарҳанги исломӣ ва бидъат мепиндоранд, ки пурра хусусияти арабгароӣ ва ифротӣ дорад. Зеро ворид кардани иҷтиҳод, қиёс ва урф дар фикҳи исломӣ мушкилоти ба вучудодаи мардуми мусалмонро, ки ҳалли онҳоро аз Қуръон ва суннат пайдо кардан имкон надошт, осон кард. Пайравони ин ҳаракати тундрав эҳсос намекунанд, ноҳидабинанд, ки маҳз ин сарчашмаҳо боис гардиданд, ки исломи дар ибтидо ба сифати як падидаи динӣ-сиёсӣ, ба хотири дар доираи як Хилофат муттаҳид кардани арабҳо пайдошуда, рушд кард ва дини ислом дар байни дигар динҳои ҷаҳонӣ бо хусусияти ақлгароӣ, ахлоқмехварӣ ва адлгустарӣ баргарӣ пайдо намуд. Ҳамзамон, ҳулоса намекунанд, ки исломро қабул кардани мардуми зиёди кишварҳои олам ва 60%-и мусалмонро ташкил додани пайравони мазҳаби ҳанафӣ маҳз аз ҳалли ақлонии баровардани ҳукм ва таблиғи таҳаммулгароӣ, ки зербинои ин мазҳабро ташкил медоданд, вобастагӣ дорад. Пайравӣ кардани туркони усмонӣ аз мактаби фикҳии ақлгароии Имоми Аъзам ва вусъат бахшидани нуфузи мазҳаби ҳанафия дар олами ислом, қувват гирифтани унсурҳои туркӣ, ташаққули фарҳанги сезабона: арабӣ, тоҷикӣ-форсӣ ва туркӣ, пайдоиши ҷунбишҳои иҷтимоӣ-сиёсии панэронизм ва пантуркизм дар ислом имрӯз нафрати арабҳоро дар симои салафияи ифротӣ баҳри татбиқи ҳадафҳои геосиёсии худ нисбати мурдуми мусалмони ғайриараб зиёд кард.

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРҶЗ

Ҳамин тавр, таблиғи арабигарой дар заминаи ҳаракати ифротии ваҳҳобия ба мувозинати сиёсии кишварҳои мусалмоннишини ғайриараб ҳалал ворид карда, ба пайдошавии низоъҳои мазҳабӣ мусоидат намуд. Ё худ «Имрӯз барои давлати Арабистони Саудӣ пазируфтани мазҳаби ваҳҳобият ҳамчун идеологияи давлатӣ ба манфиат давлат ва миллати араб аст, зеро давлатдории араб бевосита дар зери парчами ислом ба вучуд омада буд. Аз сӯйи дигар, арабҳо, ки имрӯз даъвои эҳёи исломи ноб (салафият) доранд, бо ин роҳ худро мусалмони мутлақо комил мешуморанд ва таълимоти мазоҳиби дигарро рад намуда, усули давлатдории худро бо миллатҳои ғайриараб таҳмил мекунанд. Аз ин лиҳоз, дар зери ниқоби мафҳуми «Хилофати исломӣ» ташкили давлати шабеҳи даврони Пайғамбар (с) не, балки пеш аз ҳама, қасди аз байн бурдани давлатҳои мустақили дунявии мардуми мусалмон ва дар ниҳоят тақфир намудани арзишҳои фарҳангӣ ва мероси миллии онҳо меистад». [6, с.45]

Ҳамзамон, дар замони муосир арабҳо барои амалӣ кардани барномаи худ тавассути паҳн кардани идеологияи салафия, ки ҳадафаш аз нав эҳё кардани «хилофати ормонӣ» мебошад, имконияти зиёди молиявӣ ва дастгирӣ аз ҷониби давлатҳои абарқудратро доранд. Идеологияи худро метавонанд ба таври пинҳонӣ, бо воситаи ба роҳ мондани ҳамкорҳои сиёсӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ бо кишварҳои рушдкардаи ғайриарабӣ, аз ҷумла кишварҳои Осиёи Миёна, хусусан Тоҷикистон, ки сокинони онҳо пайравӣ аз мазҳаб ва равияҳои гуногун исломӣ доранд, татбиқ кунанд. Ё худ «салафияи тақфирӣ зиддияти оштинопазир бо мардумони эронитабор, ки тоҷикон як қисми асосии онҳоянд ва ба фарҳангу тамаддуни тоҷику форс дорад. Дар мавриди густариш ёфтани он ба Тоҷикистон метавонад ба ҳувияту худшиносии миллии ва асолати таърихӣ тоҷикон зарбаи харобиовар занад». [9, с.93] Бинобар ин, зарур аст, ки ҳушёрӣ сиёсӣ мардумро тақвият бахшем, аз асли дин, мазҳаби ақлгароёна ва таҳаммулпазирии ҳанафӣ онҳоро воқиф созем, ҳадафи сиёсӣ ҳаракатҳои ифротиро барояшон равшан гардонем. Байни сокинони кишвар ва кишварҳои ҳамзабон ва умумиятҳои муштаракӣ фарҳангидошта (Ҷумҳурии Ислामी Эрон, Афғонистон), ки пайравӣ аз мазҳаби суннии ҳанафӣ ва шиа мекунанд, ҳамзистии мусолиҳатомез, дӯстию бародарӣ, таҳаммулпазирӣ, ҳамкорию пайвандии ҳешу табориро густариш диҳем. Имкон надихем, ки идеологҳои гурӯҳҳои ифротӣ мафкураи шаҳрвандони моро тобеи ҳадафҳои худ гардонида, байни сокинони кишвар, ҳамзабонон низоъи мазҳабӣ, якдигарбадбиниро ба вучуд оваранд, арзишҳои фарҳанги миллии моро нобуд кунанд, дар вақти зарурат истифодаи расму анъанаҳои миллиро аз ҷониби шаҳрвандон манъ кунанд. Имрӯз, ки гуфтугӯи байни фарҳанг ва динҳо ниёз ба ҳамзистии мусолиҳатомез, руҳияи таҳаммулпазирӣ дорад бинобар ин, зудбоварона пойбанди идеологияи салфияи ифротӣ нагардем, зеро ғояи онҳо хавфнок, ба ғаразнок буда, ба муколамаи дину фарҳангҳо мусоидат намекунад ва кӯшишаш барангехтани кинаву адоват, ба вучуд овардани ихтилоф байни пайравони мазҳабҳо мебошад. Аз ҳадафҳои баръало мушоҳида мешавад, ки барномаи геосиёсӣ хусусияти сирф

зиддиисломӣ, зиддимиллӣ ва зиддиинсонӣ дорад. Амалҳои таблиғгарон ва пайравони он террористӣ ва экстремистӣ аст.

Бинобар ин. пеши роҳи идеологияи салафиро гирифтанд, на танҳо вазиҳои мақомоти дахлдор, балки масъулияти олимони диншинос, ҷомеашинос ва руҳониён ба ҳисоб меравад. Онҳоро зарур аст, ки бо мардум аз асли фалсафаи ислом, мазҳаби таҳаммулпазири Имоми Аъзам, ҳадафҳои нопоки ҳаракатҳои ифротӣ суҳбату вохӯриҳо баргузор намоянд, тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ, ки имрӯз муштарии зиёди худро доранд, мақолаҳои илмиро бо забони тоҷикӣ навишта, паҳн кунанд. Ба далелҳои муътамад ва забони фаҳмо ба мардум расонанд, ки арабҳо аз мардуми ғайриараб, аз ҷумла эронитаборон ҷиҳати рушди фарҳанги исломӣ бартарият надоранд. Маҳз тоҷикон исломро ба дини ҷаҳонӣ ва фарҳанги исломиро ба як ҷузъи ҷудоинопазири тамаддуни ҷаҳонӣ табдил доданд. Бо ҷузъиёташ шарҳ диҳанд, ки ҳарачанд салафиён арзишҳои фарҳанги тоисломии ниёгони моро ботил пиндошта, нисбат ба онҳо бо мафҳумҳои таҳқиромези «мачусон», «оташпарастон», «рофизиён» муроҷиат мекунанд ва номҳои эрониро «номҳои мачусӣ» ва забони форсиро «забони аҳли дӯзах» [13, с.27] меҳонанд, рисолати фарҳангофарии моро паст зада наметавонанд. Чунки аз як тараф, мазҳабу мактабҳои динию фалсафии мардумони эронитабор дар пояи ақлгарой ва таҳаммулпазирӣ бунёд ёфтаанд. Аз тарафи дигар, араб исломро ба кишварҳои ғасбкардаи худ тавассути ҷангҳои мудҳиш паҳн кард. Аммо мардуми эронитабор, бо вучуди бо шамшер қабул кардани ислом арзишҳои фарҳангии исломиро ба арзишҳои фарҳангии тоисломии худ омезиш дода, барои боз ҳам ғани гардидани тамаддуни исломӣ саҳми хосса гузоштанд.

Ҳаракати дигари ифротӣ, ки идомаи мантиқии ваҳҳобия ва ҳамназари идеологияи ифротии салафия мебошад – “Ҳизби Таҳрир” аст. Барои амалиномаи барномаи сиёсии худ ин ҳизб чунин тадбирро ба миён гузошт, ки аъзои он бояд бо афроди аз шариати исломӣ пурра воқифбуда якҷоя фаъолият карда, аввалан дар андешаи мардум таъсиси Хилофати исломиро ҷой дода, баъдан ба табaddулотӣ давлатӣ кӯшиш кунанд. Сохтори ҳизб бошад, мутамарказонида буда, фаъолияти он аз ҷониби роҳбарияти марказӣ зери назорат гирифта мешуд. Ташкилотҳои миллиро бошад, одатан гурӯҳҳои, ки аз 12 нафар ташкил меёфтаанд, роҳбарӣ мекарданд. Занҳо ҷудо аз мардҳо, дар алоҳидагӣ ташкилоти худро созон дода, фаъолият мебарданд. Ячейкаҳои асосии ҳизб аз 5 нафар иборат буда, онҳо сарвари хешро ҳамчун “мушриф” муаррифӣ мекарданд. Нисбати аъзои наво, ки ба ҳизб дохил мегашт, чунин усуле мавҷуд буд, ки ин афрод бояд ду сол курси муайяншударо гузарад, аз тамоми китоб ва маводи интишорёфта воқиф гардад, то он лаҳзае, ки нисбат ба эътимоднокии худ ба ҳизб савганд ёд кунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти ин ҳизб тамоман манъ аст, аммо таҳти таъсири таҳрифкорони ўзбекистонӣ ин ҳизб тавонист, ки аз миёни ҷавонон ва афроди гуногуни гумроҳшудаи кишвари мо аъзои худро пайдо кунад. Бояд гуфт, ки аввалан, қисми зиёди аъзои асосии ин ҳизбро дар Тоҷикистон шаҳрвандони муқимии вилояти Суғд ташкил мебуданд. Баъдан, тавассути истифода аз онҳо роҳбарони ҳизб тавонистанд, ки идеологияи

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРҶЗ

худро дар дигар минтақаҳои кишвар паҳн карда, аз ҳисоби нафарони бетачриба, сатҳи маърифати пастро соҳиббуда, аъзои худро пайдо кунанд. Ҳарчанд имрӯз чанд нафар будани онҳо дар Тоҷикистон дақиқ маълум нест.

Ҳаракати ифротии ДОИШ низ дар либоси сиёҳи дӯстдории дини ислом “ниятҳои мармузи хоҷагони хоричиашонро амалӣ карда истодааст, вале ин падидаи шум на танҳо пайванди худро ба манзилҳои қаблан харобкардааш гӯсастанӣ нест, балки ниятҳои ҳаштповор реша давонидан дар ақсои оламро пеша кардааст. Аз ин рӯ, фаъолияти нерӯҳои зиёдарави дохилӣ ва хоричӣ тақозо менамоянд, ки мо садди роҳи амалӣ гаштани ниятҳои носолими онҳо шавем, бо унсурҳои пархошҷӯ ҳамеша кор барем ва дар айни замон ба раванди ободонию созандагӣ ва рушди устувори иқтисодии ҷумҳурӣ хусусияти бебозгашт диҳем. [2, с.28] Пайвастанӣ як гурӯҳ ҷавонони тоҷикистонӣ ба сафи ҳаракати ифротию террористии «Давлати Исломии Ироқу Шом» ДОИШ ба он далолат мекунад, ки хатари вуруд ва сирояти вабои ифротгароӣ ва зиёдарвӣ динӣ ба Тоҷикистон ҳанӯз аз байн нарафтааст. Ҳоло ҳам омилҳои гуногуни иҷтимоӣ ва фарҳанги вучуддоранд, ки маълумоти бардурӯғро дар бораи вазъи дин, муносибати давлат ба дин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон паҳн мекунанд, боиси раҳгум задани ҷавонон ва бо ифротӣ пайвастанӣ онҳо мешаванд. Ҳоло ҳам омилҳои вучуддоранд, ки метавонанд дар байни мардуми ҳанафимазаҳиби Тоҷикистон ва умуман минтақаи Осиёи Марказӣ, тафриқа ва ҷудой андохта, ба амнияти ваҳдати миллии кишвар таҳдид намоянд. [12, с.17]

Хусусан, дар давраи Истиқлоли давлатӣ дар баробари салафия ва Ҳизби Таҳрир, ки онҳоро муҳаққиқи тоҷик К. Абдулҳаев [1, с.176] ба “нерӯҳои воқеан ифротӣ” ва Ҳизби Наҳзати Исломии Тоҷикистон (ҲНИТ)-ро ба “нерӯи муваққатан ғайриифротӣ” дохил мекунад, розӣ шуда наметавонем. Зеро Ҳизби Наҳзати Исломии Тоҷикистон аз рӯи барномарезӣ, бешак, як шоҳаи гурӯҳи динӣ-ифротӣ ва тақдирӣ-ҷиҳодии “Ихвон-ул-муслимин” (“Бародарони мусалмон”) [9, с.135] ба ҳисоб рафта, пайравони асосиаш ҳаммаслакони марказҳои динӣ, хатмкунандагони мактабҳои бонуфузи кишварҳои исломӣ мебошанд, Ин андешаро ҳадафи ниҳонии он, ки бо маблағгузориҳои хоҷагони хоричиаш ҷиҳати таъсис додани “Давлати Исломи” ва муттаҳид кардани мусалмонон дар доираи як Хилофат, ба хоҳири тағйир додани тавозуни сиёсӣ қудратии кишвар ташкил медиҳад, тасдиқ мекунад. Имрӯз аз ҷониби Суди Олии кишвар ин ҳизб ҳамчун ҳизби экстремистӣ-террористӣ маҳкум шуд ва фаъолияти он қатъ гардид, вале то ҳол аз ҷониби кишварҳои абарқудрати аврупоӣ ва исломӣ ҷиҳати озодона мубориза бурдани намояндагони он дар хоричи кишвар алайҳи низоми феълии Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгирӣ ёфта истодааст. Ин амал моро хӯшдор месозад, ки зиракии сиёсӣ аз даст надихем, дар баробари ташаккули тафаккури илмӣ, сатҳи маърифати динии худро баланд бардорем, ба суҳанҳои беасосу ифротии онҳо ҷавоби далелнок гардонидани тавонем ва ғайра.

Ҳамин тавр, аз маълумоти пешкашшуда метавон натиҷа бардошт, ки ин ҳаракату ташкилотҳо аз оғози пайдоиш худро ҳамчун ташкилотҳои динӣ-сиёсӣ дар пояи шариати исломӣ таъсисёфта, эътироф менамуданд.

Мақсади асосии худро бошад, барои таъсир расонидан ба мусалмонон барои баргашт ба исломи давраи пайғамбар ва паҳн кардани шариати исломӣ дар тамоми олами инсонӣ равона доштаанд. Агар амиқтар таваҷҷуҳ диҳем, чунин ба назар мерасад, ки бунёдгарони ин ташкилотҳо таълимоти худро чунин тарҳрезӣ кардаанд, ки дар назари аввал гӯё комилан таҷассумгари шариати исломӣ мебошанд ва таблиғи қонунҳои шариатро татбиқ мекарда бошанд. Аз гуфтор ва таблиғоти мубаллиғонашон низ бармеояд, ки ашадитарин ҳимоякунандаи ислом ва эҳёкунандаи суннатҳои исломӣ бошанд. Аммо ҳадафгириҳо инъикос мекунанд, ки таълимоти онҳо наздикии комил ба ислом, ба китоби муқаддаси Қуръон ва ҳадис надорад. Идеологҳои ин ташкилоту ҳаракатҳо аҳком ва қоидаҳои шариатро тибқи фаҳмиши худ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор дода, исломро, ки дини покиву ростӣ, сулҳу салоҳ, бародарию баробарист, ҳамчун як дини тунду оштинопазир ва инкоркунандаи ҳамаи арзишҳои башарӣ нишон медиҳанд, ки ин бадтарин амали зишти назархоҳони ифротгаро маҳсуб меёбад ва бешак, дар ҷомеаи муосир барои вусъат пайдо кардани муқолаҳои фарҳангӣ монеа эҷод мекунанд.

Идеологияи ҳамаи ҳаракатҳои ифротӣ ва тундрав таҳрифкорона, хурофотӣ буда, ҳадафи асосиашон ворид кардани бенизомӣ миёни мардуми мамӯлики исломӣ ва ҳисси бадбиниро барқарор намудан байни давлатҳои дигари ҷомеаи башарӣ нисбати ислом ва давлатҳои исломӣ мебошад. Дар ин замина барои пешгирӣ аз вусъат пайдо кардани ин зухуроти номатлуб ба мардуми кишвар чунин тавсияҳо пешниҳод карда мешаванд: чихати таҳким ва устувории ваҳдати миллӣ, ки халқи тоҷикро аз хатари парокандагӣ ва давлати тозаистиклоли тоҷиконро аз вартаи нобудӣ раҳой бахшид, пайваста сахмгузори намоянд; барои андешаи сулҳу ваҳдати миллиро ҳамчун бозёфти нодири халқамон, инъикосу ифодаи ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамзистии тамоми шаҳрвандон, наслҳо ва ақидаҳо муаррифӣ намудан, худшиносу худогоҳ бошанд. Зеро таҳти таъсири раванду рӯйдодҳои ҷаҳони пуртазоди имрӯза, аз ҷумла, торафт вусъат гирифтани таҳдиди хатарҳои нав, аз қабилӣ таассубу хурофот, ифротгароии динӣ, терроризм ва дигар ҷинояткориҳои муташаккили фаромиллӣ метавонанд мафкураи онҳоро осебпазир гардонанд; донанд ва эҳтиром гузоранд, ки сарфи назар аз мансубияти милливу динӣ ва ақидаи сиёсии худ рушди ҷомеа танҳо дар сурати пайдории сулҳу субот ва ваҳдати миллӣ амалӣ мегардад; ҳушёру зирак будан, ба ҳар гуна дасисаву фиреби доираҳои манфиатҳои бегона фирефта нагардиданро ба ҳамсолону ҷавонони кишвар ташвиқ намоянд; истифодаи шабакаҳои иҷтимоии интернетӣ ва мубодилаи иттилоот ҳарчанд ба рушди зеҳният ва ташаккули тафаккури аҳли ҷомеа, баҳусус наврасону ҷавонон, ба таври мусбат мусоидат менамояд, вале аз тарафи дигар, маншаи пайвастанӣ ҷавонони ноогоҳу гумроҳ ба созмонҳои ифротӣ мебошад. Бинобар ин, хангоми истифодаи маълумоти интернетӣ, мутолиаи маводи шабакаҳои иҷтимоӣ бояд ба ақлу заковат ва донишу хиради худ таъя намоянд, тафаккури хешро раҳнаи гароиш ба ҳар гуна дасисаву тарғиботи бегонаи ғарзнок насозанд ва ғайра.

АДАБИЁТ

1. Абдулҳаев К. Таҳдидҳои ифротгароии динӣ дар ҷомеаи муосир /Дар китоби «Хусусиятҳои равандро ва ҳаракатҳои сиёсӣ-идеологӣ исломи муосир ва масъалаи рушди давлатдорӣ миллий». – Душанбе: «Андалеб Р», 2015. – 352с. – С.176.
2. Баротзода Ф. Ҷойгоҳи дин дар давлати дунявӣ/Дар китоби «Хусусиятҳои равандро ва ҳаракатҳои сиёсӣ-идеологӣ исломи муосир ва масъалаи рушди давлатдорӣ миллий». – Душанбе: «Андалеб Р», 2015. - 352с. - С.19.
3. Беляев Е.А. Арабы, ислам и арабский халифат в раннее средневековье. - М., 1966.-С.195.
4. Бекзода К. Нақши шуубия дар таърихи худшиносии халқи тоҷик [Матн]/К.Бекзода //Дисс. барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои фалсафа. - Душанбе, - 262с.
5. История таджикской философии с древнейших времен до XV в. Том 1. - Душанбе, 2010.-С.234.
6. Маҳрамбеков М. Муносибати ҳокимияти сиёсӣ ба дин дар таҷрибаи давлатҳои миллий /Дар китоби «Хусусиятҳои равандро ва ҳаракатҳои сиёсӣ-идеологӣ исломи муосир ва масъалаи рушди давлатдорӣ миллий». – Душанбе: «Андалеб Р», 2015. – 352с. – С.45.
7. Муминджонов Х. Авесто об этногенезе таджиков//Вестник АН РТ, 2002.-№1,2. - С.184-191.
8. Нурулҳақов Қ. Анъанаи дунявият дар фарҳанги сиёсии тоҷикон ҳамчун заминаи бунёди давлати дунявии муосир/Дар китоби «Хусусиятҳои равандро ва ҳаракатҳои сиёсӣ-идеологӣ исломи муосир ва масъалаи рушди давлатдорӣ миллий». – Душанбе: «Андалеб Р», 2015. – 352с. – С.58
9. Нурулҳақов Қ. Салафияи ифротӣ: моҳият ва таҳдиду хатарҳои он [Матн]/Қ.Нурулҳақов. - Душанбе,2018. - 147с.
10. Петрушевский И.П. Ислам в Иране в VII-XV– веках. - Л., 1966.- С.44.
11. Разӣ Х. Ҷашнҳои об. - Техрон, 1384.-С.216.
12. Раҳмонзода А. Рушди давлатдорӣ миллий ва равандроҳои идеологӣ исломи муосир/Дар китоби «Хусусиятҳои равандро ва ҳаракатҳои сиёсӣ-идеологӣ исломи муосир ва масъалаи рушди давлатдорӣ миллий». – Душанбе: «Андалеб Р», 2015. – 352с. – С.17.
13. Холиқназаров Х. Раҳнамо А. Хатарҳои тафаккури ифротӣ ва гурӯҳҳои ифротгароии динӣ дар ҳақиқат? [Матн]/ Х.Холиқназаров, А.Раҳнамо. – Душанбе, 2016. - 116с. - С.27.
14. Шарипов А. Взгляд на философские воззрения эпохи Сасанидов//Известия АН РТ. Серия философия и правоведение, 2001.-С.1-4.

**РАСШИРЕНИЕ ЭКСТРЕМИСТСКОЙ ИДЕОЛОГИИ – ГЛАВНОЕ
ПРЕПЯТСТВИЕ РАСШИРЕНИЮ КУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА В
СИСТЕМЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ**

САМИЕВ БОБОДЖОН ДЖУРАЕВИЧ,

доктор философских наук, профессор кафедры
философии и культурологии ТГПУ им. С. Айни,
734003, Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки 121;
тел.: (+992) 918-67-01-43; e-mail: samiev.veshab@mail.ru.

БЕРДИЯРОВА ГУЛБАРГ ИБАДУЛЛОЕВНА,

соискателя кафедры философии и культурологии ТГПУ им. С. Айни
734003, Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки 121;
тел.: (+922) 93-500-85-47; e-mail: samiev.veshab@mail.ru.

В данной статье авторы обсуждают вопросы применения принципа светскости в системе национального управления таджикским обществом и отмечают, что это не означает конфликта с религией, то есть атеизма, ограничением свободного пространства религиозных убеждений народа в обществе. Наоборот, принцип светскости в системе государственного управления обеспечивает свободу вероисповедания, на основе которой все слои общества, независимо от их религиозной принадлежности и приверженности нерелигиозному мировоззрению, должны стремиться к построению и формированию гражданского общества. Также особым образом проанализированы и сопоставлены сочетание светского и религиозного элементов в учениях представителей различных философских школ, тенденции общественного строя на прошлых исторических этапах. Особенно авторы отмечают, что в эпоху ислама в связи с появлением в структуре исламского халифата различных течений и сект менялось отношение к религии и государству, развивалось столкновение идей, развивались фанатизм и суеверия и т.д. Все эти факторы способствовали началу национальных движений и освободительных движений.

Также проанализированы и обсуждены цели и расширение экстремистских течений, которые сегодня связывают основной источник своей политической программы с исламом и стали главным препятствием для расширения культурного диалога.

Ключевые слова: общество, государство, секуляризм, религия, национальная государственность, ислам, исламская культура, религиозные конфликты, межконфессиональные различия, экстремизм, культурный диалог и др.

**EXPANSION OF EXTREMIST IDEOLOGY IS THE MAIN OBSTACLE
TO EXPAND CULTURAL DIALOGUE IN THE SYSTEM OF NATIONAL
STATEHOOD**

SAMIEV BOBOJON JURAEVICH,

Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the Department of
Philosophy and Cultural Studies, TSPU named after. S. Aini
734003, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 121;
tel.: (+992) 918-67-01-43; e-mail: samiev.veshab@mail.ru.

BERDIYAROVA GULBARG IBADULLOEVNA,

the title of applicant for the Department of Philosophy and Cultural
Studies of the TSPU named after. S. Aini
734003, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 12;
tel.: (+992) 93-500-85-47; e-mail: samiev.veshab@mail.ru.

In this article, the authors discuss the application of the principle of secularism in the system of national governance of the Tajik society and note that this does not mean a conflict with religion, that is, atheism, limiting the free space of the religious beliefs of the people in society. On the contrary, the principle of secularism in the public administration system ensures freedom of religion, on the basis of which all sections of society, regardless of their religious affiliation and commitment to a non-religious worldview, should strive to build and form a civil society. Then, in a special way, the combination of secular and religious elements in the teachings of representatives of various philosophical schools, the tendencies of the social system in past historical stages are analyzed and compared. It is especially noted that in the era of Islam, in connection with the appearance of various movements and sects in the structure of the Islamic caliphate, the attitude towards religion and the state changed, a clash of ideas developed, fanaticism and superstition developed, etc. All these factors contributed to the beginning of national movements and liberation movements.

They also analyzed and discussed the goals and expansion of extremist movements, which today link the main source of their political program with Islam and have become the main obstacle to expanding cultural dialogue.

Keywords: *society, state, secularism, religion, national statehood, Islam, Islamic culture, religious conflicts, interfaith differences, extremism, cultural dialogue, etc.*

УДК: 327.3

**РЕГИОНАЛИЗАТСИЯ ҲАМЧУН ПАДИДАИ РУШДИ
МУНОСИБАТҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МУОСИР**

ПАЙВАНДОВ ХАЙРИДДИН БОБОМУРОДОВИЧ,

номзади илмҶои таърих, муаллими калони кафедраи
муносибатҶои байналхалқии факултаи муносибатҶои
байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел.: (+992) 985-56-25-30; e-mail: khayriddinjon@mail.ru

Мақолаи ба таҳлили минтақагарой Ҷамчун падидаи рушди муносибатҶои байналмилалии муосир бахшида шудааст. Муаллиф мафҳуми мазкурро дар қаринаи глобализатсия таҳқиқ намуда, фазои ҷаҳони имрӯзаро Ҷамчун сохтори сесатҳа дида мебарояд. Аҳаммияти раванди регионализатсия дар замони муосир дар баробари раванди ҷаҳонишавӣ зарурату аҳаммияти хосса дорад ва маҳз сабаби пажӯҳиши низ аз ин иборат мебошад. Чунин раванди объективӣ, аз як тараф, қисми ҷудонашавандаи раванди ҷаҳонишавӣ, аз тарафи дигар, пайомад ва натиҷаи раванди мазкур арзёбӣ мегардад.

Ҷамчунин, таҳлили раванди регионализатсия дар қаринаи ҷаҳонишавӣ дар минтақаҳои гуногуни олам, махсусан дар минтақаи Осиё-ҳавзаи уқёнуси Ором ва Осиёи Марказӣ дар ҷаҳорҷӯбаи ин мақола мавриди омӯзиши ва баррасӣ қарор гирифтааст. Дар низоми муосири муносибатҶои байналмилалӣ ва сиёсати ҷаҳонӣ регионализатсия як раванди мубрам, ногузир ва аҳаммиятнок доништа мешавад, ки зарурати иқтисодӣ ва амниятии раванди мазкур дар мақолаи мазкур фарогир гаиштааст. Дар қаринаи регионализатсия минтақаи Осиёи Марказӣ бо омилҳои минтақавӣ, амниятӣ, иқтисодӣ ва фаъолияти сохторҳои минтақавӣ вобаста ба омилҳои геополитикӣ мавриди омӯзиши ва таҳлил қарор гирифтааст. Ҷамзамон, дар мақола нақши Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди регионализатсия ва аҳаммияти Ҷамкорихои минтақавии кишвар бо дарназардошти дигаргуниҳои низоми минтақавӣ ва ҷаҳонӣ таҳлилу арзёбӣ гаиштааст.

Калидвожаҳо: *регионализатсия, сохтори минтақавӣ, ҷаҳонишавӣ, макрорегион, мегарегион, раванд, тамоюл, падида, зернизом, регионализм, интегратсия, сиёсати хоричӣ, Ҷамкорихои минтақавӣ, стратегия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, МОУО, Осиёи Марказӣ, муносибатҶои байналмилалӣ, геополитика, СММ, ҳадафҳои рушди устувор.*

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Дар асри ХХІ низоми муносибатҳои байналмилалӣ хусусиятҳо ва паҳлуҳои гуногуни сиёсӣ-иқтисодӣ ва геополитикӣ-амниятиро пайдо намуд, ки боиси зуҳур ва ташаккули равандҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ гаштааст. Яке аз равандҳои минтақавии ҷаҳони муосир регионализатсия мебошад, ки дар баробари глобализатсия ва глокализатсия зуҳур ва ташаккул ёфтааст. Регионализатсия ҳамчун унсури глобализатсия ва ҳамчун падидаи рушди ҷанбаҳои минтақавии муносибатҳои байналмилалӣ муосир дар шароити тағйирёбии низоми геополитикии ҷаҳон ва афзоиши проблемаҳои глобалӣ ба як раванди мубрам, фарогир, пешгирикунанда ва муттаҳидкунанда ба шумор меравад, ки ҳадафи асосии ин раванд ҳамгироӣ мебошад.

Дарвоқеъ, рушди муосири ҷаҳонӣ бо баланд шудани нақши объективии омилҳои минтақавӣ дар ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодии кишварҳо робита дорад. Ин тамоюл олимони коршиносонро водор месозад, ки дар сатҳи минтақавӣ атрофи ҳалли мушкилоти глобалӣ таваччуҳи бештар дошта бошанд. Дар ин миён тамоюли регионализатсия бо дарназардошти омилҳои зерини рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ пурзур мегардад: а) омили геополитикӣ, ки нақш ва ҷойгоҳи ин ё он минтақаро дар сиёсати ҷаҳонӣ муаррифӣ менамояд; б) иқтисодӣ, ки тақсимоли минтақавии меҳнат, рақобати миллии давлатҳоро инъикос мекунад; в) фарҳангӣ-тамаддунӣ, ки бо наздикии рамзи фарҳангӣ ва таърихии ҷомеаҳои бузурги этникӣ алоқаманд аст.

Дар асоси ин тамоюл регионализатсияи геополитикӣ ташкили гурӯҳи кишварҳоро дар «фазаи бузург» ифода менамояд, ки хосси минтақаҳои геополитикӣ мебошад. Регионализатсияи иқтисодӣ натиҷаи шаклгирии гурӯҳи минтақавии фазаи тичорати озод, иттиҳоди гумрукӣ ва бозори умумӣ (иттиҳоди иқтисодӣ) миёни сарҳадҳо ба шумор меравад, ба ин Иттиҳоди Аврупо мисол шуда метавонад. Регионализатсияи фарҳангӣ ба раванди рушди навъҳои тамаддунҳои локалӣ бо мақсади тафовут пайдо намудани хусусиятҳои сотсиофарҳангии худ таваччуҳи асосӣ равона мегардад, ки яке аз хусусиятҳои хосси асри ХХІ ва раванди глокализатсия дониста мешавад [22, с. 10-13].

Мафҳуми “регионализатсия” раванди мураккаби тақсимоли қобилияти ҳокимият, интиқоли вазифаҳои давлат ба сатҳи минтақавӣ, пайдоиш ва инкишофи шаклҳои нави ниҳодҳо, ки ба нақши нави минтақаҳо дар раванди қабули қарорҳо дар сатҳи миллий ва фаромиллӣ ҷавобгӯ мебошад, фаҳмида мешавад. Ба ибораи дигар, регионализатсия рӯ овардани кишварҳо ба минтақаи худ, дар шакли ташкили иттиҳоди давлатҳо, муттаҳидшавӣ ва самаранок истифодабарии имкониятҳои табиӣ

дар доираи манфиатҳои муштарак ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои худ фаҳмида мешавад.

Ҳамзамон, истилоҳи “регионализатсия” ба ду маънӣ фаҳмида мешавад: а) идеологӣ ё лоиҳае, ки ягонагии минтақавиро ба вучуд меорад, ё нигоҳ медорад, ки дар истилоҳи байналмилалӣ онро “регионализм” мегӯянд; б) раванди эмпирӣ хеле наздик шудани ҳамкориҳои дохилиминтақавӣ (*ҳамкориҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ғайра.*), ки онро ба истилоҳи байналмилалӣ “регионализатсия” мегӯянд. [12, с. 105].

Аҳаммияти раванди регионализатсияи глобалӣ дар замони муосир дар баробари раванди ҷаҳонишавӣ зарурату аҳаммияти хосса пайдо намудааст. Чунин раванди объективӣ, аз як тараф, қисми ҷудонашвандаи раванди ҷаҳонишавӣ, аз тарафи дигар, паймади ҳуди ҷаҳонишавӣ дониста мешавад. Ин аст, ки вақтҳои охир дар назария ва амалияи сиёсати ҷаҳонӣ, геополитика ва низоми муносибатҳои байналмилалӣ мафҳумҳои “регионализми глобалӣ”, “регионализатсияи глобалӣ”, глокализатсия ва ё ҳуди “регионализатсия” бештар мушоҳида мегардад.

Ҳамин тавр, таҳлили фазои иҷтимоӣ ҳудудии ҷомеаи ҷаҳонӣ ва нақшаҳои харитаи сиёсии сайёра имкон медиҳад, ки падидаи регионализатсияи глобалро муайян карда шавад, зеро он шакли нави пайдоиши сохтори ҷомеаи ҷаҳонро нишон медиҳад, ки яке аз василаҳои пешгирии проблемаҳои глобалӣ мебошад.

Регионализатсияи глобалӣ раванди воқеии ҷаҳонӣ мебошад, ки бояд ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи ҷаҳонишавӣ баррасӣ карда шавад. Ҷаҳонишавӣ ба ҷустуҷӯи муқобилвазнихо ва кӯшиши офаридани баробарвазнии геополитикӣ, тавассути регионализатсия дар муносибатҳои байналмилалӣ оварда расонид. Ҷомеаи ҷаҳонии муосир бо фазои воқеии ҷуғрофӣ маҳдуд карда намешавад, он бисёрҷанба гардидааст. Ҳамзамон, регионализатсия натиҷаи пайдоиши ҷаҳонишавӣ мебошад, ки ба тақсмоти ҷаҳон ба макро-минтақаҳо ва ташаккули системаи ҷаҳонии иерархӣ оварда мерасонад, ки аз қутбҳо, марказҳои қудрат (қувва), даъвогарони (довталабони) марказҳои қудрат ва системаҳои минтақавии ҷомеаи ҷаҳонӣ иборат аст.

Айнан ба ҳамин тарик, глобализм ҳамчун идеологияи сохтани ҷаҳонии бидуни марз ва ҷаҳонишавӣ раванди эмпирӣ татбиқи он дониста мешавад. Регионализатсия метавонад дар таъсиси созмони фаромиллӣ, монанди Иттиҳоди Аврупо, шабакаи вуруди мутақобилаи низомҳои минтақавӣ бидуни ташкилоти расмӣ ё таъсиси фазои ягонаи ҷуғрофӣ, ки дар он танҳо «узви рудиментӣ»-и (неомедијеализм) давлатҳои қуҳна боқӣ мондаанд, таҷассум ёбад. Ҳамчунин, ҳамгирии минтақа бо роҳбарии гегемони қудратманд низ имконпазир аст, ки намунаи он дар фазои

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӢЗ

пасошуравӣ мушоҳида мешавад. Дар зинаҳои болоии раванди регионализатсия давлатҳои минтақа мебоянд сиёсати дохилию хориҷии худро тағйир дода, талаботи сохторҳои минтақавиро иҷро намоянд. Чун қоида, нишонаи асосӣ ва мақсади ниҳии раванди регионализатсия ташкили созмони минтақавӣ мебошад. Намунаи барҷастаи раванди регионализатсия Иттиҳоди Аврупо ва АСЕАН шуда метавонанд.[13.] Махсусан, Иттиҳоди Аврупо ҳамчун мисоли намунавии раванди ҳамгироӣ ва регионализатсия ба шумор меравад, ки аз шаклигирии фазои озоди тижоратӣ то иттиҳоди сиёсӣ омада расидааст. Дар баробари ин, АСЕАН дуоимин иттиҳоди муваффақи ҳамгироии ҷаҳон баъд аз Иттиҳоди Аврупо шинохта шудааст, ки он равобитаи минтақавиро миёни кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ба роҳ мондааст. [11, с. 136]

Муттаҳид кардани захираҳо ба онҳо имкон медиҳад, ки бештар ба ҳадафҳои стратегӣ расанд ва ба амнияти дастаҷамъии роҳ ёбанду дар раванди ҷаҳонишавӣ устувору ҳамқадам бошанд. Аҳаммияти раванди регионализатсияи глобалӣ дар шакли фаъолияти ширкатҳои фаромиллӣ, тақсмоти байналмилалӣ меҳнат, афзоиши созмонҳои минтақавӣ ва ташаккули низоми бисёрқутбӣ зернизомҳои минтақавӣ дар баробари раванди ҷаҳонишавӣ мубрамияти хосро пайдо намудааст.

Асосан, дар зери мафҳуми “регионализатсияи глобалӣ” регионализатсия (фрагментатсия, сегментатсия)-и фазои ҷомеаи ҷаҳониро бояд дарк намуд, ки дар амалия худро сохтори се зинагӣ нишон медиҳад: яъне, суб, мезо ва макроминтақаҳо ва мафҳуми “минтақа” бошад, ҳамчун унсури асосии системаи се зинагии ҷомеаи ҷаҳонӣ арзёбӣ мегардад. [6, с.59] Раванди регионализатсия, ки имрӯзҳо атрофи он зиёд ҳарф мезананд, на танҳо дар зинаи зерминтақаҳо (субрегион) ва минтақаҳои миёна (мезорегион), балки дар сатҳи минтақаҳои бузург (макрорегион), яъне дар сатҳи қитъа низ ба назар мерасад. Худи истилоҳи “минтақа” бошад, ба маънои зерин истифода мешавад:

–воҳиди маъмурии дохилидавлатӣ (Уэлс, Корсика, Флорида) ҳамчун зерминтақа дар дохили як давлат фаҳмида мешавад;

–муайян кардани гурӯҳи давлатҳо (минтақаи Осиё–ҳавзаи укёнуси Ором, минтақаи Амрикои Шимолӣ, минтақаи Аврупо ва ғайра) ҳамчун макроминтақа фаҳмида мешавад;

–мафҳуми «минтақа» бо мафҳуми «давлат» айнаиат дорад, ки метавонад ҳамчун мезоминтақа муайян карда шавад. [6, с. 66]

Дар баробари ин, дар арсаи ҷаҳонӣ на танҳо раванди барқароршавии муносибатҳо миёни давлатҳои ҷудоғона, балки миёни минтақаҳо низ ба назар мерасад, ки онро интеррегионализм меноманд. Интеррегионализм ба чунин маънист, ки ду ва ё зиёда минтақа ҷиҳати пешгирии проблемаҳои

глобалӣ ва истифодаи имкониятҳои мавҷуда ҳамкориҳои мутақобиладоранду бо ҳам ҳамгиро мешаванд, ки бештар ба асри XXI хос мебошад.

Ин аст, ки дар интиҳои асри XX ва ибтидои асри XXI интеррегионализм хислатҳои сиёсӣ ва геополитикиро бештар дар худ касб намуд, ки дар мисоли «Осиёи Марказии Бузург» (наздиқшавии Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ), «Осиёи Шарқии Бузург» (наздиқшавии Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва Шимолу Шарқии Осиё), ва «Шарқи Наздики Бузург» (наздиқшавии Ховари Миёна ва Африқои Шимолӣ) мушоҳида гардидааст. Аммо маҳз масъалаҳои марбут ба интеррегионализм хеле кам омӯхта шудаанд ва равишҳои илмӣ ба он дар ҳоли шаклگیرӣ ҳастанд. [12, с.105]

Дар ин радиф, ба андешаи муҳаққиқ Х.Ҳенгги панҷ навъи ҳамкориҳои байниминтақавӣ (интеррегионализм) вучуддоранд: [20, с. 31]

1. *Муносибати созмони минтақавӣ (гурӯҳи минтақавӣ) бо мамлакатҳои сеюм* (масалан, муносибатҳои дӯстонаи АСЕАН – Ҷопон, АСЕАН – Австралия, Иттиҳоди Аврупо – Русия, Иттиҳоди Аврупо – Ҷопон, Иттиҳоди Аврупо – Ҳиндустон, САҲА – Таиланд, Гурӯҳи Рио – Канада).

2. *Муносибати як созмони минтақавӣ бо дигар* (масалан: ИА–АСЕАН, ИА–САДК, ИА–МЕРКОСУР, АСЕАН–МЕРКОСУР, ЭКОВАС–МЕРКОСУР). Иттиҳоди Аврупо чун созмони ҳамгироияш бештар дар ибтидои маркази ҷазби блокҳои буд, ки бо ин созмон ҳамкорӣ доштанд, вале миёни ҳам робита барқарор накарда буданд. Ин тарҳ номи «сечумақ»-ро гирифт. Пас аз хотима ёфтани «чанги сард» ва ибтидои минтақагароии муосир шарикони ИА бидуни «сечумақ»-и аврупоӣ байни ҳам муносибатҳои дучониба барқарор карданд.

3. *Муносибати созмони минтақавӣ бо гурӯҳи минтақавии мутааллиқ ба дигар минтақа*. Дар форумҳои чун АЗЕМ, нишастҳои «Африқо–Аврупо», «Аврупо–Африқои Лотинӣ», Аврупо тавассути созмони расмӣ–Иттиҳоди Аврупо намоёндагӣ мешавад, вале шарикони муқоламааш гурӯҳҳои минтақавӣ мебошанд. Чун қоида, давлатҳо дар асоси узвияти фардиашон ба форумҳо ҳамроҳ мешаванд. Намунаи барҷаста аз гурӯҳҳои байниминтақавии навъ сеюм–«АСЕАН + се (Чин, Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ)» мебошад, ки дар ҳоли ҳозир ягонаи платформаи муттаҳидкунандаи кишварҳои Осиёи Шимолу Шарқӣ миёни ҳамдигар ва бо ҳамсоягонашон аз Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ба ҳисоб меравад.

4. *Муносибат миёни ду ва ё зиёда гурӯҳҳои минтақавӣ*. Анҷумани ҳамкориҳои Осиёи Шарқӣ ва Африқои Лотинӣ ҳоло ягонаи намунаи чунин ҳамкорӣ аст, ки соли 2001 таъсис шудааст. Анҷумани мазкур ягонаи созмонест, ки таъсисаш бидуни «катализатор» – созмонҳои минтақавие амсоли ИА ё АСЕАН сурат гирифтааст.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

5. *Муносибатҳои бисёрҷониба миёни давлатҳо, давлатҳои минтақавӣ ва гурӯҳҳои минтақавӣ, ки ба минтақаҳои гуногун шомил мебошанд, масалан, АТЭС, АРФ, Иттиҳодияи ҳамкориҳои минтақавӣ мамӯлики укёнуси Ҳинд ва ғайра. НАТО ва САҲА амалан анҷуманҳои байниминтақавӣ мебошанд, ҳарчанд расман созмонҳои минтақавӣ ном доранд. Чунин муносибат замоне ба вучуд меояд, ки мамлакатҳои мутааллиқ ба манотиқи гуногун кӯшиш мекунанд, ки иттифоқҳои метаминтақавӣ (муттаҳидшавии ду минтақа) ташкил диҳанд. Аз ин анҷуманҳо дар дохили он вобаста ба минтақаҳои ба гурӯҳҳо тақсим намешаванд, аз ин рӯ, «интеррегионализм» моҳияти чунин созмонҳоро ба пуррагӣ ифода намекунад. Баъзан барои ифодаи хусусияти анҷуманҳои нави панҷум истилоҳоти «*мегарегионализатсия*», «*фароминтақароӣ*» ё «*фароқитъагароӣ*» истифода мешаванд. [12, с. 107]*

Бояд ёдовар шуд, ки имрӯз ҷаҳон мувофиқи таснифи СММ ба 22 минтақаи хурду бузург тақсим мегардад, ки ҳар кадоми он дорои умумиятҳои хоси таърихӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ, геополитикӣ, иқтисодӣ, ҳамгироӣ ва идеологию амниятӣ мебошанд. Илова бар ин, дар минтақаҳои алоҳидаи ҷаҳон зернизомҳои минтақавӣ ташаккул ёфтааст, ки нишонаи он натавонанд низоми бисёрҷониба, балки ташкили ин ё он созмони минтақавӣ арзёбӣ мегардад. Маҳз ташкили созмонҳои минтақавӣ натиҷаи раванди ҳамгироӣ ва раванди ҳамгироӣ натиҷаи регионализатсия, регионализатсия бошад, натиҷаи глобализатсия доништа мешавад.

Як нуктаро бояд қайд намуд, ки яке аз омилҳои пешрафти иқтисодӣ, суботи минтақавӣ ва ҳалли мушкилоти байнидавлатӣ фаъолияти пурсамари созмонҳои минтақавӣ шуда метавонад. Масалан, Иттиҳоди Аврупо асоси пешрафти давлатҳои Аврупо, АСЕАН асоси танзими муносибатҳои байнидавлатӣ ва пешрафти кишварҳои Осиёи Ҷануби Шарқӣ, СҲШ асоси субот ва омили рушди муносибатҳои фароминтақавӣ ва ғайра ба шумор мераванд. [2, с.78]

Маҳз регионализатсияи глобалӣ шакли нави ниҳодгардонии ҷаҳониро муайян намуда, равандҳои минтақавӣ, низомҳои минтақавӣ ва қудратҳои минтақавиро фаъол намудааст. Бо дарназардошти тамоюли мазкур, кишварҳо чихатҳои мусбат ва манфии раванди ҷаҳонишавиро ба назар гирифта, ворида регионализатсия мешаванд, ки ин таваҷҷуҳ ва рӯварӣ бештар дорои ду зарурат ва ду омил мебошад:

1. Иқтисодӣ–истифодаи кофии имкониятҳои табиӣ бо мақсади рушди иқтисодии рақобатпазир ва ҳамқадамӣ ба раванди ҷаҳонишавӣ. Дар ин радиф кишварҳо дар доираи минтақаҳои худ талош бар он доранд, ки дар равандҳои гуногуни замони муосир тобовар, рақобатпазир ва пешрафта бошанд.

2. Амниятӣ–бо дарназардошти зуҳури хатарҳои ғайрианъанавӣ ва таъмини амнияти миллӣ ва минтақавӣ зарурати муттаҳидшавии давлатҳо дар доираи ин ё он созмонҳои ҳарбӣ-низомӣ ё амниятӣ-сиёсӣ ба миён омадааст, ки дар мубориза алайҳи падидаҳои номатлуб кодиру тавоно мубориза баранд. [12, с.5]

Дар маҷмуъ, регионализатсия–раванди ташаккули минтақаҳо мебошад, ки дар таъсисёбии сохторҳои гурӯҳӣ ё низомҳои минтақавӣ (зернизом) ифода мегардад. Ба сифати зернизом метавонад ҳар гуна унсури система баромад кунад, ки дар навбати худ маҷмуи унсурҳои ҳамкорикунанда (*як навъ система аст, вале чун дар ҷаҳорҷӯбаи системаи бузургтар бошад, зернизом номида мешавад*). Дар чунин маврид муҳити беруна барои зернизом чун системаи умумитар баромад мекунад. [15, с. 29]

Омӯзиши муқоисавии маълумот нишон медиҳад, ки тамоюли табдилшавии ҳамгироии иқтисодӣ ба сиёсӣ дар сатҳи умумичаҳонӣ мушоҳида мешавад. Вобаста ба ин, регионализатсия яке аз масъалаҳои мубрам дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ муосир табдил ёфтааст, ки равандҳои иттиҳоди ҳамгироии давлатҳо дар доираи созмонҳои минтақавӣ ва низомҳои нави ҷаҳониро дар бар мегирад. Ташаккули зернизомҳои минтақавӣ ҷанбаи муҳими регионализатсия доништа мешавад, ки ҳамчун ҷанбаҳои минтақавии муносибатҳои байналмилалӣ низ бештар мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор мегирад.

Бояд қайд намуд, ки регионализатсия раванди саросарӣ ба шумор рафта, зерсистемашавии глобалиро дар назар дошта метавонад. Албатта, яке аз механизмҳои ин равандро созмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ ташкил менамояд. Чунинчӣ дар боло зикр намудем, дар регионализатсия мегарегионализатсия низ дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ мушоҳида мегардад, ки онро интеррегионализм низ номидан мумкин аст.

Мисоли мегарегионализатсия бештар дар Минтақаи Осиё–ҳавзаи укёнуси Ором (минбаъд – МОУО) ба назар мерасад. МОУО, ки онро АТР (Азиатско-Тихоокеанский регион) низ меноманд, мафҳуми иқтисодӣ ва сиёсӣ буда, кишварҳои дар бар мегирад, ки дар периметри укёнуси Ором ё давлат-ҷазираҳои сершумори укёнус ҷойгиранд. Ин минтақа 58 кишварро бо аҳолии 4,5 млрд. нафар дар бар мегирад, ки баъзан ба минтақа Непал, Муғулистон, Иттиҳоди Мянма ва Ҳиндустон низ ҳамроҳ мегардад. Дар МОУО захираву иқтисодиёти бузурги гуногун: ба таври динамикӣ тараққӣ ёфтани Гонконг, Тайван ва Сингапур, технологияи баландсуръати Ҷопон, Корея, Тайван ва дар Ғарб ИМА, захираҳои табиӣ Австралия, Канада, Филиппин ва Шарқи Дури Русия, захираҳои инсонӣ дар Чин ва Индонезия, сатҳи рушди баланди истеҳсолоти кишоварзии Чили, Зеландияи Нав, Филиппин ва ИМА дида мешавад. Бисёр иқтисодчиён чунин мепиндоранд,

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

ки маркази иқтиодиёти ҷаҳон аз Аврупо ва ИМА тадричан ба МОҶО ҷойгузин хоҳад гашт. [10.] Далелаш дар он аст, ки дар ин минтақа кишварҳои бузурги олам ҷойгиранд ва муборизаҳои рақибонаи ширкатҳои бонуфузи фаромиллӣ (ТНК) дар минтақа сурат мегиранд. МОҶО дар худ минтақаҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, Осиёи Шарқӣ (Шимолу Шарқӣ) ва Осиёи Шарқии Бузургро фарогир аст. Аммо вобаста ба равандҳо, падидаҳо ва ҳамкориҳои кишварҳои МОҶО, махсусан иштироқи кишварҳои асосии ҷаҳон (ИМА, Ҷопон, Русия ва Чин) минтақа ба маркази нави қувва ва зернизомии муносибатҳои байналмилалӣ ҷаҳон табдил ёфтааст.

Раванди регионализатсия дар минтақаи Осиёи Марказӣ низ дар ибтидои асри XXI бештар мушоҳида гардид, ки беш дар пеш ба тағйирёбии низомии геополитикии минтақа ва ҷаҳон алоқамандӣ дорад. Мусаллам аст, ки дар Осиёи Марказӣ трансформатсияи геополитикӣ бо иштироқи аслан кишварҳои абарқудрати Русия, ИМА ва Чин ҷараён дорад. Бо дарназардошти вазъияти кунунӣ коршиносони соҳа вобаста ба тавсифи ин вазъият ба ду гуруҳ тақсим гаштаанд:

1. Ба он назаранд, ки дар замони муосир дар минтақа раванди «Эҳёи Роҳи Бузурги Абрешим» ҷараён дорад, ки дар он Ҷумҳурии Мардумии Чин нақши калидиеро мебозад;

2. Бар зидди гурӯҳи яқум ба он ақиданд, ки дар минтақа раванди «Бозии Бузурги Нав» ҷараён дорад, ки дар он на танҳо Русия, ИМА ва Чин, балки Ҷопон, Ҳиндустон, Покистон, Эрон, инчунин, баъзе кишварҳои аврупоӣ ва арабӣ нақш ва мавқеи хоссаро соҳибанд. [3, с. 123]

Бояд ёдовар шуд, ки нишонаҳои асосии раванди регионализатсия дар Осиёи Марказӣ метавонад дар нуқтаҳои зерин мушоҳида гарданд:

- баргузориҳои Воҳӯрии машваратии сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ;
- ҳамкориҳои иқтисодии кишварҳои минтақа дар доираи Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё;
- таҳаввулоти робитаҳои байнидавлатӣ бо ивазшавии роҳбарони нави баъзе кишварҳои минтақа (Ўзбекистон, Қазоқистон ва Қирғизистон) дар самтҳои гуногун;
- умумиятҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва динӣ ҳамчун омилҳои баҳамони кишварҳои минтақа дар самти таҳкими ҳамкориҳои гуногунсоҳа;
- самтгирии сиёсати амниятмехварии кишварҳои минтақа вобаста ба қазияи Афғонистон ва наздикшавии ҳамкориҳои амниятӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва низомии онҳо дар доираи СҶШ ва СААД.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди регионализатсия. Ёдовар бояд шуд, ки ҷойгоҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди регионализатсия дар мисоли Осиёи Марказӣ муҳим ва назаррас мушоҳида гашта, сиёсати хориҷии бисёрсамтии кишвар дар 31 соли Истиқлоли давлатӣ ба рушди ҳамкориҳо дар

минтақа аҳаммияти аввалиндараҷа дода мешавад. Дар амалияи сиёсати хориҷии кишвар зери мафҳуми «минтақа» ба таври анъанавӣ, пеш аз ҳама, кишварҳои Осиёи Марказӣ дар назар дошта шудааст. Тоҷикистон ҳамкорӣ ва ҳамгироии густурдаи минтақавиро василаи муҳимтарини ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳифзи муҳити зист ва таъмини амнияти субот дар Осиёи Марказӣ медонад. [5.] Дар санадҳои расмӣ соҳа дар ин бора таъкид мегардад, ки таҳкими муносибатҳои дӯҷониба бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Қазоқистон, Туркманистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон, бояд ҳамеша аз рӯйи эътимод, дӯстӣ ва ҳамкорӣ судманд ба роҳ монда шаванд. Ҳадафҳо ва вазифаҳои муштарак дар минтақа кишварҳоро водор месозанд, ки бо истифода аз зарфиятҳои ҳар як кишвари минтақа барномаҳо ва стратегияҳои муштаракро дар самтҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва амниятӣ коркард намуда, бо дарназардошти манфиатҳои кишварҳои ҳамсоя сиёсати созанда ва устуворро пеша намоянд. Инро хусусияти махсуси раванди регионализатсия дар Осиёи Марказӣ гуфтан мумкин аст.

Аҳаммияти самти минтақавии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, дар он ифода мешавад, ки имрӯз манфиатҳои миллӣ, амнияти миллӣ ва рушди иқтисодии кишварҳои минтақа ба ҳам вобастагии зич дошта, таъмини комили рушду амнияти ҳар кишвар танҳо дар заминаи таъмини рушду амнияти минтақавӣ имконпазир мебошад. Ин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи унсурӣ ва фаъоли минтақа ҷонибдори ҳамкориву ҳамгироии минтақавӣ буда, ба рушди робитаҳои баробарсатҳ дар ин самт аҳаммияти аввалиндараҷа дода мешавад. [5.]

Дар раванди регионализатсия солҳои охир ҳамкориҳои Тоҷикистон дар шакли (формати) гуногуни минтақавӣ ва байналмилалӣ густариш ёфт. Иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар форуми “Кишварҳои Осиёи Марказӣ” ва форматҳои “Осиёи Марказӣ + ИМА”, “Осиёи Марказӣ +Кореяи Ҷанубӣ”, “Осиёи Марказӣ + Ҷопон”, “Осиёи Марказӣ + Иттиҳоди Аврупо”, “Осиёи Марказӣ + Ҳиндустон”, “Осиёи Марказӣ + Чин” ва “Осиёи Марказӣ + Россия” ба таҳкими муқолама ва амалишавии манфиатҳои умумӣ, тавассути татбиқи лоиҳаҳои мутақобилан мувофиқашуда мусоидат намуданд. Махсусан, соли 2020 раёсати Тоҷикистон дар Ҳазинаи байналмилалӣи наҷоти баҳри Арал, Созмони Ҳамкорӣи Шанхай, Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ ва Раванди Истанбул оид ба Афғонистон оғоз шуд. [8, с.20]

Минтақашиносии хориҷӣ. Ҷӣ тавре маълум аст, регионализатсия ва ё минтақагаройӣ натиҷаи ҷаҳонишавӣ ва ё давоми ҷаҳонишавӣ мебошад, ки дар сатҳи минтақаҳои олам ташаккул меёбад. Барои кишварҳои олам, махсусан кишварҳои рӯ ба инкишоф, ҷиҳати пайгирӣ намудани раванди регионализатсия ва омӯзиши модел ва таҷрибаи минтақаҳои хориҷӣ ниҳодҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ифтиҳо гардидааст. Ҳанӯз соли 2013 дар факултаи

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

муносибатҳои байналмилалӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон кафедраи минтақашиносии хориҷӣ ифтихо гардид, ки ба омӯзиши ҷанбаҳои минтақавии муносибатҳои байналмилалӣ, равандҳои минтақавӣ, зернизомиҳои минтақавӣ ва ҳислатҳои гуногуни минтақаҳои хориҷии машғул мебошад. Зарурати фаъолияти кафедраи минтақашиносии хориҷӣ барои Тоҷикистони камзамин, аммо аз ҷиҳати захираҳои табиӣ ғанӣ, пеш аз ҳама, дар пажӯҳиши минтақаҳои муваффақи ҷаҳон, зарфиятҳои онҳо, раванду сохторҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии онҳо, инчунин, истифодаи таҷрибаи онҳо барои пешрафти мамлакатамон доништа мешавад. Мақсади асосии фаъолияти кафедра омода сохтани мутахассисони самти минтақаҳои хориҷӣ, ҷанбаҳои минтақавии муносибатҳои байналмилалӣ ва равандҳои минтақавӣ ба шумор меравад.

Дар замони муосир асоси рушди давлатҳои оламро омӯзиш, муқоиса ва таҳлили равандҳо, муваффақиятҳо, таҷрибаҳо ва имконияту шароитҳои минтақаҳои хориҷӣ ташкил дода, дар шакли таъсиси пажӯҳишгоҳҳои илмӣ-таҳқиқотии минтақаҳои хориҷӣ мавриди омӯзиш қарор мегиранд, ки ин дар шароити рушди раванди ҷаҳонишавӣ ва пурзӯршавии рақобати иқтисодӣ аз манфиат холӣ нест.

Дар охир вобаста ба мавзӯи баррасишаванда ва натиҷагирӣ таҳлили раванди регионализатсия дар қаринаи дигаргониҳои геополитикӣ ва рушди босуръати раванди ҷаҳонишавӣ якҷанд ҳулосаҳои қобили зарур иброз мегардад:

1. Регионализатсия маҳз воситаи пешгирии хатарҳои ғайрианъанавӣ буда, шакли нави ҳамкориҳоро байни минтақаҳо ташкил медиҳад, ки онро метавон интеррегионализатсия низ номид;

2. Регионализатсия ҳамчун унсур ва ё натиҷаи ҷаҳонишавӣ зуҳур карда, бо мақсади пешгирии натиҷаҳои нохуши ин раванд ва рақобати иқтисодии кишварҳо дар доираи сохторҳои минтақавӣ бо мақсади ҳамқадамӣ раванди ҷаҳонишавӣ ба миён омадааст;

3. Регионализатсия ҳамчун падидаи нави рушди муносибатҳои байналмилалӣ шинохта мешавад, ки омили асосии рушди ҳамкориҳои байнидавлатӣ, ташкили иттиҳод ва созмонҳои минтақавӣ ва рақобатпазирии иқтисодии миллий, ташкили раванди ҳамгироӣ ва бартарафсозии проблемаҳои минтақавӣ ва глобалӣ арзёбӣ мегардад;

4. Регионализатсия дар асри XXI раванди фаъол ва муҳим доништа шуда, дар қаринаи дигаргониҳои геополитикӣ, зуҳури хатарҳои нав, қафомонии раванди ҷаҳонишавии кишварҳои ғайри G-20 ва ҷиддӣ гаштани проблемаҳои глобалӣ барои кишварҳои рӯ ба инкишоф бештар мувофиқ ва зарур мебошад;

5. Регионализатсия ба худ тарафдорони зиёди давлатҳои гуногунсатҳи иқтисодиро ҷалб намудааст, ки дар асоси омилҳои на сиёсӣ, балки иқтисодӣ ба шаклгирии ҳамгирии иттиҳодҳо равона мегардад;

6. Муваффақият дар мукамалшавии раванди ҳамгирии Иттиҳоди Аврупо дар қаринаи регионализатсия шавқ ва ҳавасмандии бузургро ба ҳамгирии минтақавии минтақаҳои дигари ҷаҳон ба миён овардааст;

7. СММ бо мақсади расидан ба 17 ҳадафи рушди устувор худ, раванди регионализатсияро метавонад самаранок истифода бурда, дар сатҳи минтақавӣ ва байниминтақавӣ, дар доираи иттиҳод ва созмонҳои минтақавӣ ҳамкориҳо ва ҳамоҳангсозии густурдаро миёни кишварҳо баҳри рушди устувор, суботи байналмилалӣ ва расидан ба ҳадафҳои худ ба роҳ монад;

8. Тағйирёбии вазъи геополитикии минтақа ва ҷаҳон мубрамияти раванди регионализатсияро дучанд намуд, зеро танҳо ҷаҳонҳои ин раванд дар шакли созиши давлатҳои минтақа, муттаҳидшавии давлатҳо дар доираи иттиҳод, бунёди раванди ҳамгирӣ ва дарки таҳдиди хатароти геополитикӣ боиси пешгирӣ ва шикасти дилхоҳ ҳуҷуми геополитикӣ мегардад;

9. Регионализатсия шакли рақобати нави геополитикиро миёни кишварҳои абарқудрат дар доираи иттиҳодҳои минтақавӣ пурзӯр сохт. Такроршавии нишонаҳои ҷанги сард ва тақсимшавии кишварҳои олам ба гурӯҳи кишварҳои ғарбӣ (ИМА, узвияти ИА ва НАТО) ва гурӯҳи кишварҳои шарқӣ (Русия, Чин, Ҳиндустон, узвияти СҶШ, БРИКС) ҳамчун омили ҷаҳоншавии раванди ҳам регионализатсия ва ҳам интеррегионализатсия, ки дар боло ишора гардид, ба шумор меравад; [12, с.13]

10. Регионализатсия дар мисоли минтақаи Осиёи Марказӣ низ ҷаҳон ва ноғузир мушоҳида мегардад, зеро дар ин минтақаи геополитикӣ ва стратегӣ омилҳои зиёди минтақавӣ, ба монанди қарор гирифтани минтақа дар меҳвари манфиатҳои геополитикии ҷаҳони муосир, наздикии минтақа ба минтақаҳои хушунатбор, манбаъҳои зуҳури терроризм, марказҳои таълими ифротгарӣ ва маҳалҳои тавлиди воситаҳои нашъадор ва ғайра ба назар мерасад. Аз ин рӯ, ҷаҳонҳои раванди регионализатсия барои ҳар як кишвари минтақа мувофиқи манфиатҳои миллӣ буда, ҳам барои истифодаи самараноки имкониятҳои табиӣ ва ҳам барои таъмини амнияти миллӣ ва минтақавӣ мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Абрамов Ю. А., Куйбаръ В. И. Глобальная регионализация: к обоснованию понятия // Социально-гуманитарные знания. 2008. № 1. С. 242–250.

2. Анвари Сафарӣ. Ҷалли масъалаҳои сарҳадӣ асоси ҳамкориҳои ниҳодӣ дар Осиёи Марказӣ. Паёми ДМТ. 2020, №1 – С. 78.

3. Асламов Б.С., Умаров С.Н. Роҳи бузурги абрешим: масоили Афғонистон ва бархурди манфиатҳои геополитикӣ дар Осиёи Марказӣ // Тоҷикистон ва ҷаҳони имруз №4 (42) 2014, - С. 123

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРҶЗ

4. Глобалистика: Энциклопедия / под ред. И. И. Мазура, А. Н. Чумакова. М.: Радуга, 2003. (Global studies: Encyclopedia / Ed. by I. I. Mazur, A. N. Chumakov. Moscow: Raduga, 2003).

5. Концепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] 27 январи соли 2015 №332 [Манбаи электронӣ] URL: <https://mfa.tj/?l=ru&art=1072> (санаи мурочиат: 26.08.2017).

6. Леонова О. Г. Глобальная регионализация как феномен развития глобального мира. [Текст] / О.Г. Леонова // Вестник Век глобализации №1. 2013. – С. 59–66.

7. Леонова О. Г. Россия и мир в XXI веке // Россия и мир в XXI веке. Вып. 4. М. : Научный эксперт, 2010.

8. Муҳаммадзода П.А. Таҳлили дастовардҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2020. [Матн] / П.А. Муҳаммадзода // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. УДК: 502:338:502.171(575.3). – С. 20.

9. Нуриддинов Р.Ш., Нуриддинов П.Ш., Сиёсати ҷаҳонӣ, Душанбе.-2016.– С.68.

10. Океанскую систему принято разделять на три крупные части: Австралия, Новая Зеландия, страны Океании. Основные очертания Новой Зеландии Zuidland, то есть «Южной земли» были установлены голландским мореплавателем Абе́лем Тасманом (1603—1659 гг.) в 1642—1673 гг.

11. Пайвандов Х.Б. Осиёи Ҷанубу Шарқӣ – минтақаи рушдбанда. Паёми ДМТ. 2019, №9 – С. 136.

12. Пайвандов, Х.Б. Ҷанбаҳои минтақавии муносибатҳои байналмилалӣ (комплекси таълимӣ-методӣ) [Матн] / Ф.С. Розиков, Х.Б. Пайвандов. – Душанбе: 2019. – 400 с.

13. Понятие Регионализация. <https://ru.wikipedia.-org/wiki> .

14. Политическая энциклопедия: в 2 т. Т. 2. М. : Мысль, 1999.

15. Самиев Х.Д. Сотсиологияи муносибатҳои байналмилалӣ. Душанбе 2018, – С. 29.

16. Троицкий М. Глобальный регионализм и внешняя политика России // Свободная мысль. 2009. № 11. С. 35–46.

17. Чумаков А. Н. Глобализация. Контуры целостного мира. 2-е изд. М. : Проспект, 2011.

18. Шарипов А. Масоили мубрами Шарқи муосир.–Душанбе.-2016. – С. 220.

19. Юрий Федров. Современный терроризм: особенность и перспективы. - М.,2005. - С.3.

20. Hiinngi H. Interregionalism as a Multifaceted Phenomenon: in Search of a Typology // Interregionalism and International Relations. Ed. by H. HSnnngi, R. Roloff. J. Rueland. L.: Routledge. 2006. P. 31-62.

21. Быков А.Н. Глобализации и регионализация: российские интересы и перспективы евразийской интеграции // Российский экономический журнал. 2001. № 7. С. 59-74.
22. Дергачев В.А., Вардомский Л.Б. Регионоведение. М.: Юнити Дана, 2004.
23. Евразийский экономический союз стал реальностью // <http://www.vesti.ru/doc.html?id=2244042>.

РЕГИОНАЛИЗАЦИЯ КАК ФЕНОМЕН РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

ПАЙВАНДОВ ХАЙРИДДИН БОБОМУРОДОВИЧ,

кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры
международных отношений факультета международных отношений
Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17;
тел.: (+992) 985-56-25-30; e-mail: khayriddinjon@mail.ru

Данная статья посвящена анализу регионализма как феномена развития современных международных отношений. Автор исследует это понятие в контексте глобализации и рассматривает пространство современного мира как трехуровневую структуру. Значение процесса регионализации в современности, наряду с процессом глобализации, имеет особое значение и необходимость, и это является поводом для исследования. Такой объективный процесс, с одной стороны, является составной частью процесса глобализации, с другой стороны, оцениваются последствия и итоги этого процесса.

Также в рамках данной статьи изучается и обсуждается анализ процесса регионализации в условиях глобализации в разных регионах мира, особенно в Азиатско-Тихоокеанском регионе и Центральной Азии. В современной системе международных отношений и мировой политики регионализация является актуальным, неизбежным и значимым процессом, экономические и силовые факторы которого рассматриваются в данной статье. В контексте регионализации изучен и проанализирован центральноазиатский регион с безопасностью, экономическими и геополитическими факторами, связанными с деятельностью региональных структур. В то же время в статье анализируются роль Республики Таджикистан в процессе регионализации и значение регионального сотрудничества в стране с учетом изменений в региональной и глобальной системе.

Ключевые слова: регионализация, региональная структура, глобализация, макрорегион, мегарегион, процесс, тенденция, явление, подсистема, регионализм,

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

интеграция, внешняя политика, региональное сотрудничество, стратегия, Республика Таджикистан, АТР, Центральная Азия, международные отношения, геополитика, ООН, Цели устойчивого развития.

REGIONALIZATION AS A PHENOMENON OF THE DEVELOPMENT OF MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

PAYVANDOV KHAYRIDDIN BOBOMURODOVICH,

Candidate of historical sciences, Senior teacher, Department of International Relations, Faculty of International Relations, Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17;
тел.: (+992) 985-56-25-30; e-mail: khayriddinjon@mail.ru

This article is devoted to the analysis of regionalism as a phenomenon of the development of modern international relations. The author explores this concept in the context of globalization and considers the space of the modern world as a three-level structure. The significance of the regionalization process in modern times, along with the process of globalization, is of particular necessity and importance, and this is the reason for the study. Such an objective process, on the one hand, is an integral part of the globalization process, on the other hand, the consequences and results of this process are evaluated.

Also, within the framework of this article, the analysis of the process of regionalization in the context of globalization in different regions of the world, especially in the Asia-Pacific region and Central Asia, is studied and discussed. In the modern system of international relations and world politics, regionalization is an urgent, inevitable and significant process, the economic and power factors of which are considered in this article. In the context of regionalization, the Central Asian region with security, economic and geopolitical factors associated with the activities of regional structures has been studied and analyzed. At the same time, the article analyzes the role of the Republic of Tajikistan in the process of regionalization and the importance of regional cooperation in the country, taking into account changes in the regional and global system.

Keywords: *regionalization, regional structure, globalization, macro-region, mega-region, process, trend, phenomenon, subsystem, regionalism, integration, foreign policy, regional cooperation, strategy, Republic of Tajikistan, Asia-Pacific, Central Asia, international relations, geopolitics, UN, Sustainable Development Goals.*

УДК: 334.02

**ДОКТРИНА ВА НИЗОЪҶОИ МУСАЛЛАҶОНА ҶАМЧУН
САРҶАШМА ВА ОМИЛИ АСОСИИ ТАШКИЛУ ТАШАККУЛИ
СОЗМОНИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҶАМГИРОИИ ИТТИҶОДИ АВРУПО**

ИДИЗОДА ФАЙЗАЛИҶ ФУЗАЙЛШО,

дотсенти кафедраи ҳуқуқи байналмилалии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734001, Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Пушкин- 1, ҳуҷ.10;
тел. 988-98-31-98; e-mail: faizali.idiev@gmail.com

Дар мақола бори нахуст ба забони тоҷикӣ ақидаи олимони намоёни соҳаи сиёсатиносии, фалсафа ва ҳуқуқ оид ба масъалаи таъсиси созмони байналмилалии хислати ҷамгиرويدошта–Иттиҳоди Аврупо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шуда, андешаҳои муаллиф вобаста ба мавзуи матраҳшаванда манзур мегардад.

Калидвожаҳо: *Иёлоти Муттаҳидаи Аврупо, Иттиҳоди Панаврупоӣ, Аврупои воҳид, ҷамгиرويи аврупоӣ, оилаи аврупоӣ, федератсия, конфедератсия, монархия, Сулҳи Версал, Лигаи миллатҳо, Авратом, ҷомеаи Аврупо, Шартномаи Маастрихт, Иттиҳоди Аврупо, Олмон, Фаронса.*

Замони муосир ҳаракати бештар дар самти муттаҳидшавии давлатҳои дар доираи созмонҳои байналмилалии хислати ҷамгиرويدошта зиёд шуда истодааст, ки асоси онро таъсиси бозори ягонаи дохилӣ, ҳаркати озодонаи мол, одамон, хизматрасонӣ ва сармоя ташкил медиҳанд. Бонуфузтарин созмони байналмилалии хислати ҷамгиرويدошта дар замони муосир Иттиҳоди Аврупо мебошад. Аз ин рӯ, тасмим гирифтём, ки вобаста ба ташкил ва ташаккули созмони мазкур, мухтасар, дар ҳаҷми як мақола таҳлил манзур намоем.

Иттиҳоди Аврупо яке аз созмонҳои байналмилалии замони муосир мебошад, ки бо хусусиятҳои хосси худ аз дигар созмонҳои байналмилалӣ фарқ намуда, он марҳила ба марҳила таъсис ва рушд ёфтааст.

Ақидаву ташаббусҳо оид ба муттаҳид сохтани миллату давлатҳои аврупоӣ дар тури асрҳо идома доштанд ва аз ҷониби олимону сиёсатмадорон низ ақидаву андешаҳои гуногун пешниҳод гардидаанд. Аввалин иқдомҳо дар самти муттаҳидшавии давлатҳои қитъаи Аврупо хислати динӣ доштанд ва онҳо асосан барои муттаҳид намудани миллатҳои аврупоӣ равона гардида буданд. Аввалин касе, ки иттиҳоди миллатҳои аврупоиро эълон карда, ягонагии насронихоро сурудааст,

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Данте Алигери буд. Данте зарурати таъсиси монархия (империя)-и умумиевропоиро аз баракати калисо дониста, хулоса мекунад: ин монархия ё империя набояд давлати мутамарказ бошад, баръакс, бояд иттиҳод дар гуногунрангӣ, як навъ федератсия бошад [8; 25].

Пешниҳоди Данте Алегри баъдан аз ҷониби олими дигар Марселио Падуанский ҷонибдорӣ ёфт. Ҷӣ тавре дар боло қайд гардид, Данте Алегри ташкили монархияро бо иродаи илоҳӣ асоснок менамуд. Марселио Падуанский дар фарқият аз Данте Алегри ташкили империяи Умумиаврупоиро бо иродаи халқ асоснок меҳисобид [8 ; 25].

Соли 1306 аз ҷониби ҳуқуқшиноси фаронсавӣ Пер Дюбуа лоиҳаи инқилобӣ дар хусуси таъсиси «Ҷумҳурии Насронӣ» дар Аврупо пешниҳод гардид. Пер Дюбуа дар соли 1306 лоиҳаи воқеан инқилобиро барои «Ҷумҳурии Насронӣ» дар миқёси аврупоӣ пешниҳод кард, як навъ конфедератсия, ки «метавонад аз ҷониби шурои ғайринизомӣ, ки бо эҳтиёт, таҷриба ва эътиқод дода шудааст, идора карда шавад, ки Тахти Муқаддас барои онҳо як ҳаками имконпазир хоҳад буд; дар ҳоле, ки таҳримҳои ҷорӣ мусодираи молу мулк ва депортатсия ба сарзамини муқаддас муваққатӣ хоҳанд буд» [6; 23].

Ба муттаҳидшавии давлатҳои аврупоӣ низоъҳои мусаллаҳонаи байнидавлатӣ дар ин қитъа, ки дар асрҳои гузашта ба вуқӯъ пайваста буданд, таъсири асосӣ расонидаанд. Ҳар гоҳ, ки дар ҳудуди Аврупо ҷангҳои хунин баргузор мегардид, аз ҷониби олимону сиёсатмадорон ва сарони давлату ҳукуматҳо лоиҳаҳои зиёде оид ба постдории сулҳ, ҳамчунин, муттаҳидшавии давлатҳои Аврупо дар доираи як созмони байналмилалӣ манзур мегардид.

Яке аз муаллифони муттаҳидшавии сиёсии Аврупо бо роҳи қувваҳои мусаллаҳ ва ҷанг императори Фаронса Наполеон I мебошад. Ӯ нақшаҳои худро бо ҷунин тарзи муттаҳидкунии Аврупо дар асараш «Post faktum», ҳангоми дар бадарға дар ҷазираҳои Еленаи Муқаддас буданаш, баён намудааст. Наполеон I мехост «низомии федератсияи аврупоӣ»-ро ташкил намояд, ки ба тамоми қитъаи Аврупо шодиву шуқуфӣ орад. Ба ақидаи ӯ, дар низомии мазкур барои тамоми Аврупо низомии ягонаи ҳуқуқӣ бо кодекси ягонаи аврупоӣ, суди аврупоӣ, воҳиди ягонаи пулӣ, низомии ягонаи ҷорабинӣ ва академияи илмҳои аврупоӣ амал намояд [11 ; 16].

Яке аз пешниҳодҳои мақбули ин давра дар бораи ташкили «Иттиҳоди Давлатҳои Аврупоӣ» соли 1814 аз ҷониби файласуфи немис Карл Краузе ироа гардида буд. Муаллиф зери мафҳуми Иттиҳоди Давлатҳои Аврупоӣ «Иттиҳоди абадан эълоншудаи давлатҳои озоду мустақилро дар доираи ҳуқуқи байналмилалӣ» дар назар дошт, ки дар марҳилаи ниҳой ба давлати федеративӣ табдил меёбад. Дар он давраҳо

таъсири калисо ба ҳама муносибатҳои ҷамъияти бештар ба ҷашм мерасид ва Карл Краузе иродаи ин муассисаро ҳамчун асос барои фаъолияти Иттиҳоди Давлатҳои Аврупоӣ намеҳисобид.

Ба ақидаи Карл Краузе, фаъолияти Иттиҳод бояд дар асоси шартномаи устувору асосӣ сурат гирад. Пешниҳодҳои асосии муаллиф оид ба ташкили Иттиҳоди давлатҳои Аврупоӣ, ки дар шартнома дарҷ гардида буданд, дар зер меорем.

1. Давлатҳои аҳдкунанда муттаҳид мешаванд, то ин ки дар муносибатҳои байни худ доир ба ҳуқуқи халқҳо дар тамоми ҳаҷмаш аҳамият диҳанд .

2. Пеш аз ҳама, онҳо аҳд мекунанд, ки қонунгузорию, ки ҳуқуқи халқҳоро муқаррар менамояд, мувофиқ бошад, тибқи он муносибатҳои ҷамъиятиро ба роҳ монанд, мазмунашро бо ризоияти якдигар тақмил диҳанд, бо роҳи назорати доимӣ, бо роҳи пешгирии ҳаргуна таҷовуз аз дохил ва хориҷ онро нигоҳ дошта ҳифз намоянд. Мазмуни муҳтасари қонуни халқии мазкур аз инҳо иборат аст:

а) ҳар як халқ дар дохили иттиҳод ва давлатҳо баробарҳуқуқ мебошанд, ҳуқуқҳои муқаррарнамудаи иттиҳодро новобаста аз шумора ва бузургӣ истифода мебаранд. Ба ҳайси давлати аъзои иттиҳод ҳамаи давлатҳои муттаҳидшуда ва ҳукуматҳои онҳо мақоми якхела ва ҳуқуқҳои баробар дошта, ҳамаи онҳо дар назди қонун ва суди Иттиҳод баробар мебошанд;

б) давлатҳои муттаҳида ба якдигар қарорҳои тарафайни баробарии ҳуқуқро дар ҳудуди худашон ва ҳуқуқи тарафайни ҳангоми таърифи овардан ба ҳудуди давлати дигар, ҳамчунин ҳуқуқи баробарро барои истифодаи обҳои умумӣ, обҳои дохилӣ ва укӯнусҳоро дар ҳамон ҳаҷде, ки ҳокимияти иттиҳод таъбиқ мекунанд, медиҳанд;

в) шомилшавии ҳар як халқ ба иттиҳод ихтиёран сурат мегирад. Иттиҳоди давлатҳо наметавонад ягон халқро аз узвияти Иттиҳод бе иҷозати шартномаи иттиҳод ва суд, ҳатто дар ҳолате, ки агар ин халқ шартномаи асосии иттиҳодро вайрон карда бошад, хориҷ намояд;

г) давлати ба иттиҳод муттаҳидшуда, метавонад давлатҳои дигареро, ки то ҳол ба он шомил нашудаанд, барои муттаҳидшавӣ даъват намояд, ба шарте, ки озодӣ, озодии ирода ва ё рушди ин халқҳоро ҳалалдор насозад, ҳамчунин бо роҳи зӯрварӣ кӯшиши ба иттиҳоди давлатҳо шомил шудани онро накунад;

д) давлати ба иттиҳод муттаҳидшуда ҳуқуқи тамоми халқҳоро эҳтиром менамояд, новобаста аз узвияти ин халқ ба иттиҳод. Давлати аъзои иттиҳод ҳангоми кӯшиши маҳрум сохтани ҳуқуқи халқҳо, пурра ва бечунучаро аз ҳуқуқи худмудофия ё қасос маҳрум мегардад. Давлатҳои

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

иттиҳод ниҳод ва қарорҳои қабулнамудаи иттиҳодро, ки дар ҷаласаи суди якҷояи халқҳо қабул гардидаанд, эътироф менамоянд. Байни тамоми давлатҳои иттиҳод сулҳи устувор амал намуда, ягон давлати ба он шомилбуда наметавонад ҳамчун давлати алоҳида бар зидди давлати дигари узви иттиҳод набуда амалиёти ҷангиро оғоз намояд. Аз болои қарори Суди Иттиҳод шикоят (апелляцсия) оид ба бекор кардани он оварда намешавад ва давлати қарорро эътироф накарда, аз узвияти иттиҳод хориҷ шуда, минбаъд нисбаташ ҳамчун давлати хориҷӣ муносибат карда мешавад;

г) давлатҳои муттаҳидшуда ваёда медиҳанд, ки дар ҳамбастагӣ ҳуқуқҳои якдигар, яъне ҳуқуқи ҳар як давлати узв ва ҳуқуқи умумиашонро ҳифз мекунанд ҳамчун қувваи муттаҳида бар зидди дилхоҳ таҷовуз ё зулми бар зидди иттиҳод содиршуда амал менамоянд. Дар сурати оғоз гардидани ҷанги одилона онҳо уҳдадоранд, ки шартнома дар бораи мудофия ва ҳучумро ба имзо расонида, онро мавриди ратификацсия қарор диҳанд. Танҳо иттиҳод, дар маҷмуъ, ҳуқуқи эълони ҷанг ва бастании сулҳро дорад [4 ; 360-361].

3. Давлатҳои аҳдкунанда суди халқиро ташкил дода тамоми мушкилоти марбут ба давлатҳои муттаҳидшударо дар самти ҳуқуқ ва поймолшавии ҳуқуқ баррасӣ менамоянд. Суди мазкур қарорро озодона вобаста ба қонуни халқҳои дар боло овардашуда, дар асоси тафтиши одилона вобаста ба ҳар парвандаи ба он вогузоршуда қабул менамояд.

4. Онҳо ба якдигар кафолат медиҳанд, ки дар ҳокимиятҳои муттаҳидаи худ қонунҳо ва қарорҳои суди халқро мавриди амал қарор медиҳанд.

5. Давлатҳои аҳдкунандаи Иттиҳод бо мақсади фаъолияти қонунгузорӣ ва дар маҷмуъ, ҳуқуқэҷодкунӣ Шурои доимоамалкунандаи Иттиҳодро таъсис медиҳанд. Идоракунии Иттиҳод танҳо аз ҷониби Шурои Иттиҳод сурат мегирад. Шуро аз ҳисоби намояндагони олий ва мустақили ҳукумати ҳар як давлати узв, волиёну аристократҳо ва президентҳои давлатҳои шакли идораи ҷумҳуриявӣ, ки шахсан худашон дар қори Шуро иштирок менамоянд ва ё ваколати худро ба шахси доимии дар қори Шуро ширкаткунанда, баҳри нигоҳ доштани ҳуқуқҳояшон вогузор менамоянд. Ҷамаи аъзоёни Шуро ҳуқуқи баробар доранд [4 ; 361].

Ба ақидаи мо, ин аввалин таклифи мукаммал ва илман асоснок барои дар оянда ташкил намудани созмони байналмилалӣ Иттиҳоди Аврупо ба ҳисоб мерафт.

Олими фаронсавӣ Сен Симон низ якчанд таклифҳои худро вобаста ба муттаҳидшавии Аврупо дар доираи як созмон пешниҳод намудааст. Ӯ зарурати ба роҳ мондани ҳамкориҳои иқтисодиву сиёсии давлатҳоро ҷиҳати

бунёди Аврупои ягона, иштироки якҷояи онҳо дар рушди инфрасохтори нақлиётӣ, соҳаи бонкдорӣ, тижорати муштараки фаросарҳадӣ, саноат ва ғайраро пешниҳод намуда буд. Дар лоиҳа ташкили воситаи ягонаи муомилот пешбинӣ шуда буд. Ба ақидаи Сен Симон, шакли беҳтарини идоракунии давлатҳо ин демократияи парлумонӣ ба ҳисоб рафта, парлумони миллии давлатҳо ҷиҳати ташкили парлумони ягонаи умумӣ барои ҳама, ки манфиати тамоми ҷомеаи аврупоро ҳимоя менамояд, мусоидат хоҳад кард. Аз нигоҳи ҳуқуқӣ лоиҳаи Сен Симон ба конфедератсияи аврупой шабоҳат дорад, ки ягонагии он бо роҳи чунин механизми чун ниҳодҳои умумӣ, амалигардонии манфиатҳои умумӣ ва ғ. таъмин карда мешуд. Лоиҳаи мазкур соли 1814 барои ҷоп омода гардида, вале аз ҷониби ниҳоди махсус (сензура) манъ гардида, танҳо соли 1832 ба нашр расид [3; 20]. Дар маҷмӯъ, Сен Симон пешниҳод намуда буд, ки низомии сиёсии тамоми давлатҳои Аврупои ягона карда шуда, миллатҳои аврупой тавассути таъсиси институтҳои ягонаи сиёсӣ ва ҳукумати ягонаи федеративӣ, ки комилан аз ҳукуматҳои миллии вобаста набошанд, муттаҳид карда шаванд [1].

Соли 1878 яке аз олимони намоёни соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ К.Блунтшли (Швейтсария) дар мақолааш «Созмони Иттиҳоди Давлатҳои Аврупои» тақлиф менамояд, ки Иттиҳоди мазкур таҳти идоракунии Шурои федералӣ ва Сенат, ки бо тариқи бевоситаи умумӣ интиҳоб мегарданд, қарор дода шавад [5 ; 23].

Ҷанги якуми ҷаҳон ба қитъаи Аврупои талафоти зиёди ҷиҳодӣ иқтисодӣ оварда, бо имзо намудани Сулҳи Версал аз 28 июни соли 1919 ба ҷанг хотима бахшида шуд. Зикр кардан бамаврид аст, ки тибқи шартномаи мазкур Олмон барои зарарҳои ҷарбии расонидааш уҳдадорӣ байналмилалиро ба зиммаи худ гирифт. Дар моддаи 45-уми Шартномаи сулҳи Версал дарҷ гардидааст, ки ба сифати ҷаброни вайронкунӣ конҳои ангишт дар шимоли Фаронса ва ҳамчун репаратсия барои зиёни ҷарбӣ, ки аз Олмон ҳисоб карда мешавад, охири ба ғоидаи Фаронса ба моликияти пурра ва бемаҳдуд, бидуни тамоми қарзу уҳдадорӣ бо ҳуқуқи мустасноии истифодабарӣ захираҳои ангишт, ки дар Ҷавзаи Саарск воқеъ гардидаанд, месупорад [7 ; 22]. Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки то ба баъди Ҷанги якуми ҷаҳон, инчунин, баъди анҷоми Ҷанги дуюми ҷаҳон, байни Олмону Фаронса муносибати ҷангӣ ва норозигӣ ҷой доштанд. Бинобар ин, сиёсатмадорону олимони роҳҳои муттаҳидшавии давлатҳои Аврупоро дар сулҳу созиши байни ин ду давлат маънидод менамуданд, ки дар ин бора дар поён муфассалтар сухан хоҳем ронд.

Пас аз анҷоми Ҷанги якуми ҷаҳон бароимуттаҳидшавии давлатҳои Аврупои кӯшишҳои зиёд шуд. Соли 1923 аз ҷониби файласуфи австриягӣ

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРҮЗ

Рихард Куденхов-Калерги китобе бо номи «Панаврупо» ба нашр расид, ки дар он таъсиси сохтори байниҳукумати «Иттиҳоди Панаврупой» пешниҳод гардида буд. Барномаи Р.Куденхов-Калерги ҷиҳати таъсиси Панаврупо аз 9 банд иборат буд. Чунончи:

- таъсиси иттиҳоди аврупоии давлатҳои баробарҳуқуқ, ки амният ва мустақилии ҳар кадоми он бояд кафолат дода шавад;

- таъсиси низоми ягонаи судӣ барои ҳалли низоъҳои байнидавлатии эҳтимоли;

- таъсиси ҳайати ҳарбии умумиаврупоӣ, ҳамчун восита ё афзори дастгирии сулҳ ва халъисилоҳи умум;

- таъсиси иттифоқи гумрукӣ;

- ифтитоҳи тарафайни мавзӯҳо барои тичорати озод;

- таъсиси асъори озод барои муомилот;

- нигоҳ доштани айнияти фарҳангии давлатҳои узви «Иттиҳоди Панаврупой» ҳамчун асоси он;

- ҳимояи ақаллиятҳои милливу динӣ бо роҳи қабули Хартиаи бузурги таҳамулгароии умумиаврупоӣ;

- ҳамкорӣ бо Лигаи Миллатҳо [11 ; 24-25].

Ақидаҳои Р.Куденхов-Калерги асос ва барои бунёди Иттиҳоди Аврупо минбаъд ба таври васеъ истифода шуда, дар баъзе адабиёт ёро ҳамчун «падари ҳамгирии аврупоӣ» ном мебаранд. Р.Куденхов-Калерги асосгузор ва аввалин президенти (соли 1926 интиҳоб гардид) ҳаракати байналмилалӣ Иттиҳоди Панаврупоӣ мебошад, ки ин ҳаракат айни ҳол амал намуда, ба ҳолати то январи соли 2022 ба узвияти он 28 давлати аврупоӣ шомил аст.

Ба ҳамин монанд, соли 1929 аз ҷониби олими фаронсавӣ Аристил Бриана лоиҳаи муфассал оид ба муттаҳидсозии Аврупо дар заминаи «рабитаи федеративӣ», «бозори умумӣ» пешниҳод гардид, ки мақсади асосии он болоравии иқтисодиёт ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аврупоӣён ба ҳисоб мерафт [5; 25].

Зикр кардан бамаврид аст, ки пас аз анҷоми Ҷангҳои якум ва дуоми ҷаҳон яке аз ташаббускорони муттаҳидшавии Аврупо собиқ сарвазири Британия Кабир У. Черчилл ба ҳисоб мерафт. У. Черчилл дар яке аз баромадҳои қайд намуда буд, ки «Ҷамои фикри ман дар навбати аввал ба Аврупо ба эҳёи бузургии Аврупо, гаҳвораи тамаддун ва миллатҳои муосир равона гардидааст... Айни ҳол инро гуфтан мушкул нест ва ман фикр мекунам, ки оилаи миллатҳои аврупоӣ метавонанд яқдилона таҳти роҳбарии Шурои Аврупо амал намоянд. Ман ба оянда дар хусуси таъсис додани Иёлоти Муттаҳидаи Аврупо бовар дорам» [3 ; 160].

Ҷанги дуҷоми ҷаҳон аз ҷама зиёд ба қитъаи Аврупо таъсири манфӣ расонида, иқтисодиёти давлатҳо фалаҷ гардида, миллионҳо одамон қурбон шуданд. Дар ин давра зарурати эҳёи иқтисодиёти давлатҳо, ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, созмон додани механизми самараноки ҳамкорӣ ва ҳалли мусолиҳаомези тамоми бахшҳои байнидавлатӣ ба вуҷуд омада буд. Роҳи асосии раҳӣ аз вазъияти бавучудомаро олимону сиёсатмадорон дар муттаҳид сохтани давлатҳои Аврупо меҳисобиданд.

Пас аз анҷоми Ҷанги дуҷоми ҷаҳон соли 1946 сарвазири Британияи Кабир У. Черчилл зимни баромадаш дар Донишгоҳи шаҳри Сюрихи давлати Швейцария муттаҳидшавии давлатҳои Арвупоро дар самти ташкили Иёлоти Муттаҳидаи Аврупо даъват намуд. Ӯ қайд намуд, ки «Як роҳи асосие ҳаст, ки агар ҷамаи кишварҳои аврупоӣ якҷо мусолаҳат кунанд, манзараи ҳозираро ба таври муъҷизавӣ тағйир медиҳад ва тӯли чанд сол тамоми Аврупо ё ҳадди ақал қисми зиёди онро мисли Швейцария озод ва хушбахт мегардонад. Ин муъҷиза чист? Дар барқарор намудани оилаи халқҳои Арвупо дар ҳаёти пурратар ва ба вай додани чунин соҳте, ки ҳаёти осоишта, беҳатар ва озодонаро таъмин кунад. Мо бояд чизе монанди Штатҳои Муттаҳидаи Аврупо созем» [10 ; 102].

Дар маърузаи ҳеш У.Черчилл ду пешниҳод чиҳати муттаҳидшавии Аврупо манзур намуда буд:

- 1) барқароркунии «оилаи аврупоӣ», ба монанди Штатҳои Муттаҳидаи Аврупо – соҳторе, ки сулҳу амният ва озодиро таъмин намояд;
- 2) ба созиш ва шарикӣ овардани Олмону Фаронса [9 ; 22].

Зикр кардан бамаврид аст, ки дар матн ибораи “оилаи аврупоӣ” бештар истифода мегардад ва ин ба маънои давлатҳои дар ин қитъа воқеъбуда, ҳамчунин, тамоми халқу миллатҳои дар дохили ин давлатҳо иқоматдошта дар назар дошта шудааст. Дигар ин, ки ақидаҳои У.Черчилл дар бораи ба сулҳу созиш овардани Олмону Фаронса яке аз проблемаҳои мебошад, ки ин ду давлат воридаи Ҷанги якуми ҷаҳон шуданд ва баъдан дар Ҷанги дуҷоми ҷаҳон низ Фаронса аз ҷониби артиши гитлерӣ забт гардида буд. Пас аз хатми Ҷанги дуҷоми ҷаҳон низ Фаронса ҳамчун товони зарари ҷанг як қисми заминҳои Олмонро ба ҳудуди худ ҳамроҳ намуд, ки ин масъала дар ниҳоят норозигии зиёдеро ба вуҷуд овардааст, ки дар ин бора дар поён муфассал оварда мешавад.

Аввалин қадаме, ки баҳри таъсиси Иттиҳоди Аврупо дар шакли нав гузошта шудааст, ин изҳорот ё Эълонии вазири корҳои хориҷии Фаронса Роберт Шуман мебошад, ки соли 1950 дар Париж эълон гардидааст. Ин изҳоротро Роберт Шуман 9 майи соли 1950 аз номи Ҳукумати Фаронса баён намуд ва ин рӯзро ҳамчун Рӯзи Аврупо ҷашн мегиранд. Шуман дар

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

изҳороташ қайд намуда буд, ки «Пас аз панҷ сол, рӯзе, ки ба рӯзитаслимшавии бечунҷарои Олмон рост меояд, Фаронса қадами нахустин ва устувори худро дар самти бунёди Аврупо гузошта, Олмонро низ ба ин бунёдкорӣ ҳамроҳ менамояд. Дар натиҷа, шароити зиндагии аврупоӣ куллан тағйир ёфта, то ҳол собиқ амалинашвандаҳо дар натиҷаи амалҳои якҷоя имконпазир мегарданд. Яъне, Аврупои боварибахши муттаҳид ва устувор бунёдшаванда тавлид меёбад. Ба туфайли муттаҳид гардонидани истеҳсолот ва васеъ гардидани бозорҳо нархҳо ба пастшавӣ омада расида, сатҳи зиндагонӣ дар Аврупо баланд мегардад» [2 ; 2]. Роберт Шуман таклиф намуда буд, ки «Ҳукумати Фаронса пешниҳод мекунад, ки ҳамаи истеҳсолоти ангишту пӯлоди фаронсавиву олмонӣ таҳти итоати Мақомоти Олии идоракунӣ, ба ҳайси созмон (созмони байналмилалӣ - тавзеҳи И.Ф.Ф) вогузор намоянд, ки он хислати ошкоро дошта, ҳамаи давлатҳои Аврупо ҳуқуқи ба он ҳамроҳ шуданро доранд» [2 ; 10].

Гарчанде изҳоротро Роберт Шуман баён карда бошад ҳам асосгузори ин нақша ходими дигари намоёни сиёсӣ Жан Монне, ки ҳамон давра вазифи комиссар оид ба нақшагирии Ҷумҳурии Фаронса ва баъдан аввалин раиси мақомоти олии Иттиҳодияи Аврупоии саноатчиёни ангишту пӯлод, ҳамчунин, асосгузори роҳбари Кумитаи мубориза баҳри Иёлотҳои Муттаҳидаи Аврупо ба уҳда дошт, мебошад. Дар аксари адабиёт Жан Моннеро ҳамчун «меъмор» ё «падар-асосгузор»-и Ҷомеаи Аврупо меноманд.

Ҷамин тарик, нақшаҳои Роберт Шуман ва Жан Монне самар дода, 18 апрели соли 1951 дар шаҳри Париж аз ҷониби давлатҳои Фаронса, Олмон, Италия, Белгия, Нидерландия ва Люксембург Шартнома дар бораи таъсиси Иттиҳодияи аврупоии саноатчиёни ангишту пӯлод (номи ғайрасмиаш “Шартномаи Париж” аз соли 1951) ба муҳлати 50 сол ба имзо расонида шуда, пас аз мавриди тасвиб қарор гирифтани шартномаи мазкур дар парлумони ин давлатҳо 25 июли соли 1952 мавриди амал қарор гирифт.

Ба ғайр аз шартномаи номбаршуда, 25 марти соли 1957 дар Рим аз ҷониби намояндагони ҳукуматҳои Белгия, Италия, Люксембург, Нидерландия, Фаронса ва ҶФО Шартнома дар бораи таъсиси Ҷомеаи Аврупоии энергияи атомӣ (Евратом) ба имзо расонида шуд, ки баъди ба тасвиб расидан аз ҷониби ин давлатҳо аз 1-уми январи соли 1958 ба ҳукми қонун даромад. Ҷидду ҷаҳди давлатҳои мазкур ба он оварда расонид, ки 25 марти соли 1957 дар Рим Шартнома дар бораи таъсиси Ҷомеаи иқтисодии Аврупо ба имзо расида, 1 январи соли 1958 мавриди амал қарор гирифт.

Дар соли 1990 ду конфронси оид ба коркарди Иттиҳоди иқтисодиву сиёсӣ баргузор гардид, ки натиҷаи ниҳоии кори он, имзо гардидани Шартнома дар бораи Иттиҳоди Аврупо мебошад. Шартномаи мазкур 7

феврала соли 1992 дар шаҳри Маастрихт (Нидерландия) ба имзо расида бо номи ғайрирасмӣ «Шартномаи Маастрихт» машҳур мебошад. Ба ҳамагон маълум аст, ки баҳри мавриди амал қарор гирифтани ҳар як шартномаи байналмилалӣ, тасвиби он аз ҷониби мақомоти олии қонунгузори кишвар ё райъпурсӣ ногузир аст. «Шартномаи Маастрихт» соҳибхитӣри давлатҳои онро маҳдуд сохта, ислоҳоти конститусиониро талаб менамуд. Пас аз ба тасвӣб расидан аз ҷониби давлатҳои узв 1 ноябри соли 1993 «Шартномаи Маастрихт» ба қувваи қонунӣ даромад.

«Шартномаи Маастрихт» тағйиротро ба фаъолияти се созмони солҳои 1951 ва 1957 таъсисдодашуда ворид намуд. Пеш аз ҳама, созмони нави ҳамгирии Иттиҳоди Аврупо таъсис ёфт, ки он фарогири тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад. Ба ин созмон на танҳо ҳамгирии иқтисодӣ, балки сиёсати умумии хориҷӣ ва сиёсат дар соҳаи амният ҳамчун тақяғоҳи дуҷум таъсис дода шуд. Дар доираи ҳамкорӣ дар соҳаи адолати судӣ ва корҳои дохилӣ, ҳамоҳангсозии фаъолияти давлатҳои узв баҳри ҳифзи ҳуқуқ ва мубориза бо ҷинояткорӣ таъсис дода шуда, минбаъд дар ин замина мақомоти ҳифзи ҳуқуқи созмон, аз қабилӣ АВРУПОЛ, АВРУЮСТ ва ғ. таъсис дода шуданд.

Ҳамин тариқ, дар ташкил ва ташаккули созмони байналмилалӣи хислати ҳамгиридоштаи Иттиҳоди Аврупо дар баробари низоъҳои мусаллаҳонаи байнидавлатӣи дар қитъаи мазкур баргузоргардида, бӯҳрони иқтисодиву сиёсӣ ва демографӣи бавуқуъпайваста саҳм гузошта, доктринаи аз ҷониби олимону сиёсатмадорон манзургардида марҳила ба марҳила ба пайдоиши созмони мазкур мусоидат карда, дар охир ба ташкили бозори умумӣ оварда расонид, ки дар он ҳаракати озодонаи мол, одамон, хизматрасонӣ ва сармоя кафолат дода шуда, давлатҳои аъзои он аз рӯи сиёсати умумии хориҷӣ ва сиёсат дар соҳаи амният дар арсаи байналмилалӣ фаъолият менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Ахвердян Т.А. Истоки европейского единства. URL:<https://infourok.ru/nauchnaya-statya-po-teme-istoki-evropeyskogo-edinstva-521240.html> (санаи мурочӣат 23.11.22)

2. Декларация от 9 мая 1950 года, оглашенная Робером Шуманом, министром иностранных дел, в Париже, на Кэд' Орсе в салоне часов // История Европейской интеграции. Хрестоматия. В 3-х частях. Ч 1. История Европейских Сообществ. Составители: Браницкий А.Г., Леушкин Д.В. – Н. Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2014. – 130 с.

3. Волков Ф.Д. За кулисами второй мировой войны. - М.: Мысль, 1985. - 304 с.

4. Карл Краузе. набросок проекта Союза Европейских государств в качестве основы всеобщего мира и правового средства предотвращения

любых посягательств на внутреннюю и внешнюю свободу Европы// Трактаты о вечном мире / Сост. И. С. Андреева и А. В. Гулыга. — СПб.: Алетейя, 2003. — 398 с.

5. Кашкин С.Ю. Право Европейского Союза. Учебное пособие. – М.: Проспект, 2009. -304 с.

6. Кашкин С.Ю., Четвериков А.О., Калининченко П.А. и др. Право Европейского Союза: учебное пособие (отв. ред. С.Ю. Кашкин). - 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2011. – 274 с.

7. Ключникова Ю.В., Сабанина А. Версал. Версальский мирный договор полный перевод с французского подлинника. Издание Литиздата НКВД. - Москва, 1925. - 236 с.

8. Ковлер А.И. Европейская интеграция: федералистский проект (историко правовой очерк). – М.: Статут, 2016. – 216 с.

9. Кольцов, Михаил Вячеславович. Европейская интеграция: история и современность: текст лекций / М. В. Кольцов; Яросл. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. – Ярославль: ЯрГУ, 2014. – 68 с.

10. Чернышёв Е.Ю. У. Черчилль и проблема центрально-европейской интеграции // Ретроспектива: всемирная история глазами молодых исследователей: сборник научных статей. Кол. авт. Российский государственный университет им. И. Канта, отв. ред. Сергеев В.В. - Калининград. 2005. - С. 94 -103.

11. Юмашев Ю.М. Европейская идея и ее развитие от «Христианской Республики» до Европейского Союза // Труды Института государства и права Российской академии наук. - №3. - 2015. - С.5-46.

ДОКТРИНА И ВООРУЖЕННЫЕ КОНФЛИКТЫ КАК ОСНОВНОЙ ИСТОЧНИК И ФАКТОР СОЗДАНИЯ И РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ИНТЕГРАЦИОННОГО ХАРАКТЕРА – ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

ИДИЗОДА ФАЙЗАЛИ ФУЗАЙЛШО,

доцент кафедры международного права юридического факультета
Таджикского национального Университета

734001, Таджикистан, город Душанбе, улица Пушкина 1, кв.10;
тел. (+992) 988-98-31-98; e-mail: faizali.idiev@gmail.com

В статье впервые на таджикском языке анализируются и рассматриваются мнения ученых философов, политологов и юристов по вопросам создания и развития международной организации интеграционного характера – Европейского союза, а также в конце предлагается мнение автора по этому вопросу.

Ключевые слова: *Соединенные штаты Европы, Паневропейский союз, Единная Европа, Европейская интеграция, Европейская семья, федерация, конфедерация, монархия, Версальский мир, Евратом, Европейское*

сообщество, Маастрихтский договор, Лига Наций, Европейский союз, Германия, Франция.

DOCTRINE AND ARMED CONFLICTS AS THE MAIN SOURCE AND FACTOR IN THE CREATION AND DEVELOPMENT OF THE INTERNATIONAL ORGANIZATION OF INTEGRATION – OF EUROPEAN UNION

IDIZODA FAIZALI FUZAILSHO,

Associate professor of the department of international law of the faculty of law of the Tajik national University
734001, Tajikistan, Dushanbe, Pushkin street 1, apart.10;
tel. (+992) 988-98-31-98; e-mail: faizali.idiev@gmail.com

For the first time in the Tajik language, the article analyzes and examines the opinions of scientists, philosophers, political scientists and lawyers on the creation and development of an international organization of an integration nature – the European Union, and also at the end the author offers his opinion on this matter.

Keywords: *United States of Europe, Pan-European Union, United Europe, European integration, European family, federation, confederation, monarchy, Versailles Peace, Euratom, European Community, Maastricht Treaty, League of Nations, European Union, Germany, France.*

САБАБҲОИ ПАЙДОИШИ ТЕРРОРИЗМ ВА ОМИЛҲОИ
ИНКИШОФИ ОН

МАҲМАДЁРОВ БАХТИЁР МАЪМУРОВИЧ,

унвонҷӯйи Пажӯҳишгоҳи иқтисодиёт ва демографияи

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Неъмат Қарабоев 54/2;

тел.: (+992) 93-444-18-72; e-mail: bekhruz.20@mail.ru

Дар мақола сабабҳои пайдоиши терроризм ва омилҳои инкишофи он дар замони муосир мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф дар заминаи таҳқиқ муайян намудааст, ки сабабҳои асосии пайдоиши терроризм нобаробарии иҷтимоӣ, ноустувориҳои сиёсӣ, зиддиятҳои этникӣ, сиёсӣшиавии дин ва вазъи номусоиди иқтисодӣ мебошад. Омилҳои инкишофи он зухурот дастрасӣ пайдо кардани гурӯҳу созмонҳои террористӣ ба технологияи муосир, муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовару силоҳу аслиҳа, қудрати сиёсиро дар Афғонистон ба даст овардани созмони байналмилалӣ террористии ҳаракати “Толибон” ва оғоз шудани марҳалаи расмишиавии терроризми муосир, таълимоти ғайриқонунии динӣ, таҳсили ғайрирасмии наврасону ҷавонон дар муассисаҳои динӣ, доиши нокифояи динӣ ва дунявӣ, муҳоҷирати корӣ, таъсири маънавию ахлоқии оила ва муҳити истиқомат ва ҷаҳонишавӣ мебошад.

Калидвожаҳо: *терроризм, сиёсӣшиавии дин, зӯроварӣ, низоъ, хушунат, идеология, бунёдгароӣ, мубаллиғ, технологияи муосир, нобаробарии иҷтимоӣ, зиддиятҳои этникӣ, ихтилофоти иҷтимоӣ.*

Дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии мамлакат аз 15 апрели соли 2009 таъкид шуда буд, ки “Имрӯз инсоният бо таҳдидҳои нав, аз ҷумла терроризми байналмилалӣ, аслиҳаи қатли ом, ҷиноятҳои муташаккили фаромарзӣ, гармои умумисайёравӣ ва бемориҳои сирояткунанда рӯбарӯ гардидааст. Тоҷикистон комилан ҷонибдори собитқадами ҷомеаи ҷаҳонӣ дар самти мубориза бо терроризми байналмилалӣ буда, дар он саҳми хешро мегузорад. Дар баробари ин, мо зарурати бартараф намудани сабабҳо ва омилҳои бавучудорандаи терроризмро, ки аз камбизоатӣ, аз адолати воқеӣ дур будани воқеияти низоми ҷаҳонӣ, сатҳи пасти маърифат, ҷудоиандозии миллӣ, ихтилофи фарҳангӣ ва амалҳои худгароёнаи баъзе давлатҳо дар арсаи байналмилалӣ иборатанд, ногузир мешуморем” [1].

Ҳар лаҳза фаъолияти пасипардагии ташкилоту гурӯҳҳои террористӣ таҳдиду хатарҳои воқеиро ба ҳар як фарди сулҳҷӯ ва озоиштаи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба вуҷуд меорад. Зухури падидаи мазкур ҳанӯз аз замонҳои қадим маншаъ гирифта, сабаби пайдоишаш манфиатҳои қавмӣ, гурӯҳӣ, шахсӣ ва ғайра мебошад [17]. Асоси ин манфиатҳоро талаботи иқтисодӣ ташкил медиҳад. Алорағми манфиатҳо, ки мақсадаш ҳам кардани сарват ва пулу мол аз ҷонибест, ҷӣ қадар ҳуни халқи бечора рехта мешавад. Муҳаққиқон беҳуда нагуфтаанд, ки ҷангро сиёсӣ ва манфиатҷӯён оғоз мекунанд, вале халқи бечора қурбон мегардад. Воқеан, ҳамин тавр аст, вағарна барои манфиати касоне, ки худ аз ҷангу куштор ва майдони муноқиша фарсохҳо дуранд, вале амалиёти ҷангро аз дуриҳо назорат ва идора мекунанд.

Бозингарони аслии саҳнаҳои геополитикӣ бағоят хушзехн, хушёр ва андешаманд буда, аз лиҳози стратегӣ, пешакӣ сари даҳсолаҳо ва ҳатто садсолаҳои оянда фикр мекунанд, барнома месозанд ва ба амалисозии он мепардозанд. Онҳо бар он мекӯшанд, ки душманони идеологии худро хуб омӯзанд. Талош меварзанд, ки табиат ва психологияи миллатро, ки ҳадаф қарор додаанд, ба дараҷаи максималӣ азбар намоянд, то тавонанд ҷараёнҳои режими сиёсии мавриди назарро ба даст гирифта, баъдан идора кунанд. Онҳо қаноатманд мешаванд, замоне ки бо халқҳои “каммаърифат”, ба ибораи дигар “содалавҳ” дучор меоянд, зеро “вақте халқ тираақл аст, идора карданаш осон мебошад” [14, с. 18-19].

Дар иртибот ба ин, терроризм ва экстремизм дар кишварҳои гузариш меёбанд, ки мардумони онҳо аз лиҳози фарҳангу маърифат ва умуман дониш, қафо мондаанд, зеро яке аз василаҳои муфид каммасраф ва ниҳоят осонӣ татбиқи ин барномаҳо истифодаи мақсадноки зухуроти терроризм ва экстремизм мебошад. Аз ин лиҳоз, дар шароити муосир падидаҳои мазкур ҳамчун афзори геополитикӣ мавриди истифодаи кишварҳои манфиатҷӯ қарор дошта, таҳдиду хатарҳои онҳо ба амнияти миллӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ миқёсан афзуда истодааст. Ин аст, ки танҳо соли 2017 бештар аз сад давлати дунё мавриди ҳамлаи террористон қарор гирифтаанд. Бар асари ҳамлаҳои террористӣ садҳо ҳазор нафар аҳолии озоишта ба ҳалокат расида, миллионҳо нафар ҳамчун гурезаи иҷборӣ макону манзили зисти худро тарк кардаанд. Зарари ба иқтисодиёти ин кишварҳо расонидашуда садҳо миллиард доллари амрикоиро ташкил медиҳад [13, с.250-251].

Терроризм дараҷаи амалии зоҳиршавии экстремизм буда, асосҳои сохтори конституционӣ, истиклоли сиёсӣ, ваҳдати миллӣ, мавҷудияти давлату миллатҳо ва ниҳоятан аз байн бурдани низоми амнияти миллию минтақавиро ҳадафи хеш қарор медиҳад. Барои муайян кардани дараҷа ва сатҳи таҳдиду хатарҳои ин зухуроти номатлуби фаромиллию фаромарзӣ,

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

инчунин, таъмини самаранокии муқовимат ба он ва ноил гардидан ба мақсадҳои сазовор, ошкор сохтан ва аниқ намудани сабабҳои аслии пайдоиши терроризм ва омилҳои густариши он ба манфиат созгор аст.

Зухуроти терроризм ҷанбаҳои зиёд ва мухталиф дорад, ки омӯзиш ва таҳқиқи он низ равишу муносибатҳои гуногунро тақозо менамояд. Ин масъалаи таҳассуси ҳуқуқӣ, таҳлили сиёсатшиносӣ ва баҳодихии иҷтимоию психологӣ сабабҳо ва оқибатҳои муайян кардани решаҳои таърихӣ мебошад. Бо дар назардошти он ки терроризм бо сабабҳои зиёди иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, динӣ, таърихӣ ва ғайра ба вучуд меояд, муқовимат бо он кори ниҳоят мушкул ва заҳматталаб аст. Имрӯз зарурати муайян ва таҳлил кардани шароитҳо, сарчашмаҳо, омилҳо, сабабҳои терроризм дар заминаи таърихӣ ва замони муосир барои аниқ ва мушаххас намудани шаклу усулҳо ва воситаҳои самараноки муқовимат бо ин зухуроти мураккаб ва барои ҷамъият хавфнок ба миён омадааст. Дар шароити кунунӣ аксари коршиносон ва мутахассисони соҳа ба хулосае омадаанд, ки мубориза бо терроризм маъракаи кӯтоҳмуддат ва мансуб танҳо ба давлати алоҳида набуда, андешидани тадбирҳои бунёдии ҳамаҷониба ва дорои захираҳои бузурги инсонӣ ва моддиро тақозо менамояд. Новобаста аз мураккабӣ ва бузургии мушкilot, имрӯз бисёр масъалаҳои мавҷуданд, ки ба самаранокии тадбирҳои андешидаи давлатҳои алоҳида ва умуман ҷомеаи ҷаҳон таъсири калон мерасонанд. Дар робита ба ин, фаъолияти пешгирикунанда бояд на танҳо бо тадбирҳои мушаххасе, ки ба объекти таъсир нигаронида шудаанд, алоқаманд бошад. Муҳимтар аз ин, коркарди дастгоҳи концептуалӣ аст, ки тамоми махсусиятҳои падидаи инъикос намояд, зеро мубориза бурдан бо он зухуроте, ки сабабҳои пайдоиш, мафҳум, моҳияти аслии ва хусусиятҳои он ноаён аст, мушкул буда, расидагӣ ба мақсади ниҳой имконнопазир аст.

Бинобар ин, имрӯзҳо муборизаи муштарак ва ҳадафмандонаи давлатҳою халқҳо, ниҳодҳои байналмилалӣ ва ҷамъиятҳо, пеш аз ҳама, бо решаи сабабҳои зухуроти терроризм аҳамияти махсус касб менамояд [3]. Вақте сабабҳои пайдоиши терроризм пурра муайян мегарданд, моҳияти он возеҳу равшан ва тадбирҳои мубориза низ хусусияти воқеӣ мегарданд. Ҳадафи мубориза бар зидди ин падида нишонрас гардида, пояҳои бунёдӣ ва манбаъҳои пайдоиши он комилан фалаҷ мегарданд, ки боиси ба даст овардани натиҷаҳои назарраси муқовимат ва расидан ба мақсади ниҳой мешаванд.

Мураккабӣ ва гуногунии шаклҳои терроризм, ки дар замони муосир пайдо мешаванд, гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки бидуни омӯзиши табиат ва сабабҳои бунёдии он, муқовимат ба он ғайриимкон аст. Дар баробари ин, бо дарназардошти робитаи амиқ ва вобастагии терроризми дохилӣ ва бай-

налмилалӣ, маҷмуи сабабҳо ва шароитҳои, ки онҳоро ба вучуд меоранд, асосан умумӣ мебошанд.

Таърифи кӯтоҳ ва дарбаргирандаи нишонаҳои аслии ин падида ро директори Пажӯҳишгоҳи омӯзиши низоҳо дар Фаронса Б. Крозе чунин шарҳ додааст: *“Терроризм зӯрвариш далелнок бо мақсадҳои сиёсӣ мебошад”* [5, с.173].

Тибқи назарияи ҳуқуқшиноси рус Л. В. Щербаков *“Зӯрварӣ дар қонуни ҷиноятӣ қасдан, барои ҷамеа хавфнок, ғайриқонунӣ бар хилофи иродаи шахси дигар содир шуда, барои муносибатҳои ҷамъиятӣ хатар эҷод мекунад”* [15, с.12]. Ба маънои дигар, зӯрварӣ ҳама гуна ҷабру фишор нисбат ба фард ё гурӯҳ, ҳалли ҳушунатомези низоҳо мебошад [8, с.259]. Низоҳо вазъи воқеии иҷтимоӣ сиёсӣ, ки ба он ҳадди ақал ду тараф (фардҳо, гурӯҳҳо, кишварҳо) кашида шудаанд ва ҳар яки онҳо аз оғоз ҳадафҳои носозгордоранд [8, с.262].

Сабабҳои пайдоиши терроризм мисли шаклҳои он гуногун аст. Яке аз сабабҳои асосии пайдоиши терроризм ва манбаҳои зуҳури он дар ҷомеа нобаробарии иҷтимоӣ мебошад. Нобаробарии тақсимоии имкониятҳо, ҳаҷми неъматҳои иҷтимоӣ, ҳокимият ва сарват метавонад боиси ривочи низоҳои иҷтимоӣ байни гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ гардад. Аксари ин низоҳои иҷтимоӣ тадриҷан хусусияти сиёсӣ пайдо менамоянд. Роҳи ҳалли ин низоҳо метавонад бо истифода аз зӯрварӣ, ки дар шакли терроризм зоҳир мегардад, анҷом ёбад, зеро ҳар як гурӯҳи иҷтимоӣ кӯшиш менамояд, ки мавқеи худро дар ҷомеа беҳтар ва қавӣ карда, неъматҳои моддӣ зиёдро дар ихтиёр дошта бошад. Ба соҳибшавии ҳокимияти давлатӣ аз ҷониби ин ё он гурӯҳ афзалияти бештар дода мешавад. Дар натиҷа, муноқишаҳои иҷтимоӣ ба муноқишаҳои сиёсӣ табдил меёбанд.

Низоҳои сиёсии бинобар нобарор тақсим кардани неъматҳои моддӣ бавучудода метавонанд боиси дараҷаи баланди шиддатнокӣ гарданд. Ин аст, ки охири асри XVIII дар Фаронса ва аввали асри XX дар Русия дар заминаи чунин низоҳо инқилобҳо ба вучуд омаданд. Дар ҷараёни инқилобҳои мазкур нисбат ба синфҳои сарнагуншуда амалҳои фоҷиабори зӯрварӣ дар шакли терроризм анҷом дода шуданд.

Ба нобаробарии иҷтимоӣ ҳамчун сабаб ҳанӯз Карл Маркс диққати худро равона карда буд: *“Ҳар қадар хона хурд бошад ҳам, то вақте хонаҳои атрофи он низ хурданд, ин хона талаботи ба иморати истиқоматӣ доштаи ҷамаи хоҳишмандонро қонеъ мегардонад. Аммо, агар дар паҳлуи он қасре бисозанд, он гоҳ ин хонаи хурд мисли қулбаи назарногир ба ҷашм мерасад”* [7, с.110]. Ин ҳолат боиси бухлу ҳасад, ихтилофоти иҷтимоӣ, эътирозҳо, бадбинӣ ва дигар амалҳои номатлуб мегардад, ки дар шаклҳои гуногуни норозигӣ, то ҳадди зӯрварии таҷовуз зуҳур меёбанд.

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Ноустувории сиёсӣ низ сабаби пайдоиш ва зуҳури терроризм маҳсуб ёфта, аз рӯи омори ҷорӣ дар давраи он теъдоди амалҳои террористӣ ба маротиб меафзояд. Мисоли он вазъи кунунии Афғонистон ва амалкардҳои ҳаракати “Толибон” шуда метавонад. Умуман, солҳои тулонӣ то ба ҳол набудани суботи сиёсӣ дар Афғонистон ва муноқишаи давомдор бо муҳолифин имкон надод, ки режими ҳоким ва аҳоли ба барқарор кардани инфрасохтор ва иқтисодиёти харобшуда шуруъ кунанд. Баъди шикасти режими коммунистӣ мубориза алайҳи назорат аз болои Афғонистон дигар муборизаи идеологӣ ва ё мубориза барои озодихоҳии миллӣ набуд, он ба мубориза барои қудрат ва назорат байни пешвоёни гурӯҳҳо, ки бештар аз манфиати қавмӣ ва минтақавӣ маншаъ мегирифт, мубаддал гашт.

Бесуботӣ ва даргириҳои беохир Афғонистонро ба беҳокимиятӣ ва анархияи комил гирифтор кард. Ҳукумати марказӣ танҳо Кобулро роҳбарӣ мекард, дар дигар минтақаҳо қумандонҳои ҷангӣ ва пешвоёни гурӯҳҳои муҳоҳидин ҳукмронӣ меронданд. Дар вилоят ва вулусволиҳо сарварони қавмҳо ва роҳбарони гурӯҳҳои иртиҷой мустақилона волиҳои худро таъин мекарданд. Ҳамин тавр, ноустувории сиёсӣ барои пайдоиш ва густариши терроризм дар Афғонистон замина фароҳам овард [11, с.199]. Ин боиси он шуд, ки пас аз хуруҷи неруҳои ИМА ва НАТО аз қаламрави Афғонистон (моҳи августи соли 2021), ташкилоти террористии ҳаракати “Толибон” дар Афғонистон сари қудрат омад.

Одатан, дар давраи ноустувории сиёсӣ пояи қонунгузорӣ, таҳкими қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ ва риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон заиф шуда, қафолати таъмини амнияти шахс, ҷомеа ва давлат зери суол қарор мегирад. Ин вазъият боиси афзудани амалҳои террористӣ ва густариши терроризм мегардад.

Сабаби дигари пайдоиши терроризм зиддиятҳои этникӣ мебошад, ки дар натиҷаи маҳдуд ва поймол гардидани ҳуқуқу озодиҳои қавму миллатҳои алоҳида, ҳалалдор гардидани манфиатҳои миллӣ, ҷорӣ гардидани зулму ситам, хушунат, муноқишаҳои қавмию наҷодӣ, барангехтани кинаю адовати миллӣ, таҳаммулнопазирии миллӣ, ба вуқӯъ пайвастании муноқишаю низоъҳо миёни ақаллиятҳои миллӣ ва ғайра ба вучуд меояд. Ин низоъҳо ва бархӯрдҳо боиси зӯрварӣ дар намуди терроризми миллӣ мегарданд. Бештар дар ҷаҳони муосир чунин терроризми миллӣ дар терроризми ирландӣ, сикхӣ, курдӣ, арманӣ, уйғурӣ, албанӣ ва баскӣ зоҳир мешавад.

Дар асри якуми милодӣ аввалин гурӯҳи муташаккили террористӣ, ки ҳамчун субъекти ғайридавлатӣ дар музофоти Яҳудия (Фаластини Ҷанубӣ)-и империяи Рим амал мекард, гурӯҳи яҳудии Сикариён (Ханҷардорон) мебошад. Аъзои гурӯҳи террористӣ ашрофони яҳудиҳо, ки бо римӣҳо ҳам-

корӣ карда, кӯшиши бо онҳо бастанӣ сулҳро доштанд, бинобар бар хилофи манфиатҳои миллӣ амал кардан, гунаҳгор дониста, ба қатл мерасониданд. Умуман, ин гурӯҳ ба муқобили римиҳо ва намояндагони ашрофони яҳудӣ, ки барои мухторияти музофотҳои худ бо Рим ҳамкорӣ мекарданд, мубориза мебуданд [9, с.14-15].

Дар шароити мураккаби равандҳои сиёсии ҷаҳон, сиёсишавии дин ва исломишавии сиёсат сабаби калидии пайдоиши терроризм маҳсуб меёбанд. Вобаста ба ин, файласуф ва иқтисодчии амрикоӣ Фрэнсис Фукуяма қайд намудааст, ки дар заминаи бархӯрди тамаддунҳо дар тамоми кишварҳои Шарқи Наздик, Африқои Шимолӣ ва ғайра бо роҳандозии тарҳҳои алоҳида аз ҷониби давлатҳои қудратманди ҷаҳонӣ раванди сиёсишавии дин ва исломишавии сиёсат оғоз ёфтааст.

Ба ақидаи муҳаққиқи рус М.П. Требин, дар шароити мураккаби сиёсии ҷаҳон асоси сиёсишавии динро бунёдгарой ташкил менамояд, ки ба ин ё он андоза хосси тамоми динҳои ҷаҳонӣ мебошад [5, с.177-178].

Аслан сесади сол қабл раванди сиёсишавии дин дар Ғарб, дар олами католикӣ ба вуқӯъ пайваста буд. Аммо Ғарб ба дарки зарурати бунёди давлатҳои миллии секулярӣ (дунявӣ) баъди барқароршавии сулҳи Вестфал ва дар асоси меъёрҳои коркарднамудаи католики ватандӯст Мартин Лютер расида буд. Ғарб аз ин пушаймон нашуд. Барои он ки имрӯз пурра аз муноқишаву низоъҳои динӣ дур шудааст, чунин ҳолат ба диндорони одӣ ҳам хеле писанд аст. Захираҳои давлатӣ ба самти рушди иқтисодию иҷтимоии худӣ давлат равона мегардад, на ин ки ба муҳофизат аз терроризм, экстремизм ва идеологияю таълимоти онҳо [14, с.21].

Аммо дар шароити муосир сиёсишавии дин бештар дар шакли сиёсишавии ислом зоҳир мегардад. Нисбати халқиятҳои, ки пайрави ислом мебошанд, бозингарони геополитикӣ маҳз аз ҳамин омили дин истифода мебаранд. Аниқтараш на худӣ дин, балки сиёсӣ намудани аҳкоми он. Бо тағйир додани ҳислатҳои трансседентӣ он ба афзори бозингарони геополитикӣ мубаддал мегардад. Барои паҳнсозӣ ва амиқгардонии ин ақида, ҳама-сола миллиардҳо доллар харҷ мешавад [14, с.21].

Дар иртибот ба ин раванд, моҳи сентябри соли 2019 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Рӯзи дониш чунин қайд намуда буданд: *“Даҳсолаҳои охир баъзе доираҳои манфиатҷӯӣ исломро ҳамчун омили муборизаи сиёсӣ истифода карда, боиси бадномии дини ислом ва мардуми мусалмон шуда истодаанд. Мо чунин кӯшишҳои сиёсисозии дини мубини исломро ҳамеша маҳкум мекунем ва бар зидди хурофот ва таассуби динӣ мубориза мебарем”* [4].

Нерӯҳои сиёсӣ, ки динро ҳамчун силоҳи идеологӣ истифода мебаранд, барои тағйир додани сохти конститутсионии давлат, ки мақсади

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

ниҳоии онҳо аст, ба ҳама гуна воситаҳои мубориза, аз ҷумла зӯроварӣ, ки дар шакли терроризм зоҳир мешавад, низ рӯ меоваранд. Дар ин замина идеологияҳои зиёд, ба монанди ваҳҳобизм, салафизм, таҳриризм, толибизм ва ғайра дар хорича сохта шуда, миёни мусалмонон ворид карда шуданд [14, с.21-22].

Воқеан, дар замони муосир бархе аз кишварҳои манфиатҷӯи ҷаҳонӣ ва минтақавӣ барои расидагӣ ба ҳадафҳои стратегӣ ва қонё гардонидани манфиатҳои геосиёсӣ геоиқтисодии худ зухуроти сиёсӣ динро мақсаднок босамар истифода менамоянд. Натиҷаи тамоюли тағйирёбанда ва шиддат гирифтани вазъи амниятӣ дар сатҳи ҷаҳон ва минтақа собит менамояд, ки сиёсӣ дин ва исломи сиёсӣ хусусияти устувор пайдо карда, ба як хатари глобалӣ табдил ёфтааст. Одатан, кишварҳои манфиатҷӯ аз хушбӯварӣ ва эътиқоди баланди динии аҳолии давлатҳои мавриди назар истифода бурда, ба сиёсӣ дин, ки боиси пайдоиш ва инкишофи терроризм мегардад, машғул мешаванд, зеро зухуроти терроризм, ки маҳсули он аст, яке аз василаи осон, каммасраф ва муфид барои қонё гардонидани манфиатҳои геосиёсӣ ва геоиқтисодӣ маҳсуб ёфта, захира ва харҷи зиёдро тақозо намекунад.

Падидаи сиёсӣ ислом аслан зухуроти нав нест. Дини ислом аз ибтидо барои миллати араб ба ҳайси идеологияи давлат хизмат карда, раванди пайванди дину сиёсӣ дар таърихи ислом дар худ таҷассум намунадааст. Баъд аз зухури дини ислом аллақай дар асри VIII барои ҳифзи арқони асли ва пояи исломи ноб салафия ҳамчун чараён шакл гирифта буд. Тадричан, ин чараёни бунёдгари динӣ дар заминаи мазҳаби суннии ҳанбалӣ, аз ҷониби Ибни Таймия (1263-1328) ва Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоб (1703-1791) поягузори шуда, дар ибтидо бо номи “ваҳҳобия” шуҳрат ёфт. Сипас пайравони он барои пинҳон намудани амалҳои тундгари худ, номи “салафия”-ро интихоб намуданд [10, с. 8-9]. Идеологияи он дар заминаи бунёдгари ташаккул ёфта, ба исломи ноб тақия менамояд, мазҳабҳо ва арзишҳои нави ба ислом воридшударо пурра инкор месозад. Ин аллақай заминаи иҷтимоиро барои барангехтани низоъ, ки одатан дар асоси зӯроварӣ зоҳир мегардад, ташкил менамояд. Мубаллиғони он бо овардани иқтисодҳои гуногун зӯровари, ки ба пайдоиши терроризм мусоидат менамояд, асоснок мекунад.

Заминаи мазкур ҳамчун ҷанбаи осебпазир дар олами ислом таваҷҷуҳи кишварҳои Ғарбро ба худ ҷалб намуд ва минбаъд дар шакли як идеологияи ихтилофангез барои роҳандозӣ намудани тарҳҳои мухталиф дар Шарқ пазируфта шуд. Бунёдгузори ин идеология яке аз дастпарварони мактаби исломшиносии Ғарб Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоб буда, худ идеология низ дар марказҳои исломшиносии Ғарб шакл гирифтааст [10, с.130-134].

Ҷамин тавр, коргардонҳои бозиҳои геосиёсӣ шуруъ аз нимаи дууми асри XIX ва ибтидои асри XX ба раванди сиёсисозии ислом вусъат бахшида, дар заминаи идеологияҳои ихтилофангез ташкилотҳои гуногуни террористию экстремистӣ созмон ёфтанд. Аз ҷумла, соли 1928 дар пояи идеологияи салафиҳо ташкилоти экстремистию террористии “Ихвон-ул-муслимин” аз ҷониби Ҳасан-ал-Банно дар ибтидо ҳамчун созмони динӣ-ибодатӣ дар Миср таъсис дода шуд [12, с.70]. Баъдан соли 1938 барномаи он пурра хусусияти сиёсӣ гирифта, тадричан идеологияи тундрави худро ба Ховари Миёна ва дигар кишварҳои ҷаҳон паҳн намудааст. Соли 1952 ТЭТ “Ҳизб-ут-Таҳрир” дар асоси ғояҳои ихвониҳо аз ҷониби Тақиюддини Набахонӣ дар Фаластин таъсис ёфтааст [5, с. 202]. Минбаъд бар мабной идеологияи ҳамин созмонҳо, ки аллакай дар ислом заминаи ихтилофотро ташкил карда буданд, як қатор созмонҳои байналмилалӣи террористию экстремистӣ, ба монанди “Алқоида” (1988), “Толибон” (1994), “Давлати Исломи” (2014), ТЭТ “Ҳизби Наҳзати Исломии Тоҷикистон” (солҳои 70-уми асри гузашта), “Ҳаракати Исломии Ўзбекистон” (соли 1996), “Ҷамоати Ансоруллоҳ” (охирҳои соли 2006 ва аввали соли 2007) ва ғайра созмон ёфта, зери дастури хочагони худ то ҳол ба содир намудани амалҳои мудҳишу даҳшатбори террористӣ машғул мебошанд.

Боиси таассуф аст, ки баъди хуруҷи нерухҳои ИМА ва ҳампаймонони ӯ, моҳи августи соли 2021 ташкилоти террористии ҳаракати “Толибон” дубора қудрати сиёсиро дар Афғонистон ба даст оварда, кӯшиши дар шакли Аморати Исломии Афғонистон дар арсаи байналмилалӣ ба расмият шинохта шуданро дорад. Ин падидаи нав дар раванди сиёсисозии ислом буда, шаҳодат аз оғоз шудани марҳалаи расмишавии терроризми муосир медиҳад.

Ходими илмии Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Русия Р.В.Курбонов ибраз медорад: *«Терроризм ҳамчун таҳдид ба таври объективӣ ба вуҷуд намеоянд, баръакс, онро бо мақсади идора намудани минтақаҳои мураккаб (аз нуқтаи назари ғарбиҳо), аз байн бурдани низомҳои сиёсии номақбул (барои рақибони ин низомҳо), коҳиш додани имконияти рушду инкишофи онҳо ва ниҳоятан барои амалӣ намудани рақобати геополитикӣ аз ҷониби субъектҳои мушаххас ба вуҷуд оварда мешаванд»* [6, с.75].

Вазъи номусоиди иқтисодӣ низ боиси пайдоиши терроризм мегардад. Аслан, он дар ҳолатҳои сатҳи пасти таъминоти моддӣ шаҳрвандон, ба қору фаъолият ва шуғли муайян фаро гирифта нашудани қисмати зиёди аҳоли, яъне сатҳи баланди бекорӣ, болоравии сатҳи камбизоатӣ, аз лиҳози иқтисодӣ ба табақаҳо ҷудо шудани аҳоли, равандҳои таваррум (беқурбшавии аъёри миллӣ), мавҷудияти мушкilotи зиёди ҳалношудаи иқтисодӣ, вайрон гардидани сохтори иқтисодии кишвар, монополияи иқтисодиёт,

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

чиноятикунонии иқтисодиёт, густариши фасод, бухронҳои шадиди иқтисодӣ зоҳир гардида, ба пайдоиш ва инкишофи терроризм мусоидат менамояд. Аз ҷумла, бухрони иқтисодӣ манфиати табақаи миёнаи аҳолиро поймол менамояд, ки метавонад ноустувории сиёсиро дар шакли корпартоиҳо, пикетҳо ва ғайра ба вучуд орад. Бекорӣ ҷавононро ба гурӯҳҳои гуногун муттаҳид месозад, миқдори зиёди вақти озод ба он оварда мерасонад, ки ширкат дар корҳои гурӯҳ (*фаъолияти террористӣ*) шакли асосии фаъолияти онҳо мегардад.

Дар натиҷаи таҳлил ва таҳқиқи зуҳуроти хатарзои зиддинсонӣ муайян карда шуд, ки дар баробари сабабҳои зикршуда омилҳои зерин низ барои пайдоиш, паҳншавӣ ва инкишофи терроризми муосир замина мегузоранд:

1. Дастрасӣ пайдо кардани созмонҳои террористиро экстремистӣ ба технологияи муосири иттилоотӣ, яъне дар тарғибу ташвиқи ғояҳои ифротиву террористӣ, даъват ва ҷалби шахрвандон ба сафи ин ташкилотҳо, омода намудани амалҳои террористӣ, инчунин, маблағгузориҳои онҳо васеъ истифода гардидани шабакаҳои интернетӣ мебошад. Ин аст, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронӣ дар маросими ифтитоҳи Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд дар мавзӯи *“Муқовимат бо терроризм ва ифротгароии ҳушунатомез”*, ки соли 2018 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид буд, чунин қайд карданд: *“Яке аз омилҳои густариши экстремизм ва терроризм истифодаи васеи технологияи муосири иттилоотӣ, махсусан сомонаҳои интернетӣ, аз тарафи ташкилотҳои террористӣ бо мақсади таблиғоти ифротгароӣ, ҷалби аъзои нав ба сафи худ, омода ва ҳавасманд намудани онҳо ба амалҳои харобиовар мебошад”* [2].

Дар олами ВАО интернет яке аз асоситарин ва умумитарин воситаи дарёфти ахбор ва мавод ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин, сайтҳои роҳнамо, ки аксаран сарчашмаҳои ташвиқ намудани маводи террористиро экстремистӣ маҳсуб мешаванд, тадриҷан зиёд гардида истодаанд. Акнун ҷомеаи иттилоотӣ ба тӯдаи таҳдидҳои шадиди иттилоотӣ аз тарафи экстремистон ва террористон мувоҷеҳ шудааст. Айни ҳол барои ин шабакаҳо ва хизматгузориҳои *ВКонтакте, Одноклассники, YouTube, Facebook, Instagram, Livejournal, RuTube, Foursquare, Twitter* ба қор бурда мешавад. Имрӯз шумораи зиёди шабакаҳо ва барномаҳои мухталифи интернетӣ мавриди истифодаи террористону созмонҳои террористӣ қарор дорад. Онҳо метавонанд дар як лаҳза бо истифода аз шабакаҳои иҷтимоӣ иттилооти гуногуни хусусияти экстремистиро террористидоштаро паҳн намоянд. Масалан, қаблан мубаллиғони ташкилотҳои террористиро экстремистӣ бо одамон рӯбарӯ истода, таблиғот мебуданд. Ҳоло бошад, онҳо метавонанд бо истифода аз технологияи муосири иттилоотӣ дар фурсати ниҳоят кӯтоҳ шумораи зиёди одамонро ба таблиғот фаро гиранд.

2. Қочоқ ва муомилоти ғайриқонунии маводи нашъавару силоҳу аслиҳа омили асосии пайдоиш ва густариши терроризм дар замони муосир махсуб меёбанд. Омили мазкур яке аз сарчашмаҳои маблағгузори терроризм ва таъминоти молиявии ташкилотҳои террористӣ мебошад. Дар ин бора Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронии худ дар Конфронси сатҳи баланд дар мавзӯи “*Ҳамкории байналмилалӣ ва минтақавӣ дар мубориза бо терроризм ва мабаъҳои маблағгузори он, аз ҷумла гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва ҷинояткориҳои муташиаккил*” (17.05.2019) махсус қайд карда буданд: “*Маблағҳои аз муомилоти ғайриқонунии маводи нашъавар ба дастовардашуда яке аз сарчашмаҳои асосии таъмини молиявии терроризм мебошанд* [3].

3. Бинобар қудрати сиёсиро дар Афғонистон ба даст овардани ташкилоти байналмилалӣ террористии ҳаракати “Толибон” оғози шудани марҳалаи расмишавии терроризми муосир мебошад. Ин падидаи нав дар арсаи байналмилалӣ буда, метавонад дар оянда боиси фаъол шудани дигар созмонҳои экстремистию террористӣ, махсусан созмонҳои дар қаламрави Афғонистон фаъолиятдошта ва ячейкаҳои хуфтаи онҳо дар кишварҳои ҳаммарз (минтақа), инчунин, ашхоси алоҳидаи хурофотпарасту таассубгаро гардад. Дар баробари ин, эҳтимоли интиқоли ғояҳои тундгароёнаи ифротӣ ва фарҳанги ирғичӣ (*ба мисли нӯшидани либосҳои ғайримиллӣ, гузоштани ришу мӯйҳои бетартиб ва дигар амалҳои тақлиди ғайрианъанавӣ*) ба кишварҳои минтақа дар назар дошта шудааст.

4. Таълимоти ғайриқонунии динӣ, ки сарчашмаи таблиғкунандаи идеологияи ифротӣ ва қадами нахустин ба ҷониби ячейкаҳои ибтидоии террористӣ махсуб меёбад. Раванди ба таълимоти ғайриқонунии динӣ фаро гирифта шудани наврасону ҷавонон ҳамчун ангезаи таҳриқдиҳандаи болоравии сатҳи таассубу хурофот, бунёдгароии динӣ ва моилсозии ҷавонон барои гаравиш ба гурӯҳу созмонҳои экстремистию террористӣ арзёбӣ мегардад. Танҳо дар давоми солҳои 2019–2021 аз ҷониби мақомоти салоҳиятдори Ҷумҳурии Тоҷикистон 1833 ҳолати таълими ғайриқонунии динии ҷавонону наврасон ошкор ва пешгирӣ карда шудааст. Таҷриба нишон медиҳад, ки бештари ашхоси ба таълими ғайриқонунии динӣ машғулбуда пойбанди равияву ақидаҳои бегона ва хурофот буда, ба мағзшӯйӣ ва мафқурасозии наврасону ҷавонон машғул мебошанд. Аз ин лиҳоз, яке аз омилҳои пайдошавии зухуроти номатлуби терроризм маҳз таълими ғайриқонунии динӣ мебошад [16].

5. Таҳсили ғайрирасмии наврасону ҷавонон дар муассисаҳои динӣ. Масалан, ҳоло дар Ҷумҳурии Исломии Покистон қариб 50 000 мактабу мадраса фаъолият доранд, ки дар пойгоҳҳои бархе аз онҳо наврасону ҷавонон зери пӯшиши таълими динӣ ба таълимоти ҳарбӣ, экстремистӣ ва террористӣ машғул мебошанд [16].

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

6. Дониши нокифояи динӣ ва дунявӣ, ки боиси фирефтаи мубаллиғони тундгарои ифротӣ ва террористӣ шудани ҷавонон мегардад.

7. Муҳочирати меҳнатӣ. Дар бештари ҳолатҳо муҳочирони меҳнатӣ дар шароити кишварҳои хориҷӣ ҳангоми ба мушкилӣ дучор шудан, зери таъсири идеологии мубаллиғони бунёдгарои динӣ қарор мегиранд. Махсусан мушкилоти иқтисодӣ ва холигии маънавию равонӣ боиси ба осонӣ гаравидани муҳочирон ба ташкилотҳои экстремистию террористӣ мегарданд. Аксари онҳо гаравиш ба гурӯҳу созмонҳои экстремистию террористиро роҳ ва василаи ягонаи раҳой аз мушкилот мефаҳманд.

8. Таъсири маънавию ахлоқии оила ва муҳити истиқомат, ки аксар вақт боиси болоравии хувияти динии наврасон ва минбаъд шомилшавии онҳо ба ташкилотҳои экстремистию террористӣ мегардад.

9. Ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди шадиди тамаддунҳо. Дар раванди бархӯрд ва омезиши тамаддунҳо ихтилофоти гуногуни фарҳангию динӣ ба вучуд омада, ба пайдоиш ва инкишофи терроризм мусоидат намуда истодаанд.

Омӯзиш ва таҳқиқи ҳаматарафаи сабабҳои пайдоиш ва омилҳои инкишофи терроризм дар набарди муқовимат ба ин зухуроти номатлуб нақши меҳварӣ ва калидӣ дорад, зеро танҳо дар натиҷаи омӯзиш мо метавонем заминаҳои пайдоиш, хусусият ва ҷиҳатҳои осебпазири зухуротро амиқ муайян намуда, тадбирҳои мақсаднок ва нишонрас бобати ошкору пешгирии он роҳандозӣ намоем.

АДАБИЁТ

Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». – Душанбе, 15.04.2009.

Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конфаронси байналмилалӣ сатҳи баланд дар мавзӯи “Муқовимат бо терроризм ва ифротгарои хушунатомез”. – Душанбе, 2018.

Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конфронси сатҳи баланд дар мавзӯи “Ҳамкории байналмилалӣ ва минтақавӣ дар мубориза бо терроризм ва манбаъҳои маблағгузори он, аз ҷумла гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва ҷинояткориҳои муташаккил”. – Душанбе, 17.05.2019.

Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида ба “Рӯзи дониш”. – Душанбе, 01.09.2019.

Ализода Б.П., Абдухолиқов А.М., Искандаров Қ.И., Ниёзов А.С., Нуриддинов Х. Муколамаи давлат ва дин дар Тоҷикистон. – Душанбе: ҶДММ “Шуҷоӣён”, 2010. – 173, 177-178, 202 с.

Ашурзода Ҷ.Х. Ифротгароии динию сиёсӣ ва хусусиятҳои муҳимми он дар раванди дигаргуншавии ҷомеа (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон): диссертатсияи номзади илмҳои сиёсӣ, – Бохтар, 2022. – 70-89 с.

Маҳмадизода Н.Д. Зоҳиршавии ифротгароии динӣ – сиёсӣ дар шароити инкишофи ҷомеаи тоҷик ва роҳҳои пешгирии он. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 110 с.

Муллоҷонов П. Сафаров С. Муқаддимаи низоъшиносӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2006. – 259, 262 с.

Назиров Д. Проблема терроризма, религиозного экстремизма и пути их преодоления. – Душанбе: Шарқи озод, 2018. – 14-15 с.

Нурулҳақов Қ. Салафияи ифротӣ: моҳият ва таҳдиду хатарҳои он. – Душанбе, 2018. – 8-9, 130-134 с.

Раҳимзода Р.Ҳ. Афғонистон: воқеият ва таҳлилҳо. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 199 с.

Ҳафиззода Ш.Х., Юсуфзода А.Ҳ. Асосҳои умумии муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: воситаи таълимӣ - амалӣ. – Душанбе, РТМТ ва Н-и ВКД, 2020. – 70 с.

Ҷӯразода Ҷ.Х. Роҳу усулҳои пешгирии ва муқовимат ба терроризм ва ифротгароии хушунатомез (маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ). – Хучанд: Нури маърифат, 2018. – 250 - 251 с.

Ятимов С.С. Идеология ва манфиати миллӣ. – Душанбе: Ганҷ нашриёт, 2015. – 18-19, 21-22 с.

Щербатов Л.В. Женская насильственная преступность в современной России: криминологические проблемы: Автореф. дис. д-ра. юрид. наук. – Москва, 2008. – 12 с.

Рӯзнамаи “Садои мардум”, №126 (4388), 07.10.2021.

Рӯзнамаи “Паёми Душанбе” (08.08.2019), мақолаи “Сабабҳои ба вучуд омадани хатари террористӣ ва роҳу пешгирии он”, Исмаилюева А.

ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ТЕРРОРИЗМА И ФАКТОРЫ ЕГО РАЗВИТИЯ

МАХМАДЁРОВ БАХТИЁР МАЪМУРОВИЧ,

соискатель Института экономики и демографии

Национальной академии наук Таджикистана

734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабоева 54/2;

тел.: (+992) 93-444-18-72; e-mail: bekhruz.20@mail.ru.

В статье рассматриваются причины возникновения терроризма и факторы его развития в современном мире. На основе исследования автор определил, что основными причинами возникновения терроризма являются соци-

ТОЧКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӮЗ

альное неравенство, политическая нестабильность, этнические конфликты, политизация религии и неблагоприятная экономическая ситуация. Факторами развития данного явления являются получение террористическими группами и организациями доступа к современным технологиям, незаконный оборот наркотических средств и оружия, захват политической власти в Афганистане международной террористической организацией «Движение Талибан» и начало этапа признания современного терроризма, незаконные религиозные учения, незаконное обучение подростков и молодежи в религиозных учреждениях, недостаточность религиозных и светских знаний, трудовая миграция, духовно-нравственное влияние семьи и окружающей среды, и глобализация.

Ключевые слова: *терроризм, политизация религии, насилие, конфликт, насилие, идеология, фундаментализм, миссионерство, современные технологии, социальное неравенство, этнические конфликты, социальные разногласия.*

THE REASONS OF TERRORISM EMERGENCE AND FACTORS OF IT'S DEVELOPMENT

МАХМАДҶОРОВ БАҲТИҶОР МАМУРОВИЧ,

applicant of the institute of economics and demography of the

National Academy of Sciences of Tajikistan.

734025, Tajikistan, Dushanbe, st. N. Karaboev 54/2;

tel.: (+992) 93-444-18-72; e-mail: bekhruz.20@mail.ru.

The article examines the origin of terrorism and the factors of its development in the modern world. On the basis of the study, the author of exploration defined that the main causes of terrorism are social inequality, political instability, ethnic conflicts, politicization of religion and an unfavorable economic situation.

The factors the development of this phenomenon are the access of terrorist groups and organizations to modern technologies, illegal drugs and weapons trafficking, the seizure of political power in Afghanistan by the international terrorist organization "Taliban Movement" and the beginning of the stage of recognition of modern terrorism, illegal religious studies, illegal teaching of teenagers and youth in religious institutions, the lack of religious and secular knowledges, labor migration, the spiritual and moral influence of the family and the environment, and globalization.

Keywords: *terrorism, politicization of religion, violence, conflict, ideology, fundamentalism, missionary, modern technology, social inequality, ethnic conflicts, social conflicts.*

УДК: 330.01

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ БЕЗНАЛИЧНЫХ РАСЧЕТОВ НАСЕЛЕНИЕМ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ

(результат зондажного социологического исследования)

ДЖУРАХОНЗОДА САОДАТ,

заместитель директора Центра стратегических исследований

при Президенте Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки 89;

тел.: (+992) 926-300-972; e-mail: s.mutieva@mail.ru

СОДИКОВА АНИСА ФАРХОДОВНА,

заместитель начальника Управления исследования

проблем предпринимательства и развития частного сектора

Центра стратегических исследований

при Президенте Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки 89;

Тел.: (+992) 926-300-972; e-mail: anisa.sf@mail.ru

В данной статье приведены результаты зондажного социологического исследования относительно уровня использования безналичных расчетов со стороны населения. Также проанализированы виды используемых взаиморасчетов, перечень услуг, оплачиваемых безналичным путём, наименование основных банков и причины выбора банка, услугами которых пользуются население для осуществления безналичного расчёта. А также на основе мнений опрашиваемых приведены рекомендации для расширения сферы использования безналичного расчёта.

Ключевые слова: *безналичный расчёт, электронные кошельки, банковская платежная карта, QR-код, банкомат, электронные терминалы, финансовая грамотность.*

В современном мире одним из показателей высокого уровня развития экономики страны является уровень развития безналичных расчетов банковской системы. Безналичные платежи осуществляются путем перечисления суммы со счета одного клиента финансового учреждения на счет другого клиента без использования наличных денег. Согласно статье 1 Закона Республики Таджикистан «О платёжных услугах и платёжной системе» от 24 февраля 2017 года, №1397 «электронное платежное средство – средство и (или) способ, позволяющие клиенту поставщика платежных услуг состав-

лять, удостоверить и передавать платежное распоряжение в целях осуществления перевода денежных средств в рамках применяемых форм безналичных расчетов с использованием информационно – коммуникационных технологий, электронных носителей информации, в том числе банковских платежных карт и других технических устройств» [1].

В пункте 54 статьи 2 Налогового Кодекса Республики Таджикистан дано следующее определение: «электронные платёжные средства – средства и (или) способы, целью которых является перевод денежных средств в рамках используемых видов безналичных расчетов с использованием информационно – коммуникационных технологий, электронных носителей информации, в том числе банковских платёжных карт и другого технического оборудования, с и без открытия банковских счётов налогоплательщикам, позволяющие налогоплательщику разработать и подтвердить платёжное поручение» [2].

Некоторые учёные определяют безналичный расчёт следующим образом: «безналичный расчёт – это расчеты без наличных денег, при котором соблюдаются некоторые требования при переводе суммы с одного счета на другой счет кредитной организации» [3].

Безналичный расчет является одним из самых удобных способов оплаты, а процесс оплаты очень быстрый. Большое количество наличных денег в обращении способствует увеличению теневой экономики и росту коррупционных факторов, в связи с этим развитие безналичных расчетов способствует устранению этих факторов.

Основоположник национального мира и единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан в своем Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 23 декабря 2022 года выразил важность финансового сектора в развитии экономики и поставил ряд задач по ее дальнейшему развитию:

«С целью содействия развитию финансового сектора необходимо 1 июля 2023 года полностью наладить безналичную выплату всех налогов и государственных пошлин для выдачи разрешения и лицензий, штрафов, средств на обязательное государственное страхование, коммунальных служб и других видов государственных услуг.

В связи с этим Министерству финансов и Национальному банку необходимо принять неотложные и решительные меры для создания единого портала информации по счетам всех государственных структур и органов, организаций и учреждений, расширению инфраструктуры безналичного расчета и организации единого окна оплаты всех государственных услуг.

Национальному банку необходимо совместно с Министерством финансов и другими соответствующими министерствами, и ведомствами при-

нять меры с целью расширения финансового охвата в стране для развития сетей цифровых финансовых обслуживаний, обеспечения разновидности финансовых обслуживаний, защиты прав пользователей финансовых услуг и повышения их финансовой грамотности» [4].

Следует отметить, что Правительство страны осознает важную роль данной платежной системы в решении социально – экономических задач государства и принимает необходимые меры для дальнейшего развития данной сферы. В целях совершенствования процесса развития безналичной оплаты была укреплена законодательная база в Республике Таджикистан. Были разработаны и приняты «Стратегия развития платежной системы Республики Таджикистан на 2015-2025 годы» от 31 октября 2014 года, №679, Постановление Правительства Республики Таджикистан «О мерах по расширению безналичных расчетов» от 30 октября 2018 года, № 565 и ряд других нормативно-правовых актов.

Также в целях развития безналичных расчетов отечественные финансово – кредитные организации предоставляют услуги по безналичной оплате некоторых видов коммунальных услуг, осуществлению безналичных расчетов в магазинах, торговых точках и рынках при помощи электронных кошельков и др.

Согласно статистическим данным Национального банка Таджикистана на территории республики действуют 64 финансово-кредитные организации с 207 филиалами и 1205 центрами банковского обслуживания. В 2022 году отмечалось увеличение показателей безналичных средств платежа, в том числе:

- количество выпущенных в обращение банковских платежных карт увеличилось до 5,1 млн. штук (по сравнению с 2021 годом - рост составила 45,5%);

- общее количество электронных кошельков кредитных организаций достигло 6,3 млн. штук (по сравнению с 2021 годом рост составил 79,1%);

- в учреждениях торговли и обслуживания республики установлено 17433 штук QR-кодов (по сравнению с 2021 годом больше на 58%). Также в республике в течение 2022 года для обслуживания держателей платежных карт 21 отечественной финансово-кредитной организацией были установлены следующие безналичные платежные устройства, в том числе:

- 1724 банкомата (на 22,1% больше, чем в 2021 году);

- 6004 электронных терминала (по сравнению с 2021 годом больше на 23,1%), в том числе 2132 шт. в пунктах выдачи наличных, 3872 шт. в учреждениях торговли и обслуживания страны.

В торговых точках и центрах обслуживания страны в 2022 г. посредством электронных средств платежа (платежных карт и электронных ко-

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРҶҶ

шельков) осуществлены 33,4 млн. безналичных операций по оплате товаров и услуг на общую сумму 8,2 млрд. сомони (по сравнению с 2021 годом больше на 46,3% по количеству и больше в 2,3 раза по объему операций) [5].

Исходя из этих показателей видно, что в республике создана почва для перехода к цифровой экономике, в том числе возможности использования безналичных расчетов.

В целях изучения общественного мнения о возможностях использования электронных средств платежа для оплаты государственных и частных услуг, т.е. определения уровня использования безналичных расчетов населением в г. Душанбе с привлечением 55 человек было проведено зондажное исследование методом интервьюирования на основе анкеты.

Из общего числа участников опроса 61,8% составили мужчины и 38,2% женщин, возраст респондентов составил от 18 до 35 лет - 49,1%, от 35 до 55 лет - 32,7%, а старше 55 лет – 18,2%.

Уровень образования респондентов составил 58,2% - высшее, 23,6% - неполное высшее, 9,1% - среднее специальное и 9,1% - полное среднее (см. диаграмму 1).

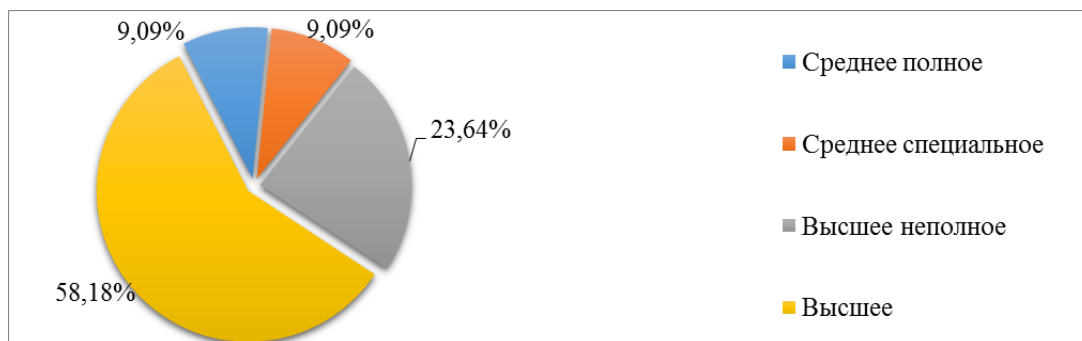

Диаграмма 1. Уровень образования респондентов

По данным диаграммы 2. 51% респондентов работают в государственных учреждениях, 16% в вузах, 14% на частных предприятиях, 7% являются предпринимателями, 4% пенсионеры, 2% сотрудники межгосударственных образовательных учреждений, 2% работают на рынке, 2% безработные и 2% работают в других сферах.

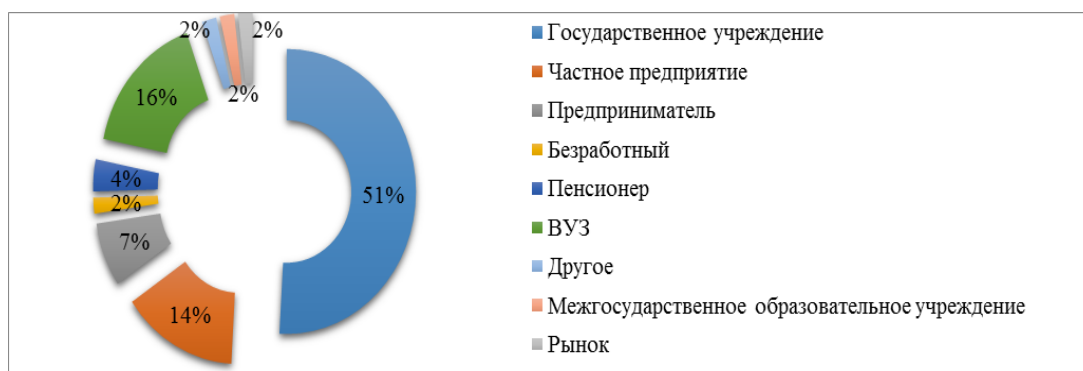

Диаграмма 2. Отрасль деятельности респондентов

Должности, занимаемые респондентами, разнообразны и большинство из них работают на должностях руководителей среднего звена (начальник управления или отдела, заместитель начальника, заведующий кафедрой) - 31,5%, рабочий, специалист (ведущий или главный специалист) - 24,1%, а также студенты – 20,4%, руководители высшего звена (директор, заместитель директора) – 5,6%, продавцы – 5,6%, старшие преподаватели – 3,7 %, руководители дехканских хозяйств – 1,8%, кассиры – 1,8%, грузчики – 1,8%, строители – 1,8% и другие - 1,8% (Диаграмма 3).

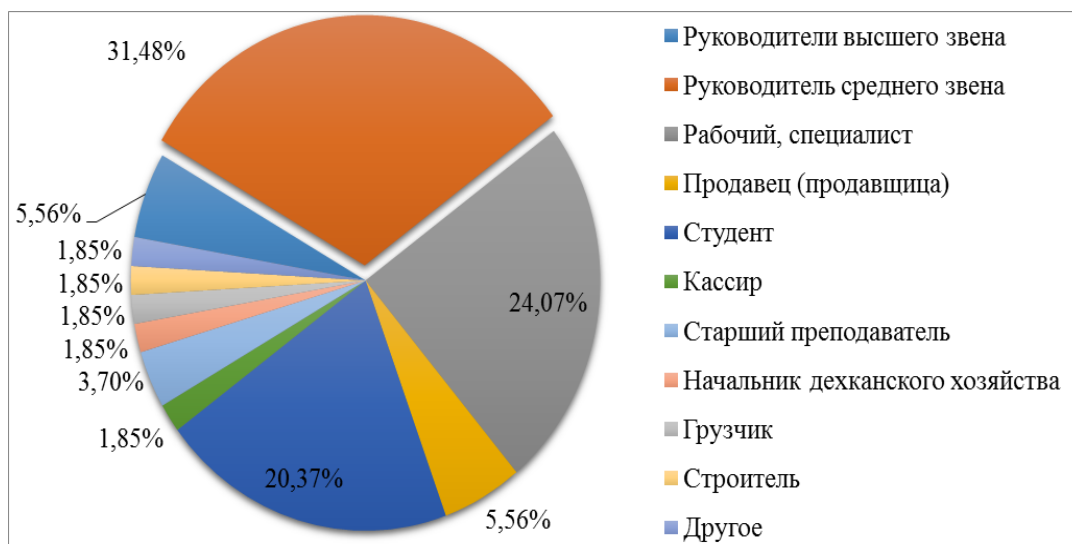

Диаграмма 3. Занимаемые должности респондентов

Для определения количества членов семьи респондентов этот показатель был разделен на три группы. В результате выяснилось, что среди опрошиваемых количество членов семьи более 5 человек составило 52,7%, от 4 до 5 человек - 38,2% и от 1 до 3 человек - 9,1% (Диаграмма 4).

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӯЗ

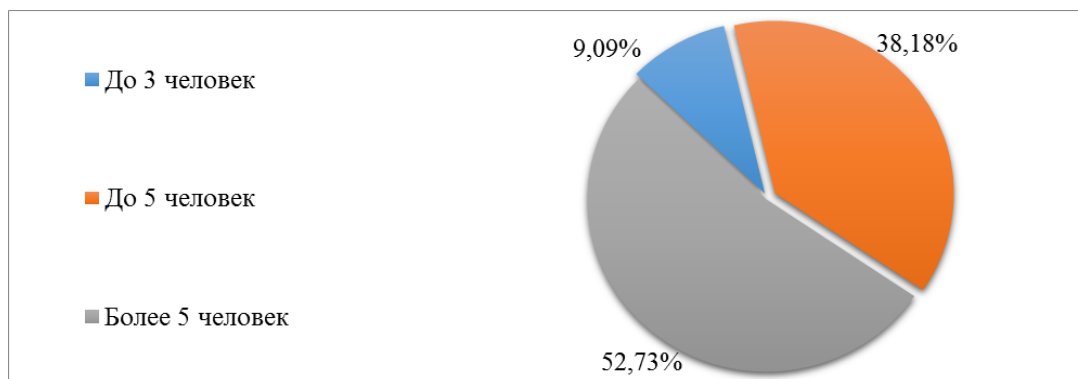

Диаграмма 4. Количество членов семьи респондентов

Ответы респондентов на вопрос «В какой форме Вы получаете заработную плату или иной доход: в наличной или безналичной форме (на телефон, на банковскую карту)?» показали следующие результаты: 49,1% респондентов получают заработную плату или иной доход в безналичной форме, 36,4% как в наличной, так и в безналичной форме, а остальные 14,5% - в наличной форме. Заработную плату и другие доходы в денежной форме в основном получают фермеры, предприниматели, работники частных предприятий и студенты, работающие после занятий (Диаграмма 5).

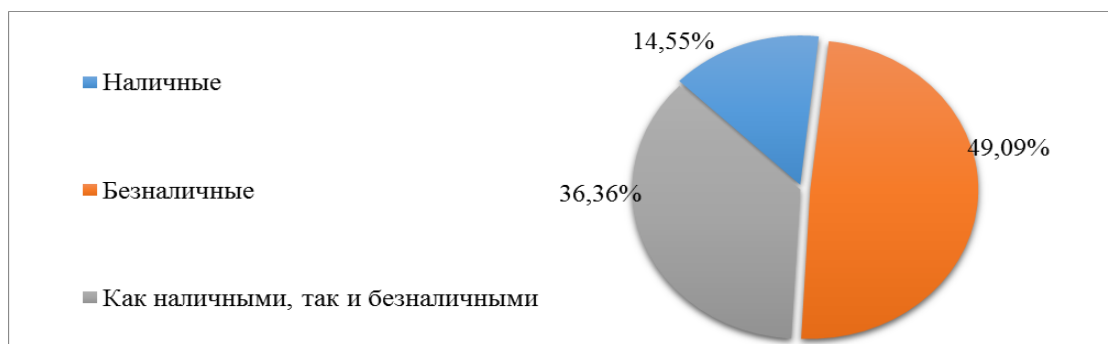

Диаграмма 5. Формы оплаты заработной платы и других доходов

Респонденты для приобретения продуктов и услуг в основном используют наличные деньги (44,1%), банковские платежные карты (16,1%), электронные кошельки (16,1%), платежи через QR-коды (11,8%), мобильный-банкинг (6,4%), интернет-банкинг (4,3%) и оплата через POS-терминалы (1,1%). То есть, несмотря на то, что большинство респондентов получают заработную плату и другие доходы в безналичной форме, при расчетах они чаще используют наличные деньги (Диаграмма 6).

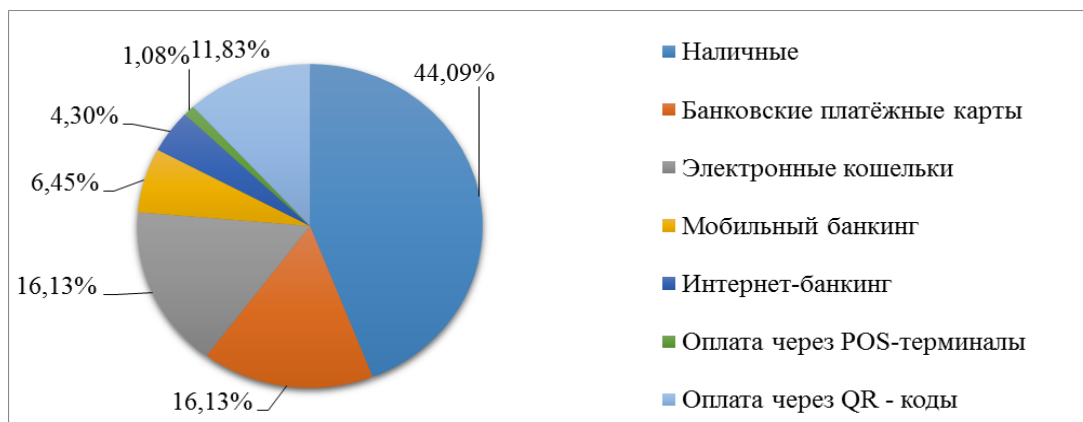

Диаграмма 6. Виды используемых взаиморасчётов для приобретения товаров и услуг

Еще одним вопросом, который рассматривался в ходе исследования, является определение перечня услуг, которые респонденты оплачивают в форме безналичного расчета. Анализ показал, что респонденты чаще всего используют безналичные расчеты при покупке продуктов питания (29,7%), оплате проезда на транспорте (24,3%), оплате коммунальных услуг (электричество, вода и др.) (24,3%) и приобретении техник и технологий быта (12,2%). Небольшое количество респондентов использовали этот вид оплаты для покупки авиабилета (4,1%), оплаты обучения в учебных заведениях (школа, вуз и др.) - 2,7%, для проведения мероприятий (свадьба, похороны и др.) – 1,4%, а также 1,4% респондентов используют безналичный расчёт в зависимости от ситуации (Диаграмма 7).

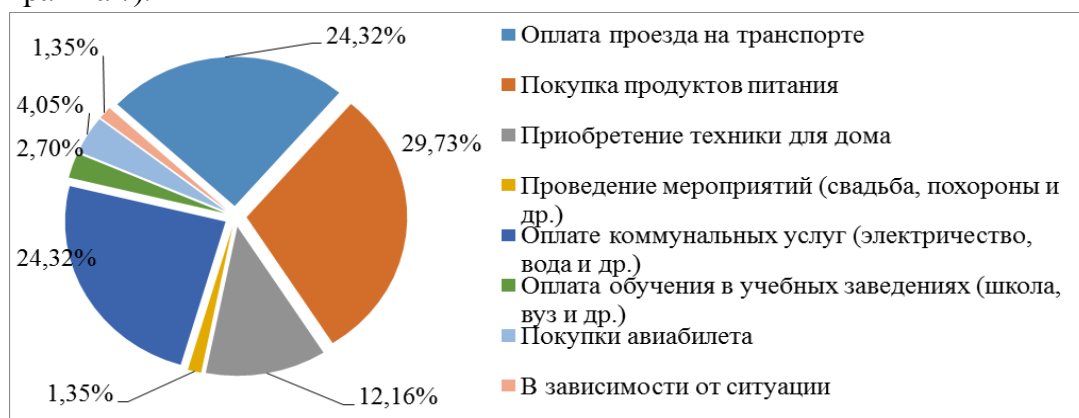

Диаграмма 7. Виды услуг, оплачиваемых безналичным способом.

Также с целью определения учреждений или организаций, услугами которых респонденты пользуются для осуществления безналичных расчетов, им был задан вопрос «Услугами каких учреждений или организаций Вы пользуетесь для осуществления безналичного расчета?». Так, из диаграммы 8 видно, что большинство респондентов для осуществления безналичных расчетов поль-

ТОЧКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӮЗ

зуются услугами ГУП ДБ РТ «Амонатбанк» - 28,77%, ОАО «Алиф Банк» - 26,03%, ЗАО «Душанбе Сити Банк» - 15,07%, ОАО «Банк Эсхата» - 6,85%, ОАО «Ориёнбанк» - 6,85%, ЗАО МДКО «Хумо» - 5,48%, ЗАО «Спитаменбанк» - 4,11%. Небольшое количество респондентов по безналичному расчёту пользуются услугами ЗАО «Первый микрофинансовый банк» - 2,74%, ЗАО «Международный банк Таджикистана» - 2,74% и МДКО «Имон Интернэшнл».

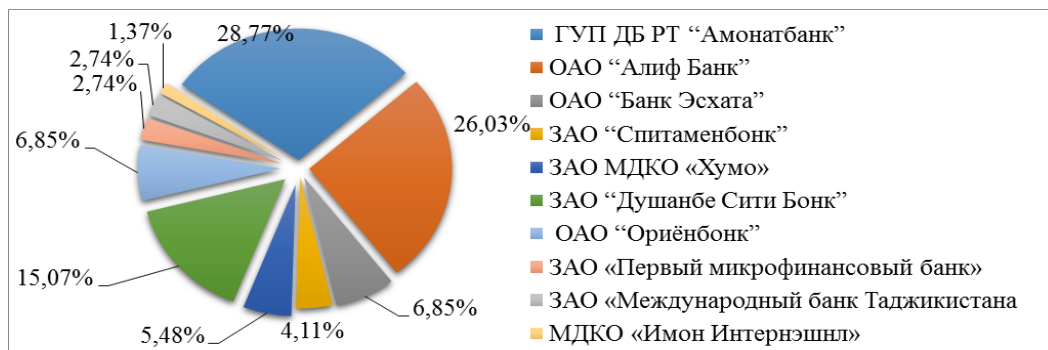

Диаграмма 8. Наименование учреждений, услугами которых пользуются респонденты для осуществления безналичных расчетов.

Для выяснения причин, по которым респонденты выбрали именно эти учреждения, им был задан вопрос «Почему вы выбрали это учреждение/организацию?». Результат, ответов можем обобщить следующим образом (Диаграмма 9):

- Зарплатная карта – 33,3%;
- Мне порекомендовали - 27,1%;
- Узнал из рекламы - 16,7%;
- Находится близко к месту жительства - 10,4%;
- Хорошее качество обслуживания – 4,2%;
- Другое - 4,2%;
- Самый престижный в Республике Таджикистан – 2,1%;
- Их банковская программа более развита, чем у других банков республики - 2,1%;

Диаграмма 9. Причины выбора респондентами вышеназванных учреждений

ТОЧКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

Также в ходе исследования для выяснения мнения респондентов относительно предпочтительных форм взаиморасчётов им был задан вопрос «Какую форму взаиморасчётов Вы считаете наиболее предпочтительным?». 30,5% - респондентов считают предпочтительным оплату наличными, 25,3% - банковскими платёжными картами, 22,1% - электронными кошельками, 10,5% - платежами через QR-коды, 8,4% - мобильным банкингом, 2,1% - оплатой через POS-терминалы и 1,1% выбрали интернет- банкинг (Диаграмма 10).

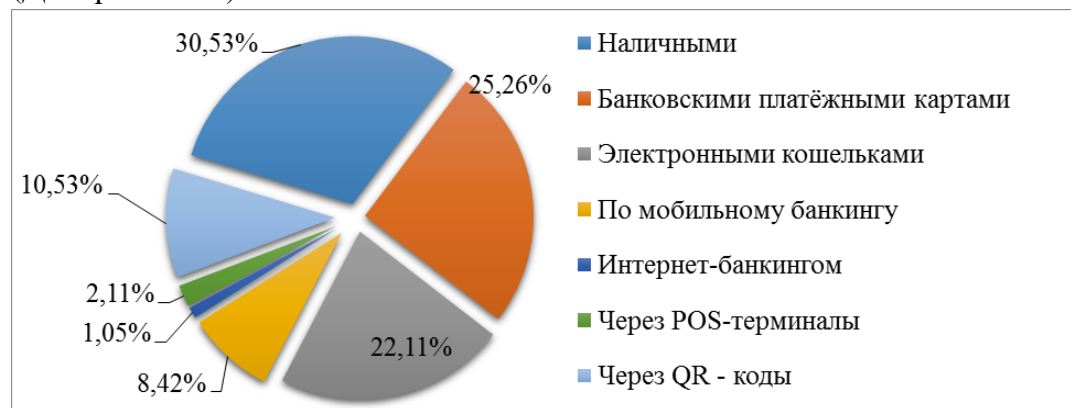

Диаграмма 10. Формы взаиморасчётов, которых респонденты считают предпочтительными.

Опрос показал, что основными причинами выбора вышеперечисленных форм взаиморасчётов являются удобство данного вида взаиморасчётов (42,9%), экономия времени (37,7%), качественный сервис (18,2%) и наличие акций (1,3%) (Диаграмма 11).

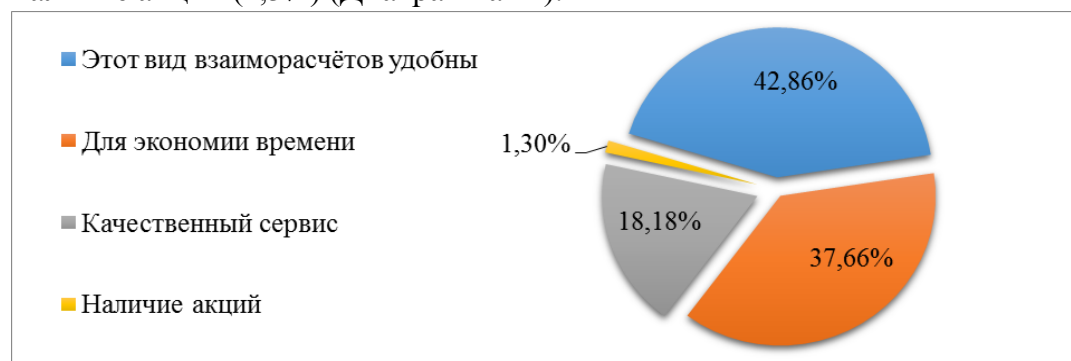

Диаграмма 11. Причины выбора вышеперечисленных форм взаиморасчётов

Анализ показал, что вне зависимости от того, что опрос проводился среди населения города, большое количество опрошенных основной причиной не использования безналичных расчетов выбрали неспособность пользоваться программами и способами безналичных расчетов (50%) и отсутствие условий (30,8%), таких как отсутствие средств приёма безналичных платежей, техноло-

ТОДЖИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

гий позволяющих осуществлять электронную оплату, отсутствие доступа к интернету. Также часть респондентов отметили, что пользуются безналичным расчётом в зависимости от ситуации (3,8%), ещё 3,8% привыкли расплачиваться наличными, 3,8% не доверяют (банкам), 3,8% отмечают, что для перехода к безналичному расчёту нужно время, а также электронное правительство должно активизироваться во всех регионах страны, а остальные 3,8% считают, что рынок безналичных расчетов в Таджикистане развит слабо (Таблица 1).

Таблица 1. Причины, по которым респонденты не используют безналичные расчёты

Причины	%
Нет условий	30,77
Не могу пользоваться	50,00
Пользуюсь в зависимости от ситуации	3,85
Для перехода к безналичному расчёту нужно время, а также электронное правительство должно активизироваться во всех регионах страны	3,85
Привыкли расплачиваться наличными	3,85
Рынок безналичных расчетов в Таджикистане развит слабо	3,85
Не доверяю	3,85

Помимо вышеуказанного вопроса, для определения совокупности пользователей безналичными расчетами респондентам был задан вопрос «Сколько членов Вашей семьи пользуются безналичными расчетами?». По собранной информации в семьях респондентов доля пользователей безналичным расчётом составил: 3 человека - 23,64%, 2 человека - 18,18%, 1 человек - 18,18%, 4 человека - 5,45%, 5 человек - 3,64% и более 6 человек - 5,45% (Диаграмма 12). В то же время, в процессе исследования было определено, что есть семьи, в которых никто - 18,18% не пользуются безналичными расчетами, 1,82% считают, что некоторые люди, как и большинство населения страны, не готовы к данному виду услуг, 5,45% не ответили на этот вопрос.

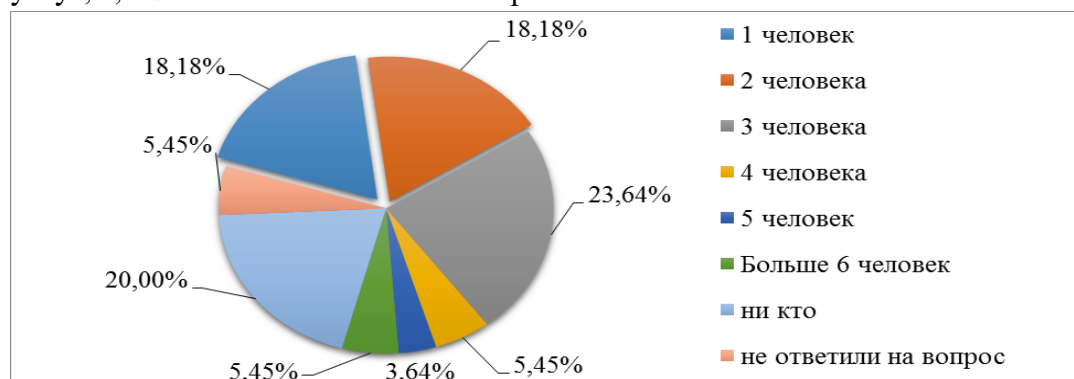

Диаграмма 12. Количество членов семьи респондентов, пользующихся безналичными расчётами

В процессе исследования было изучено мнение респондентов относительно оснащения точек торговли и обслуживания оборудованием для осуществления безналичных расчетов (Диаграмма 13). Из данных, приведенных на диаграмме 13, следует, что, по мнению 76% респондентов, оснащенность точек торговли и обслуживания оборудованием для безналичной оплаты является недостаточным, 18 % респондентов оценили оснащенность как достаточную, а 2% заявили, что не знают о магазинах, принимающих безналичный расчет, а 4% опрошенных выбрали ответ «не знаю».

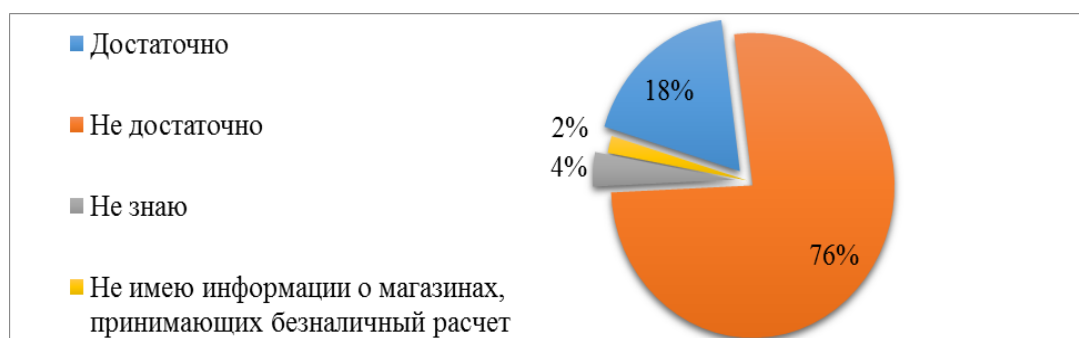

Диаграмма 13. Оснащенность точек торговли и обслуживания оборудованием для осуществления безналичных расчетов

В конце анкеты, чтобы понять мнение респондентов по данной теме, был задан вопрос «Чтобы Вы порекомендовали для расширения сферы безналичного расчета?». Из ответов респондентов следует, что 16,7% респондентов рекомендуют увеличить оборудование для осуществления безналичных расчетов, 15,3% – внедрить безналичные услуги во всех торговых точках, рынках, магазинах и других точках обслуживания, 13,9% – рекомендуют увеличить уровень финансовой грамотности граждан, связанный с безналичным расчетом, 8,3% - необходимо увеличить количество банкоматов и обеспечивать их наличностью постоянно без перерывов.

Также респонденты рекомендуют увеличить скорость интернета (2,8%), уменьшить сумму платежа (2,8%), установить банкоматы для перевода наличных на банковские карты, особенно в регионах (2,8%), больше предлагать кэшбэк (2,8%), возможность оплаты государственных услуг как в наличной, так и в безналичной форме (2,8 %), экономика страны и банковская система должны больше развиваться (2,8 %), в больницах также должна быть возможность для безналичных расчетов (1,4 %), при создании объектов торговли и услуг обязательное оснащение их средствами безналичной оплаты (1,4%), широкое применение электронного правительства (1,4%), более удобный интерфейс (1,4%), возможность использование приложения без интернета (1,4%), должна быть распространена информация о магазинах, принимающих безналичный

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

расчет (1,4%), беспроцентный безналичный расчет (1,4%), необходимо иметь прозрачную экономику (1,4%), совершенствовать законодательство отрасли (1,4%) и систему расчетов с использованием зарубежного опыта (1,4%), реформировать систему налогообложения (1,4%). При этом, 1,4% респондентов отметили, что ситуация очень хорошая, 2,8% не имеют рекомендаций, а 12,5% не ответили на предложенный вопрос.

Таким образом, развитие банковской системы и использование безналичных расчетов населением является потребностью времени. Безналичные расчеты помогают контролировать и планировать денежные операции, а переход на безналичные расчеты выгоден Республике Таджикистан, так как повышает уровень прозрачности расчетов и деятельности предпринимательства, повышает скорость уплаты налогов, кредитов и комиссий за услуги, помогает сэкономить время и устранить коррупционные факторы.

Анализ показывает, что наряду с осуществлением расчетов наличными, в Республике Таджикистан также активно используется безналичный расчет, который подходит для экономии времени и повышения уровня обслуживания. Также стоит отметить, что, независимо от безналичного получения доходов и заработной платы, сфер деятельности и должности, большая часть населения использует наличный расчет. Состав семьи в Республике Таджикистан включает до 6-7 человек, но только 1-3 членов семьи используют новые технологии в оплате приобретения товаров и услуг. Основной причиной не использования безналичных расчётов является отсутствие знаний, навыков применения новых цифровых технологий.

Таким образом, анализ показывает, что сформированная система безналичного платежа в Республике Таджикистан и её развитие требует улучшение определённых условий, таких как снижение стоимости и повышение качества интернета, мотивирования предпринимателей и граждан в использовании платёжных систем, создания условий развития систем в регионах. Поэтому для дальнейшего развития системы безналичных расчетов во всех сферах и охвата большего количества населения целесообразно предпринять следующие меры:

- повышение финансовой грамотности населения по использованию безналичных расчетов;

- создание условий для использования безналичного расчета (оснащение оборудованием для безналичных расчетов, особенно в отдаленных районах и городах);

 - продвижение безналичного расчета;

 - для населения, которые не могут пользоваться безналичным расчетом, предоставлять возможность наличной оплаты;

 - внедрение банкоматов с возможностью пополнения карты наличными в городах и районах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «О платёжных услугах и платёжной системе» от 24 февраля 2017 года, №1397, статья 1;
2. Налоговый кодекс Республики Таджикистан, 23.12.2021, №1844, статья 2, п.54;
3. Тавасиев А.М., Алексеев Н.К. Банковское дело: Словарь официальных терминов с комментариями. – 2-е изд. – М.: ИТК «Дашков и К», 2017;
4. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистанот 23.12.2022;
5. <https://nbt.tj/tj/news/543564/>

**ИСТИФОДАБАРИИ ҲИСОББАРОВАРКУНИИ ҒАЙРИНАҚДӢ АЗ
ҶОНИБИ АҲОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ВАЗЪ ВА
МУАММОҶО**

(натичаи тадқиқоти сотсиологии иктишофӣ)

ҶУРАҲОНЗОДА САОДАТ,

муовини директори Маркази тадқиқоти стратегии
назди Презиленти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, Душанбе, х. Рӯдакӣ 89;
тел.: (+992) 907-986-913; e-mail: s.mutieva@mail.ru

СОДИҚОВА АНИСА ФАРҲОДОВНА,

муовини сардори Раёсати тадқиқоти масъалаҳои соҳибкорӣ ва
инкишофи бахши хусусии Маркази тадқиқоти стратегии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, Душанбе, х. Рӯдакӣ 89;
тел.: (+992) 926-300-972; e-mail: anisa.sf@mail.ru

Дар мақолаи мазкур натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологии иктишофӣ оид ба таҳлили сатҳи истифодаи пардохтҳои ғайринақдӣ аз ҷониби аҳоли оварда шудааст. Ҳамзамон, дар мақола навъҳои ҳисоббароваркуниҳои мутақобилан истифодашаванда, номгӯии хизматрасониҳои бо роҳи ғайринақдӣ пардохтшаванда, номгӯии бонкҳо ва сабабҳои асосии интиҳоби бонке, ки аз хидматаш аҳоли барои пардохтҳои ғайринақдӣ истифода мебаранд, таҳлил гардидааст. Инчунин, дар асоси фикру мулоҳизаҳои мусоҳибон барои васеъ намудани доираи истифодабарии пардохтҳои ғайринақдӣ тавсияҳо дода мешаванд.

Калидвожаҳо: пардохтҳои гайринақдӣ, ҷамъҳои электронӣ, қортҳои пардохтии бонкӣ, QR-кодҳо, банкоматҳо, терминалҳои электронӣ, саводнокии молиявӣ.

**USAING OF NON-CASH ACCOUNTS BY THE POPULATION IN THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN: SITUATION AND PROBLEMS
(result of sociological research)**

JURAKHONZODA SAODAT,

deputy director of the Center for strategic research under the
President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
тел.: (+992) 907-986-913; e-mail: s.mutieva@mail.ru

SODIKOVA ANISA FARHODOVNA,

Deputy Head of the Department of Business Research and Development of the
Private Sector of the Center for strategic research under the
President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
тел.: (+992) 926-300-972; e-mail: anisa.sf@mail.ru

This article presents the results of sociological intelligence research on the analysis of the level of use of non-cash payments by the population. At the same time, the article analyzes the types of mutually used settlements, the list of non-cash payment services, the list of banks and the main reasons for choosing a bank whose service the population uses for non-cash payments. Also, based on the opinions of the respondents, recommendations are made to expand the scope of non-cash payments.

Keywords: *non-cash payments, electronic wallets, bank payment cards, QR-codes, ATMs, electronic terminals, financial literacy.*

УДК: 330.3

**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ИНДУСТРИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ
АГРАРНОЙ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

КУДРАТОВ РУСТАМ РАХМАТОВИЧ,

доктор экономических наук, профессор, ведущий специалист Управления
отраслевого развития Центра стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;

тел: (+992) 55-502-20-00; email: farzona070489@mail.ru

МИРЗОАХМАДОВ ШОХРУХ-МИРЗО ШОАХМАДОВИЧ,

аспирант Института экономики и системного развития сельского хозяйства
Таджикской Академии сельскохозяйственных наук

734049, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хаёти Нав – 306;

тел: +(992) 93-116-00-00; email: shmirzoahmadov85@gmail.com

ИМОМНАЗАРИ КАРИМИЁН,

Начальник Управления отраслевого развития Центра
стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;

тел: (+992) 93-503-27-28; email: r.sohavi@mts.tj

В данной статье рассмотрены вопросы состояния индустриального развития аграрной экономики республики. В ней рассмотрены тенденции и закономерности развития сельского хозяйства республики, государственное регулирование индустриальной трансформации сельского хозяйства. Дан анализ развития различных форм хозяйствования в аграрном секторе. Рассмотрены состояние технической базы аграрного сектора, динамика ввода основных фондов, и капитальных вложений в аграрный сектор. Проведен анализ прямых инвестиций и промышленного развития аграрного сектора страны.

***Ключевые слова:** ускоренная индустриализация, программно-целевой подход, эффективные формы, трансформация аграрного сектора, технико-технологическая база, капитальные вложения и прямые инвестиции, структура промышленного развития.*

Современный этап развития сферы сельскохозяйственного производства значительно отличается от предшествующих периодов, когда основное внимание направлялось на обеспечение ускоренной рыночной трансформации всех секторов и отраслей аграрной экономики. В настоящее время, в рамках реализации Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 г., осуществляется «диверсификация сельскохозяйственного производства, включая внедрение инноваций, с учётом минимального воздействия на окружающую среду и качество земель, раз-

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

работка мероприятий по замене опасных химических веществ на альтернативные, менее опасные, повышение привлекательности сектора особенно для дехканских хозяйств, за счёт формирования и укрепления цепочек добавленной стоимости».

В условиях реализации курса ускоренной индустриализации страны, сфера аграрного производства остаётся одной из ведущих отраслей реального сектора экономики, который способствует развитию отраслей перерабатывающей промышленности и обеспечению продовольственной безопасности. Как ведущая отрасль сферы материального производства и национальной экономики республики, войдя в орбиту общих и качественных структурных сдвигов экономики, она подвергается интенсивному воздействию научно-технического прогресса, тем самым, глубокой структурной перестройке. Поэтому изменились и направление государственного регулирования развития АПК, его ведущий отрасли - сельского хозяйства, базирующейся на программно-целевом подходе поддержки сферы аграрного производства. В настоящее время, механизмы государственного регулирования сельского хозяйства функционируют в рамках реализации «Программы реформирования сельского хозяйства Республики Таджикистан на 2012-2022 годы» (Утверждённой постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2012 года №383). Данная Программа определяет стратегические направления и способы обеспечения высокодоходного и ориентированного на экспорт сельского хозяйства, в ней уточнены цели, задачи и направления аграрной политики. Особое внимание уделено на «правительственные субсидии для оказания поддержки сельского хозяйства, осуществляемые за счёт республиканского бюджета, снижения уровня негативного влияния на развитие сельского хозяйства, которые оказывают такие макроэкономические факторы, как рост цен на энергоносители и другие материально-технические средства, потребляемые в отрасли, ограничивающие возможности сельскохозяйственных товаропроизводителей для осуществления расширенного воспроизводства и внедрения инновационных проектов, перехода к новым ресурсосберегающим технологиям и, на этой основе, обеспечения реализации моделей ускоренного экономического развития». В результате чего, в настоящее время, обеспечено относительно стабильное развитие отраслей сельского хозяйства.

Как видно из данных таблицы 1, за последние семь лет, т.е. за период 2014-2020 гг. объем производства сельскохозяйственной продукции в (сопоставимых ценах) увеличился от 27,6 до 39,7 млрд. сомони, или более чем на 43,9%. Этот рост произошёл, в основном, за счёт роста производства животноводческой продукции, который составил 148,5%, и расширения её доли в общем объёме производимой валовой продукции сельского хозяйства. Удельный вес производства животноводческой продукции в 2021 г. составил 27,7%, против 26,8% - в 2015 г., (увеличился на 0,9 процентных пункта). За анализируемый период, уменьшилась доля растениеводческой продукции в общем объёме валовой продукции, (на 0,9 процентных пункта). В последние годы, доля сельского хозяйства в объёме ВВП уменьшилась от 23,9 до 22,6%, или на 1,3 процентных пункта.

Таблица 1.

Динамика валовой продукции сельского хозяйства Таджикистана (в сопоставимых ценах 2020 года, млн.сом.)

Показатели	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 к 2015 в %
Всего	27628,9	29053,9	31029,6	32257,2	34558,7	37616,6	39769,4	143,9
Растениеводство	20203,6	21223,9	22761,1	23546,4	25355,7	27447,3	28743,9	142,3
Животноводство	7425,3	7830,0	8268,5	8710,8	9203,0	10169,3	11025,5	148,5
Удельный вес сельского хозяйства в объёме ВВП	21,5	20,8	20,3	19,8	20,9	22,7	24,1*	12,1

Расчитан по: Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник.-Душанбе. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2022.- С.15-16.

Данная тенденция является закономерной и позитивной, поскольку по мере роста объёма промышленной переработки сельскохозяйственного сырья, производства конечной продукции и расширения цепочки добавленной стоимости, постепенно снижается доля сельского хозяйства в валовом общественном продукте. Следует отметить, что в отраслях сельского хозяйства наблюдается нестабильный рост производства, особенно растениеводческой продукции по годам, что свидетельствует о сильном влиянии погодно-климатических факторов на производственные процессы.

Таблица 2. Темпы роста валовой продукции сельского хозяйства (во всех категориях хозяйств, в % к предыдущему году)

Показатели	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Всего	103,2	105,2	106,8	104,0	107,1	108,8	105,7
Растениеводство	101,4	105,1	107,4	103,4	107,8	108,2	104,7
Животноводство	107,2	105,5	105,6	105,3	105,7	110,5	108,4

Источник: Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник.- Душанбе. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан., 2022.- С.30-33.

Уровень вариации индекса валовой продукции сельского хозяйства от среднего, очень заметный: например, в 2018 г. отклонение составляло (-2,2%), а 2020 г. плюс 1,3%. Такой нестабильный рост более заметно наблюдается в растениеводстве. Традиционный характер сферы аграрного производства в республике налицо, это определяется, прежде всего, сильной зависимостью организации сельскохозяйственного производства от природных факторов. Поэтому единственным перспективным путем развития отраслей аграрной экономики выступает перевод их на индустриаль-

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРҮЗ

ные, интенсивные и инновационные рельсы, которые снижают уровень их зависимости от погодно-климатических факторов, а также снижается уровень эластичности доходов сельскохозяйственных предприятий и цены аграрной продукции от конъюнктуры рынка, рыночного спроса.

Государственное регулирование индустриальной трансформации сельского хозяйства направлено, прежде всего, на системное и целевое воздействие институтов государственной власти обеспечения развития производственно-технической и материально-технической баз хозяйствующих субъектов сельскохозяйственного производства, в целях достижения экономической эффективности их функционирования.

Производство сельскохозяйственной продукции по объёму и качеству тесно зависит от уровня развития технико-технологической базы хозяйствующих субъектов, которая состоит из общего количества активных элементов сферы аграрного производства. Техничко-технологическая база сельскохозяйственных предприятий представляет собой совокупность техники (систему сельскохозяйственных машин, оборудования, аппаратов); комплекс транспортно-передаточный и информационный, который комбинирован в технологические системы производства, в виде организованных отделений, бригад, технологических цехов и предприятий, в целом. Из понятия технико-технологической базы ясно, что сельскохозяйственное производство состоит из технологических и технических сторон.

Немаловажным фактором в сельскохозяйственном производстве является наличие посевных площадей. Анализ тенденций землепользования показывает, что за последние годы площадь посевных площадей уменьшается за счет выделения земель под личные подсобные хозяйства (таблица 3).

Таблица 3. Посевные площади и структура посевных площадей по категориям хозяйств и по культурам РТ в 2021 г. (тыс.га)

Сельхозпроизводители	Посевная площадь	В том числе по видам культур			
		Зерновые	Технические	Картофель и овощебахчевые	Кормовые
Хозяйство всех категорий	861,7	394,5	202,0	151,2	113,9
в том числе					
сельхозпредприятия	124,0	53,0	41,2	11,3	18,4
Личные подсобные хозяйства населения	170,5	86,9	3,9	58,2	21,5
Дехканские хозяйства	567,2	254,6	156,9	81,7	74,0

**Источник: Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник.-Душанбе. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан., 2022.- С.30-33.*

Наибольший удельный вес в структуре землепользования занимают посевные площади отведенные под выращивание технических культур

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӮЗ

(хлопчатника) – 202,0 тыс.га и выращивание зерновых культур -394,5 тыс.га в 2021 году. Под производство картофеля, бахчевых и овощей ежегодно отводится 151,2 тыс.га, которые почти полностью удовлетворяют местные потребности в этом виде продукции. Ежегодное производство кормовых культур на площади 113,9 тыс.га не обеспечивает животноводческую отрасль кормами. Большой объем кормов в основном комбикормов завозится из-за рубежа.

В республике функционируют более 200 тысяч дехканских хозяйств, которые являются основной формой хозяйствования в стране. Данные таблицы 4 свидетельствуют, что за 2017 год по 2021 год производство зерновых и зернобобовых культур возросло на 10,8%, хлопка-сырца – на 0,6%, картофеля -33,0%, овощей – на 39,7%, бахчевых – на 29,7%, фруктов – на 9,7% и винограда – на 17,2%.

Таблица 4. Развитие производства в ДХ Республики Таджикистан (тыс.тонн)

Наименование сельхозкультур	2017	2018	2019	2020	2021	2021 в % к 2017
Зерновые и зернобобовые культуры	1425,5	1277,4	1303,6	1552,4	1579,8	110,8
Хлопок-сырец	386,5	300,3	403,0	396,0	388,8	100,6
Картофель	782,9	964,6	994,4	1022,5	1041,3	133,0
Овощи	1859,1	2119,4	2182,6	2479,4	2597,5	139,7
Бахчевые	631,4	641,7	701,2	756,9	818,9	129,7
Фрукты	405,0	447,9	473,8	467,8	444,4	109,7
Виноград	228,3	241,9	247,2	239,1	267,5	117,2

**Источник: Сельское хозяйство Республики Таджикистан.-Душанбе. - Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2022.-С.39-42.*

Немаловажной в потребительском рынке страны является продукция животного происхождения, уровень обеспеченности ею населения еще достаточно низкий. В целом по отрасли уровень обеспеченности продукции животноводства по рекомендованным рациональным нормам питания составляет 20%.

Анализ тенденций производства основных видов продукции животноводства во всех категориях хозяйства свидетельствует, что мясо (скота и птицы в убойном весе) в основном производится в хозяйствах населения (87,8%) (Таблица 5).

Иная ситуация наблюдается в производстве яиц, их производство сосредоточено в основном на крупных сельскохозяйственных предприятиях. Удельный вес производства яиц, в которых от общего его объема в сельскохозяйственных специализированных предприятий составил 81,4%.

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӮЗ

Таблица 5. Производство основных видов продукции животноводства по категориям хозяйств, тыс.тонн

Наименования продукции	Во всех категориях хозяйств		Сельхоз предприятия		Хозяйства населения		ДХ	
	2016	2021	2016	2021	2016	2021	2016	2021
Мясо (скот и птица в убойном весе)	233,3	327,7	3,7	40,5	221,4	276,1	8,2	11,5
Молоко	918,0	1042,6	16,2	16,8	867,8	984,2	34,0	41,6
Яйца, млн.шт	337,1	1053,5	173,6	876,8	155,8	165,1	7,7	11,6
Шерсть, тонн	7304	8152	327	300	6013	6473	964	1379
Мёд, тонн	3996	4390	98	110	3650	4018	253	262

**Источник: Статистический сборник. 30 лет государственной независимости. – Душанбе.-Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2021.-С.451; Сельское хозяйство Республики Таджикистан.-Душанбе. - Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2022.-С.55-56.*

Реформы, начатые в 90-е годы прошлого века в сельском хозяйстве, поменяли расклад различных форм хозяйствования. Сегодня вместо 300 колхозов и совхозов функционируют более 200 тысяч ДФХ. В этой форме хозяйствования сосредоточено более 50% посевных площадей страны. Анализ развития животноводства страны в ДФХ за 2016-2021гг (Таблица б) показывает, что производство сельскохозяйственной продукции имеет устойчивую тенденцию к росту.

Наиболее эффективной формой хозяйствования в сельском хозяйстве республики выступают личные подсобные хозяйства населения. Занимая около 40% посевных площадей данный сектор производит более 60% сельскохозяйственной продукции. В основном в личных подсобных хозяйствах населения за 2016-2021 годы, за исключением картофеля производство сельскохозяйственной продукции имеет тенденцию к росту.

Как показывают данные таблицы б., производство сельскохозяйственной продукции в личных подсобных хозяйствах населения за последние годы увеличивается.

Таблица 6. Показатели деятельности личных подсобных хозяйств населения Республики Таджикистан

Сельхоз культура	2017	2018	2019	2020	2021	2021 в % к 2017
<i>Зерновые:</i> валовый сбор, тыс.тонн	447,9	434,2	435,2	492,5	499,7	111,5
Урожайность (ц/га)	33,8	33,9	34,1	34,8	34,7	102,6
Уд.вес. посевных площадей во всех категориях хозяйств	23,9	24,6	24,0	22,8	22,0	92,0
<i>Картофель:</i> тыс.тонн	295,8	315,0	317,6	365,9	302,2	102,2
Урожайность (ц/га)	164,7	172,1	173,5	145,6	125,4	76,1

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

Уд.вес посевных площадей во всех категориях хозяйств	43,3	36,3	34,9	44,6	42,1	97,2
Овощи, тыс. тонн	867,0	892,4	908,9	972,4	1081,9	124,8
Урожайность	247,2	244,5	249,7	252,1	250,6	101,3
Уд.вес. посевных площадей во всех категориях хозяйств	47,7	42,9	44,8	43,3	43,4	91,0
Продукция животноводства: реализовано на убой мясо скота и птицы в живой массе, тыс. тонн	236,1	246,9	249,4	263,5	276,1	116,9
	897,3	929,2	944,9	964,4	984,2	109,7
Молоко, л.	178,8	179,9	171,3	173,9	165,1	92,3
Яйца, млн.шт						

**Источник: Сельское хозяйство Республики Таджикистан.-Душанбе. - Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2022.-С.30-33, 46-48, 55.*

Так, за рассматриваемый период производство зерновых увеличилось на 11,5%, соответственно овощей на 24,8%, мясо 16,9% и молока на 9,7% .

В последние годы, особенно после 2015г., по мере реализации государственных мер по обеспечению развития материально-технической базы сельскохозяйственных предприятий, наблюдается улучшение состояния технической базы в аграрном секторе. Как свидетельствует данные таблицы 6. в период 2015-2021 гг. число тракторов в хозяйствах республики увеличилось на 18,4 тыс. штук, или в 3 раза.

Соответственно, увеличилось количество тракторных плугов на 7,5 тыс. штук, при этом темп роста составил 370,0%, тракторные сеялки увеличилось на 244 штук или на 12,2%, число зерноуборочных комбайнов увеличилось на 723 штуки, или в 2,9 раза.

Таблица 7. Состояние технической базы аграрного сектора Республики Таджикистан

Структура технической базы (штук)	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2020 к 2014, в %
Число тракторов,	9197	26102	26405	27134	27776	27376	27590	3 раза
Тракторные плуги	2770	8932	9285	9352	9794	10181	10280	3,7 раза
Тракторные сеялки	2000	2375	2310	2307	2415	2301	2244	112,2
Число зерноуборочных комбайнов	375	980	1021	1024	1099	1068	1098	2,9 раза
Пресс-подборщики	147	418	468	484	611	714	801	5,4 раза
Кормоуборочные комбайны	149	179	165	151	161	130	142	95,3
Кукурузоуборочные комбайны	25	31	26	27	27	17	19	76,0

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

Число хлопкоуборочных машин	106	99	96	67	70	95	45	42,4
Число грузовых автомобилей	2575	2777	2249	2470	1790	1684	1835	72,6

**Источник: Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник.-Душанбе. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан., 2022.- С.311-323.*

С развитием животноводства расширились посевные площади под кормовые культуры (более 15,2 тыс.га.) и площади многолетних трав (укосная площадь посева прошлых лет и беспокровные посева текущего года- на 15,6 тыс. га), что привело к увеличению количества пресс-подборщиков на 654 штук, рост составил 544,8%. Вместе с тем, наблюдается снижение количества кормоуборочных комбайнов на 4,7%, кукурузоуборочных комбайнов на 24,0%, хлопкоуборочных машин на 57,6%, что снижает уровень индустриальной основы кормового обеспечения развития животноводства. Такая тенденция является тревожной. Выращивание хлопчатника и производство хлопка-волокна являются стратегически важным ресурсом для развития промышленности и индустриального развития страны. В связи с этим, в последние годы, учитывая важность синергетического эффекта хлопководства для развития отраслей национальной экономики, правительство стало серьезно уделять внимание возрождению отрасли хлопководства.

Индустриальная трансформация сферы аграрного производства зависит от количественного и качественного уровня ввода в действие новых основных фондов и от уровня фондооснащенности и фондообеспеченности, который определяет скелет аграрного сектора экономики.

Таблица 8. Динамика ввода в действие основных фондов в сельском хозяйстве Республики Таджикистан

Показатели	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 в% к 2015
Всего по отраслям экономики страны, млн. сомони	4129,5	5406,6	6678,5	4859,3	7033,3	7266,8	5561,3	134,7
в т.ч. в сельском хозяйстве	34,3	32,0	88,6	52,4	13,4	11,7	8,4	24,5
в %	0,83	0,59	1,32	1,07	0,19	0,16	0,15	18,1
На одного работника сельского хозяйства, сомони	22,2	20,8	60,4	35,3	8,9	7,6	5,5	24,7
На 100 сомони ВП, сомони	0,15	0,14	0,36	0,19	0,05	0,045	0,021	0,14

Источник: Статистический ежегодник. -Душанбе. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2022. -С 322.

ТОЧКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӮЗ

Как свидетельствует информация, отраженная в таблице 8 в период с 2015г. по 2021гг., в республике объем введенных основных фондов во всех отраслях экономики увеличился с 4129,5 до 5561,3 млн. сом., или на 34,7%. При этом, в сельском хозяйстве - уменьшился - от 34,3 до 8,4 млн. сом., или более чем на 75,5 %. Однако, наблюдается нестабильный и неравномерный ежегодный объем ввода основных фондов. Так, например, самый высокий уровень наблюдается в 2017г.- 88, 6млн.сом., а самый низкий в 2021г, - 8,4 млн. сом. Такая тенденция, наблюдается, также в удельном весе ввода основных фондов к общему объему, если в 2015 г. он составлял 0,015%, то в 2017 г. - 1,32%. Но в целом, за анализируемый период, этот показатель уменьшился на 0,01 процентных пункта.

Следует отметить, что сфера аграрного производства, по сравнению с другими отраслями экономики является очень фондоемкой, и чтобы довести полностью систему сельскохозяйственных машин до достаточного уровня механизации производственных и трудовых процессов потребуются огромная сумма инвестиционных вложений. Но как показывает практика, введенный объем основных фондов (таблица 9), является недостаточным, и не может обеспечить желаемой скорости индустриализации сельского хозяйства.

Таблица 9. Капитальные вложения в отрасли сельского хозяйства, (в действующих ценах, млн. сомони)

Показатели	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 в% к 2015
Капитальные вложения по отраслям экономики – всего	9749,9	11179,7	11371,6	13361,0	12517,8	11775,5	15124,9	155,1
в том числе: В сельском хозяйстве	73,0	73,5	98,7	23,1	33,2	12,7	15,3	20,9
в % к всего,	0,74	0,65	0,87	0,17	0,26	0,11	0,10	-13,5

Источник: Статистический ежегодник. -Душанбе. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2022. -С. 326

Такая ситуация наблюдается, также относительно капитальных вложений в сельское хозяйство. В период 2015-2021гг., объем капитальных вложений по отраслям экономики увеличился с 9,7 до 15,1 млрд. сомони, или на 55,1%. Однако, за анализируемый период, объем капитальных вложений в сельское хозяйство республики уменьшился с 73,0 до 15,6 млн. сомони, или на 71,4%, а доля сельского хозяйства в общем объеме капитальных вложений, в среднем, составила всего 0,10%. Конечно, в такой большой отрасли реального сектора экономики, производящей более 20% ВВП и обеспечивающей продовольственную безопасность страны, это недостаточно.

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

В современных условиях развития аграрного сектора экономики наблюдаются новые тенденции в изменении технико-технологической базы сельскохозяйственных предприятий. Среди них, можно отметить внедрение наукоемких технологий (интенсивное садоводство), расширение масштабов применения современного микроэлектронного оборудования (в парниковых строениях), информационных технологий в процессе информационного обеспечения производственных процессов и управления сельскохозяйственных предприятий, автоматизация технического оборудования технических систем и т.д. Эти позитивные тенденции произошли в результате привлечения иностранных инвестиций, особенно прямых в подотрасли сельского хозяйства. По данным таблицы 9., видно, что, хотя в отраслях национальной экономики в целом объем прямых иностранных инвестиций был относительно стабильным, однако их поступление в сельское хозяйство в 2020 г. по сравнению с 2015 г. резко уменьшилось. В Республике Таджикистан они являются предпочтительным и практически используемым сектором для потенциальных инвесторов объектов сельской инженерной и социальной инфраструктуры.

Таблица 10. Прямые иностранные инвестиции, тыс. долл.

Показатели	2015		2020	
	Накоплено на начало года	Поступило	Накоплено на начало года	Поступило
Всего в экономике	470867,3	3078536,6	3760505,1	162542,7
в том числе:				
Сельское хозяйство, охота и связанные с этим услуги	3117,5	4398,6	-	-
Выращивание культур, товарное овощеводство и садоводство	32838,6	38320,2	83861,07	
Специализированное садоводство и производство продукции питомников	-	2005,3	-	-
Выращивание фруктов, орехов, культур для производства напитков и пряных культур	-	25,0	-	-
Разведение птицы на мясо, племенной птицы	-	-	1028,7	-

Источник: Статистический ежегодник. -Душанбе. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2016. -С. 252; Статистический ежегодник. - Душанбе. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2021. - С.376-389.

Так, в 2015 г. в сельское хозяйство, на охоту и связанные с этим услуги, в начале 2015 года было вложено 3117,5 тыс. долл., а в течение года

4398,6 тыс. долл., однако в 2020 такого накопления и поступления не наблюдается. В 2015 г. инвестиций в сферах выращивания культур, товарного овощеводства и садоводства было накоплено на начало года 32838,6 тыс. долл., поступило в течение года 38320,2 тыс. долл., в 2020 г. - в течение года, в эти сферы поступило 83861,07 тыс. долл. Также, в 2015 г., для выращивания фруктов, орехов, ягод с целью производства напитков и пряных культур поступило, соответственно, 2005,3 и 25,0 тыс. долл., однако в 2019 - иностранные инвестиции вообще отсутствуют. Прямые иностранные инвестиции были выделены в 2020 г. для разведения птицы на мясо и племенной птицы. Таким образом, в подотрасли сельского хозяйства в 2020 г. наблюдалось сильное ограничение поступлений иностранных инвестиций, что сдерживало процесс индустриальной трансформации его отраслей.

Исходя из этого, можно отметить, что автор по вопросу перевода сельскохозяйственного производства на индустриальные и инновационные рельсы были отражены в Послании Президента Республики Таджикистан, лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» Маджлиси Оли Республики Таджикистан 21 декабря 2021 года. «...Правительство страны и в дальнейшем обязано придавать приоритет вопросам повышения многовекторности и конкурентоспособности национальной экономики, расширения процесса цифровизации экономики, реализации «зеленой экономики», ускоренной индустриализации, использования инновационных технологий и развития человеческого потенциала, и на этой основе обеспечивать устойчивое и качественное развитие национальной экономики».

Промышленность играет важную роль в национальной экономике страны. За последние годы наблюдается рост не только числа промышленных предприятий, но и устойчивый рост производства промышленной продукции. Среднегодовой рост объема производства составил 12,1%. В Послании Маджлиси Оли Президент Республики Таджикистан говорил о необходимости создания более 870 промышленных предприятий и доведения объема производства промышленной продукции до 954 млрд. сом., увеличения экспорта промышленной продукции в 2 раза. Также поставлена задача довести долю промышленности в ВВП до 26% и в этом процессе обеспечить многовекторность промышленного производства.

С учетом громадной важности сферы промышленности в дальнейшем развитии страны, решения социально-экономических вопросов и обеспечения реализации национальных стратегических целей, в том числе ускоренной индустриализации страны, Президентом Республики Таджикистан предложено 2022-2026 годы объявить годами развития промышленности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Программа реформирования сельского хозяйства Республики Таджикистан на 2012-2022 годы» (Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2012 года №383). - http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=54824 (дата обращения 20. 08.2021 г.3)

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

2. Мирсаидов А.Б. Мазмуни иқтисодии устувории истехсолоти хоҷагии қишлоқ // Вестник, ТНУ, 2019, № 1.- С. 80-87

3. Парамонов П.Ф. Организационно-экономические проблемы адаптации сельскохозяйственных товаропроизводителей к рыночным условиям хозяйствования / П.Ф. Парамонов. - Краснодар: КГАУ, 2002. - С. 427-482.

4. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» <http://president.tj/ru/node/27418>

5. Кудратова Ф. Р. Инвестиция в аграрный сектор Таджикистан: эффективное направление и его перспективы. / Кудратова Ф. Р. -ТФЭУ Душанбе. Инфон - 2021, – С – 160.

6. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. - С. 12.

ВАЗЪИЯТИ ҲОЗИРАИ ТАРАҚҚИЁТИ САНОАТИ ҲОҶАГИИ ҚИШЛОҚИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.

ҚУДРАТОВ РУСТАМ РАҲМАТОВИЧ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, мутахассиси пешбари Раёсати рушди саноати Маркази тадқиқоти стратегӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (+992) 55-502-20-00; email: farzona070489@mail.ru

МИРЗОАҲМАДОВ ШОҲРУХ-МИРЗО ШОАҲМАДОВИЧ,

аспиранти Институти иқтисодӣ ва рушди системавии кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон

734049, Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Ҳаёти Нав – 306;
тел: (+992) 93-116-00-00; email: shmirzoahmadov85@gmail.com

ИМОМНАЗАРИ КАРИМИЁН,

сардори Раёсати рушди саноати Маркази тадқиқоти стратегӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (+992) 93-503-27-28; email: r.sohavi@mts.tj

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои вазъияти тараққиёти саноати хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳокима карда мешаванд. Дар он тамоюл ва усулҳои тараққиёти хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, танзими давлатии дигаргунсозии индустриалии хоҷагии қишлоқ таҳқиқ карда мешавад. Таҳлили инкишофи шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ дар хоҷагии қишлоқ оварда шудааст. Вазъияти базаи техникийи сектори аграрӣ, динамикаи ба қор андохтани фондҳои асосӣ ва маблағгузориҳои асосӣ ба хоҷагии қишлоқ. Таҳлили сармоягузориҳои мустақим ва рушди саноати бахши аграрии кишвар гузаронида шуд.

Калидвожаҳо: индустрикунонии босуръат, равиши барномавии мақсаднок, шаклҳои самарабахии, табдил додани сектори аграрӣ, заминаи техникӣ ва технологӣ, маблағгузорию асосӣ ва сармоягузорию мустақим, сохтори рушди саноат.

MODERN CONDITION OF THE INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KUDRATOV RUSTAM RAKHMATOVICH,

doctor of economic sciences, professor, Leading specialist of the Department of Industry Development Center for Strategic under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 89;
tel: (+992) 55-502-20-00; email: farzona070489@mail.ru

MIRZOAHMADOV SHOKHRUKH-MIRZO SHOAHMADOVICH,

Postgraduate student of the Institute of Economics and Systemic Development of Agriculture of the Tajikistan
734049, Tajikistan, Dushanbe, st. Hayoti Nav – 306;
tel: (+992) 93-116-00-00; email: shmirzoahmadov85@gmail.com

IMOMNAZARI KARIMIAN,

Head of the Development Department Center for Strategic under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 89;
tel: (+992) 93-503-27-28; email: r.sohavi@mts.tj

This article discusses the issues of the state of industrial development of the agrarian economy of the republic. It examines the trends and patterns of development of agriculture in the republic, state regulation of the industrial transformation of agriculture. The analysis of the development of various forms of management in the agricultural sector is given. The state of the technical base of the agricultural sector, the dynamics of the input of fixed assets, and capital investments in the agricultural sector are considered. The analysis of direct investments and industrial development of the agrarian sector of the country has been carried out.

Keywords: *accelerated industrialization, program-targeted approach, effective forms, transformation of the agrarian sector, technical and technological base, capital investments and direct investments, industrial development structure.*

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ОДИЛОВА РУХШОНА КОМИЛОВНА,

кандидат экономических наук, ученый секретарь Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел: (+992) 918 64 50 13; e-mail: R_Odilova@mail.ru

В статье рассматриваются основные показатели, характеризующие современное состояние туристско-рекреационного комплекса страны. Рассматриваются проблемы, связанные со снижением потока иностранных туристов и, соответственно, с уменьшением доходов туристических фирм. Так же обращается внимание на проблемы внутреннего туризма. На основе анализа даются предложения по улучшению туристической сферы Республики Таджикистан.

Ключевые слова: туристско-рекреационный комплекс, внутренний туризм, иностранные туристы, туристическая индустрия, туристические фирмы.

Становлению и развитию туристической отрасли в Республике Таджикистан способствуют богатые природно-рекреационные ресурсы. Это привлекает значительный поток туристов из стран ближнего и дальнего зарубежья. В связи с этим стала возрастать и роль управления туристическими услугами, формироваться туристическая индустрия, разрабатываться нормативно-законодательная база управления туристической индустрией.

Формирование и развитие индустрии туризма в Таджикистане можно представить в следующих этапах (табл. 1.).

Таблица 1. Этапы формирования и развития туристско-рекреационной деятельности в Таджикистане

Этапы	Годы	Основные направления деятельности
I этап	1924 г. – 1929 г.	начало создания картографии Таджикистана, в процессе которой указывались в том числе потенциальные туристские объекты как начальная информация для обоснования формирования инфраструктуры и создания туристического рынка

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

II этап	1930 г. – 1990 г.	строительство санаторий, домов отдыха, детских лагерей отдыха, создание условий для въездного и выездного туризма, планирование туристических потоков, формирование научной базы туристической индустрии
III этап	1991 г. – середина 1990-х гг.	Особенность третьего этапа заключалась в том, что наблюдался трансформационный сдвиг экономики, связанный с переходом на рыночные отношения, гражданским противостоянием. В этот период происходил системный кризис, который выразился в разрушении всей туристической сферы экономики – инфраструктура, объекты туристско-рекреационного комплекса после смены собственности приходили в упадок из-за резкого снижения спроса и не эффективного управления, разрушение прежней административной системы.
IV этап	середина 1990-х гг. – 2001г.	Начиная с середины 1990-х годов можно наблюдать постепенный рост спроса на потребление туристско-рекреационных услуг
V этап	2001г. – по настоящее время	Связан с формированием нормативно-правовой базы туристско-рекреационной сферы, инфраструктуры, разработкой программ и мероприятий по развитию различных видов туристических услуг, разработкой и реализацией стратегических направлений развития туристического комплекса республики

Составлено автором на основе Концепции развития туризма в Республике Таджикистан на 2009-2019 годы, постановление Правительства от 2 апреля 2009 года № 202. <http://www.adlia.tj>.

В настоящее время в Республике Таджикистан действует 235 туристических компаний, по сравнению с 2015 г., их рост составил более чем в 2,5 раза (рис. 1).

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

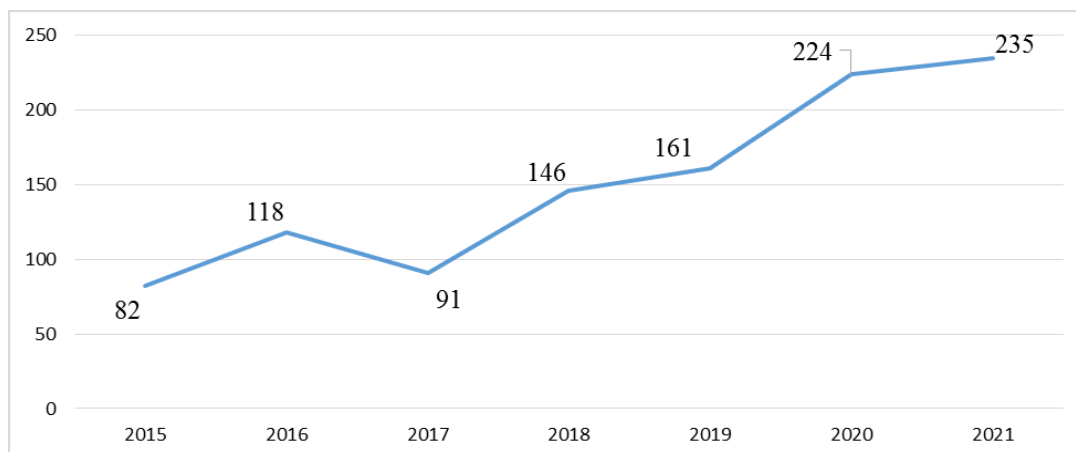

Рис. 1 Темпы роста туристических компаний в Республике Таджикистан, единиц.

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе, 2022. – С. 184.

На рис. 1 видно, что, несмотря на незначительное снижение количества компаний в 2017г., наблюдается их значительный рост. Увеличение количества туристических компаний было обусловлено увеличением туристов и, соответственно, способствовало и росту доходов, которые они получили. На рис. 2. проиллюстрирован доход от предоставленных туристических услуг.

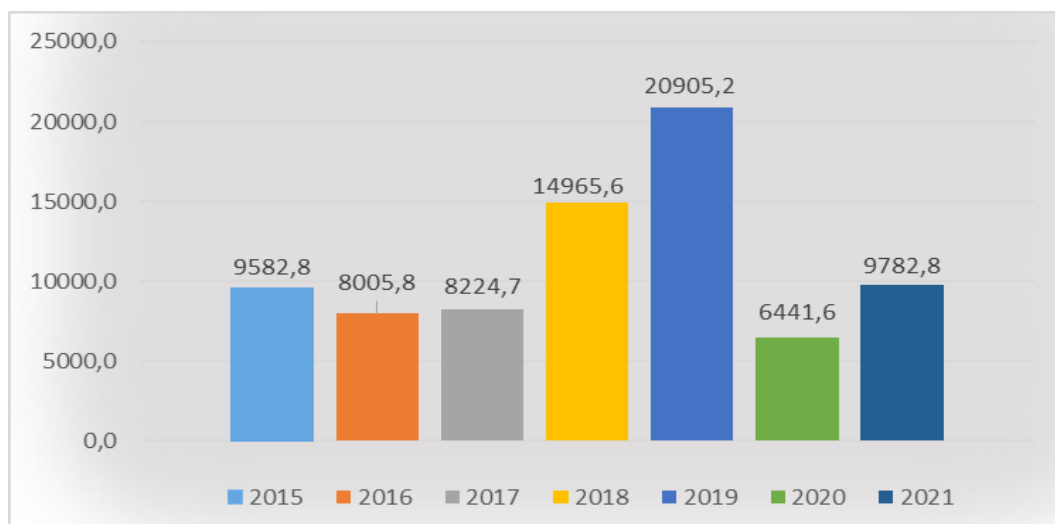

Рис. 2. Доход от предоставленных туристических услуг в сопоставимых ценах 2015 г. (рассчитан по дефлятору ВВП), тыс. сомони.

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе, 2022. – С. 182, 184.

Как видно из рис. 2, доход от предоставленных туристических услуг увеличился к 2019 г. более чем в 2 раза и составил 20905, 2 тыс. сомони. Однако в 2020 г. из-за введения ограничительных мер многими странами по не распространению COVID-19, произошло снижение дохода по сравнению с предыдущим годом более, чем в 3 раза и на 32,8% по сравнению с 2015 г. Но в 2021 г. можно наблюдать значительный рост поступлений от туристических услуг, который составил 151,9% по сравнению с 2020 г. и на 2,1% по сравнению с 2015 г.

Динамика роста численности иностранных туристов представлена на рис. 3.

На рис. 3 наглядно видно, что до пандемии численность иностранных туристов значительно возрастает. Так в 2019 г. по сравнению с 2015 г. рост составил более чем в 3 раза. В последующие годы численность снижается и в 2021 г. по сравнению с 2015 г. уменьшилось на 28,3%.

Росту как численности туристов, так и, соответственно, доходов туристических фирм, на наш взгляд, способствовало формирование нормативно-правовой базы, стабильная ситуация в республике, рекламная деятельность на международном рынке туристических услуг республики, восстановление материально-технической базы туристско-рекреационного комплекса в стране, создание современных зон отдыха и пр.

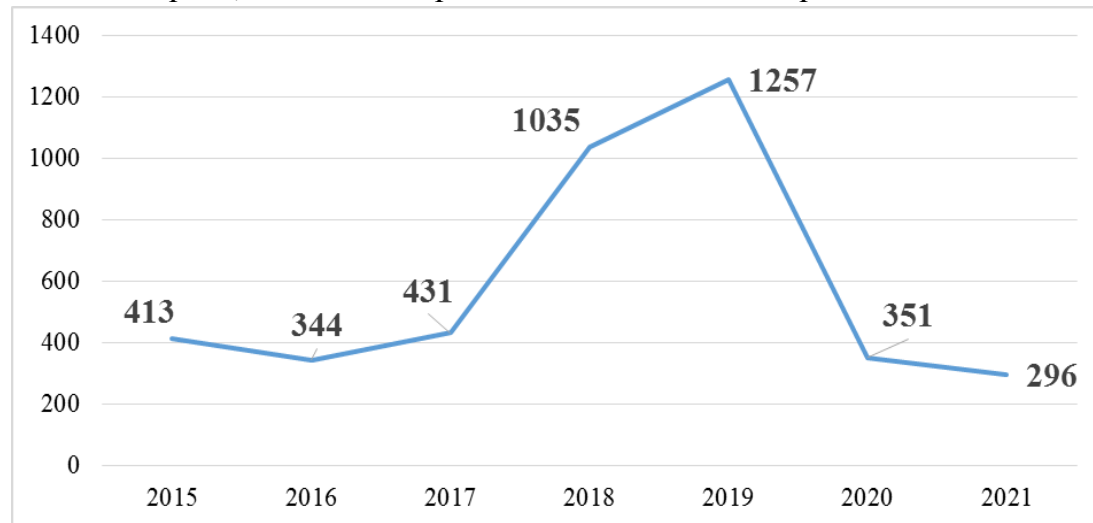

Рис. 3. Динамика численности иностранных туристов.

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. — Душанбе, 2022. — С. 184.

Вместе с тем на увеличение доходной части туристической индустрии оказывает влияние не только внешний, но и внутренний туризм. На предоставление и потребление внутренних туристических и рекреационных услуг сильное влияние оказывает сохранение относительно низкого уровня дохо-

ТОЧКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӮЗ

да населения. В Республике Таджикистан низкий душевой доход обуславливает низкую долю сбережений, а она, в свою очередь, низкую долю расходов населения на туристско-рекреационные услуги. За последние годы благодаря реализации стратегий сокращения бедности, её уровень в стране продолжает сокращаться, так в 2022г. он упал до 2,5% [3]. В то же время средний уровень доходов на одного человека остается низким. В итоге в структуре расходов остается большой доля расходов на продукты питания (табл. 2.).

Таблица 2. Использование совокупного дохода населения, %
(по данным выборочного обследования домашних хозяйств)

Показатели	2010	2015	2020	2021
	г.	г.	г.	г.
Потребительские расходы	92,0	90,6	97,2	98,0
из них				
- на покупку продуктов питания	64,1	52,3	59,6	46,9
- на покупку непродовольственных товаров	25,4	25,0	26,2	26,8
- на оплату личных и производственных услуг	11,3	13,2	10,5	21,7
Налоги, сборы и платежи	8,0	9,4	2,8	1,95

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе, 2022. - С. 112.

Из приведённых в табл. 2. данных видно, что доля расходов на продукты питания остаётся высокой, несмотря на снижение за весь рассматриваемый период. Необходимо отметить, что доля расходов на услуги повышается, что свидетельствует о перераспределении доходов населения.

При рассмотрении данных о внутреннем туризме, можно утверждать об увеличении численности, выехавших за пределы Республики Таджикистан. Это говорит о росте спроса на туристические услуги со стороны выездных туристов, численность которых постоянно растёт. Так численность внутренних туристов, выехавших за пределы страны через туристические компании в 2019 г. составила 7791 чел., тогда как в 2015 г. численность составляла всего 3630 чел., т.е. увеличилась в 2,5 раза. Однако по сравнению с 2019 г. в 2020 г. численность снизилась в 18,7 раза и составила 416 чел., а в 2021 г. – в 8,2 раза и составила 953 чел. Безусловно, в 2021 г. наблюдается рост численности иностранных туристов, что является положительным фактором [4, 184].

Тем не менее, анализ современного состояния въездного и внутреннего туризма в стране указывает на недостаточный уровень его развития, как по качественным, так и по количественным характеристикам.

На протяжении 2015-2021 гг. наблюдается относительное сокращение потребления туристско-рекреационных услуг населением (табл. 3).

Таблица 3. Доля туристско-рекреационных услуг в общем объеме платных услуг населению в Республике Таджикистан в % к общему объему оказанных услуг

Платные услуги	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Все оказанные услуги	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Туристско-экскурсионные услуги	0,02	0,02	0,04	0,05	0,08	0,02	0,02
Услуги физической культуры и спорта	0,01	0,02	0,01	0,02	0,03	0,02	0,015
Санаторно-оздоровительные услуги	0,4	0,4	0,44	0,52	0,41	0,22	0,28

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе, 2022. - С. 358.

Как видно из данных табл. 3, с 2015 г. наблюдается значительное низкая доля туристско-рекреационных услуг в общем объёме платных услуг населению. Как было отмечено выше, на это влияют низкие расходы населения на оплату услуг, связанные с ограничением сбережений.

Вместе с тем имеются и проблемы, связанные с материально-технической базой, организационными процессам туристско-рекреационного комплекса республики, отсутствием высококвалифицированного персонала, не совершенной инфраструктурой и пр.

Несмотря на ряд существующих проблем в туристической индустрии, в Республике Таджикистан имеется высокий потенциал для развития туристско-рекреационной отрасли и привлечения туристов. В связи с этим, в качестве приоритетных направлений развития туристско-рекреационного комплекса рассмотрены такие виды туристических услуг как: санаторно-курортное лечение и отдых; альпинизм, горно-спортивный и экологический туризм; историко-познавательный и этнографический туризм; деловой туризм; рафтинг; горнолыжный спорт; охота для иностранных туристов [1, 17].

Развитие туризма в республике будет способствовать созданию новых рабочих мест для местного населения в различных регионах страны, формированию среднего слоя населения, увеличение спроса на инвестиции и инновации, росту торговли, сохранению и укреплению национальных традиций и ремёсел, росту экономической, социальной и экологической стабильности, а в целом повышению уровня и качества жизни населения [5].

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӯЗ

По оценкам экспертов международных организаций, функционирующих в сфере туризма в республике и Ассоциации организаций содействия развитию туризма Таджикистана при условии развития индустрии туризма на должном уровне, республика имеет возможность достичь показателей приёма более полутора миллиона иностранных туристов в год.

Считаем, что основными мерами для развития туристско-рекреационного комплекса Республики Таджикистан должны быть следующие: создание современной нормативно-правовой базы с целью формирования максимума благоприятного правового экономического режима для страны; развитие общей и региональной инфраструктуры для обеспечения свободного пребывания и перемещения туристов, удостоверения их потребностей; подготовка кадров для всех звеньев туристско-рекреационного комплекса; проведение маркетинга для выявления ниши республики на мировом и региональном рынках туризма; размещение и развитие приоритетных видов туризма и курортного дела; экологизация рекреационного природопользования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кодирзода Д. Б., Мирбобоев Ф. Н. Формирование и развитие сферы туризма: теоретические аспекты // Таджикистан и современный мир, 2019. – № 4 (67). – С. 15-26.
2. Концепция развития туризма в Республике Таджикистан на 2009-2019 годы. Постановление Правительства РТ от 2 апреля 2009 года № 202. <http://www.adlia.tj>.
3. Послание Президента РТ Маджлиси Оли, 23.12.2022 г., www.president.tj.
4. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе, 2022.
5. Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 г., www.adliya.tj.

ҲОЛАТИ КУНУНӢ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ СОҲАИ САӢӢӢИИ ҶУМӢУРИИ ТОЧИКИСТОН

ОДИЛОВА РУХШОНА КОМИЛОВНА,

номзади илмҳои иқтисодӣ, котиби илмии Маркази тадқиқоти
стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони. Рӯдакӣ 89;
тел: (+992) 918-64-50-13; e-mail: R_Odilova@mail.ru

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

Дар мақола нишондиҳандаҳои асосие, ки вазъи ҳозираи комплекси туристия рекреатсионии кишварро тавсиф мекунанд, баррасӣ шудаанд. Мушкилоти марбут ба коҳиши гардиши сайёҳони хориҷӣ ва мутаносибан кам шудани даромади ширкатҳои сайёҳӣ мавриди арзёбӣ қарор дода шудааст. Инчунин, ба проблемаҳои туризми дохилӣ низ тавачҷуҳ зоҳир карда дода шудааст. Дар асоси таҳлилҳо доир ба беҳтар намудани соҳаи сайёҳии Ҷумҳури Тоҷикистон пешниҳодҳо карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *комплекси туристия рекреатсионӣ, туризми дохилӣ, сайёҳони хориҷӣ, саноати туристӣ, ширкатҳои сайёҳӣ.*

MODERN CONDITION AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF THE TOURIST INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

ODILOVA RUKHSHONA KOMILOVNA,

Candidate of Economic Sciences, Academic Secretary Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Tajikistan

734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 89;

Tel: (+992) 918-64-50-13; e-mail: R_Odilova@mail.ru

The article discusses the main indicators characterizing the current state of the country's tourist and recreational complex. The problems associated with a decrease in the flow of foreign tourists and, accordingly, with a decrease in the income of travel companies are considered. Attention is also drawn to the problems of domestic tourism. Based on the analysis, proposals are made to improve the tourism sector of the Republic of Tajikistan.

Keywords: *tourist and recreational complex, domestic tourism, foreign tourists, tourism industry, travel companies.*

**АРЗЁБИИ ТАМОЮЛҶОИ РУШДИ ИЛМУ ТЕХНОЛОГИЯ ВА
СОҶИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР КИШВАР**

ОДИНАЕВ АМИН ИБРОҶИМОВИЧ,

сардори Раёсати таҳлилий масъалаҳои соҳибкорӣ ва рушди бахши хусусии
Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел. (+992) 988-55-26-90; e-mail: o-amin@mail.ru

Дар мақола тамоюлҳои рушди илму технология ва соҳибкории инноватсионӣ бо дарназардошти омӯзиши таҷрибаи кишварҳои аз лиҳози иқтисоди пешрафта, мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор гирифтааст. Дар ин замина, муаллиф сабабҳои асосии рушд соҳибкории инноватсионӣ дар кишвар ва тадбиқ нагардидани натиҷаҳои корҳои илмӣ–тадқиқотии хусусияти инноватсионӣ дошта, аз ҷумла илмҳои дақиқ ва техникӣ дар истеҳсолотро муайяну мушаххас намудааст.

Калидвожаҳо: соҳибкории инноватсионӣ, саноатикунони босуръат, захираҳои қарзӣ–молиявӣ, хатҳои нави технологӣ, паркҳои технологӣ.

Бояд зикр намуд, ки ҳоло Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи рушди устувори иҷтимоиву иқтисодӣ қарор дошта, бо вучуди тағйирёбии вазъи сиёсиву иқтисодӣ ва амнияти ҷаҳон, дар роҳи пешрафти бемайлони иқтисодӣ, расидан ба ҳадафҳои стратегӣ ва ба ин васила таъмин намудани зиндагии шоистаи аҳоли, аз ҷумла тавассути рушди бахши хусусӣ, соҳибкорӣ, хусусан соҳибкории инноватсионӣ, бо қадамҳои устувор пеш меравад. Дар ин марҳала, саноатикунони босуръат ҳамчун, ҳадафи чоруми стратегии кишвар эълон гардидааст.

Бо дарназардошти ворид шудани мамлакат ба марҳалаи нави рушд, яъне, давраи саноатикунони босуръати кишвар талаботи ҷомеа ба соҳаҳои илм, маориф ва инноватсия, махсусан, робитаи зичу самарабахши илм бо истеҳсолот давра ба давра афзоиш хоҳад ёфт.

Аз ин нуқтаи назар, гуфтан мумкин аст, ки дар шароити иқтисоди бозоргонӣ фаъолияти самарабахши илмиву технологӣ ва инноватсионӣ шартӣ зарурии таъмин рушди устувори иҷтимоию иқтисодии кишвар ба ҳисоб меравад.

Аммо тавре, аз таҳлилҳо мушоҳида мегардад, ҳоло аз ҷониби вазорату идораҳои дахлдор, корхонаҳои истеҳсолӣ ва соҳибкорон, ҷиҳати тадқиқи натиҷаҳои илмӣ–тадқиқотӣ дар истеҳсолот ва дар ин асос ба роҳ

мондани истехсоли молу маҳсулоти ватании рақобатпазири ба содирот нигаронидашуда, ки дар пай сабабҳои гуногунро дорад, чандон тавачҷуҳи зарурӣ зоҳир карда намешавад.

Ҳол он, ки дар ин раванд, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати тақвият бахшидан ба неруи зеҳнии ҷомеа солҳои 2020–2040–ро бистсолаи омӯзиши илмҳои табиӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф эълон намуда, инчунин, ҷиҳати амалисозии ин иқдом доир ба гузаронидани озмуни ҳарсолаи «Илм – фуруғи маърифат» қарор қабул намудааст.

Сарфи назар аз он, ки дар байни олимону муҳаққиқони кишвар ихтироъкорон ва навоварон кам нестанд, вале дастовардҳои онҳо бо сабабҳои гуногун, ки поётар онҳоро ба таври алоҳида муайяну мушаххас хоҳем кард, дар истехсолот қариб, ки тадбиқ намегарданд. Зеро ҳоло дар баробари дигар масъалаҳо ҳанӯз ҳам дар кишвар механизми татбиқи дастовардҳои илму техника дар истехсолот ва тичоратикунонии он мавҷуд нест.

Бинобар ин, бо ҷалби коршиносони касбӣ дарёфт намудани фармоишгар ҷиҳати дар амал тадбиқ намудани дастовардҳои ихтироъкорон дар истехсолот, хусусан тавассути рушди соҳибқориҳои инноватсионӣ мувофиқи мақсад шуморида мешавад. Илова бар ин, дар ин самт боз ҳам мустақкам намудани заминаҳои моддиву техниकीи муассисаҳои илмӣ ва озмоишгоҳҳо, инчунин, тезонидани фаъолияти паркҳои инноватсионӣ ва тичоратикунонии дастовардҳои илмӣ–инноватсионӣ зарур шуморида шавад.

Дар сурати ба роҳ мондани ҳамқориҳои самараноки корхонаҳои саноатӣ бо муассисаҳои илмии ватанӣ бо харчи нисбатан камтар ба натиҷаҳои баланди иқтисодӣ ноил шудан мумкин аст, зеро ворид намудани технологияҳои пешқадам аз хориҷи кишвар маблағгузориҳои зиёдро талаб менамояд. Ҳамзамон бо ин, дар нақшаҳои солна ва панҷсолаи муассисаҳои илмиву таҳқиқотӣ, институтҳои соҳавӣ ва кафедраҳои дахлдори муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар қатори мавзӯҳои бунёдӣ ба таври ҳатмӣ ба роҳ мондани иҷрои мавзӯҳои хусусияти амалидошта ба манфиати кор мебошад.

Дар ин самт таҷрибаи кишварҳои аз лиҳози иқтисодию саноатаро метавон ном бурд. Дар ин кишварҳо паркҳои технологӣ ҳамчун сохтори миёнарав бо ихтироъкорону навоварон, вазорату идораҳо, муассисаҳои илмӣ–технологӣ, муассисаҳои таҳсилоти олии ва дигар сохторҳои марбута ҳамқориҳои зич дошта, дар татбиқи дастовардҳои илму техника дар истехсолот нақши муҳим мебозанд, вале чунин паркҳо дар кишвари мо ҳанӯз пурра ташаккул наёфтаанд, ки чунин вазъ андешидани чораҳои заруриро тақозо мекунад. Баъзе аз сабабҳои асосии чунин вазъ дар кишвар

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

пеш, аз ҳама дар камчини мутахассисони соҳавӣ, сатҳи нокифояи маблағгузорӣ, кухнаву фарсуда гардидани техникаю таҷҳизот, набудани талабот ба маҳсулоти илмталаб, мавҷуд набудани фармоишгар ба натиҷаҳои илмӣ–таҳқиқотӣ ва тичоратикунони он, мутобиқ ба талаботи замон фаъолият накардани паркҳои илмӣ–инноватсионӣ–техникӣ–таҷрибавӣ.

Қобили зикр аст, ки тайи солҳои охир ҳукумати мамлакат барои пешрафти фаъолияти инноватсионӣ дар мамлакат, ташаккули низоми самаранокӣ инноватсионӣ, ки ба баланд бардоштани сатҳи технологӣ ва рақобатнокии истехсолот, ба бозори дохиливу хориҷӣ баровардани маҳсулоти инноватсионӣ, истехсоли молҳои ивазкунандаи воридот, суръатбахшии рушди иҷтимоиву иқтисодӣ ва расидан ба ҳадафҳои стратегии миллӣ мусоидат менамояд, заминаҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодиро фароҳам овардааст. Дар ин самт, қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ», «Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020» ва «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011–2020», аз ҷумлаи санаду барномаҳои асосии муайянкунандаи асосҳои ҳуқуқии фаъолияти инноватсионӣ ба ҳисоб мераванд. Ҳарчанд, ки дар ин самт, аз ҷониби олимони ватанӣ миқдори зиёди патент барои ихтироот ва дигар дастоварҳо ба даст омада бошад ҳам вале, ин дар муқоиса бо талаботи замони муосир, алалхусус, барои таъмин намудани рушди устувори иқтисодии кишвар қонеъкунанда нестанд [1]. Ҳол он, ки рушди фаъолияти инноватсионӣ яке аз омилҳои асосии таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва таъмини рақобатпазирии миллӣ мебошад.

Набояд фаромӯш намуд, ки ҳоло аксар кишварҳои аз лиҳози иқтисоди пешрафта васеъ ҷорӣ сиёсати инноватсионӣ, хусусан, тавассути рушди соҳибкорӣ инноватсионӣ, инчунин, инкишофи илму техника ва дар ин замина, ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегии муайянгардида аз ҷумлаи вазифаҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии худ муайян намудаанд.

Маҳз пеш гирифтани чунин сиёсат ба кишварҳои пешрафта имкон дод, ки на танҳо дар рушди саноатикунонӣ ноил гарданд, балки ин раванд боиси ба таври доимӣ бехтар шудани шароити зиндагии аҳоли, инчунин асоси ҷомеаи иттилоотӣ, ки дар он ҷаҳон инкишоф ёфта истодааст, гардид.

Таҷрибаи кишварҳои аз лиҳози саноатӣ пешрафтани нишон медиҳанд, ки рушди инноватсия, аз ҷумла тавассути бахши хусусӣ ва соҳибкорӣ, аз бисёр ҷиҳат ба рушду инкишофи соҳаҳои илму маориф ва тичоратикунони васеи он вобаста мебошад, зеро дар марҳалаи кунунӣ, самаранок ва ба мақсад мувофиқ истифода бурдани комёбиҳои илм, аз ҷумлаи муҳимтарин омили таракқиёти устувори ҳар як кишвар ба ҳисоб

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӮЗ

меравад. Дар ин раванд, нақш ва ҷойгоҳи ташкилоту муассисаҳои илмӣ–таҳқиқотӣ муҳим арзёбӣ мегарданд.

Мувофиқи омили расмӣ, ҳоло дар кишвар 83 адад ташкилоту муассиса ба иҷрои корҳои илмӣ–таҳқиқот амал намуда, дар онҳо 4406 нафар ба фаъолияти илмӣ машғуланд.

Ҷадвали 1. Шумораи ташкилоту муассисаҳо, ки ба иҷрои корҳои илмӣ–таҳқиқотӣ дар кишвар машғуланд

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Шумора, адад	60	63	66	74	80	82	82	82	83
Шумораи кормандон, нафар	3389	3593	3704	3894	3720	3923	4505	4305	4406
Ҳаҷми иҷрои корҳои илмӣ таҳқиқотӣ, ҳазор сомонӣ	44399,1	51526,2	51935,6	57547,2	68423,6	56650,3	67011,5	66011,5	74382,8
Аз ҷумла, илмҳои бунёдӣ, ҳазор сомонӣ	14254,0	15836,4	8806,2	10465,9	6701,1	12363,1	9986,4	9986,4	10485,7
Корҳои лоиҳакашӣ ва технологӣ, ҳазор сомонӣ	194,1	204,8	319,0	351,4	120,5	220,3	782,7	793,2	814,5
Омодасозии намунаҳои таҷрибавӣ, ҳазор сомонӣ	43,9	–	–	–	30,0	2345,3	–	–	–

Манбаъ: С.68–69 [2].

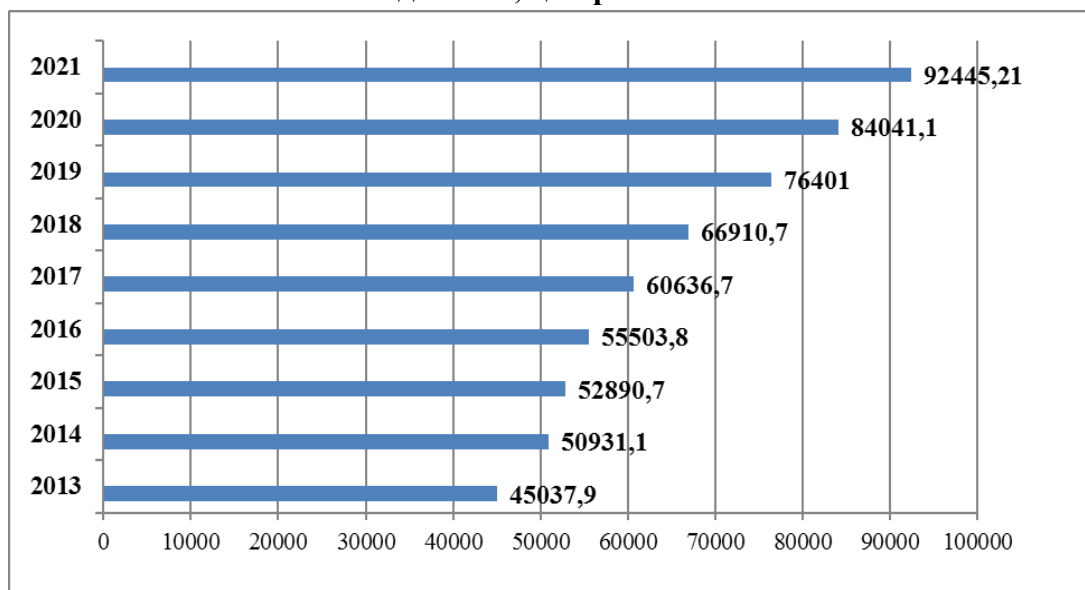
Ҷуноне, аз ҷадвал мушоҳида мегардад, дар давоми солҳои 2013–2021 ташкилоту муассисаҳо, ки ба иҷрои корҳои илмӣ–таҳқиқотӣ машғуланд 23 адад ё 27,7 дарсад ва шумораи кормандонашон бошад, 23 дарсад зиёд гардидааст. Дар давраи таҳлилӣ, ҳаҷми иҷрои корҳои илмӣ таҳқиқотӣ, 29983,7 ҳазор сомонӣ ё 40 дарсад ва корҳои лоиҳакашӣ ва технологӣ бошад, ҳазор сомонӣ 620,4 ҳазор сомонӣ ё тақрибан 4,2 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар ин давра ҳаҷми иҷрои илмҳои бунёдӣ, 3768,3 ҳазор сомонӣ ё 26,4 дарсад коҳиш ёфта, иҷрои корҳои илмӣ дар самти таёркунии намунаҳои таҷрибавӣ бошад, дар се соли охир қариб, ки ба назар намерасад.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Зикр кардан бамаврид аст, ки дар баробари дигар масъалаҳо, ҳаҷми нокифояи маблағгузорӣ низ ба рушди илму технология, аз ҷумлаи омилҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Ҳоло дар кишвар, ба ғайр аз маблағгузори давлатӣ сарчашмаҳои дигари маблағгузорӣ (бахши хусусӣ, соҳибкорон, сармоягузон) мавҷуд нест.

Мувофиқи омили расмӣ, айни замон, дар кишвар сарчашмаи асосии маблағгузорӣ ба рушди НИОКР мисли солҳои қаблӣ маблағҳои бучети давлатӣ ба ҳисоб рафта, беш аз 97 дарсадро ташкил медиҳанд. Илова бар ин, қариб дар ҳамаи қорҳои илмӣ–таҳқиқотӣ ҳиссаи хароҷоти таҷҳизот хеле паст буда, ки ин барои мустаҳкам ва устувор намудани базаи моддию техникаи кифоя нест [3].

Диаграммаи 1. Ҳаҷми маблағгузорӣ ба рушди илм аз ҳисоби бучети давлатӣ, ҳазор сомонӣ

Манбаъ: С–68 [4].

Гарчанде тамоюли мунтазам зиёд гардидани ҳаҷми маблағгузориҳо ба рушди соҳаи илм ва иҷрои қорҳои илмӣ–таҳқиқотӣ мушоҳида гардад ҳам, аммо сифати иҷро ва натиҷаҳои қорҳои илмӣ–таҳқиқотӣ ба талаботи замони муосир ҷавобгу набуда, сатҳи нокифояи маблағгузорӣ ба соҳаҳои илму, маориф, технология ва инноватсия ҳамчун масъалаи ҳалталаб боқӣ мемонад.

Мавриди зикри хос аст, ки дар шароити муосир рушди илм шартҳои ҳатмии фароҳам овардани заминаҳои рушди устувори иҷтимоию иқтисодии ҷомеа буда, дар навбати худ ба туфайли ташаккули зарфияти илмие, ки аз ҷиҳати хусусиятҳои хосси худ гуногунанд, имконпазир мегардад. Маҳз иқтисодии илмӣ фишангест, ки давлат чи дар сатҳи давлатӣ

ва ҷӣ дар сатҳи минтақавӣ, метавонад таҷдиди сохтори иқтисод, пур кардани бозор бо маҳсулоти гуногуни рақобатпазир таъмин намояд. Вале ба андешаи мо, ин танҳо дар сурате метавонад имконпазир бошад, ки агар ҳаҷми маблаггузори зарурӣ дар ин самт равона карда шавад.

Дар маҷмӯъ, аз факту рақамҳои овардашуда хулоса намудан мумкин аст, ки ҳоло сатҳи натиҷаҳои иҷрои корҳои илмӣ–таҳқиқотии хусусияти инноватсионӣ дошта ва татбиқи нағардидани натиҷаҳои илмӣ, аз ҷумла илмҳои дақиқ ва техникӣ дар истеҳсолот ҳануз ҳам, дар марҳалаи рушд қарор дошта, мисли пештара чун масъалаи ҳалношуда қарор дорад, ки ба андешаи мо сабабҳои зеринро дар пай дорад:

— Ҳаҷми нокифояи ҳаҷми маблаггузорӣ ба рушди соҳаҳои илму маориф;

— Мавҷуд намудани сарчашмаҳои иловагии маблаггузорӣ ба рушди соҳаҳои илм, технология ва инноватсия;

— Дар сатҳи зарурӣ мавҷуд набудани базаи моддию техникӣ (инфрасохтор);

— Дастрасии соҳибкорон ба захираҳои қарзӣ–молиявии дарозмуддат;

— Камчинии мутахассисони воқеии илмӣ, махсусан дар соҳаҳои илмҳои фундаменталӣ дар ташкилоту муассисаҳои илмӣ–таҳқиқотӣ ва донишгоҳҳо;

— Дар сатҳи зарурӣ ва мутобиқ ба талаботи замон фаъолият накардани паркҳои илмӣ–техникӣ–таҷрибавӣ;

— Ба талаботи замони муосир ҷавобгу набудани натиҷаҳои илмии олимони ватанӣ;

— Таваччуҳи кам ва сатҳи нокифояи ҳавасманди ба омӯзиши илмҳои дақиқ (риёзӣ, кимиё дигар илмҳои техникӣ);

— Ҳамавсмад набудани намояндагони бахши хусусӣ, соҳибкорон ва сармоягузон дар самти истифодаи дастовардҳои илмии олимони ватанӣ бо сабаби воқеии набудани натиҷаҳои корҳои илмӣ–таҳқиқотии онҳо;

— Ҳавасмад набудани намояндагони бахши хусусӣ, соҳибкорон ва сармоягузон дар самти маблаггузорӣ ба рушди НИОКР;

— Ба тижорат табдил ёфтани фаъолияти аксар муассисаҳои илмӣ–таҳқиқотӣ ва таълимӣ;

— Механизми нокифояи дастгирии ихтирокорон, махсусан дар самти илмҳои дақиқ;

— Назорати суст вобаста ба сатҳи иҷрои корҳои илмӣ–таҳқиқотӣ ва воқеияти амалишавии онҳо дар истеҳсолот;

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

— Дурусту самаранок дар амал тадбиқ нагардидани барномаю стратегияҳои дар самти рушди фаъолияти инноватсионӣ, илмҳои дақиқ, омода ва бозомӯзии кадрҳо ва ғайра.

Ҳамин тавр, рушди фаъолияти инноватсионӣ на танҳо дар кишвари мо, балки мамлакатҳои ҳамсоя низ дар муқоиса ба давлатҳои аз лиҳози иқтисоди пешрафта, бо сабаби омилҳои манфии зикргардида, хусусан, ҳаҷми нокифояи маблағгузори, дар сатҳи паст қарор дорад.

Қобили қайд аст, ки дар кулли кишварҳои аз лиҳози саноатӣ пешрафта маблағгузори ба рушди корҳои илмӣ–таҳқиқотӣ, суръат бахшидан ба раванди азхудкунии наоварӣ аз ҳисоби ҳавасмандгардонии ҳамгирии илм бо бахши хусусӣ ва иқтидорҳои мавҷудаи илмӣ ҷиҳати ҳаллу фасли масъалаҳои ҳассоси иқтисодию иҷтимоии мамлакат мунтазам зиёд карда мешавад. Масалан, дар ИМА ҳаҷми маблағгузори давлатӣ ба рушди корҳои илмӣ–таҳқиқотӣ аз 2,5 то 3 дарсади ММД, Чопон 2,7–3%, Олмон 2,2–2,5%, Фаронса 2,3%, Шведсия 3,7–4%, ва аксар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо бошанд, аз 2,5–3% дарсадро бо дарназардошти он, ки ҳаҷми ММД дар ин кишварҳо хеле зиёд аст, ташкил медиҳад. Мутаасифона, ин рақам дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон 0,1 ва Қирғизистон 0,1–0,2 дарсадро дарбар мегираду ҳалос.

Зикр кардан бамаврид аст, ки ҳоло тадбирҳои аввалиндараҷаи сиёсати пешгирифтаи кишварҳои аз лиҳози иқтисодӣ пешрафта, аслан, ба дастгирии рушди инноватсия равона карда шудаанд. Масалан, ҳаҷми кумақпулиҳои (субсидирование) ИМА дар ин самт 2,8–3 дарсади ММД кишварро ташкил медиҳад, ки ин дар рушду равнақи тараққиёти илму техника нақши бисёр ҳам муҳим мебозад. Дар ин мамлакат ҳиссаи хароҷоти бучети давлатӣ дар ин масир ба 36,2 дарсад баробар аст.

Ҳадафи асосии маблағгузори давлатӣ дар ин масир, пеш аз ҳама, ба дастгирии рақобатпазирии малакат дар сатҳи милию байналмилалӣ ва дар ин замина нигоҳ доштани сатҳи рушди технологӣ дар муқоиса бо дигар кишварҳои аз лиҳози саноатӣ равона карда шудааст [5].

Лозим ба таъкид аст, ки дар кишварҳои аз лиҳози иқтисоди пешрафта, дар баробари давлат, бахши хусусӣ ва соҳибкорон низ дар самти рушди НИОКР саҳми беандоза доранд. Рақамҳои ҷадвали мазкур баёнгари ин гуфтаҳост:

Ҷадвали 2. Маблағгузорӣ ба рушди НИОКР аз рӯи кишварҳо дар соли 2021

Гурӯҳи кишварҳо	Корхонаҳои хусусӣ, %	Саҳми давлат,%	Муассисаҳои таълимӣ,%
ИА27	55	34,2	55
ИМА	66,4	27,7	5,9
Чопон	77,1	16,2	55
Русия	29,4	62,6	8
ҶМЧ	69,1	24,7	55
Тоҷикистон	–	97,0	–
Қирғизистон	–	80–90	–

Манбаъ.[6].

Натиҷаи корҳои илмӣ–таҳқиқотӣ нишон дод, ки ҳоло дар бисёре аз кишварҳо ҳаҷми маблағгузориҳои давлатӣ ба рушди НИОКР на зиёда аз 33 дарсад, муассисаҳои таълимӣ тақрибан 36 дарсад ва бахши хусусӣ бошад беш аз 60 дарсадро ташкил медиҳад. Тавре аз ҷадвал мушоҳида мегардад, маблағгузорӣ ба рушди НИОКР дар кишвар танҳо аз ҷониби давлат таъмин гардида, саҳми бахши хусусӣ ва соҳибкорон на танҳо ба назар намерасад, балки дар ин самт қариб, ки маълумоти оморӣ низ мавҷуд нест [7].

Ин вазъ на фақат дар кишвари мо, балки дар дигар кишварҳои ҳамсоя низ қариб, ки ба назар мерасад. Масалан, дар ин самт Ҷумҳурии Қирғизистонро метавон мисол овард. Дар ин кишвар фаъолияти соҳибкорӣ вобаста ба НИОКР амалан вучуд надорад, чун мисли кишвари мо дар ин мамлакат низ маълумоти дахлдор доир ба саҳми бахши хусусӣ ва соҳибкорон дар боби НИОКР мавҷуд нест, аз ин нуқтаи назар, хароҷоти асосӣ ба рушди НИОКР амалан аз ҷониби давлат таъмин мегардад.

Тибқи маълумоти маълумоти оморӣ, ҳаҷми масрафи давлат якҷо бо бахши хусусӣ дар рушди НИОКР ҳамагӣ 0,12 дарсади ММД–ро ташкил медиҳад, ки ин аз рушди заифи НИОКР дар ин кишвар дарак медиҳад.

Шумораи зиёди таҳқиқот мавҷуданд, ки нақши бузурги инноватсияро дар рушди иқтисодӣ ошкор кардаанд. Масалан, Личтенберг ва дигарон муайян кардаанд, ки ба андозаи 10 дарсад зиёд намудани ҳисаи дастгирии рушди НИОКР дар ММД метавонад боиси аз 1 то 2 дарсад афзоиши иловагии ММД гардад. Ҳоло он, ки ҳаҷми сармоягузорӣ ба рушди корҳои илмӣ–таҳқиқотӣ нисбат ба ММД чандон назаррас нест. Илова бар ин, донишу малака ва навоарӣ дорои хусусияти паҳн шудан ба кишварҳои дигар низ ҳаст. Таҳқиқот нишон доданд, ки кишварҳои хурдтар аз сармоягузорӣ ба рушди НИОКР назар ба кишварҳои калонтар манфиати

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

бештар мегиранд. Масалан, дар ИМА то 0,5 дарсад зиёд намудани ҳиссаи хароҷот ба рушди НИОКР боиси то 9 дарсад афзоиш гардидани ММД дар ин кишвар мегардад. Ин рақам дар Канада то 7 дарсад арзёбӣ мегардад.

Дар ин кишварҳо 60 дарсади навоариҳо (хатҳои нави технологӣ) баъди чорум соли қорӣ шуданаш ба дигар мамлакатҳо интиқол ё содирот карда мешаванд.

Корхонаҳои хурд аз рушди НИОКР назар ба ширкатҳои бузург тавассути гирифтани таҷриба манфиати бештар мебинанд. Дар баробари ин, робитаҳои шахсӣ, конфронсҳо, ярмаркаҳо, семинарҳо, вохӯриҳо як канали муҳимми паҳн кардани дониш ва навоарӣ мебошанд. Истифодаи ғоя ё идеяҳо баъди 1–1,5 сол ба рақибон дастрас мегарданд. Аз ин нуқтаи назар, тақвият бахшидан корҳо вобаста ба робитаҳои шахсӣ, конфронсу семинарҳо, ярмарка ва вохӯриҳо аз ҷумлаи роҳҳои муҳимми паҳн гардидани донишу малака ва навоарӣ муҳим мебошанд.

Зикр кардан бамаврид аст, ки зери мафҳуми корхонаҳои инноватсионӣ корхонаҳоеро мефаҳманд, ки сарфи назар аз шакли моликият дар он на камтар аз 30 дарсади арзиши иловашудааш аз ҳисоби истифодаи инноватсия таъмин карда шавад. Яъне дар давраи ҳисоботӣ бо ифодаи пулӣ беш аз 30 дарсади ҳаҷми маҳсулоти дар он истехсол ва ба фуруш гузошташуда бояд инноватсионӣ бошад. Яке аз вазифаҳои муваффақонаи соҳибкории хурду миёна ба даст овардани бартариятҳо дар байни рақибон тавассути истифодаи инноватсияҳо мебошад, ки дар натиҷаи он навоариҳои самарабахш дар раванди фаъолияти пайвастаи инноватсионӣ ба вучуд меояд.

Ҳоло дар дар муқоиса бо дигар кишварҳои рӯ ба тараққӣ фаъолияти инноватсионии корхонаҳои Ҷумҳурии Ёзбекистон низ нисбатан паст ба назар мерасад. Масалан, дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, ки даромади миёнашон камтар аз 36 дарсад аст, ширкатҳо 35 дарсади маҳсулоти хусусияти инноватсионӣ тавлид мекунанд. Дар кишварҳои Аврупои Шарқӣ ва Осиёи Марказӣ ин рақамҳо мутаносибан 29 ва 20 дарсадро ташкил медиҳанд.

Ширкатҳое, ки навоарӣ мекунанд, аз худ дараҷаи нисбатан баланди ҳосилнокии меҳнатро нишон медиҳанд. Масалан, агар дар ширкатҳое, ки ҳаҷми маҳсулоти қоринамудаи инноватсионӣ ба ҳар як коргар 67 миллион сӯм рост ояд, пас ин рақам дар ширкатҳое, ки навоари қорӣ накардаанд, на беш аз 55 миллион сӯмро ташкил медиҳад. Чунин фарқ аз рӯйи ҳамаи 6 нишондиҳандаи инноватсионии ширкатҳо мушоҳида карда мешавад.

Бо истисноии таъсири мушаххаси хусусиятҳои минтақавӣ, соҳавӣ ва андозаи ширкат, фарқ дар сатҳи ҳосилнокии меҳнат миёни ширкатҳое боқӣ мемонад, ки агар дар онҳо сатҳи қорӣ намудани навоариҳои маҳсулот аз

27 то 28 дарсад ва ҳаҷми истифодаи захираҳои дохилӣ бошад, бояд на камтар аз 43 дарсадро ташкил диҳанд.

Дар ин кишвар сатҳи фаъолнокии ҷорӣ намудани навоариҳо бештар дар корхонаҳои давлатӣ ба назар мерасад. Масалан, агар сатҳи маҳсулоти инноватсионӣ дар ширкатҳои давлатӣ 36 дарсад, раванди навҷорисозӣ 22 дарсад хароҷот барои НИОКР 15 дарсад, истифодаи иқтисодии дохилӣ 16 дарсад ва ҷалби иштирокчиёни беруна 15 дарсадро ташкил диҳад, пас ин рақам дар корхонаҳои ғайридавлатӣ, аз ҷумла сатҳи маҳсулоти инноватсионӣ ба 29 дарсад, раванди навҷорисозӣ 17 дарсад, хароҷот барои НИОКР 7, истифодаи иқтисодии дохилӣ 13 дарсад ва ҷалби иштирокчиёни беруна бошад, 7 ба дарсадро ташкил медиҳад. Аммо ҷалби ширкатҳои хусусӣ дар ин самт, яъне раванди инноватсиякунонӣ, камтар мушоҳида мегардад.

Донишгоҳҳо ва пажӯҳишгоҳҳои илмӣ-таҳқиқотӣ субъектҳои муҳими низоми инноватсионӣ ба шумор мераванд, зеро таълим эҷод ва паҳн кардани донишҳо дар меҳвари сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф ва илм қарор доранд. Бинобар ин, таҳияи барномаи махсуси дастгирии соҳибкории инноватсионӣ дар донишгоҳҳо ва мусоидат ба ташаккули стартапҳо дар заминаи донишгоҳҳо ба мақсад мувофиқ шуморида мешавад.

Дар маҷмуъ, аз факту рақамҳо ва омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешрафтаву дар ҳоли рушд қарор дошта, ҳулоса намудан мукин аст, ки ҳоло ба рушди фаъолияти инноватсионӣ ва НИОКР дар кишвар омилҳои зиёди манфӣ, болотор онҳоро ба тавр алоҳида баён намудем, ҷой дорад. Яке аз омилҳои асосӣ дар ин самт, ҳаҷми нокифояи маблағгузорӣ ба рушди НИОКР ва фаъолияти инноватсионӣ арзёбӣ мегардад.

Маблағгузорӣ ба рушди НИОКР дар кишвар танҳо аз ҷониби давлат таъмин гардида, саҳми бахши хусусӣ ва соҳибкорон на танҳо ба назар намерасад, балки дар ин самт қариб, ки маълумоти омӯрӣ низ мавҷуд нест. Аз ин бармеояд, ки бахши хусусӣ дар раванди дастгирӣ вобаста ба ҷорӣ намудани навоариҳо ва маблағгузорӣ намудан дар ин самт, чандон ҳавасманд нестанд.

Ҳамзамон, дар самти рушди инноватсия ва НИОКР мубодилаи таҷриба, омода ва бозомӯзии кадрҳо, аз ҷумла кадрҳои илмии воқе низ нақши муҳим дорад.

Вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни як ҷаласа 3 марти соли 2022 иброз намуд, ки дар баробари дигар мушкилот, норасоии омӯзгорони дараҷа ва унвони илмидоштаи ба талаботи замони муосир дар муассисаҳои илмию таълимӣ аз ҷумлаи масъалаи асосӣ ба ҳисоб меравад.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Ба андешаи ӯ, ҳоло теъдоди омӯзгорони дорои дараҷаи илмидошта дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ 30 дарсад, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ 17,7 дарсад, Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав 19,2 дарсад, Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев 23,5 дарсад, Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров 43 дарсад, Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт 5,8 дарсад, Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент 10,8 дарсадро ташкил медиҳанд, ки ин нигаронкунанда аст.

Дар баробари ин, наздики 30 дарсади омӯзгорони дараҷаи илмидошта дар синни нафақа мебошанд. Инчунин, теъдоди омӯзгорони синни то 35–солаи дорои дараҷаи илмидошта аз 5 то 12 дарсадро ташкил медиҳад. Ҳамзамон, фаъолияти муассисаҳои мазкур дар ин самт ба талаботи стандартҳо ва меъёрҳои институтсионалии муайянкунандаи мақоми муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ҷавобгӯӣ нест.

Мувофиқи омили расмӣ, ҳоло дар назди донишгоҳу донишкадаҳои кишвар тақрибан, 23–24 адад паркҳои технологӣ амал мекунанд. Аммо бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла камчинии мутахассисони соҳавӣ, сатҳи нокифояи маблағгузорӣ, кухнаву фарсуда гардидани техникаю таҷҳизот, набудани талабот ба маҳсулоти истеҳсолгар (фармоишгар), паркҳои илмӣ–техникии–таҷрибавӣ дар сатҳи зарурӣ ва мутобиқ ба талаботи замони фаъолият надоранд [8].

Бо дарназардошти вазъи мавҷуда ва шароити кунунӣ, фаъол гардонидани сатҳи ҳавасмандии бахши хусусӣ, соҳибкорӣ дар раванди ҷорӣ намудани инноватсия ва дастгирию малағгузорӣ намудани лоиҳаҳои инноватсионии воқеан амалишаванда, ба роҳ мондани ҳамкориҳои зичи бахши хусусӣ бо олимони воқеӣ, тавассути ҷорӣ намудани механизми ҳавасмандкунонӣ аз ҷониби давлат зарур шуморида мешавад.

Инчунин, андешидани тадбирҳои иловагии ҳавасмандгардонии вобаста ба сатҳи рушд ва андозаи ширкату корхонаҳо низ ба мақсад мувофиқ мебошад, зеро таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки маҳз ширкатҳои ҳаҷман бузурги таҷрибадор захираҳои заруриро барои сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсиониро доро мебошанд. Илова бар ин, натиҷаи воқеии ҳар як кори илмӣ–таҳқиқотӣ, (диссертатсия) махсусан, дар соҳаҳои илмҳои дақиқ, техникӣ ва иқтисодӣ бо дарназардошти дар амал тадбиқ гардидани он дар истеҳсолот ба манфиати кор мебошад. Ин ҷо сухан маҳз атрофи он меравад, ки алҳол дар кишвар дорандаҳои унвонҳои илмӣ қариб дар ҳамаи соҳаҳо ба назар мерасад, аммо натиҷаи онҳо бо сабабҳои номувофиқ буданашон ба талаботи замони муосир ва рӯбардор будани қариб аксари корҳои илмӣ иҷрошуда дар истеҳсолот тадбиқ намегарданд.

АДАБИЁТ

1. Омори солона, маҷмуаи оморӣ, 2021 С.67;
2. Омори солона, маҷмуаи оморӣ, С.68–69;
3. Зарубежный опыт построения инновационной инфраструктуры (на примере США);
4. Омори солона, маҷмуаи оморӣ, С–68;
5. <http://innovation.tj>.
6. Научно-технический потенциал Республики Таджикистан в 2019 году: Аналитический сборник, Душанбе, НПИЦентр, 2021–102;
7. Научно-технический потенциал Республики Таджикистан в 2019 году: Аналитический сборник, Душанбе, НПИЦентр, 2021–102;
8. WIPO Statistics Database: Statistics on Patents [электронный ресурс]. URL: <http://www.wipo.int/ipstats/en/statistics/patents/> (дата обращения, 2014).

**АНАЛИЗ И ОЦЕНКА МИРОВОГО ОПЫТА РАЗВИТИЯ
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ**

ОДИНАЕВ АМИН ИБРАГИМОВИЧ,

начальник Управления исследовании проблем предпринимательства и развития частного сектора ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел.(+992) 988-55-26-90; e-mail: o-amin@mail.ru

В статье анализируются и оцениваются вопросы развития предпринимательства в сельском хозяйстве с учетом изучения мирового опыта. В этом контексте автор определил пути, методы и основные направления государственной поддержки сельскохозяйственного предпринимательства в странах с развитой экономикой, а также в Центральной Азии и считает целесообразным реализовать это на практике в Таджикистане.

Ключевые слова: сельское хозяйство, предпринимательство, агробизнес, агропромышленный комплекс, льготные кредиты, инвестиции, производственные кооперативы.

**ANALYSIS AND EVALUATION OF WORLD EXPERIENCE OF
DEVELOPMENT OF THE ENTREPRENEURSHIP IN AGRICULTURE**

ODINAEV AMIN IBRAGIMOVICH,

deputy head of Department of entrepreneurship issue research and private sector development. Center for Strategic research under the President of Tajikistan,
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 89;
tel: (+992) 988-55-26-90; e-mail: o-amin@mail.ru

The article analyzes and evaluates the issues of entrepreneurship development in agriculture, taking into account the study of world experience. In this context, the author has identified ways, methods and main directions of state support for agricultural entrepreneurship in countries with developed economies, as well as in Central Asia, and considers it appropriate to implement it in practice for Tajikistan.

Keywords: *agriculture, entrepreneurship, agribusiness, agro-industrial complex, preferential loans, investments, production cooperatives.*

УДК: 339.187.62

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА ЛИЗИНГОВЫХ УСЛУГ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

НАЖМУДИНОВ МАНУЧЕХР САФРАЛИЕВИЧ,
ведущий специалист Управления исследований проблем
предпринимательства и развития частного сектора
ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 89;
тел. (+992 372) 221-32-54; e-mail: kand75@mail.ru

В статье исследованы тенденции развития регионального рынка лизинговых услуг в сельском хозяйстве. Обоснована необходимость дальнейшего развития рынка лизинговых услуг с учетом обеспечения спроса на сельскохозяйственные техники на базе совершенствования конкурентной среды и институциональной поддержки функционирования данного рынка. При этом акцент делается на оценку влияния эффективности функционирования регионального рынка лизинговых услуг на повышение макроэкономических показателей развития региона. Анализ показал, что потенциал рынка лизинговых услуг в регионе позволяет существенно расширить ее влияния на обеспечения единства экономического пространства в регионе.

***Ключевые слова:** регион, рынок лизинговых услуг, моделирование, лизинговые отношения, лизинговая компания, развитие экономического пространства региона.*

Одним из действенных экономических инструментов, способствующих развитию отечественного агропромышленного производства и научно-технического прогресса в целом, является лизинг, который выступает как приоритетная форма материально-технического обеспечения аграрных предприятий. Относительная новизна лизинговых отношений и ограниченность практического опыта реализации лизинга в Таджикистане требует разработки методических аспектов его эффективного использования в сельском хозяйстве регионов страны.

Анализ показал, что наиболее существенными проблемами эффективного функционирования рынка лизинговых услуг в республике и его регионов является недостаточность регулирования государством лизинговой деятельности, преимущественно через осуществление административно-правовых, организационно-экономических, информационно-консультационных методов и мер воздействия. Здесь необходимо особенно сконцентрировать внимание на

устранении неточностей, противоречий и разногласий в законодательной базе. К числу факторов, сдерживаемых, тормозящих развитие лизингового рынка и требуют усовершенствования его механизма функционирования, также относятся: нехватка стартового капитала для организации лизинговых компаний; неразвитость инфраструктуры лизингового рынка, в частности дефицит услуг по юридической, консультационной и информационной поддержке участников рынка; нехватка квалифицированных кадров для лизинговой деятельности и другое. Таким образом следует отметить, что для реализации путей совершенствования механизма функционирования рынка лизинговых услуг в отдельных регионах и в целом по республике необходима активизация влияния государства на стимулирование и упорядочение лизинговой деятельности, в частности через налаживание партнерства государства, лизинговых компаний и потребителей как комплексной системы. Вышеизложенное позволяет уточнить, что развитие механизма эффективного функционирования рынка лизинга является не только источником повышения эффективности производства и обновления основных фондов отдельных субъектов предпринимательства, но и средством укрепления, модернизации и активизации инвестиционно-инновационной деятельности сельскохозяйственных предприятий регионов страны.

Также следует констатировать, что объемы рынка лизинговых услуг в нашей стране не соответствуют реальным потребностям и мировым тенденциям. Поэтому, целесообразность и необходимость развития механизма эффективного функционирования рынка лизинговых услуг в регионе, как одного из перспективных источников инвестирования инновационного развития экономики не вызывает сомнения, что доказывает опыт стран с развитой экономикой, где эффективно функционирует рынок лизинговых услуг. На наш взгляд, дальнейшее развитие и повышение эффективности рынка лизинговых услуг в регионах республики, а также дальнейшее развития механизма функционирования рынка лизинговых услуг на основе решения определенных задач: расширения инфраструктуры рынка (привлечение банковского сектора, бюро кредитных историй, страховых компаний, акционерных и других обществ к развитию лизинговых услуг), внедрение механизма сублизинга; привлечения новых источников финансирования лизинговых операций в виде средств частного сектора; создание лизинговых консультативных центров по организации процедуры лизинга и оформления договоров, в частности для малых сельскохозяйственных предприятий, которые осуществляли также разъяснительную работу и популяризацию лизинга с целью повышения уровня осведомленности потенциальных участников лизинговых отношений; организации на региональном уровне сбор данных о спросе и предложении на объекты лизинга, который устранил бы недостатки и противоречия в инновационной обеспечении разви-

тия рынка лизинговых услуг в Республике Таджикистан и его регионов; формирования системы государственной статистической отчетности о деятельности лизингодателей в регионах; расширение государственной поддержки лизинга как инструмента долгосрочного инвестирования и активизации финансирования операций по лизингу строительного и промышленного оборудования; формирования механизма активизации инвестиционно – инновационной деятельности сельскохозяйственных предприятий регионов.

В настоящее время рынок лизинговых услуг в Хатлонской области динамично развивается. Однако объем осуществляемых операции на данном рынке с учетом имеющегося спроса на лизинговые услуги в сельском хозяйстве региона существенно не соответствует экономическому потенциалу лизинговых компаний. Более того, рынок лизинговых услуг несмотря на его динамичного роста все еще не рассматривается как существенного фактора обеспечения единства экономического пространства в регионе. Для предотвращения этого фактора как важного и составляющего инструмента поляризации региональной экономики необходимо активизации его роли в сельском хозяйстве через увеличение объема лизинговых услуг. С учетом этого проводим моделирование развития рынка лизинговых услуг, где в качестве постоянной переменной выступает ВРП региона [1]. Исходные данные для моделирования развития регионального рынка лизинговых услуг представлены в табл. 1.

Как видим, факторы корреляционного анализа выбраны так, чтобы показать зависимость ВРП региона от изменения показателей прямо или косвенно влияющих на развития рынка лизинговых услуг [2]. Помимо этого один из переменных отражает объем лозиновых услуг в регионе [3]. Таким образом, логичность выдвигаемой гипотезы определяется сложившиеся ситуацией на рынке лизинговых услуг региона [4]. Результаты корреляционного анализа представим в таблице 2.

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРЎЗ

Корреляционный анализ показал, что между большинством показателей присутствует корреляционная взаимосвязанность. Однако, принимая во внимание предельного коэффициента корреляции равному к 0,75 (в таблице они выделены желтым цветом) выявляется, что показатель IX (объем экспорта) не имеет достаточной взаимосвязанности с другими факторами, а показатель X (объем импорта) вообще наоборот взаимосвязан с другими факторами. Это, в частности означает, что между объемом лизинговых услуг и, например, объемом экспорта товаров и продукции (в т.ч., сельскохозяйственной продукции) не имеется достаточной коррелируемости. Поэтому, в дальнейшем в процессе моделирования, данные показатели исключаются из модели. Далее проведем корреляционный анализ оставшихся показателей.

Однако, следует отметить, что показатель XIII – объем лизинговых услуг, млн. сомони имеет определенно умеренный связь только с показателями IV, V, VI и XI. Так как данный показатель является наиболее важным показателем относительно цели нашего исследования, то постараемся внести изменения на состав данных показателей по сценарному варианту.

Таким образом, даём «инерцию» на данный показатель. Для этого, последовательно, показатели каждого года увеличиваем на разряд. Так как моделированию включает показатели 12 периодов, то разрядность умножение тоже будет с 1 до 12 относительно показателя «объема лизинговых услуг». Таким образом показатели лизинговых услуг представляются на табл. 3.

Текущие показатели	Разрядность	Сценарные показатели
11,8	1	11,8
19,3	2	38,6
19,9	3	59,7
26,2	4	104,8
20,9	5	104,5
20,7	6	124,2
33,1	7	231,7
64,6	8	516,8
72,0	9	648
40,3	10	403
34,8	11	382,8
66,3	12	795,6

Составлено автором на основании данных АСПРТ за период 2010-2022 [5]

Теперь таблица для корреляционного анализа будет иметь следующий вид (табл. 4)

Таблица 4 Корреляционный анализ по «инерционной» сценарии показателей объема лизинговых услуг

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	XI	XII	XIII
2010	6493,2	1885	3694,2	592,5	16,9	4546,8	18,3	819,2	232,98	27106	11,8
2011	8013,2	984,9	2839,2	820,4	15,1	4668,5	14,1	985	300	30032	38,6
2012	9572,6	1021,2	3767,9	1068,6	50,1	5107,4	13,4	1425	365,12	39491	59,7
2013	9869,7	1242,4	3822,8	1114,5	26,3	5407,6	19,9	1653,9	503,93	46415	104,8
2014	11777,5	1391,3	4156,9	1154,3	41,3	5646,1	65,5	1698,5	615,23	52570	104,5
2015	12855,2	1503,8	5321,5	1285,8	61,5	5831,7	114,4	1569	645,05	47540	124,2
2016	14621,7	2375,8	5526,8	2006,8	131,4	6197	233,8	1565,4	714,13	57219	231,7
2017	16003,7	2436,2	6767,2	2154,2	145,2	6354,3	250,5	1686,7	843,39	57609	516,8
2018	17107,5	2536,1	7653,8	2254,3	165,2	6425,4	290,3	1868,4	913,3	60212	648
2019	19664	2598,3	8900,2	2345,2	185,2	6517,6	321,2	2064,5	998,54	58704	403
2020	22080,5	2836,1	8998,5	2554,3	199,2	6656,2	397,5	2070,5	1053,78	63672	382,8
2021	22105	2836,2	9096,8	2554,4	213,2	6756,6	340,1	2077	1096,5	65604	795,6

Примечание: I - ВРП, млн. сомони; II - Все виды инвестиции, млн. сомони; III - Объем производства промышленной продукции, млн. сомони; IV - Объем добывающей промышленности, млн сомони; V - Сумма прибыли, полученной предприятиями, млн сомони; VI Объем сельхозпродукции, млн сомони; VII - Выручка от реализации товаров совместных и малых предприятий, млн сомони; VIII - Объем платных услуг, млн сомони; XI - Объем среднемесячной заработной платы, сомони; XII - Количество действующих дехканских (фермерских) хозяйств, ед.; XIII – объем лизинговых услуг, млн. сомони;

Далее представим результаты корреляционного анализа в таблице 5

Таблица 5 Результаты сценарного корреляционного анализа

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	XI	XII	XI II
I	1										
II	0,866 794	1									
III	0,973 891	0,914 758	1								
IV	0,971 707	0,895 789	0,951 319	1							
V	0,971 276	0,925 637	0,973 56	0,986 397	1						
VI	0,957 28	0,836 919	0,920 521	0,966 793	0,933 307	1					
VI	0,968	0,942	0,969	0,977	0,983	0,932	1				

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

I	427	746	548	882	421	649					
VI	0,899	0,652	0,844	0,865	0,822	0,925	0,802				
II	868	585	782	045	151	316	384	1			
XI	0,985	0,858	0,960	0,969	0,952	0,983	0,954	0,926		1	
	469	839	907	41	002	634	014	93			
XI	0,922	0,774	0,859	0,931	0,882	0,982	0,877	0,946	0,957		
I	376	405	182	193	51	173	662	042	93	1	
XI	0,850	0,824	0,865	0,881	0,890	0,843	0,844	0,733	0,869	0,809	
II	901	767	22	661	48	053	607	869	226	522	1

Составлено автором на основании данных АСПРТ за период 2010-2022 [6]

Как видно из показателей, представленных на табл. 5 между рассматриваемыми показателями присутствуют корреляционная взаимосвязанность. Теперь проведем регрессионный анализ (табл.6).

Таблица 6 Результаты регрессионного анализа

ВЫВОД ИТОГОВ				
Множественный R	0,99797			
R-квадрат	0,995943			
Нормированный квадрат	R-	0,955378		
Наблюдения	12			
Дисперсионный анализ				
	<i>df</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	10	31057428	24,55175	0,155894
Остаток	1	1264978		
Итого	11			
	<i>Коэффициенты</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>
У-пересечение	29433,24	0,911141	0,529578	-381024
II	-3,70014	-0,60855	0,651972	-80,9575
III	2,898345	0,355142	0,782754	-100,798
IV	4,213067	0,207311	0,869865	-254,009
V	16,86312	0,123206	0,921958	-1722,22
VI	-8,509	-0,56714	0,671565	-199,146
VII	-21,1654	-0,28101	0,825602	-978,186
VIII	-11,7836	-0,40968	0,75247	-377,257
XI	18,21253	0,917656	0,52732	-233,965
XII	0,556857	0,432741	0,739999	-15,7937
XIII	-6,76517	-0,61941	0,64695	-145,542

Результаты регрессионного анализа показывают, что коэффициенты регрессии выше 0,95 и доказывают о высоком взаимосвязанности рассматриваемых показателей. При этом уравнение регрессии получит следующий вид:

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРЎЗ

$$Y = 29433,24 - 3,70014 + 2,898345 + 4,213067 + 16,86312 - 8,509 - 21,1654 - 11,7836 + 18,21253 + 0,556857 - 6,76517$$

Используя уравнение регрессии рассчитываем прогнозные значения показателей (табл.7).

Таблица 7 Прогнозные значения показателей

2010	6493,2	1885	3694,2	592,5	16,9	4546,8	18,3	819,2	232,98	27106	11,8
2011	8013,2	984,9	2839,2	820,4	15,1	4668,5	14,1	985	300	30032	38,6
2012	9572,6	1021,2	3767,9	1068,6	50,1	5107,4	13,4	1425	365,12	39491	59,7
2013	9869,7	1242,4	3822,8	1114,5	26,3	5407,6	19,9	1653,9	503,93	46415	104,8
2014	11777,5	1391,3	4156,9	1154,3	41,3	5646,1	65,5	1698,5	615,23	52570	104,5
2015	12855,2	1503,8	5321,5	1285,8	61,5	5831,7	114,4	1569	645,05	47540	124,2
2016	14621,7	2375,8	5526,8	2006,8	131,4	6197	233,8	1565,4	714,13	57219	231,7
2017	16003,7	2436,2	6767,2	2154,2	145,2	6354,3	250,5	1686,7	843,39	57609	516,8
2018	17107,5	2536,1	7653,8	2254,3	165,2	6425,4	290,3	1868,4	913,3	60212	648
2019	19664	2598,3	8900,2	2345,2	185,2	6517,6	321,2	2064,5	998,54	58704	403
2020	22080,5	2836,1	8998,5	2554,3	199,2	6656,2	397,5	2070,5	1053,78	63672	382,8
2021	22105	2836,2	9096,8	2554,4	213,2	6756,6	340,1	2077	1096,5	65604	795,6
Прогноз											
2023	25184,06	3246,104	10546,11	3115,293	257,3111	7407,113	466,2063	2387,105	1306,869	75545,36	761,9545
2024	26651,23	3416,17	11168,42	3309,496	277,7237	7615,671	505,2671	2488,907	1389,097	78882,8	825,5318
2025	28118,39	3586,236	11790,73	3503,698	298,1362	7824,228	544,328	2590,708	1471,325	82220,25	889,1091
2026	29585,56	3756,302	12413,03	3697,901	318,5488	8032,785	583,3888	2692,51	1553,552	85557,7	952,6864
2027	31052,72	3926,368	13035,34	3892,103	338,9614	8241,343	622,4497	2794,312	1635,78	88895,15	1016,264
2028	32519,89	4096,434	13657,65	4086,306	359,374	8449,9	661,5105	2896,114	1718,007	92232,59	1079,841
2029	33987,05	4266,595	14279,95	4280,508	379,7866	8658,457	700,5713	2997,915	1800,235	95570,04	1143,418
2030	35454,22	4436,567	14902,26	4474,71	400,1992	8867,015	739,6322	3099,717	1882,463	98907,49	1206,995

Составлено автором на основании данных АСПРТ за период 2010-2022 [7]

Таким образом, для превращения рынка лизинговых услуг как важного фактора обеспечения единства экономического пространства необходимо

существенное увеличение объема лизинговых услуг в регионе. Для сельскохозяйственных товаропроизводителей лизинг в настоящее время - едва ли не единственная реальная возможность заменить изношенное оборудование. С помощью такого инструмента, как лизинговые отношения сельхозпроизводители могут дополнительно привлечь инвестиции в развитие отрасли, обеспечив тем самым эффективность производства, повысить технико-экономические показатели, привлечь новую технику, оборудование, технологии.

Следует отметить, что механизм функционирования рынка лизинговых услуг в Республики Таджикистан связан со сложными условиями развития сельскохозяйственных предприятий. Прежде всего, это связано с низким уровнем кредитоспособности предприятий, высокой стоимостью и сложностью получения долгосрочных кредитов. Целесообразность решения ряда проблем функционирования рынка лизинговых услуг в Республике Таджикистан и ее отдельных регионов вызвана неспособностью коммерческими банками предоставления всего комплекса услуг по кредитованию, в том числе лизинга. Также, следует констатировать, что объемы рынка лизинговых услуг в нашей стране не соответствуют реальным потребностям и мировым тенденциям. Поэтому, целесообразность и необходимость развития рынка механизма эффективного функционирования рынка лизинговых услуг в регионе, как одного из перспективных источников инвестирования инновационного развития экономики не вызывает сомнения, что доказывает опыт стран с развитой экономикой, где эффективно функционирует рынок лизинговых услуг. На наш взгляд, дальнейшее развитие и повышение эффективности рынка лизинговых услуг в регионах республики, а также дальнейшее развития механизма функционирования рынка лизинговых услуг на основе решения определенных задач: расширения инфраструктуры рынка (привлечение банковского сектора, бюро кредитных историй, страховых компаний, акционерных и других обществ к развитию лизинговых услуг), внедрение механизма сублизинга; привлечения новых источников финансирования лизинговых операций в виде средств частного сектора; создание лизинговых консультативных центров по организации процедуры лизинга и оформления договоров, в частности для малых сельскохозяйственных предприятий, которые осуществляли также разъяснительную работу и популяризацию лизинга с целью повышения уровня осведомленности потенциальных участников лизинговых отношений; организации на региональном уровне сбор данных о спросе и предложении на объекты лизинга, который устранил бы недостатки и противоречия в инновационной обеспечении развития рынка лизинговых услуг в Республике Таджикистан и его регионов; формирования системы государственной статистической отчетности о деятельности лизингодателей в регионах; расширение государственной поддержки ли-

зинга как инструмента долгосрочного инвестирования и активизации финансирования операций по лизингу строительного и промышленного оборудования; формирования механизма активизации инвестиционно – инновационной деятельности сельскохозяйственных предприятий регионов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Отчеты Управление с/х Хатлонской области, годовые отчеты РГУП Таджикиагролизинг» за 2021;
2. Регионы Республики Таджикистан: 30 лет государственной независимости//Статистический сборник - Душанбе, АСПРТ, 2022. С-.12.
3. Маҷмуаи омери кишоварзӣ, 2010-2021. С- 323;
4. Маҷмуаи омери кишоварзӣ, Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; 2022.С-328;
5. Состовлено автором на основании данных АСПРТ за период 2010-2022;
6. Состовлено автором на основании данных АСПРТ за период 2010-2022;
7. Состовлено автором на основании данных АСПРТ за период 2010-2022.

ТАМОЮЛҶОИ РУШИДИ БОЗОРИ МИНТАҚАВИИ ХИЗМАТРАСОНИИ ЛИЗИНГӢ: МАСЪАЛА ВА ОЯНДАБИНИҶО

НАҶМУДИНОВ МАНУЧЕҲР САФРАЛИЕВИЧ,

мутахассиси пешбари Раёсати таҳлилӣ масъалаҳои соҳибкорӣ ва рушди баҳши хусусии МТС назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел. (+992 372) 221-32-54; e-mail:kand75@mail.ru

Дар мақола тамоюлҳои рушди бозори минтақавии хизматрасониҳои лизингӣ дар соҳаи кишоварзӣ мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор гирифтаанд. Муаллиф дар заминаи таҳлилҳои худ масъалаҳои ҳалталаби рушди бозори хизматрасониҳои лизингиро бо далелҳои илман асоснокишуда муайян намуда, ҷиҳати рушди минбаъдаи он як зумра тавсияҳоро пешниҳод намудааст, ки ҳаллу фасли онҳо ба рушди минбаъдаи бозори хизматрасониҳои лизингӣ таъсири мусбат хоҳад расонид.

Калидвожаҳо: амнияти озуқаворӣ, иҷораи молиявӣ, лизинги молиявӣ, инноватсия, бозори хизматрасониҳои лизингӣ, муносибатҳои лизингӣ, ширкати лизингӣ.

**DEVELOPMENT TRENDS OF THE REGIONAL LEASING SERVICES
MARKET: PROBLEMS AND PROSPECTS**

NAZMUDINOV MANUCHEHR SAFARALIEVICH,

Leading Specialist Department of entrepreneurship issue
research and private sector development. Center for Strategic research
under the President of Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 89;
tel: (+992 372) 221-32-54; e-mail:kand75@mail.ru

The article discusses, analyzes and evaluates the trends in the development of the regional market for leasing services in the field of agriculture. Based on the analysis, the author, with scientifically substantiated facts, identified some issues that need to be addressed in the development of the leasing services market, and proposed a number of recommendations for its further development, whose decisions will have a positive impact on the further development of the leasing services market.

Keywords: *food security, financial lease, financial leasing, innovation, leasing services market, leasing relations, leasing company.*

УДК: 328.012

ВАЗЪИ СОҶАИ ПАХТАКОРӢ ВА МАСЪАЛАҶОИ ҲАЛТАЛАБИ ОН

АШУРОВ ИХТИЁР САИДОВИЧ,

д.и.и., профессори кафедраи молия ва қарзи
Донишгоҳи (славянии) Русия–Тоҷикистон
735025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Мирзо Турсунзода 30;
тел.: (+992) 905-55-77-88

КАРИМИЁН ИМОМНАЗАР,

сардори Раёсати тадқиқоти масъалаҳои рушди соҳавии Маркази
тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (+992) 93-503-27-28

Дар мақола вазъи муосири пахтакорӣ таҳлилу арзёбӣ гардида, муаллифон қайд намудаанд, ки пахтакорӣ дар ҳолати бади иқтисодӣ қарор дорад ва дидани чораҳои бетаъхирро тақозо менамояд, зеро арзиши аслии он баланд рафта, нархи ҷаҳони он тамоюли поёнравӣ дорад. Яке аз сабабҳои паст будани ҳосилнокии пахта вайрон намудани қоидаҳои агротехникии он ва истифодаи нокифояи нуриҳо доништа шудааст. Муаллифон қайд намудаанд, ки баҳисобгирии истеҳсоли пахта беҳбудиро меҳаҳад, зеро на ҳамаи пахтаи истеҳсолшуда ба заводҳои коркард ворид мешаванд.

Дарачаи даромаднокии пахтакорӣ паст арзёбӣ шудааст. Вазъи муосири нархи пахта нигаронкунанда буда, эҳтимоли бо зарар ҷамъбаст намудани натиҷаҳои соли 2022 дар назар дошта шудааст, зеро нархи хариди пахта нисбат ба арзиши аслиаш паст аст. Дар мақола зарурати таъмини коркарди пурраи саноатии нахи пахта дар кишвар таъкид шуда, самаранокӣ он исбот карда шудааст.

***Калидвожаҳо:** пахтакорӣ, ҳолати бад, майдони кишт, ҳосил, ҳосилнокӣ, нуриҳои минералӣ, қоидаҳои агротехникӣ, арзиши асли, нарх, баҳисобгирӣ, изофанависӣ, коркард, нах, нархи фурӯш, даромаднокӣ, зарар, коркарди саноатӣ, зарурат, самаранокӣ.*

Пахтакорӣ яке аз самтҳои муҳимми соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб рафта, пахта яке аз ашёи хом барои корхонаҳои саноатӣ мебошад.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

Мутаассифона, вазъи истеҳсоли пахта солҳои охир хузновар аст. Дар солҳои зери таҳқиқ қароргирифта (2016-2021) дар маҷмуъ, дар майдони 1067230 га пахта кишт карда шудааст, ки ба ҳисоби миёна дар як сол ба 177871,6 га рост меояд, ки нисбат ба соли 1991 ба андозаи 120963,4 га, ё 40,5 кам аст [1]. Истеҳсоли пахта дар давоми шаш сол 2159385 тоннаро ташкил додааст, ки ба ҳисоби миёна ба як сол 359897,5 тоннаро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 1991 ба миқдори 459718,5 тонна, ё 56,1 дарсад кам аст. Ҳосилнокии миёна дар ин солҳо 20,2 сентнер аз як гектарро ташкил дод, ки нисбат ба соли 1991-ум 7,2 сентнер аз як гектар кам аст (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Истеҳсол ва воридшавии пахта барои коркарди саноатӣ [3]

Солҳо	Майдони кишт, га	Истеҳсол, тонна	Ҳосилнокӣ, с/га	Воридшавии пахтаи хом		Фарқи истеҳсол ва воридшавӣ барои коркард, тонна
				тонна	% нисб. истеҳсол	
2016	162558	284708	17,6	271837	95,5	12871
2017	173979	386508	22,2	378588	98,0	7920
2018	185817	300342	16,2	283730	94,5	16612
2019	185671	403008	22,0	401269	99,6	1739
2020	185435	396015	21,4	389625	98,4	6390
2021	173770	388804	22,4	382406	98,4	6344
Ҷамагӣ	1067230	2159385	20,2	2107455	97,6	65619

Яке аз сабабҳои паст будани ҳосилнокии пахта вайрон намудани қоидаҳои агротехникии он ба ҳисоб меравад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи нуриҳои минералӣ ва органикӣ дар солҳои зери таҳқиқот қароргирифта хеле коҳиш ёфтааст. Истифодаи нуриҳои минералӣ ба як гектар замини пахта нисбат ба соли 1991-ум 7,7 маротиба кам шудааст (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Маълумот доир ба истифодаи нуриҳои минералӣ ва органикӣ барои истеҳсоли пахта дар солҳои 1991-2021

Нишондиҳандаҳо	1991	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ба замини пахта ба ҳисоби моддаҳои ғизодиҳанда нуриҳои минералӣ андохта шуд – ҳамагӣ, ҳаз. Тонн	131,0	21,9	27,9	27,7	34,4	29,5	28,6
Заминҳои пахта нисбати замини умумӣ, ки нуриҳои минералӣ андохта шудааст, ба ҳисоби фоиз	71,4	97,2	96,4	99,5	99,4	99,0	98,3
Ба 1 гектар кишт нуриҳои минералӣ андохта шудааст, кг	1288,0	138,7	166,7	149,7	186,3	160,5	167,6
Бо нуриҳои органикӣ ғизо дода шуд, ҳазор тонна	301,5	11,2	22,9	21,4	15,2	16,6	12,6
Ба 1 гектар кишт нуриҳои органикӣ андохта шуд, тонна	1,2	0,8	0,5	0,4	0,9	0,9	1,2

Сарчашма: Пахтакорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022.-С.7

Масъалаи дигари муҳимми соҳаи пахтакорӣ воридоти пахта ба заводҳои пахтатозакунӣ ба ҳисоб меравад. Мутаассифона, дар ҳама солҳои зери таҳқиқот қароргирифта миқдори муайяни пахта ба заводҳои пахтатозакунӣ ворид нагардиданд. Ин аз ду ҳолат рӯй медиҳад: якум, изофанависии ҳангоми пешниҳоди ҳисобот, дигаре, дар хонавода нигоҳ доштани он. Танҳо бо ин сабабҳо дар шаш сол 65619 тонна пахта барои қорқард ба заводҳо ворид нагашт, ки 3,0 дарсади пахтаи ҳисоботдодаро ташкил медиҳад.

Дигар масъалаи муҳимми ташвишовар дар соҳаи пахтакорӣ баромади нах аз як тонна пахтаи хом ба ҳисоб меравад. Дар солҳои зери таҳқиқот қароргирифта истеҳсоли нах ба ҳисоби миёна 28,7 дарсадро ташкил додааст, ки нишондиҳандаи хеле паст ба ҳисоб меравад (ниг. ба ҷадвали 3).

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

Ҷадвали 3. Истехсол ва воридшавии пахта барои коркарди саноатӣ

Солҳо	Воридшавии пахтаи хом барои коркард, тонна	Истехсоли нах, тонна		Фурӯши нах ба хориҷа, т		
		тонна	% нах	миқдор, тонна	маблағ, ҳаз. долл.	нархи миёнаи 1 т
2016	271837	81835,1	30,1	88500,1	122646	1385,8
2017	378588	125675,2	33,2	75925,8	121026	1594,0
2018	283730	89710,8	31,6	92990,2	165300	1777,6
2019	401269	108382,1	27,0	94083,1	139600	1483,8
2020	389625	101243,7	26,0	100126,9	135989	1358,2
2021	382406	97400,0	25,5	100618,3	202570	2013,3
Ҷамағӣ	2107455	604246,9	28,7	552244,4	887131,0	1606,4

Сарчашма: Ҳисоботҳои омури Агенсии омури назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои гуногун: 3-пахта. Ҳисобот дар бораи истехсоли пахта; 1- пахта–Ҳисобот дар бораи истехсоли нахи пахта; 2- пахта–Ҳисобот дар бораи натиҷаи коркарди пахтаи чамбоваришуда пахтаи хом.

Агар нишондиҳандаи дарсади баромади нах ба андозаи соли 2017, яъне 33,2% нигоҳ дошта мешуд, имкони 9483,5 тонна нахи иловагӣ ба маблағи 15234,3 ҳазор доллари амрикоӣ даромад гирифтанд буд. Нархи миёнаи нахи пахта аз бозорҳои ҷаҳонӣ вобастагӣ дорад. Чӣ тавре аз нишондиҳандаҳои ҷадвал бармеояд, фарқи нархи миёнаи он нисбат ба нархи баландтарин (2013,3 дар соли 2021) 25,3 дарсадро ташкил медиҳад. Нархи миёнаи хариди пахта аз хоҷагиҳо бо нархи ҷаҳонии пахта мутобиқ нест. Масалан, дар солҳои 2016–2021 нархи хариди пахтаи хом дар ҚДММ "Латиф Муродов"-и шаҳри Ҳисор чунин буд (ниг. ба ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Нархи миёнаи хариди пахтаи хом дар ҚДММ "Латиф Муродов"-и шаҳри Ҳисор дар солҳои 2016–2021.

Нишондиҳандаҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Ҷамағӣ
Миқдори пахтаи фурӯхташуда, т	67,5	658,0	1127,7	734,0	625,4	794,8	4007,4
Маблағи умумии воридгашта, ҳаз. Сомонӣ	270120	3237736	6234616	3098528	2755510	7138774	22735284
Хароҷот барои пахтаи хом, сомонӣ	282586	2544882	6661588	3866988	3198445	4906315	21460804

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӮЗ

Нархи миёнаи 1 тонна пахтаи хом, сомонӣ	4001,8	4920,6	5528,6	4221,4	4406,0	8981,8	5673,3
Фоида(+), зарар (-), сомонӣ	-12466	692854	-426972	-768390	-442935	2232459	1274480

Сарчашма: Ҳисоботҳои солони ҚДММ "Латиф Муродов"-и шаҳри Ҳисор дар солҳои 2016-2021.

Хочагӣ дар солҳои 2016-2021 дар маҷмӯъ, аз истеҳсоли пахта 1274480 сомонӣ фоида ба даст овардааст, ки дараҷаи даромаднокии он 5,9 дарсадро ташкил дод. Даромаднокии истеҳсоли пахта аз ҳисоби афзоиши нархи он дар солҳои 2017 ва 2021 ба даст омадааст. Хочагӣ аз ҳисоби истеҳсоли пахта дар солҳои 2016, 2018, 2019, 2020 ба маблағи умумии 1650763 сомонӣ зарари иқтисодӣ дидааст.

Тибқи ҳисобҳои мутахассисони Вазорати кишоварзии Тоҷикистон, хароҷот барои истеҳсоли 1 тонна пахтаи хом тибқи меъёр дар хоҷагиҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 бояд чунин бошад (Ҷадвали 5)

Ҷадвали 5. Сохтори хароҷот барои истеҳсоли 1 тонна пахтаи хом дар хоҷагиҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022.

Р.т/г	Номгӯи хароҷот	Хароҷот	Нарх, сомонӣ	Маблағи умумӣ, сомонӣ
1	Шудгор ва ба кишт тайёр намудани замин, 1 га	1		1585
2	Тухмӣ, кг	90	10	900
3	Нуриҳои минералӣ			7260
3.1	Селитра, кг	200	13,00	2600
3.2.	Карбамид, кг	250	10,80	2700
3.3.	Суперфосфат, кг	200	4,40	880
3,4	Калий, кг	100	10,80	1080
4	Сӯзишворӣ			3270
4,1	Сӯзишвории дизелӣ, л/га	230	13,00	2990
4,2	Равғанҳои молиданӣ	8	35,00	280
5	Заҳрхимикатҳо, ҳамагӣ кг	5	220	1100
6	Музди кор, сомонӣ	х	х	14490
6.1	Фонди ҳифзи иҷтимоии аҳоли, 25%	х	х	3622,50
6.2	Андози даромади шахсони воқеӣ, 13%	х	х	1883,70
7	Андози ягонаи замин, сомонӣ	х	х	150
8	Хароҷоти истифодаи об, сомонӣ	10000м ³	х	200
9	Қисмҳои эҳтиётӣ, сомонӣ	х	х	3000,0

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

10	Фарсудашаваии воситаҳои асосӣ	х	х	200,0
	Ҷамъи хароҷоти асосӣ, сомонӣ	х	х	32155,0
11	Дигар харҷот (10-15%), сомонӣ	х	х	1720,0
12	Ҷамъи хароҷоти истехсоли, сомонӣ	х	х	33875,0
13	Даромаднокӣ (меъёр 25%)	х	х	2758,0
14	Ҷамаи хароҷот, сомонӣ	х	х	36633,0
15	Арзиши аслии 1 кг пахта	х	х	14,65

Сарчашма: Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тибқи агротехникаи парвариш ба даст овардани ҳосили баланди пахта хароҷоти истехсолии зиёдро талаб менамояд ва новобаста аз мушкилоти молиявӣ хоҷагиҳои кишоварзӣ барои рӯендани 25 сентнер ҳосили пахта бо дарназардошти нархҳои амалкунанда тибқи таҳлили пешакии мутахассисон арзиши аслии 1кг пахта 14,65 сомониро ташкил медиҳад.

Соли гузашта ҳангоми сафарбаркунии аввалин “Корвони тиллои сафед” ба нуқтаҳои пахтақабулкунӣ аз тарафи аксари корхонаҳои қабул ва коркард ҳар як тонна пахтаи ҷамъоваришуда бо нархҳои 11-12 ҳазор сомонӣ харида шуда буд. Муттаассифона, баъдтар ва то имрӯз нархи хариди пахта то 7-8 ҳазор сомонӣ коҳиш ёфт, ки ин ҳавасмандии хоҷагиҳои пахтакорро дар таъмини дурнамои кишт ва истехсоли пахта дар оянда заиф мегардонад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд ва ҳамчунин, вазъи ташвишвар ҳам ҳаст, ки як қисми кишоварзон бо дарназардошти паст будани нархи хариди пахта ҳосили истехсолшударо ба корхонаҳои коркард насупорида, маҷбур шуданд, ки то боло рафтани арзиши он дар хонаҳояшон нигоҳ доранд.

Дар давраҳои аввали ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ барои таъмин ва ҳамкорӣ бо хоҷагиҳои кишоварзӣ ширкатҳои фючерӣ ба фаъолият оғоз намуданд. Оғоз аз кишт то ҷамъоварии пахта ширкатҳои фючерӣ кишоварзонро дар асоси шартномаҳои тарафайн бо ҷамаи маводи зарурӣ, аз қабилӣ тухмӣ, нуриҳои минералӣ, маблағҳои нақдӣ, қисмҳои эҳтиётӣ, сӯзишворӣ ва ғайра таъмин менамуданд. Ин ҳолат то андозае кори кишоварзонро осон мегардонид. Сониян, баъди барҳам хӯрдани ширкатҳои фючерӣ кишоварзон то ҳоло тавассути сармоягузори алоҳида ва банкҳои ҷумҳурӣ фаъолиятшонро идома дода истодаанд, ки ин ҳолати коҳиш ёфтани нархи пахта, хароҷоти молиявӣ хоҷагиҳои пахтакорро наменӯшонанд ва онҳоро дар назди сармоягузори банкҳо қарздор менамояд.

Лозим ба ёдоварист, ки дар Ҷумҳурии Ўзбекистон назорати давлатӣ ҷиҳати таъмини шароити меҳнати чинакчиён саривақт ва пурра пардохти

музди меҳнат, ҳифзи ҳуқуқҳои меҳнатӣ аз тарафи мақомоти меҳнатӣ ва иттифоқҳои касаба роҳандозӣ карда мешавад. Ҳамчунин, дар аввали моҳи август нархи пахтаро бо дарназардошти нархҳои бозори ҷаҳонӣ ва пешниҳоди вазорату идораҳои масъул ба кишоварзон арзиши як тонна ашёи хомро эълон менамояд.

Барои ҷорӣ намудани низоми нави баланд бардоштани ҳосили пахта дар назди Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон Шурои соҳаи пахтакорӣ таъсис дода шудааст, ки онро Вазири рушди инноватсионӣ роҳбарӣ мекунад.

Дастури Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати дар доираи “Солҳои рушди саноат 2022-2026” дар ҷумҳурӣ сохта ба истифода додани панҷ маҷмааи коркарди ниҳоии нахи пахта бо маблағи зиёда аз 11 млрд сомонӣ рушди саноатикунони босуръати кишварро таъмин менамояд.

Дар давраи Иттиҳоди Шуравӣ шумораи корхонаҳои коркарди пахта 22 ададро ташкил медод, ҳоло бошад, он ба 207 адад расидааст, ки 110 адад заводи калон ва 97 адад корхонаи хурд мебошанд. Мутаассифона, бинобар ба кластери муосир пурра ҷавобгӯ набудани аксари ин корхонаҳо тамоми силсилаи истеҳсоли пахта, коркарди аввалияи пахта, ресандагӣ, бофандагӣ, рангубор ва дӯзандагиро фаро гирифта наметавонанд.

Ба ҳолати имрӯза дар ҷумҳурӣ 6 корхонаи коркарди ниҳоии пахта, аз қабиле ҚСП “Ҷунгай–Данғара Син Силу Текстил”, ҚДММ “Нассоҷи тоҷик”, “Ҷавонӣ”, “Нассоҷи Хуҷанд”, “САТН”-и Хуҷанд ва ҚСК “Ресандаи Қӯрғонтеппа” фаъолият карда истодаанд.

Тибқи ҳисобу китоби иқтисодчӣён, аз як тонна пахта вобаста ба навъ ба ҳисоби миёна 300–350 кг нах ва 560–580 кг тухмӣ гирифта мешавад. Аз ин миқдор нах 350–400 метри мураббаъ матоъ ва аз чигит 100–120 кг равшан, тақрибани 270 кг кунҷора ва 170 кг пасмондаи пӯсти чигит истеҳсол кардан мумкин аст.

Дар Тоҷикистон ҳамасола зиёда аз 400 ҳазор тонна пахта ҷамъоварӣ карда мешавад. Аз ин миқдор тақрибан 120–140 ҳазор тонна нах ҳосил мегардад. Худуди 20 ҳазор тоннаи он (15%) дар дохили Тоҷикистон коркард шуда, боқимонда ба содирот меравад. Тибқи ҳисоби мутахассисони соҳа, агар 100 ҳазор тонна нахи пахта дар дохили кишвар коркард шавад, аз он метавон аз 350 то 400 млн. метри мураббаъ матоъи гуногун истеҳсол кард. Аз 100 ҳазор тонна нахи пахта бо нархҳои имрӯза метавон 290 млн. доллари амрикоӣ даромад ба даст овард, лекин агар аз он матоъ истеҳсол карда шавад, даромад метавонад зиёда аз як млрд доллари амрикоиро ташкил диҳад ва ин ҳам бо ҳисобҳои тахминӣ, –чунин изҳори андеша доранд мутахассисони соҳа. Бар иловаи ба даст овардани ашёи хориҷӣ, роҳандозии коркарди пахта дар

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

дохили Тоҷикистон имкон медиҳад, ки садҳо ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шаванд. Ғайр аз ин, аз 400 ҳазор тонна пахта зиёда аз 40 ҳазор тонна рағани пахта ва қариб 45 ҳазор тонна хӯроки чорво гирифта мумкин аст.

Чунонки Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии имсолашон қайд карданд, талаботи бозори истеъмолии имрӯзаи мамлакат аз ҳисоби рағани истеҳсоли ватанӣ ҳамагӣ 22 дарсад таъмин гардида истодааст. Дар сурати ба фаъолият оғоз кардани корхонаҳои рағанбарории шаҳрҳои Душанбе, Бохтар ва Конибодом ва коркарди ниҳоии пахта талаботи аҳолии мамлакат бо рағани истеҳсоли худӣ беш аз 70 дарсад таъмин мегардад.

Ҷамҷунин, коркарди ниҳоии пахта барои фаъолият ва рушди саноати нассочию дӯзандагӣ бо дарназардошти қувваи арзони корӣ шароит муҳайё менамояд.

Ба ҳолати имруза сохтори корхонаҳои саноатӣ нассочию дӯзандагӣ аз

–6 корхонаи азими коркарди ниҳоии пахта;

–12 корхонаи калону миёнаи ресандагӣ;

–6 корхонаи кешбофӣ ва ҷӯроббофӣ;

–149 коргоҳи калон, миёна ва хурди дузандагӣ;

–108 корхонаи коркарди аввалия пахта (пахтатозакунӣ) иборат аст.

Ҷалби кластеркунории соҳа манфиатбахш ва самаранок буда, дар оянда метавонад ба коркарди ниҳоии пахта дар ҷумҳурӣ замина гузорад. Дар баробари ин, бояд гуфт, ки калонтарин корхонаҳои коркарди ниҳой бинобар маблағҳои кофии гардишӣ надоштан, фаъолияти пурсамари доимиро таъмин карда наметавонанд. Аз ин рӯ, бори ташкили кластерхоро танҳо он корхонаҳои азиме, чун ҶСП “Чунтай-Данғара Син Силу Текстил” ба зимма гирифта метавонад, ки маблағҳои калони захиравӣ доранд. Маблағгузори асосии ин корхонаи азими муштарак яке аз ширкатҳои бонуфузи Чин мебошад.

Ҳолати дигари матраҳ шудани масъалаи мазкур аз ташкили ҳолдингҳо, яъне ихтиёран муттаҳид шудани истеҳсолкунандагони ашёи хом ва корхонаҳои коркарди саноатӣ ҳолдинг созмон додан аст.

Ба ақидаи мутахассисон, аз коҳиши ҳаҷми содироти пахта ба сифати ашёи хом Тоҷикистон бурд хоҳад кард. Барои даромади иловагӣ гирифта аз афзоиши коркарди пахта, пеш аз ҳама, истеҳсол ва ҳосилнокии онро зиёд кардан лозим аст. Мутаассифона, ҳосилнокии пахта соли 2022 дар ҷумҳурӣ ба ҳисоби миёна аз ҳар гектар ҳамагӣ 22,3 сентнерро ташкил дод.

Мавриди қайд аст, ки истеҳсол ва нигоҳдорию назорат нашудани коркарди пунбадонаи тухмӣ дар корхонаҳои коркарди пахта, яке аз омилҳои камшавии ҳосилнокии пахта гардидааст. Ин масъала бояд мавриди тавачҷуҳ ва назорати

доимии масъулон қарор дошта бошад. Барои ба эътидол овардани нархи пахта ва хариди он аз ҷониби сармоягузoron ғамхорӣ ва назорати ҷиддӣ роҳандозӣ намудан зарур аст, то ки хоҷагидор аз маҳсули кораш манфиат бинаду дар назди бонкҳо ва сармоягузoron қарздор намонад.

Чун аз натиҷаҳои хариди нархи имсолаи пахта деҳқонон на он қадар қаноатманданд, ин метавонад дар оянда ба коҳиш ёфтани майдони кишти пахта ва истеҳсоли он таъсири манфӣ расонад.

Ҳамин тавр, таҳқиқоти вазъи соҳаи пахтакорӣ ва масъалаҳои ҳалталаби он имкон медиҳад, ки чунин хулосабарорӣ намоем.

–Дар шароити муосир пахтакорӣ дар ҳолати ногувори иқтисодӣ қарор дорад ва дидани чораҳои бетаъхирро тақозо менамояд, зеро арзиши аслии он баланд рафта нархи ҷаҳонии он тамоюли поёнравӣ дорад. Дар Тоҷикистон майдони кишти пахта нисбат ба солҳои аввали истиқлол 40,5 %, истеҳсоли он 56,1 дарсад, ҳосилнокии миёна 7,2 сентнер аз як гектар кам аст.

–Яке аз сабабҳои паст будани ҳосилнокии пахта вайрон намудани қоидаҳои агротехникии он буда, ба истифодаи нуриҳо вобаста аст, ки ба як гектар замини пахта нисбат ба соли 1991-ум 7,7 маротиба кам шудааст.

–Баҳисобгирии истеҳсоли пахта бехбудиро меҳаҳад, зеро на ҳамаи пахтаи истеҳсолшуда ба заводҳои коркард ворид мешавад, ки ба ду омил шарҳ дода мешавад: якум, изофанависии хангоми пешниҳоди ҳисобот, дигаре дар хонавода нигоҳ доштани он. Ин нишондиҳанда ба 3,0 дарсади пахтаи ҳисоботдодаро ташкил медиҳад. Ба ин нигоҳ накарда, баромади нах то 28,7 дарсад коҳиш ёфтааст ва аз ин ҳисоб иқтисодиёти соҳа 15234,3 ҳазор доллари амрикоӣ зарар дидааст. Нархи ҷаҳонии нахи пахта ноустувор буда, тамоюли пастравӣ дорад. ҶДММ «Латиф Муродов»-и шаҳри Ҳисор дар мачмӯъ, дар шаш сол аз истеҳсоли пахта 1274480 сомонӣ фоида гирифта бошад ҳам, вале дараҷаи даромаднокии он 5,9 дарсадро ташкил додааст, ки хеле кам аст. Хоҷагӣ аз ҳисоби истеҳсоли пахта дар солҳои 2016, 2018, 2019, 2020 ба маблағи умумии 1650763 сомонӣ зарари иқтисодӣ дидааст. Вазъи муосири нархи пахта нигаронкунанда аст, зеро дар соли 2022 нархи хариди он 8-9 сомониро ташкил дод, дар ҳолате, ки арзиши аслии як кг пахтаи хом ба 14,65 сомонӣ баробар аст. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки пахтаи соли 2022 барои хоҷагиҳои пахтакор зараровар мешавад.

–Зарурати таъмини коркарди пурраи саноатии нахи пахта дар кишвар расидааст, зеро арзиши иловагии коркарди саноатӣ бамаротиб зиёд аст ва имкони таъмини талаботи аҳоли бо равшан ва хӯроки чорво муҳайё мешавад.

Бо дарназардошти ин, барои рушд намудани соҳаи пахтакорӣ татбиқ намудани чорабиниҳои зеринро пешниҳод менамоем:

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

1. Мавриде фаро расидааст, ки минбаъд баҳри ғанӣ гардонидани бучаи чумхурӣ, тавлиди ҷойҳои нави корӣ, афзоиши маҳсулоти ватанӣ истеҳсол, коркард ва хариди пахта таҳти назорати давлатӣ қарор дода шавад.

2. Ба манфиати кор мебуд, агар Ҳукумати Чумхурӣ эҳтимол моҳи июн нархҳои тавсиявии хариди пахта аз хоҷагиҳои деҳқониро бо дарназардошти масрафи воқеии онҳо ва хусусиятҳои ҳар минтақа муқаррар намояд.

3. Аз ҳисоби бучаи давлат, бонкҳои давлатӣ, тижоратӣ ба соҳибкорони корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ қарзҳо бо фоизи пасти солона (то 7 фоиз) ба муҳлати 5-10 сол ҷудо карда шавад.

4. Беҳтар намудани фаъолияти хоҷагиҳои тухмипарварӣ ва таъмини саривақтии хоҷагиҳо бо тухмиҳои хушсифат, ташкили мағозаҳои фурӯши тухмӣ;

5. Азназаргузаронии дурусти заминҳои кишоварзӣ, ки ба майдонҳои боғзор ва тағи сохтмонҳо ҷудо карда шудаанд ва самараю натиҷаҳои он. Мақсаднок ва оқилона истифода намудани заминҳои кишоварзӣ, хусусан пахтакорӣ, ки ба пайдо гардидани ҷойҳои нави корӣ, зиёд шудани маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва пайдо гардидани манбаъҳои бучети маҳаллӣ замина мегузорад.

6. Роҳ надодан ба камшавии майдонҳои кишт ва ҳосилнокии он, минтақабоб намудани навъҳои нави серҳосил, ташкили дурусти илмӣ киштгардони зироат, ки боиси барқарор намудани қобилияти ҳосилхезии хок мегардад.

7. Афзоиши нархи бемайлоии нуриҳои минералӣ боиси кам гардидани ҳосилнокии пахта гаштааст. Дар ҳолати аз як гектар замини кишти пахта 30 сентнер кам гирифтани ҳосил дараҷаи даромаднокии пахтаро ба сифр баробар мекунад. Аз ин ҷо баланд намудани суръати ба кор даровардани Корхонаи нуриҳои азотии Вахш амри зарурист. Дар дигар ҳолат Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистонро зарур аст, ки барои таъмин намудани талаботи соҳа бо Русия, Қазоқистон ва Ўзбекистон шартномаи байнидавлатӣ баста, воридоти нуриҳоро бо нархҳои дастрас таъмин намояд.

АДАБИЁТ

1. Кишоварзии Чумхурии Тоҷикистон Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. 2022.-С.95

2. Пахтакорӣ дар Чумхурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. 2022.-С.7

3. Ҳисоботҳои оморӣ Агентии омили назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон дар солҳои мухталиф: 3-пахта- Ҳисбот дар бораи истеҳсоли пахта; 1-

пахта- Ҳисобот дар бораи истеҳсоли нахи пахта: 2-пахта Ҳисобот дар бораи натиҷаи коркарди пахтаи чамъоваришуда пахтаи хом”.

4. Ҳисоботҳои солони ҚДММ”Латиф Муродов”-и шаҳри Ҳисор дар солҳои 2016-2021

ПОЛОЖЕНИЕ ХЛОПКОВОДСТВА И ПРОБЛЕМЫ ЕЕ РЕШЕНИЯ

АШУРОВ ИХТИЁР САИДОВИЧ,

д.э.н., профессор кафедры финансов и кредита, Российско-Таджикского (славянского) университета
735025, Таджикистан, город Душанбе, улица Мирзо Турсунзода 30;
тел.: (+992) 905-55-77-88

КАРИМИЁН ИМОМНАЗАР,

начальник Управления исследования отраслевого развития Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рӯдакӣ 89;
тел.: (+992) 93-503-27-28

В статье исследовано современное состояние хлопководства, и авторы отмечают, что хлопководство находится в тяжёлом экономическом состоянии и требует неотложных мер, так как его реальная стоимость возросла, а мировая цена имеет тенденцию к снижению. Одной из причин низкой урожайности хлопчатника является нарушение его агротехнических правил и недостаточное использование удобрений. Авторы отмечают, что учет производства хлопка нуждается в совершенствовании, так как не весь произведенный хлопок поступает на перерабатывающие предприятия. Уровень рентабельности выращивания хлопка оценивается как низкий. Текущая ситуация с ценой на хлопок вызывает тревогу, и можно подвести итоги 2022 года с убытком, поскольку закупочная цена хлопка низкая по сравнению с его первоначальной стоимостью. В статье подчеркивается необходимость обеспечения полной промышленной переработки хлопкового волокна в стране и доказывается ее эффективность.

Ключевые слова: производство хлопка, плохое состояние, посевная площадь, урожай, урожайность, минеральные удобрения, агротехнические нормы, реальная стоимость, цена, учет, перезапись, переработка, волокно, отпускная цена, рентабельность, ущерб, промышленная переработка, потребность, эффективность.

**THE SITUATION OF THE COTTON INDUSTRY AND ITS SOLUTION
PROBLEMS**

ASHUROV IKHTIYOR SAIDOVICH

Doctor of economic sciences, professor of the Department of finance and credit
Russian-Tajik (slavonic) University
734025, Tajikistan, Dushanbe city, M. Tursunzoda str, 30;
tel:(+992) 905- 55-77-88; e- mail: ikhtiyor.ashurov@inbox.ru

IMOMNAZARI KARIMIYON,

head of the department of research on issues of industrial development of the
Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel:(+992) 93- 503-27-28; e- mail: r.sohavi@mts.tj

In the article, the modern state of cotton cultivation was investigated, and the authors noted that cotton cultivation is in a bad economic condition and requires urgent measures, because its real value has increased and its world price tends to decrease. One of the reasons for the low productivity of cotton is the violation of its agrotechnical rules and the insufficient use of fertilizers. The authors noted that accounting for cotton production needs improvement, as not all produced cotton enters processing plants. The level of profitability of cotton cultivation has been assessed as low. The current situation of the cotton price is alarming, and it is possible to summarize the results of 2022 with a loss, because the purchase price of cotton is low compared to its original value. The article emphasizes the need to ensure full industrial processing of cotton fiber in the country and proves its effectiveness.

Key words: cotton cultivation, poor condition, cultivated area, yield, productivity, mineral fertilizers, agrotechnical rules, real value, price, accounting, surplus, processing, fiber, selling price, profitability, damage, industrial processing, necessity, efficiency.

УДК: 336.2

**ТАЪМИНИ САРМОЯГУЗОРӢ БАРОИ АМАЛИСОЗИИ ЛОИҶАҶОИ
ЭНЕРГЕТИКИИ ҶУМҶУРИИ ТОЧИКИСТОН**

ҶОФИЗОВ ҶАФИЗ АСГАРОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи кибернетика ва
иқтисоди рақамии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел: (+992) 93-512-60-44; e-mail: boadab@mail.ru

НАБИЕВ БАҶОДУР АҶМАДОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи
бахисобгирии бухгалтерии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17,
тел: (+992) 918-67-50-65.

Дар мақолаи мазкур вобаста ба таъмини сармоягузорӣ барои амалисозии лоиҳаҳои энергетикӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот оварда шудааст. Аз ҷониби муаллифони зимни таҳқиқот чунин усулҳои муайян намудани арзиши дисконтии иҷрои лоиҳаҳои сармоягузорӣ (зарурияти муқоисаи хароҷоти имрӯза ва даромади оянда), баҳогузориҳои лоиҳаҳо (ҷамъоварӣ ва коркарди иттилоот оид ба миқдори дисконти воридоти молиявӣ оянда), муайян кардани муҳлати нӯшонидани хароҷоти сармоя (шумораи солҳо барои баргардонидани сармояи ҷалбшудаи зарурӣ), ҳисоби даромади миёнаи сармоягузорӣ ва арзиши аслии он (тақсими даромади софи солона ба арзиши миёнаи ҷалби сармоягузорӣ) мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Инчунин, методикаи андозагирии миқдори самаранокии ҷалби сармоя ба соҳаи энергетика, аз ҷумла, тавассути формула барои ҳисоб кардани арзиши софи дисконтиронидашуда (NPV) ва афзоиши ҳосилнокии меҳнат (ΔQ) мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дода шудааст. Дар назар аст, ки баҳо додан ба самаранокии ҷалби сармоягузорӣ дар соҳаи энергетика раванди мураккаб мебошад, ки таҳлили хусусиятҳои ҷалби он ба инобат гирифтани омилҳо ва шартҳои сершумори таъсирбахшии лоиҳаҳои сармоягузориро талаб мекунад. Дар мақола қайд мегардад, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи ислоҳоти иқтисодӣ яке аз соҳаҳои муҳиме, ки метавонад истиқлоли иқтисодии онро таъмин намояд, комплекси

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

энергетикӣ мебошад. Аз тарафи дигар, кам будани сатҳи маблағҳои зарурӣ имкон намедиҳад, ки таъмири капиталӣ ва ҷорӣ агрегатҳои фаъолияткунандаи корхонаҳои энергетикӣ гузаронида шаванд.

Калидвожаҳо: *Сармоягузорӣ, лоиҳаҳои энергетикӣ, рушд, энергетика, ҷалби сармоя, даромади соф, дисконт, самаранокӣ, неругоҳи обӣ, барқ, захираҳои энергетикӣ*

Соҳаи энергетика яке аз бахшҳои калидии иқтисодиёт ба ҳисоб рафта, инъикоскунандаи унсури пешбарандаи равандҳои иқтисодӣ мебошад. Айни замон кишвар ва минтақаҳо, ки аз захираҳои энергетикӣ бой мебошанд, босуръатона рушд карда метавонанд. Чун аз ҳаводиси охиринаи ҷаҳон бармеояд, соҳиби захираҳои энергетикӣ на танҳо дар равандҳои иқтисодӣ мавқеи хешро устувор кардааст, балки дар арсаи сиёсӣ низ «вазн»-и худро дорад. Ин аз ҳаводиси охиринаи ҷаҳонӣ баръало намоён гардида истодааст ва ҳамчун «фишанг» истифода шудани захираҳои энергетикӣ аз ҷониби баъзе кишварҳо ба таври фаъол ба назар мерасад.

Ҷамин тавр, дороие чун «захираи энергетикӣ» метавонад дар баробари «ҳамчун фишанг истифода шуданаш», инчунин, такондихандаи бахшҳои дигари иқтисодиёт гардад. Аммо барои кишваре чун Ҷумҳурии Тоҷикистон, баҳри самаранок истифода гардидани зарфияти захираҳои энергетикӣ маблағ зарур аст, ки онро метавон танҳо дар доираи ҷалби сармоягузориҳо амалӣ намуд. Таъмини сармоягузорӣ барои азхуд кардани лоиҳаҳои энергетикӣ бояд дар доираи афзалиятҳои сиёсати давлатии ба рушди соҳаҳои иқтисодиёт равона гардида, мақоми хосро касб намояд. Барои табиқи ин раванд бояд тамоми ҷорабиниҳои давлатӣ аз лиҳози самаранокӣ, эътимодноӣ, меъёриву ҳуқуқӣ ба таври мушаххас мавриди таҳаққуқ қарор дода шавад ва афзалиятҳои бартариятдор муайян карда шаванд.

Ислоҳотҳои иқтисодии охири бавуқӯмада нишон доданд, ки соҳаи муҳиме, ки битавонад истиқлоли иқтисодии Тоҷикистонро таъмин намояд, комплекси энергетикӣ мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон комплекси энергетикӣ соҳаи фойданоки сармоягузорӣ барои лоиҳаҳои миллии сармоягузорӣ мебошад, ки он дорои сарчашмаҳои устувори захираҳои гидроэнергетикӣ аст. Соҳаи мазкур дар баробари дар ҳамаи минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ дорои захираҳои зарурӣ будан, ҳамзамон, соҳаи афзалиятнок барои сармоягузорӣ низ ба ҳисоб меравад. Аз тарафи дигар, нарасидани васоити молиявӣ имкон намедиҳад таъмири капиталӣ ва ҷорӣ агрегатҳои фаъолияткунандаи корхонаҳои энергетикӣ гузаронида шавад. Дар ин вазъ зарур аст ба раванди хусусигардонии марҳилавии корхонаҳо, таъсири онҳо ба норасоии энергетикӣ ва фаъолкунии ҷалби сармоя, баланд

бардоштани сатҳи маҳорати идоранамой, дониши технологӣ, таҷҳизоти пешқадами технологӣ ва монанди инҳо диққати махсус дода шавад.

Ҷалби сармоягузорӣ дар комплекҳои энергетикӣ бештар аз мукамалсозии базаи меъёрию ҳуқуқии давлат дар соҳаи фаъолияти сармоягузорӣ, вобаста аст. Бояд қайд кард, ки бисёр кишварҳо чараёни воридкунии сармоягузориҳои хориҷиро тавассути либерализатсияи қонунҳои миллӣ оид ба сармоягузориҳои хориҷӣ ҳавасманд мекунанд, қонунҳои мавҷударо тағйир медиҳанд ё қонунҳои навро қабул мекунанд, ки барои сармоягузориҳои эҳтимоли шароити мусоид фароҳам меоранд. Ба ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда ислоҳот ворид мекунанд ва шароити нави мусоид барои сармоягузориҳои потенциали фароҳам мекунанд. Дар ин ҷо меъёрҳои асосиро аз нигоҳи мо фаъолияти сармоягузориҳои соҳаҳо ва муҳити мусоиди мукамалнамоии онҳо ташкил медиҳанд. Муаммои мазкурро аз ҳисоби бештар кардани фазои сармоягузорӣ ва афзоиш додани ҳаҷми сармоягузорӣ ҳал кардан мумкин аст. Барои ҳалли масъалаи ҷалби сармоягузорӣ ба комплекси энергетикӣ, таъмини устуворӣ ва мутобиқшавии речаи фаъолияти сармоягузорӣ, шароитҳо ва омилҳои зарурии баланд бардоштани ҳавасмандкунии комплекси энергетикӣ мамлакат ба ҳисоб мераванд.

Ин муносибатҳо барои баланд гардидани таъмини даромаднокии истифодаи захираҳои сармоягузорӣ ҳамчун асос баромад намуда, ҷалб кардани сармоягузориҳои талаб мекунанд. Ҳаҷми захираҳои сармоягузорӣ дар соҳаҳои мушаххас аз вазъи фазои сармоягузорӣ, даромаднокии таҷдиди иҷтимоиву иқтисодӣ, сатҳи рушди дигар соҳаҳои иқтисод, динамикаи истеҳсоли-молиявӣ, инфрасохторҳои истифодаи фойданоки нури табию захиравӣ вобаста аст.

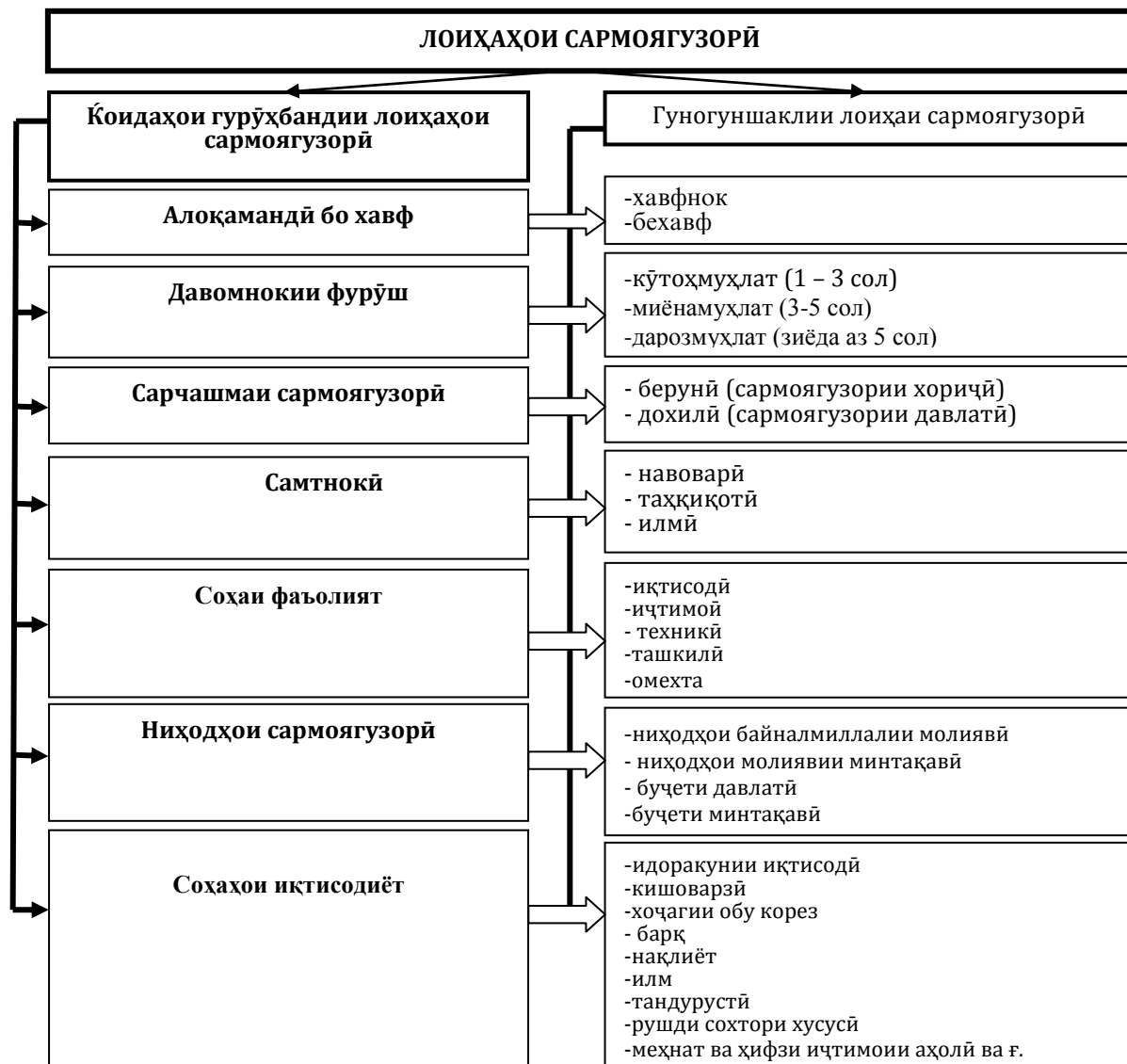
Барои ҷалби сармоягузориҳои эҳтимоли дар соҳаи энергетика сиёсати давлатӣ дар робита бо сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ, милликунони амволи хориҷӣ, бастании шартномаҳои байналмилалӣ, устувории ниҳодҳои давлатӣ, устувории ҳокимияти сиёсӣ, дараҷаи дастгирии давлатии соҳаҳои афзалиятноки иқтисод ва ғайра муҳим аст.

Дар доираи лоиҳаҳои сармоягузорӣ раванди ҷалби сармоягузорӣ дар секторҳои воқеии иқтисод ва мақсадҳои мушаххаси сармоягузориҳо (таҷбиқи лоиҳаҳо ва барномаҳои сармоягузорӣ) ҷудо намудан зарур аст. Ба ҳайси гурӯҳи барқароркунандаи ниҳодҳои миёни истифодабарандагони захираҳои сармоявӣ ва сармоягузориҳои дар аксар ҳолатҳо робита миёнарави молиявии амалиётгузаронанда дар бозори молиявӣ (бонкҳо), фондҳои сармоягузорӣ, ширкатҳои суғуртавӣ ба ҳисоб мераванд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки меъёрҳо ва навъҳои лоиҳаҳои сармоягузориҳо дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ тасниф кунем. (расми 1.).

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Дар шароити муосир барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодии рушди иқтисодиёт, Ҳукуматро лозим аст, ки тавассути ҷалб кардани захираҳои қарзӣ ё грантӣ ва густариш додани фаъолияти сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ, минтақаҳо, тавассути таҳия ва тақмили механизми сатҳи идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ки низоми мақсадҳои рушди сармоягузорию кишвар ва дастгирии сармоягузорию дар ҷумҳурӣ муттаҳид менамояд, тақмил диҳад.

Расми 1. Таснифоти лоиҳаҳои сармоягузорӣ

Айни замон аз 120 лоиҳаи барои сармоягузорӣ пешниҳодшаванда дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22 лоиҳаи сармоягузорӣ (18,3%) дар шаҳри Душанбе, 36 лоиҳа (30%) дар вилояти Суғд, 14 лоиҳа (11,7%) дар ВМКБ, 25 лоиҳа (20,8%) дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (НТҶ) ва 23 лоиҳа (19,2%) дар вилояти Хатлон тааллуқ доранд [3].

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӮЗ

Лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ки ба татбиқи ҳадафҳои стратегии рушди кишвар нигаронида шудаанд, дар соҳаи гидроэнергетика (52,3%) ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ, барои баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли нигаронида шудаанд, ба монанди истихроҷи маъдан дар соҳаи саноат, кишоварзӣ ва соҳаи иҷтимоӣ (36,2%) ҷалб карда шудаанд (ҷадвали1).

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои асосии лоиҳаҳои сармоягузори соҳавӣ аз рӯи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Гидроэнергетика	53	–	16	16	12	9	1965,4	52,3
Саноати истихроҷи маъдан	17	2	2	8	3	2	987,2	26,2
Саноати сабук	18	8	1	6	2	1	338,8	9,0
Инфрасохтор	12	7	1	2	1	1	79,3	2,1
Кишоварзӣ	3	-	1	-	1	1	5,5	0,2
Бахши иҷтимоӣ	15	4	3	4	4	-	368,4	9,8
Туризм	2	1	1	-	-	-	16,6	0,4
Ҷамағи лоиҳаҳо, воҳ.	120	22	25	36	23	14	-	100,0
Ҷамағӣ %	100	18,3	20,8	30,0	19,2	11,7	-	100,0
Маблағи умумии лоиҳаҳои сармоягузорӣ млн. долл. США.	3761,2	227,3	1531,7	1119,6	857,2	25,5	3761,2	–
Ҷамағӣ %	100	6,0	40,7	29,8	22,8	0,7	100,0	–

Эзоҳ: I-Соҳа; II-Ҷамағӣ лоиҳаҳо; III-Душанбе; IV-НТМ; V-Суғд; VI-Хатлон; VII-ВМКБ; VIII-Маблағи умумии татбиқи лоиҳа млн. долл. ИМА; IX-бо % дар маҷмӯъ.

***Сарчашма:** Маълумоти Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон-[захираи электронӣ]: <https://investcom.tj/langtaj.html>.

Агар пештар ҷалби сармоягузорӣ дар чунин соҳаҳо, мисли тичорат ва молия равона карда мешуд, дар солҳои охир рушди босуръат дар як қатор соҳаҳои дигар (энергетика, коммуникатсия, амволи ғайриманқул, обтаъминкунӣ, хизматрасониҳои гуногун ва ғ.) ба қайд гирифта шудааст. Ба ғайр аз ин, омилҳои асосии таъмини даромаднокии зиёди истифодаи захираҳои нисбатан арзони энергетикӣ, ашёи хом, маводҳо ва қувваи корӣ, тавсеаи ҳаҷми истеҳсолот ва гирифтани фоида аз сармоягузориҳои дохилӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои комплекси энергетикӣ, усулҳои баҳогузориҳои комплекси энергетикӣ, усулҳои баҳогузориҳои экспертӣ ва хароҷот барои муайян кардани дараҷаи таъсири ин ё он омил барои ҷалби сармоягузорӣ ва объективӣ будани онро истифода

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

да мекунад. Баҳогузори омилҳои ҷалби сармоягузори дар комплекси энергетикӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташкили шароити мусоиди ҷараёни сармоягузори талаб мекунад.

Дар шароити имрӯза ғаёл кардани ҷалби сармоягузори дар комплекси энергетикӣ, дар асоси баланд бардоштани сатҳу сифати сохтмони НОБ-ҳо ва минбаъд зиндагии аҳоли дар назар дошта шудааст.

Дар қатори омилҳои асосии ба даромаднокии ҷалби сармоягузори ва ҳавасмандкунӣ барои ҷалби сармоягузори дар комплекси энергетикӣи ҷумҳури таъсиррасон, омилҳои зеринро низ бояд ба назар гирифт:

- сатҳу сифати дастгирии давлатӣ ва ҳифзи сармоягузори ватанию хориҷӣ;

- ҳаҷми дархости дохилию хориҷӣ ба нури барқ;
- сатҳи камбизоатӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли;
- сатҳи ғасод (коррупсия) ва ғазои сармоягузори;
- сифати ҳифзи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ;
- сатҳи маълумот ва сатҳу сифати зиндагии аҳоли;
- суръати рушд ва таназзули бюрократия ва ғ.

Баҳогузори лоиҳаҳои сармоягузори муаммои бениҳоят мураккаб буда, усулҳо ва муносибатҳои гуногуни миқдорию сифатию хангоми сармоягузори дар комплекси энергетикӣи мамлакат талаб намуда, ба сармоягузори хориҷӣ низ тааллуқ дорад. Хангоми баҳодиҳии лоиҳаҳо як қатор шарт ва омилҳои иловагӣ ба миён меоянд, ки онҳоро бояд ба ҳисоб гирифт, хусусан, барои ин нишондиҳандаҳои даромаднокии сармоягузориҳои бевоқифа ва устувор муҳим аст. Аз ин рӯ, баҳои даромаднокии дилхоҳ лоиҳаи сармоягузори, аз он ҷумла сармоягузори дар комплекси энергетикӣи раванди бетанаффусро тақозо мекунад. Он аз лаҳзаи асосноккунии техникӣ ва иқтисодии лоиҳа оғоз шуда, ҷузъи назорат (мониторинг)-и он дар рафти иҷрои кор ба ҳисоб меравад ва аз анҷоми он натиҷаи ҷамъбастиро пешниҳод мекунад.

Хангоми коркарди лоиҳаҳои сармоягузори интиҳоби соҳаи сармоягузори муҳим аст, зеро дар он ҷое ки шаклҳои беҳтари рушд вучуд дорад, боиси таъмини даромаднокии баланд мебошад. Барои қабули қарорҳои идоракунии ҷалби сармоягузори зарур аст, ҳаҷми сармоягузори бо воридшавии захираҳои молиявӣ ва даромадҳо пас аз татбиқи лоиҳаи сармоягузори дақиқ муайян карда шавад. Барои ин ҳаҷми сармояи ҷалбшуда ва захираҳои дар оянда воридшаванда бояд ҷен карда шавад, вақти зиёдшавӣ ва камшавии воқитаҳои пулии дар натиҷаи татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори дар комплекси энергетикӣ бо муайян кардани арзиши ҷорӣ ва арзиши минбаъдаи лоиҳаҳои сармоягузори ба ҳисоб гирифта, ҳамчунин, зарур аст, ки ҷараёни сармоягузори расмӣ карда шавад.

Муаммои арзиши дисконтии иҷрои лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар соҳаи энергетикӣ (азхуд кардани захираҳои нави гидроэнергетикӣ), зарурати муқоисаи хароҷоти имрӯза ва даромади ояндаро дар бар мегирад.

Барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ бояд ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаҳои гидроэнергетикӣ нархгузорӣ карда шавад. Усулҳои баҳогузориҳои лоиҳаҳо дар ҷойи мазкур асосан ба ҷамъоварӣ ва коркарди иттилоот оид ба миқдори дисконти воридоти молиявии оянда таъҷиб мекунад ва бояд даромади аз лоиҳаи татбиқшаванда интизорбуда ва ҳаҷми сармояи гузошташудаи сармоягузорино инъикос намояд. Ҳангоми коркарди лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар комплекси энергетикӣ зарур аст чунин шартҳои он ба ҳисоб гирифта шавад: тамоюли рушди соҳаҳо, имкони тағйири мавқеи комплекси энергетикӣ дар бозори дохилӣ ва роҳҳои баромадан ба бозори ҷаҳонӣ, тағйири мавқеи молиявии худӣ соҳа ва шарикони он, дастрасӣ ба маводҳои табиӣ, молиявӣ ва захираҳои иттилоотӣ.

Дар асоси ин маълумот ва шартҳои усулҳои гуногуни баҳогузорӣ истифода мегардад, ки барои қабули қарорҳо дар интихоби стратегияи сармоягузориҳои соҳаҳо хизмат мекунад. Усулҳои аз ҳама маълум муайян кардани муҳлати пӯшонидани хароҷотҳои сармоя ба ҳисоб меравад, яъне шумораи солҳо барои баргардонидани сармояи ҷалбшудаи зарурӣ, ки он барои осон кардани қабули қарор, баҳисобгирии давраи пӯшонидани хароҷот ва марҳилаҳои минбаъдаи сармоягузорӣ хело мувофиқ аст.

Усули дигари ҳисоби даромади миёнаи сармоягузорӣ ва арзиши аслии он аст. Ин усул бо тақсими даромади софи солона, ба арзиши миёнаи ҷалби сармоягузорӣ муайян карда мешавад, вале он ҷараёни молиявии муваққатан ташкилшударо ба ҳисоб намегирад. Барои корхонаҳои хоричӣ ё соҳаҳои нишондихандаҳои асосии ҷалби сармоягузорӣ муҳлати пӯшонидани хароҷоти сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Агар доир ба марҳилаҳои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ сухан ронем, он гоҳ тибқи ақидаи Сергеев И.В. ва Веретеникова И.И., дар раванди қабули қарорҳои сармоягузорӣ айни замон се марҳилаи он истифода мешавад: ҳаҷми сармоя ва муайян кардани сарчашмаҳои маблағгузорӣ, пешбинии афзоиши пулӣ аз татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, баҳогузориҳои вазъи молиявии корхона ва имконоти он дар иштирок ба фаъолияти сармоягузорӣ [9, с. 64]. Дар ин ҷо марҳилаи муҳимми баҳодиҳии ҷалби сармоягузорӣ таҳлили ҳолати соҳаҳо, комплексҳо ва муайян намудани давраи пӯшонидани хароҷот ба ҳисоб мераванд.

Барои таҳлили вазъи молиявии соҳаҳо аз ҳама муҳим баҳодиҳии хароҷоти доимӣ аст, яъне хароҷоте, ки ҳангоми тағйири ҳаҷми истеҳсолот тағйир намеёбанд. Ба ин дохил мешавад: иҷорапулӣ, маоши моҳонаи роҳбарият ва ғ., агар ҳаҷми фурӯши неруи барқ кам гардад, он гоҳ ҳа-

роҷоти доимӣ дар сатҳи пештара боқӣ мемонад ва дар натиҷа даромад низ нисбат ба маблағҳои ҳаррӯза гирифташаванда камтар мегардад, вале хароҷоти тағйирёбанда низ ҳамчун як қисмаи ҳаҷми истеҳсолот тағйир меёбад. Аз ин ҷо ба хулосае омадан мумкин аст, ки хавфи сармоягузорӣ дар соҳаҳои, ки хароҷоти доимашон зиёд аст, нисбат ба соҳаҳои, ки хароҷотҳои тағйирёбандаашон зиёд аст, бештар мебошад. Дар ҳамин асос бояд гуфт, ки ҳангоми қабули қарор, дар мавриди таҳлили ҳисоботи соҳаҳо, зарарҳо, вомҳо ва қарзҳои дар вақташ супориданашуда, уҳдадорониҳои муҳлати пардохташон гузаштаи қарздорону қарздиҳандагонро низ ба инобат гирифта шаванд.

Марҳилаи дигари баҳодиҳии лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо ёрии таҳлили низоми коэффитсентҳои молиявӣ гузаронида мешавад, ки ҳангоми гуногуншакл будани онҳо чунин нишондиҳандаҳо дохил карда мешаванд: муфлисшавӣ, устувории молиявӣ, фаъолияти корӣ ва даромадноқӣ. Асоснок кардани меъёрҳои баҳодиҳии лоиҳа муқоисаи коэффитсентҳои молиявии соҳаҳоро талаб мекунад, ки муаммои муҳимми дилхоҳ иқтисод аст. Дар робита ба ин зарур аст беҳтарин нишондиҳандаҳоро дар соҳаи мазкур ё коэффитсентҳои молиявии аҳамияти баёнисоҳавӣ доштаро истифода кард.

Истифодаи усулҳои дар боло зикршуда ҳолати воқеии фаъол гардидани ҷалби сармоягузорию нишон медиҳад, дар ин ҷо метавон меъёрҳои дигарро низ ҳамроҳ намуд, вале ин усулҳоро танҳо дар якҷоягӣ амалӣ намудан мумкин аст. Он дорои формулаҳои мушаххаси математикӣ, натиҷаҳо ва даромадҳо мебошад, ки дар таҳияи лоиҳаҳои сармоягузорию соҳавӣ хеле муҳиманд. Онҳо ҳамчун нишондиҳандаи интегралӣ муайян карда мешаванд, ки дар худ таъсири бисёр омилҳоро инъикос мекунанд. Муҳимтарини онҳо: вазъи умумии иқтисоди мамлакат дар маҷмуъ, вазъи низоми асбӯрӣ, молиявӣ, қарзӣ, речаи гумрук, имкониятҳои истифодаи қувваи корӣ, арзиши қуваи корӣ ва ғайра мебошанд.

Яке аз вазифаҳои муҳимтарин ҳангоми баҳодиҳии даромаднокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, таҳлили он аст, ки оё он лоиҳа то чӣ андоза ба мақсад ва стратегияи рушди соҳаҳо ё умуман иқтисод мувофиқат мекунад. Дар шароити зурурии истиқрори вазъи иҷтимоиву иқтисодии кишвар, давлат имрӯз бештар ба масъалаҳои ҷалби сармоягузорӣ ба комплекси энергетикӣ диққати асосӣ медиҳад. Мувофиқи андешаи Наумов Э.Б. ва Лохманов В.В., механизмҳои сармоягузорӣ ба нуруи барқ талаб мекунанд, ки сармоягузорию барои болоравии тарофа аз ҳисоби барориши қоғазҳои қиматнок таъмин кардан мумкин аст. Тибқи андешаи онҳо, ин амал ширкатҳои энергетикиро барои дастрасӣ ба васоити танзими фаъолият аз ҳисоби хароҷоти ғайридоовар, ки ҳамчун илова кардан ба тарофа ва танзими

давлатӣ ба даст меоянд, ҳавасманд мекунанд. Аз ин рӯ, ҷалб ва ҳавасмандкунии сармоягузорӣ дар шакли лоиҳаҳои сармоягузорӣ вазифаи муҳимми сиёсати давлатии дар соҳаи комплекси энергетикӣ мамлакат ба ҳисоб меравад [7].

Барои бартараф кардани бухронҳои молиявӣ дар соҳаи энергетика, коркард ва мукамал кардани усулҳои баҳодихии лоиҳаҳо, ки хангоми баҳисобгирии истифодаи сарчашмаҳои иловагии сармоягузорӣ барои татбиқи онҳо равона карда шуда ба инобат гирифта шудаанд, хеле зарур аст. Хангоми истеҳсоли неруи барқ кам кардани хароҷоти энергетикӣ имкон медиҳад, ки барои таъмини сатҳи номиналии қуҳнашавии фондҳои асосӣ ва фарсоишӣ, воситаҳои иловагии пулӣ ба даст овард. Барои ин лоиҳаҳои коркардшуда аз ҳисоби махсусияти равандҳои технологӣ дар марҳилаҳои гуногуни истеҳсоли неруи барқ фоидаи иқтисодӣ меоранд. Шароити рушди инфрасохторҳои истеҳсолӣ шартӣ муҳимми ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаҳои энергетикӣ ба ҳисоб меравад. Ин зарфият аз рӯи вазъи иқтисодию ҷуғрофӣи ҷумҳурӣ ва рушди инфрасохторҳо тавсиф ва шарҳ дода мешавад.

Ҳамин тавр, дар даҳсолаи охир барои раҳӣ бахшидани ҷумҳурӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ ва баромадан ба бандарҳои ҷаҳонӣ баҳрӣ 23 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ, дар ҳаҷми умумӣ 32 миллиард сомонӣ татбиқ гардида буд. Дар натиҷаи татбиқи ин лоиҳаҳо 1650 км роҳҳои мошингард азнавсозӣ гардида, 109 пул ва 27 км нақб сохта ба истифода дода шуд. Дар айни замон дар соҳаи нақлиёт 11 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ, дар ҳаҷми 3,5 миллиард сомонӣ татбиқ шуда истодааст [8]. Дар ҷор минтақаи ҷумҳурӣ барои ҷалби сармоягузорон минтақаҳои озоди иқтисодӣ сохта шудааст: Суғд, Панҷ, Данғара, Ишкошим. Ҳамаи ин ба ҳисоби умумӣ неруи ҷалби сармоягузорӣ дар соҳаи комплекси энергетикӣро ташкил медиҳанд.

Шарти дигари ҷалби сармоягузорӣ мисли пештара неруи демографияи ҷумҳурӣ боқӣ мемонад. Барои сармоягузорон на танҳо тафсифи микдорӣ, балки тавсифи сифатӣи бозори қувваи корӣ муҳим аст, ки ба он сатҳи омодагии касбӣ, пешакӣ омода кардани кадрҳо барои соҳаҳои гуногун, маълумот, синну сол, вазъи саломатиро дохил кардан мумкин аст. Хангоми баҳодихии онҳо чунин нишондиҳандаҳо муҳимманд: мавҷудияти захираҳои меҳнатӣ, қувваи кори ихтисоснок, талабот ва пешниҳод ба неруи меҳнатӣ соҳаҳо ва ғ.

Дар шароити имрӯза шумораи қувваи кории ихтисосманд ҷузъи муҳимми ҷалби сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Бояд қайд намуд, ки 67,5% аҳолии мамлакатро ҷавонон ташкил медиҳанд, ки ин қувваи асосӣ барои муайян кардани устувории рушди иҷтимоӣ–иқтисодӣ гардидааст. Дар ин

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

шароит татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ сиёсати ҳалношуда ва муаллақмондаи давлатии ҷалби захираҳои сармоягузорӣ ва сатҳи ҳавасмандгардонии сармоягузорию соҳахоро талаб мекунад, ки самтҳои асосии он иборатанд аз: такмили омодагӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, ба вучуд овардан ё бунёди низоми омӯзиши талаботи бозори меҳнат аз ҳисоби фаъолнокии сармоягузорию комплекси энергетикӣ чумхурӣ.

Гузаштан ба рушди инноватсионии барои истифодаи фоидаҳои неруи инноватсионӣ шароит фароҳам меоварад ва имкон медиҳад рушди устувори иқтисод ва соҳаҳои муҳими онро таъмин гардад.

Дар идораи соҳаҳои энергетикӣ баробари захираҳои ташкилию иқтисодӣ омилҳои инноватсионӣ низ аҳамияти муҳимро доранд. Дар алоқа ба ин сатҳи ҷалби сармояро бештар характери истифодаи неруи инноватсионӣ муайян мекунад. Аз ин рӯ, неруи инноватсионӣ ҳамчун нишондиҳандаҳои асосии сатҳи рушди илму техника ва ҷорӣ намудани технологияи нав дар истеҳсоли неруи барқ, дар аксар ҳолатҳо ба яке аз унсурҳои муҳими такрорстеҳсолкунии зарфияти табиӣ захиравии соҳаҳо табдил меёбад. Қайд кардан зарур аст, ки ҷалби сармоягузорию соҳаи энергетикӣ аз таъсири омилҳо, таҳлил ва баҳодихию пешбинии лоиҳаҳои сармоягузорӣ вобастагӣ дорад. Ин имкон медиҳад самтҳои асосӣ ва роҳҳои фаъолсозии захираҳои сармоягузорӣ ва ҳавасмандкунии фаъолияти сармоягузорӣ аниқ карда шаванд.

Шарти дигари ҷалби сармоягузорӣ дастрасии иттилоот оид ба вазъи сиёсӣ ва иқтисодии неруи сармоягузорӣ, дастрасӣ ба захираҳои интернетӣ ва дар маҷмӯъ имичи соҳаҳо ба ҳисоб меравад, бунёди шароити мусоид барои ҷалби сармоягузорӣ сатҳи даромаднокии фаъолияти сармоягузорию баланд мебардорад.

Шарти дигар барои сармоягузорию таҷрибаи устувори байналхалқии базаи ҳуқуқӣ, танзимкунандаи ҷараёни захираҳои сармоягузорӣ, маҳсусан сармоягузорию хоричӣ, ба ҳисоб меравад. Тағйироти доимӣ дар қонунгузорию танзимкунандаи ҷалби сармоягузорӣ, ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ, бо пешрафти ҳуқуқии фаъолияти сармоягузорию хоричӣ дар комплекси энергетикӣро душвор мегардонад. Дилхоҳ сармоягузорию пеш аз маблағгузорӣ кардан, захираҳои пулии худро барои сармоягузорӣ истифода бурдан, доир ба хавфҳои ҳуқуқӣ ва муносибати ҳокимияти давлатӣ ба фаъолияти сармоягузорию баррасӣ мекунад. Барои ҳамин неруи сармоягии соҳаҳо қомилан таҳти пайгирии дақиқ ва сиёсати илман асоснок дар соҳаи ҳавасмандкунии сармоягузорӣ ва идораи хавфҳои сармоягузорӣ қарор дорад.

Ҳамин тавр, шартҳои зиёди ба ҷалби сармоягузори таъсиргузоро дида баромада, қайд кардан зарур аст, ки ҳангоми мушаххас омӯхтани ҳар яке аз ин шартҳо, барои тартиб додани лоиҳаҳои сармоягузори, ба фаъолияти устувори сармоягузории иқтисод расидан мумкин аст.

Рушди иқтисодии бахши энергетика равандест, ки рушди нобаробари соҳаҳои иқтисоди миллиро боз ҳам душвортар месозад ва аз бисёр шароити мусбат ва манфии иқтисодӣ ва бахшҳои он вобаста аст.

Ҳангоми асоснок кардани баҳодихии лоиҳаҳои сармоягузори, бояд муайян кард, ки нишондиҳандаҳои шумораӣ ва сифатии манбаъҳои баланд бардоштани самаранокӣ кадомҳоянд. Дар чунин шароит сарчашмаи ҷалби сармоягузори метавонад сармоягузории озод бошад, дар сурати пайдо шудани имконияти зиёдтар гирифтани даромад ва даромаднокии баландтар нисбат ба сармоягузориҳо дар дигар соҳаҳои иқтисодӣ ва диверсификатсияи онҳо.

Ҳамзамон, шартҳои таъмини даромаднокии соҳа истифодаи захираҳои арзони энергетикӣ, ашёи хом, мавод ва қувваи корӣ, инчунин имкони қудрати харид дар бозор, афзоиши босуръати истеҳсолот ва сарфа намудани арзиши аслии маҳсулот мебошад.

Дар поёнтар методикаи андозагирии миқдори самаранокии ҷалби сармоя ба соҳаи энергетика муфассал пешниҳод карда мешавад. Ҳангоми арзёбии миқдори бояд меъёрҳои асосӣ, ки таркиби даромад ва хароҷоти сармоягузори муайян мекунанд, ҳисоби самаранокии онҳо ба назар гирифта шаванд. Дар ин робита, муҳлати баргардонидани лоиҳаи сармоягузори: аз рӯзе, ки лоиҳаи сармоягузори бо истифодаи сармоягузории мустақим маблағгузори карда мешавад, то фарқи байни маблағи ҷамъшудаи фоидани соф бо тарҳи фонди фарсоиш ва ҳаҷми хароҷоти истеҳсоли бояд мусбат бошад. Ин меъёри қонун бо формула барои ҳисоб кардани арзиши софи дисконтиронидашуда NPV муайян карда мешавад:

$$NPV = \sum_t \frac{D_t}{(1+d)^t} - \sum_t \frac{I_t}{(1+d)^t} > 0$$

Дар ин ҷо $t = 1, 2, \dots, n$ – муҳлати солҳои лоиҳаи сармоягузории амалишуда; D_t - гардиши солонаи пули нақд, аз ҷумла фоидани соф ва фарсуда-шавӣ; \sum - омили тахфиф, ки дар ин ҳолат ҳамчун доимӣ дар тамоми давраи барномаи сармоягузори бо дарназардошти арзиши иловашуда гирифта мешавад; t - ҳаҷми ҷалби сармоя дар давоми татбиқи лоиҳаи сармоягузори.

Бояд қайд кард, ки ҳангоми арзёбии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузори дар бахши энергетика бо монандии формулаи ҳисобкунии хусуси-

ятҳои ташаккули арзишҳои беруна мавҷуданд, ки дар формулаи мазкур оварда шудаанд. Пеш аз ҳама, муҳлати баргардонӣ (t) наметавонад худсарона бошад ва барои ҷалби сармоягузорӣ муқаррар карда шавад, ҳадди ақал ҳафт сол.

Дар мавриди гардиши солонаи пули нақд (D_t) дар таҳлили баҳодихии самаранокии сармоягузорӣ, хусусиятҳои усулҳои муайян кардани фоидаи соф аз натиҷаи татбиқи лоиҳаи захираҳои сармоягузорӣ дар соҳаи нав тавассути ҷалби сармоягузорӣ ё тавлиди неруи барқ аз ҷалби сармоягузорӣ вобаста аст.

Барои ба даст овардани арзёбии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ метавон ҳам нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва ҳам хароҷотро истифода бурд. Яке аз нишондиҳандаҳои муҳим дар ин ҳолат афзоиши ҳосилнокии меҳнат, ки афзоиши он дар ҳама сатҳҳо тавассути ΔQ -афзоиши ҳаҷми истеҳсолот ҳисоб карда мешавад- Q :

$$\Delta Q = \left(\frac{Q_t}{P_t} - \frac{Q_{t-1}}{P_{t-1}} \right) \times P_t$$

Ин ҷо: Q_t , Q_{t-1} – ҳаҷми истеҳсолот мутаносибан дар t -м давра, баъд аз амалӣ кардани сармоягузориҳои хориҷӣ ва дар $t-1$ давраи аввал-пеш аз амалӣ намудани онҳо; P_{t-1} –шумораи миёнаи солонаи кормандон мутаносибан дар ин давраҳо. Ҷамзамон, дар ин маврид бояд омили тағйирёбии таваррум дар нархҳо ба эътибор гирифта шавад. Зеро дар натиҷаи татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ, гузариш ба истеҳсоли маҳсулоти ҷавобгӯӣ талаботи истеъмолӣ ва маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза сурат гирифта, бозори барқро бо нархҳои мусоидтар таъмин менамояд.

Ҷамин тариқ, баҳодихӣ ба самаранокии ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаи энергетика раванди мураккабест, ки таҳлили хусусиятҳои ҷалби сармоягузорӣ ва бо дарназардошти омилҳо ва шартҳои сершумори таъсирбахшии лоиҳаҳои сармоягузориҳо талаб мекунад.

Дар маҷмӯъ, зимни баррасии мавзӯи мазкур ошкор карда шуд, ки дар давраи ислохотҳои иқтисодӣ яке аз соҳаҳои муҳиме, ки метавонад истиқлоли иқтисодии Тоҷикистонро таъмин намояд, комплекси энергетикӣ мебошад. Аз тарафи дигар, кам будани сатҳи маблағҳои зарурӣ имкон намедиҳад, ки таъмири капиталӣ ва ҷорӣ агрегатҳои фаъолияткунандаи корхонаҳои энергетикӣ гузаронида шаванд. Дар ин вазъият зарур аст ба раванди хусусигардонии марҳилавии корхонаҳо, таъсири онҳо ба норасоии энергетикӣ ва фаъолкунии ҷалби сармоя, баланд бардоштани сатҳи маҳорати идоранамой, дониши технологӣ, таҷҳизоти пешқадами технологӣ ва монанди инҳо диққати махсус дода шавад. Ҷамчунин, бояд дар назар дошт, ки дар қатори омилҳои асосии ба даромаднокии ҷалби сармоягузорӣ ва ҳавасмандкунӣ барои ҷалби сармоягузорӣ дар комплекси энер-

гетиии ҷумхурӣ таъсиррасон, омилҳои сатҳу сифати дастгирии давлатӣ ва ҳифзи сармоягузори ватанию хоричӣ, ҳаҷми дархости дохилию хоричӣ ба нуруи барқ, сатҳи камбизоатӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, сатҳи таъсири фасод ба фазои сармоягузорӣ, сифати ҳифзи ҳукуки моликияти зеҳнӣ, сатҳи маълумот ва сатҳу сифати зиндагии аҳоли, суръати рушд ва таназзули бюрократия ва ба омилҳои ба инҳо монанд низ бояд ба назар гирифта шаванд.

Ҳамин тавр, муайян карда шуд, ки қиёсан дар солҳои охир, чунон, ки таҳлилҳо нишон медиҳанд, ҳарчанд воридот кам шуда бошад ҳам, содирот низ тамоюли камшавӣ дорад, ки боиси коста гардидани даромадҳо аз ин сарчашма мегарданд. Вобаста ба ин зарурати шиддатнок намудани сармоягузорӣ ба ин самт хеле саривақтӣ ба ҳисоб меравад. Муайян карда шуд, ки ҳангоми зиёд шудани шумораи нуругоҳҳои обию барқӣ, муаммоҳои экологии намнок шудани иқлими ҷумхурӣ, ки ба кам шудани ҳосилнокии маҳсулоти кишоварзӣ, инчунин, об шудани пирияхҳо, ҳамчун сарчашмаи асосии НОБ-ҳо ба ҳисоб мераванд, дучор гардидан имконпазир аст ва ин хавфхоро низ танзим намудан лозим мебошад.

АДАБИЁТ

1. Альберт Е. Инвестиции в инфраструктуру: Деньги, проекты, интересы. ГЧП, концессии, проектное финансирование. - М.: Альпина Паблишер, 2015. - 715 с.
2. Гаджиев М.М., Бучаева С.А. Анализ мер государственной поддержки программ развития малой гидроэнергетики для Юга России. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/406-464-1-PB.pdf>
3. Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ - [захираи электронӣ]: <https://investcom.tj/langtaj.html>.
4. Мирсаидов А.Б., Рахимов З.С. Оценка инвестиционной деятельности в отраслях гидроэнергетики Таджикистана//Human Progress. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-investitsionnoy-deyatelnosti-v-otraslyah-gidroenergetiki-tadzhikistana> (дата обращения: 22.01.2023).
5. Набиев Б. Инвестиции в основной капитал электроэнергетики как фактор роста и инноваций // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2017. № 2/6. С. 48-52.
6. Набиев Б. Энергоэффективность и энергосбережение в Республике Таджикистан на фоне опыта зарубежных стран // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2017. № 2/9. С. 71-76.

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӮЗ

7. Наумов Э.Б., Лохманов В.В. Как привлечь инвестиции в российскую электроэнергетику и обеспечить их эффективность // Энергобезопасность и энергосбережение. 2012. № 3. URL: <http://www.endf.ru/45.php>

8. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона к Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.04.2013г. - [//www.president.tj](http://www.president.tj)

9. Сергеев И.В., Веретеникова И.И. Организация и финансирования инвестиций. -М.: Финансы и статистика, 2000. – 272 с.

10. Тагоев Дж.Х. Анализ структуры инвестиций в основной капитал экономики Республики Таджикистан/ Дж.Х. Тагоев /Респ. науч.-практ. конф. «Человек и вода: история развития, настоящее и будущее», 23-30 апреля 2003г. – Душанбе, «Диловар-ТГНУ», 2003. – С. 106-112.

11. Тилабов Ё., Мукимов К. М. Совершенствование институциональных предпосылок привлечения инвестиционных ресурсов в экономику Республике Таджикистан / Ё.Тилабов, К. М. Мукимов // Вестник финансово-экономического института Таджикистана. 2016. - №3(7). – С.12-18.

12. Хофизов Х.А. Инвестиционный потенциал Зеравшанской долины согдийской области / Х.А. Хофизов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2017. - №2-5. Часть II. - С.63-66.

13. Хофизов Х.А. Основные подходы к обеспечению инвестиционной привлекательности региона в современных условиях [Текст] / Х.А. Хофизов // Аудит и финансовый анализ. - М.: «ДСМ-ПРЕСС», 2017. - № 5-6. - С.341-346.

14. Хушвахтзода Қ.Х., Набиев Б.А. Таҳлили истифодаи захираҳои сармоягузори дар комплексҳои энергетикӣ Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. № 1. С. 5-12.

15. Шарп У., Александер Д., Бейли Дж. Инвестиции: Пер. с англ / У.Шарп, Д.Александер, Дж. Бейли – М.: ИНФРА – М, 1998. – 1028с.

ИНВЕСТИЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДЛЯ РЕАЛИЗАЦИИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ ПРОЕКТОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ХОФИЗОВ ХАФИЗ АСГАРОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры кибернетики и цифровой экономики Таджикского национального университета

734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17;

тел: (+992) 93-512-60-44; e-mail: boadab@mail.ru

НАБИЕВ БАХОДУР АХМАДОВИЧ,

таджикский национальный университет, кандидат экономических наук,
старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17;
тел: (+992) 918-67-50-65.

В данной статье авторы предоставляют информацию об использовании инвестиционных ресурсов для реализации энергетических проектов Республики Таджикистан. В ходе исследования авторами использовались методы определения дисконтированной стоимости инвестиционных проектов (необходимость сопоставления текущих затрат и будущих доходов), оценки проектов (сбор и обработка информации о сумме дисконтированных будущих финансовых доходов), определения периода капитализации и окупаемости затрат (количество лет возврата необходимого капитала), расчет среднего инвестиционного дохода и его первоначального значения (деленного годового чистого дохода на среднюю стоимость инвестирования). Также были изучены методы измерения эффективности инвестиций в энергетику, в частности, через формулы расчета чистой приведенной стоимости (NPV) и прироста производительности труда (ΔQ). Ожидается, что оценка эффективности привлечения инвестиций в энергетику представит собой сложный процесс, требующий анализа особенностей ее привлечения с учетом многочисленных факторов и условий эффективности инвестиционных проектов. В статье отмечается, что для Республики Таджикистан в период экономических реформ одной из важных сфер, способный обеспечить ее экономическую независимость, является энергетический комплекс. С другой стороны, низкий уровень необходимых средств не позволяет проводить капитальные и текущие ремонты действующих агрегатов энергетических предприятий.

Ключевые слова: Инвестиции, энергетические проекты, развитие, энергетика, привлечение инвестиций, чистая прибыль, дисконт, эффективность, гидроэнергетика, электроэнергия, энергоресурсы.

**INVESTMENT PROVISION FOR THE IMPLEMENTATION OF ENERGY
PROJECTS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

HOFIZOV HAFIZ ASGAROVICH,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of
Cybernetics and Digital Economy of the Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17;
tel: (+992) 93-512-60-44; e-mail: boadab@mail.ru

NABIEV BAHODUR AHMADOVICH,

Tajik National University, Candidate of Economic Sciences,

Senior Lecturer of the Department of Accounting

734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17;

tell: (+992) 918-67-50-65.

In this article, the authors provide information on the provision of investments for the implementation of energy projects in the Republic of Tajikistan. In the course of the study, the authors used methods for determining the discounted value of investment projects (the need to compare current costs and future income), project evaluation (collection and processing of information on the amount of discounted future financial income), and determining the capitalization period. The cost recovery (the number of years of return of the required capital), the calculation of the average investment income and its initial value (divided by the annual net income by the average investment cost) were studied. Methods for measuring the effectiveness of investments in the energy sector were also studied and discussed, in particular, through the formulas for calculating net present value (NPV) and labor productivity growth (ΔQ). It is believed that evaluating the effectiveness of attracting investments in the energy sector is a complex process that requires an analysis of the features of attracting it, taking into account numerous factors and conditions for the effectiveness of investment projects. The article notes that for the Republic of Tajikistan during the period of economic reforms, one of the important areas that can ensure its economic independence is the energy complex. On the other hand, the low level of necessary funds does not allow for major and current repairs of existing units of energy enterprises.

Keywords: Investments, energy projects, development, energy, investment attraction, net profit, discount, efficiency, hydropower, electricity, energy resources.

УДК: 316.42.722.

**ФИНАНСОВО-КРЕДИТНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПОДДЕРЖКИ И
РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН**

НАДЖМИДДИНЗОДА АБДУРАХМОН МИРЗО,

соискатель Международного университета туризма и
предпринимательства Республики Таджикистана

734055, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5;

тел: 938-33-34-34. E-mail: abu-84@mail.ru

В данной статье рассматриваются финансово-кредитные механизмы поддержки и развития инновационной деятельности промышленных предприятий Республики Таджикистан. Раскрываются источники финансирования инновационной деятельности в промышленности. На основе конкретных статистических данных анализируются состояние и развитие промышленной отрасли и ее финансирование. Анализируются кредитование промышленной отрасли и основные проблемы в данном направлении. Рассматриваются бюджетное финансирование промышленной отрасли, проблемы и возможности ее развития. Изложены выводы и рекомендации по улучшению и развитию финансово-кредитных механизмов поддержки инновационной деятельности промышленных предприятий Республики Таджикистан.

Ключевая слова: Промышленность, предприятия, экономика, финансы, кредит, бюджет, механизмы развития, инновация, инновационная деятельность, прибыль, убытки, технология, ликвидность, риск, проблемные кредиты.

Сектор промышленности в развитии национальной экономики любого государства играет важную роль. В экономическом плане страны без промышленности или с низким уровнем развития промышленности представляют собой сырьевой придаток промышленно-развитых стран. В социальном плане такая страна не может полностью обеспечивать социальные потребности населения, наблюдается высокий уровень безработицы, нестабильные налоговые доходы в Государственный бюджет, отсталости отраслей социальной сферы, включая образования, здравоохранение, культуру, жилищное хозяйство и т.д.

Такая ситуация прежде всего влияет на стабильность Государственного бюджета, а также в целом на развитие национальной экономики.

Анализ производимых промышленных продуктов в Республике Таджикистан показывает, что в настоящее время они не могут полностью удовлетворять нынешние потребности населения. Наблюдается низкое качество, высокие цены и несоответствие с требованиями сегодняшнего рынка.

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

В этих условиях, исходя из передового опыта, необходимо изучить уровень спроса рынка, модернизировать процесс производства и развивать инновационную деятельность в промышленном секторе.

В развитии промышленной отрасли главную роль играют успешные предприятия, которые работают бесперебойно вносят свой вклад в развитие национальной экономики страны.

К сожалению, анализ статистических данных (Финансы Таджикистана/ Статистические сборник Агентство по статистике при Президенте РТ) показывает, что в Республике Таджикистан за последние 5-лет официально зарегистрированы промышленные предприятия, которые работают с убытками.

В 2017 году, убытки промышленных предприятий составили более 711 756,8 сомони, что по сравнению с 2013 годом больше на 66 700 сомони или на 9,3 процента. Данный показатель свидетельствует о том, что управление финансово - кредитными механизмами осуществляется на не достаточном уровне. Управление основных и производственных ресурсов, начиная от сырья, электроэнергии, трудовых ресурсов, транспортных средств, полуфабрикатов, техники и технологий, финансовых ресурсов и т.д на уровне предприятий должны чётко планироваться и определять на какое время и на какую сумму будут использованы.

Если посмотреть на динамику производства промышленных продуктов, то за последние 7 лет она ежегодно растет.

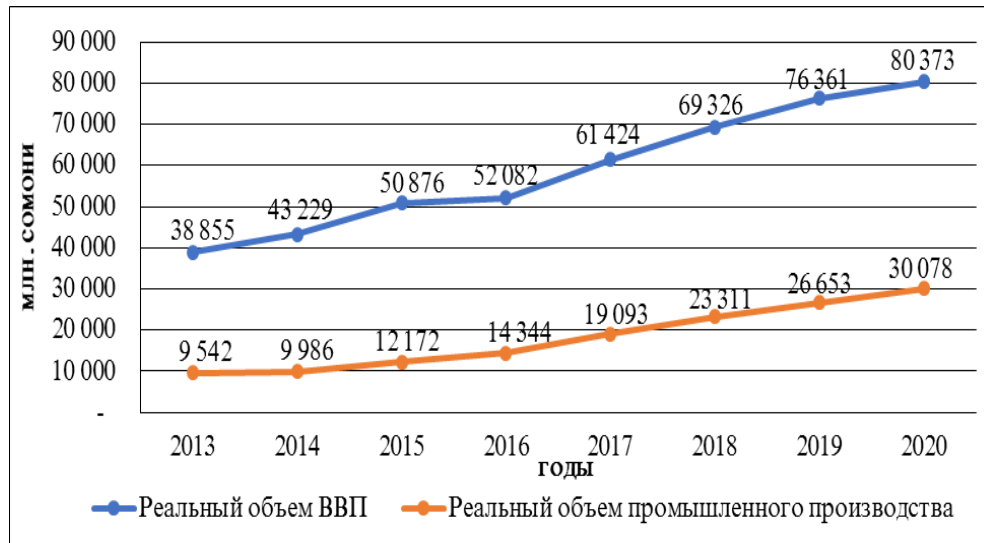

График 1. Реальный объём ВВП и реальный объём промышленного производства за 2013-2020 гг.

Источник: рассчитано автором с учетом дефлятора ВВП на основе данных Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2021.¹

¹ Таджикистан: 30 лет государственной независимости. Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2021. – с. 335, 400.

Анализ данных, приведенных на графике 1, свидетельствует о положительной динамике роста валового объема производства в национальной экономике. Если в 2013 г. объем ВВП составлял 38,8 млрд. сомони, то к концу 2020 года данный показатель достиг 80,3 млрд. сомони в реальном выражении, что составляет рост в абсолютном выражении на 41,5 млрд. сомони или в относительном выражении - на 106,8%. Реальный объем промышленного производства также имеет динамику поступательного роста с 9,5 млрд. сомони в 2013 году до 30,0 млрд. сомони в 2020 году. Увеличение реального объема промышленного производства в 2020 году по сравнению с 2013 годом в абсолютном выражении составил 20,5 млрд. сомони или 215,2% - в относительном выражении.

Сопоставление данных показателей с индикаторами развития в рамках Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года свидетельствует о том, что Правительству Республики Таджикистан благодаря реализации прямых и косвенных мер поддержки и развития производственного потенциала удалось обеспечить рост объема промышленной продукции к концу 2020 года на 253% и 247% в номинальном и реальном выражениях и тем самым перевыполнить запланированные показатели объема производства промышленной продукции в 2020 году на 10,5 млрд сомони. Однако, не удалось удержать достаточно высокий темп роста реального объема ВВП, который в 2020 году достиг 5,3%, что на 2,2% ниже прогнозных показателей Национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года.

Анализ показывает, что ежегодный темп роста реального объема ВВП за 2014-2020 гг. в среднем значении составляет 11,1%.

Таким образом, можно заключить, что несмотря на рост объемов производства ВВП и промышленной продукции в реальном выражении в последние годы наблюдается отрицательная динамика снижения ежегодных темпов прироста данных показателей.

С целью углубленного анализа данной ситуации постараемся изучить основные ключевые показатели развития промышленной отрасли. Одним из таких ключевых показателей является динамика роста числа промышленных предприятий (график 2).

График 2. Число промышленных предприятий, в том числе по секторам добывающей и обрабатывающей промышленности за 2013-2020 гг. без учета предприятий сектора распределения электроэнергии, газа и воды (ед.)

Источник: составлено автором на основе данных Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2021.²

Из графики 2 следует, что динамика числа промышленных предприятий за 2013-2020 гг. имеет положительный тренд по добывающей и обрабатывающей промышленностям. Если в 2013 году общее количество промышленных предприятий было всего 1804 единиц, из них в добывающей отрасли 136 ед., а в обрабатывающей - 1604, то к концу 2020 года данные показатели выросли и составили 2283, 264 и 1864 единиц соответственно. Прирост числа промышленных предприятий в отраслях промышленности в абсолютном и относительном выражениях в промышленности за этот период составил всего - 479 ед. (126,5%), в добывающей промышленности - 128 ед. (194%) и в обрабатывающей – 206 ед. (112,5%).

Анализ темпов роста числа промышленных предприятий показал, что с 2013 по 2015 гг. число промышленных предприятий интенсивно увеличивалось. Так, в 2014 году было введено в действие 360 единиц промышленных предприятий, а в 2015 году - 146 единиц, что составляет средний годовой прирост за этот период в размере 110% от базового 2013 года.

Другой фактор это конечно эффективное управление промышленных предприятий, которые бесперебойно обеспечивали процесс производства качественных промышленных продукции.

Правильное управление финансовыми ресурсами предприятия является залогом финансовой устойчивости предприятия. Поэтому в современных условиях экономики, промышленные предприятия должны чётко сформулировать свою стратегию развития бизнеса. Все собственные и кредитные ресурсы должны целенаправленно использоваться и обеспечивать устойчивость предприятия.

К сожалению, статистические данные показывает, что задолженность по обязательствам промышленных предприятий ежегодно увеличивается. Если в 2012 году задолженность по обязательствам промышленных предприятий составляли всего 8 589 231 сомони, то данный показатель в 2017 году составляет более 36 180 465 сомони что на 27 591 234 сомони или 4,2 раза больше показателя 2012 года.

Если посмотрим на структуру задолженности промышленных предприятий, то наблюдается что кредиторская задолженность предприятий и организаций с 2012 года по 2017 года, имеет динамику роста. Если в 2012 году кредиторская задолженность предприятий и организаций всего составляло 6 244 522 сомони, то в 2017 году данный показатель составил 29 253 061 сомони что составляет 82,4 % общих кредиторских задолженностей предприятий и организаций республики. Данный показатель за 7 лет вырос на сумму 23 008 539, 3 сомони или на 4,6 раза. Дебиторская задолженность предприятий и организаций промышленной отрасли за последние 6 лет выросла на 22,4 раза и в 2017 году составило около 14 295 977,9 сомони или 50,82 % общей дебиторской задолженности предприятий и организаций республики. Данная ситуация свидетельствует, о том что промышленные

² Там же, с. 399.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӮЗ

предприятия Таджикистана в настоящее время не имеют потенциальных клиентов и они в основном работают на долговой основе.

Анализ дебиторской и кредиторской задолженности промышленных предприятий показывает, что управление финансовыми ресурсами на уровне предприятий, управляется неэффективно. Объем кредиторской задолженности превышает дебиторскую задолженность почти в 4 раза. То есть, промышленные предприятия в основном работают для покрытия своих обязательств перед банком и другими кредиторами.

Выданные кредитные ресурсы показывают, что в Таджикистане промышленным предприятиям получение кредитов от банка считается невыгодным, так как в основном банки предлагают краткосрочные кредиты. Как показывает практика, для промышленных предприятий в целях обеспечения полного производственного цикла в основном необходимы долгосрочные кредитные ресурсы.

Таблица №7 Кредитование банками отраслей экономики и населения в национальной валюте в тыс. сомони

Годы	Всего кредитования	В том числе:			
		Краткосрочные кредиты	В % к общей объем	Долгосрочные кредиты	В % к общей объем
2012	2 192 444,9	1 571 804,1	71,69	620 640,8	28,31
2013	3 051 979,2	2 208 652,5	72,37	843 326,7	27,63
2014	3 905 773,7	2 348 988,4	60,14	1 556 785,3	39,86
2015	4 186 194,6	2 338 504,4	55,86	1 847 690,2	44,14
2016	3 810 252,4	2 284 052,5	59,94	1 526 199,9	40,06
2017	3 537 524,8	2 091 608,1	59,13	1 445 916,7	40,87

В 2017 году банковская система Республики Таджикистан в целях поддержки отраслей экономики направила более 3,5 млрд. сомони кредитных ресурсов. В том числе 2,0 млрд. сомони как краткосрочные кредиты и 1,5 млрд. сомони как долгосрочные кредиты. Анализ показывает, что в 2017 году более 59,1% выданных кредитных ресурсов были направлены как краткосрочные кредиты, то есть до 1 года. Банковские кредиты если посмотреть с точки зрения поддержки промышленных предприятий, то краткосрочные кредиты не считаются удовлетворительными.

Промышленным предприятиям исходя из длительного срока переработки и производственного процесса прежде всего необходимы долгосрочные кредиты.

В последние годы, исходя из за негативного влияния внешних факторов и финансово кризиса, многие банки Республики Таджикистан сталкивались с проблемами ликвидности и невозвратности кредитов. Многие корпоративные клиенты не смогли своевременно погасить свои обязательства по кредитам.

Такая ситуация увеличила кредитные риски в банковской сфере и долю проблемных кредитов в кредитном портфеле.

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРҮЗ

Объём проблемных кредитов в течении последних 5 лет ежегодно увеличивается, и в 2017 году достиг более 2,0 млрд. сомони, что составляет 29,9% кредитного портфеля. Данный показатель по сравнению с 2013 годом увеличился на сумму 1,6 млрд. сомони или в 4,8 раза.

Кредитный портфель банков имеет быстро меняющую динамику и в 2017 году по сравнению 2016 годом уменьшился на 1,3 млрд. сомони или 16,1%. Это прежде всего зависит от неплатёжеспособности кредитополучателя. Данный фактор в 2016-2017 годах повлиял на уровень предоставления кредитных ресурсов со стороны банковской системы.

Микрозаёмные и микрокредитные организация в период с 2013 по 2017 годов тоже старались поддерживать развитие отраслей экономики. В 2017 году кредитный портфель микрозаёмных и микрокредитных организаций составил 1 495 374 тис. сомони, что по сравнению с 2013 годом больше на 2%. Анализ показывает, что объём проблемных кредитов в 2017 году составляет 6,8 процентов от общего объёма кредитного портфеля, что по сравнению 2013 года больше на 5,7 процента.

Несмотря на то, что кредитный портфель микрозаёмных и микрокредитных организаций ежегодно увеличивается, в этом процессе наблюдается рост проблемных кредитов, которые могут негативно влиять на финансовое состояние кредитных организаций.

Исходя из приведенного анализа можно сделать вывод, что банки и микрокредитные организации при выдаче кредитных ресурсов полностью не оценивают платёжеспособность кредитополучателя. Кроме того, в процессе использования кредитных ресурсов допускаются ошибки по нецелевому использованию кредитных ресурсов, недоучёта факторов затрат производственных промышленных предприятий.

Промышленные предприятия должны знать, что в производственном процессе существует большой уровень рисков с технологической и технической точки зрения. Поэтому получение кредита по траншу считается более приемлемым.

Таблица № 9 Кредиты банков в разрезе отраслей (тыс. сомони, остатки на конец периода)

Наименование	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2020
Всего кредитов	4 486 253	6155 304	7 888 936	9 350 045	8 230 145	6 913 041	8 903 692,0
Промышленность	828 729	1 254 168	1 502 552	2 254 590	2 424 785	2 613 450	2 996 997,0
В % к всего кредитов	18	20	19	24	29	38	33,6

Источник: Банковский статистический бюллетень НБТ, 2017-2020гг.

Структура остатков выданных кредитов показывает, что кредитование в промышленной отрасли ежегодно растет и в 2020 году достигло 2 996 997,0 тыс. сомони что составляет 33,6 процента выданных кредитов.

Остаток выданных кредитов в 2020 году по сравнению с 2012 году вырос на 3,6 раза.

Исходя из приведенного анализа можно сказать, что промышленные предприятия имеют большой спрос на получение кредитных ресурсов.

Анализ показывает, что все кредитные средства, полученные промышленными предприятиями, в основном направлены для текущих работ и другие расходы организаций. Кредитные ресурсы не выделяются для производства инновационного товара, либо внедрения новых инновационных технологий.

Необходимо отметить, что в кризисных условиях прежде всего выигрывают те предприятия, которые производят качественный продукт и являются конкурентоспособными на внутреннем и внешнем рынках. Но к большому сожалению, на сегодняшний день очень мало предприятий которые производят качественные продукты, отвечающие нынешним требованиям. В основном промышленные продукции импортируются из зарубежных стран. Исходя из этого инновационная деятельность, разработка и производство инновационного промышленного продукта считается главным фактором, который должны учитывать промышленные предприятия в своей стратегии развития.

Промышленные предприятия должны более профессионально готовить бизнес-проекты и исходя из обоснованности всех направлений деятельности работать с банками и микро - кредитным организациями. В свою очередь, все банки должны детально изучать кредитные заявки, профессионально оценивать существующий уровень кредитных рисков, реально оценивать платёжеспособность и другие угрозы промышленным предприятиям. С учетом существующих рисков, банки должны чётко изучать уровень потребности рынка и определять, что производимый товар насколько имеет спрос и считается конкурентоспособным.

Другой фактор, который негативно влияет на устойчивость развития финансово кредитного механизма инновационной деятельности промышленных предприятий, является уровень профессионализма и финансовая грамотность сотрудников промышленных предприятий.

Данный фактор прежде всего наблюдается на уровне предприятий, что влияет на эффективное распределение и использование финансовых и кредитных ресурсов. Проведенный анализ показывает, что уровень кредиторской задолженности промышленных предприятий ежегодно увеличивается что говорит о том, что предприятия, которые имеют достаточные финансовые ресурсы и за неразумного использования средств у них появляется необходимость на получение кредитных ресурсов, которые в конечном итоге повлияют на качество производимых продуктов и конкурентоспособность товаров.

Бюджетная политика Республики Таджикистан показывает, что развитию промышленной отрасли уделяется особое внимание. Анализ показывает, что финансирование данной отрасли за счет средств Государственного бюджета ежегодно увеличивается и в 2020 году составил 171 700,0 тыс. сомони что по сравнению 2012 годом больше на 82 167,6 тыс. сомони или 91,7 процента.

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӮЗ

Таблица № 10 Бюджетное финансирование сектора промышленности фактических данных в тыс. сомони

Показатели	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2020
Общий объем расходов Государственного бюджета	9 107 855,9	11 591 550,9	13 190 396,0	16 277 408,1	1 8 294 330,7	22 264 184,0	24 925 10 0,0
Промышленность	89 532,4	92 748,0	134 258,1	429 156,9	217 615,6	157 958,1	17 1 700,0
В % к общей объем расходов Госбюджета	1,0	0,8	1,0	2,6	1,2	0,7	0,69

Источник : Статистический сборник финансы Таджикистана.

Финансирование промышленного сектора, показывает что средняя доля промышленности к общему объему расходов Государственного бюджета за последние 6 лет составляет 1,2 процента.

Анализ показывает, что за счет бюджетных средств в основном финансируются государственные органы сектора промышленности. Для финансирования инновационного развития промышленной отрасли за счет бюджетных средств, ничто не выделяется. Если посмотреть на структуру расходов местных бюджетов, то для сектора промышленности выделяются мизерные средства. В 2017 году за счет местных бюджетов для сектора промышленности выделялось 9 755,0 тис. сомони что составляет 0,16 процентов от общего объема расходов местных бюджетов.

Необходимо отметить, что Государственный бюджет Республики Таджикистан принимается с дефицитом и ежегодно наблюдаются определенные затруднения при исполнении ее доходной части. Большинство расходов бюджета направляется на финансирование социальных секторов, в том числе образования, здравоохранения, социальной защита, культуры и жилищно- коммунального хозяйства.

Международная практика показывает, что со стороны Государства выделяется особое внимание промышленной отрасли, особенно производственным предприятиям. Создаются специальные фонды для финансовой поддержки промышленных предприятий.

Исходя из международной практики на национальном уровне, можно сказать, что создание специальных фондов, поддерживающие производственные предприятия с точки зрения инновационного развития, внедрение новых технологий и производство инновационного товара, которые отвечают международным требованиям, считается целесообразным.

Исходя из приведенного анализа можно сделать **выводы**, что финансово-кредитные механизмы требуют внедрения профессиональных реформ, которые бы способствовали развитию инновационной деятельности промышленных предприятий Республики Таджикистан.

Промышленные предприятия неэффективно используют полученные кредитные средства. Кредитные средства должны направляться на развитие инновационной деятельности промышленных предприятий. Каждое промышленное предприятие или компания должны иметь четкую стратегию развития производства и расширения производственной деятельности. Не достаточно развит механизм получения кредитных ресурсов, банковская система в основном предоставляет краткосрочные кредиты, которые не охватывает полный производственный цикл.

Наблюдается низкое качество и низкий уровень конкурентоспособности выпускаемой продукции. Высокие процентные ставки и неадекватное функционирование банковской системы. Высокий уровень рисков возвратности выданных кредитов.

Наблюдаются проблемы с высококвалифицированными кадрами на уровне отрасли промышленности, низкая заработная плата и низкий стимул для работы.

Недостаточно развито сотрудничество научных и научно-технических учреждений с промышленными предприятиями.

В целях расширения финансово-кредитных механизмов поддержки и развития инновационной деятельности в промышленности рекомендуется следующее:

- разработать и внедрить схему движения средств, направляющие на инновационные цели;
- в целях повышения финансовой грамотности сотрудников промышленных предприятий, разработать специальную программу и проводить регулярные тренинги и обучения;
- в целях финансовой поддержки производственных предприятий создать специальный фонд поддержки инновационного развития производства;
- укрепить сотрудничество между кредитными организациями и производственными промышленными предприятиями;
- в целях модернизации внутреннего рынка разработать специальную Государственную программу поддержки инновационного производства промышленности;
- на уровне ВУЗ-ов разработать специальный учебный модуль по подготовке высококвалифицированных кадров по производству инновационных продуктов;
- в регионах республики создать специальные центры по увеличению производства качественной промышленной продукции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан об инновационной деятельности 29 марта 2012 года, №296;
2. Программа инновационного развития Республики Таджикистан на 2011-2020 годы, Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 апреля 2011 года №227;

3. Стратегия Развития промышленности в Республике Таджикистан на период до 2030 года, утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 27 марта 2018 года, №159;

4. Программа инновационного развития Республики Таджикистан на 2011-2020 годы, утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан (от 30 апреля 2011 года №227) ;

5. О некоторых проблемах финансово-кредитной поддержки инновационной деятельности для устойчивого развития экономики (статья)// Известия АН Республики Таджикистан. Серия «Экономика». – 2007. – №3-4(27-28).-С. 109-114;

6. Стратегическое проектирование инновационного и технологического развития экономики Таджикистана: состояние, проблемы и развития (статья)// Экономика, финансы и менеджмент: проблемы и перспективы развития: Материалы докладов II Междунар. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых. – Казань: Каз.филиал АТиСО, 2011. URL: <http://www.atisokzn.ru/>;

7. Инновационная стратегия на предприятиях промышленности Республики Таджикистан/ Россия: тенденции и перспективы развития. Ежегодник. Вып.12. / РАН. ИНИОН. Отд.науч. сотрудничества; Отв. ред. В.И. Герасимов. -М., 2017. -Ч. 1. -984 с. - С.636-640;

8. Статистический бюллетень Национального Банка Таджикистана, декабрь 2017 года (269).

МЕХАНИЗМҲОИ МОЛИЯВӢ-ҚАРЗИИ ДАСТГИРӢ ВА РУШДИ ФАӢОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ КОРҲОНАҲОИ САНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

НАҶМИДДИНЗОДА АБДУРАҲМОН МИРЗО,

унвонҷуи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва
соҳибкориюи Ҷумҳурии Тоҷикистон

734055, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5.

тел: 938-33-34-34. Почтаи электронӣ: abu-84@mail.ru

Дар мақолаи мазкур механизмҳои молиявӣ қарзии дастгирӣ ва рушди фаъолияти инноватсионии корхонаи саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешавад. Манбаъҳои маблағгузорию фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи ошкор карда шудаанд. Дар асоси маълумотҳои мушаххаси статистикии ҳолат ва тараккиёти соҳаи саноат ва маблағгузорию он таҳлил карда мешавад. Қарздиҳӣ ба соҳаи саноат ва проблемаҳои асосии ин роҳ таҳлил карда шудаанд. Маблағгузорию буҷетии соҳаи саноат, мушкилот ва имкониятҳои рушди он баррасӣ шудааст. Хулоса ва тавсияҳо оид ба тақвину ва рушди механизмҳои молиявӣ қарзии дастгирӣ фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудаанд.

Калима вожаҳо: Саноат, корхонаҳо, иқтисод, молия, кредит, бюджет, механизмҳои рушд, инноватсия, фаъолияти инноватсионӣ, фонда, зиён, технология, пардохтпазирӣ, таваккал, қарзҳои мушкилситон.

FINANCIAL AND CREDIT MECHANISMS FOR SUPPORT AND DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

NAJMIDDINZODA ABDURAHMON MIRZO,

Applicant of the International University of Tourism and

Entrepreneurship of the Republic of Tajikistan

734055, Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5.

tel: 938-33-34-34. E-mail: abu-84@mail.ru

This article discusses the financial and credit mechanisms for supporting and developing innovative activities of an industrial enterprise of the Republic of Tajikistan. The sources of financing of innovative activity in the industry are disclosed. Based on specific statistical data, the state and development of the industrial sector and its financing are analyzed. Lending to the industrial sector and the main problems in this direction are analyzed. The budget financing of the industrial sector, problems and opportunities for its development are considered. The conclusions and recommendations for the improvement and development of financial and credit mechanisms to support innovation activity of industrial enterprises of the Republic of Tajikistan are presented.

Key words: *Industry, enterprises, economics, finance, credit, budget, development mechanisms, innovation, innovative activity, profit, losses, technology, liquidity, risk, problem loans.*

УДК: 330+001.895(045)/(575,3)

**ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ
ДИСЦИПЛИН С ПОМОЩЬЮ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

РАШИДОВА ДИЛРАБОХОН ДЖАЛОЛОВНА,

кандидат экономических наук, кафедры экономической теории и
экономики развития Таджикского технологического университета
734055, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Н.Карабаев 63/3;
тел: (+992) 905-05-65-25; e-mail: ms.dirabo@gmail.com

МАДАМИНОВА ГАВХАР НУРАЛИЕВНА,

ассистент кафедры экономической теории и экономики
развития Таджикского технологического университета
734055, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Н.Карабаев 63/3;
тел: (+992) 987-76-67-91; e-mail: gavhar.900@mail.ru

В настоящее время практически все развитые страны мира осознали необходимость реформирования своих систем образования с тем, чтобы ученик действительно стал центральной фигурой учебного процесса, чтобы его познавательная деятельность находилась в центре внимания педагогов-исследователей, разработчиков программ образования и средств обучения, т. е. процесс познания, а не преподавание, как это было до сих пор в традиционном обучении. Поэтому все актуальнее становится проблема совершенствования методики преподавания экономических дисциплин.

Методика преподавания призвана обеспечить высокий теоретический уровень преподавания, строгую научность, яркость и доходчивость изложения материала. Как показывает практика использование инновационных методов в профессионально ориентированном обучении является необходимым условием для подготовки высококвалифицированных специалистов. Использование разнообразных методов и приемов активного обучения пробуждает у студентов интерес к самой учебно-познавательной деятельности, что позволяет создать атмосферу мотивированного, творческого обучения и одновременно решать целый комплекс учебных, воспитательных, развивающих задач.

Ключевые слова: образование, экономические дисциплины, инновации, инновационное обучение, студент, технологии, методы обучения, преподаватель.

Всем известно, что эффективность образовательного процесса во многом определяется методикой преподавания. Понятие "методика" переводится с древнегреческого как путь исследования, теория, учение. Отсюда методика, в самом общем смысле слова, - это способ обучения определенному учебному предмету. Наиболее ярким внешним проявлением новой экономики стал рост капитализации компаний за счет их нематериальных активов, выразившийся в бурном росте акций высокотехнологичных фирм и Интернет-компаний. Информационные и коммуникативные технологии являются основой «новой экономики». Значительную роль играют также биотехнологии и другие высокие технологии, а также новые знания в разных областях человеческой жизнедеятельности. Учитывая возрастающую роль инноваций, исследователи также называют новую экономику «информационной экономикой», «экономикой, основанной на знаниях», «обучающейся» или «инновационной» экономикой.

В современное время подходы к теории и практике образования и воспитания заметно изменяются под влиянием процессов глобализации, интеграции, компьютеризации, внедрения и использования сети интернет, медиа средств, дистанционного, личностно-ориентированного обучения. Все это ведет к использованию инновационных образовательных технологий. Представляется, что до сих пор не разрешены противоречия между насущной необходимостью внедрения инновационных методов, одним из которых является кейс-метод, в учебный процесс в вузе и отсутствием теоретических работ по использованию данного метода применительно к гуманитарной сфере в целом и экономике в частности, а также отсутствием теоретического обоснования и описания процесса создания учебно-методического кейса, составным компонентом которого является его алгоритм, интегрирующий содержательную сторону этого процесса и его психолого-педагогический аспект в рамках личностно-ориентированного подхода.

Сущность нововведений составляет работа по достижению новых результатов, средств и способов их получения, по преодолению отсталых или рутинных элементов традиционной деятельности. Очень часто при внедрении образовательных инноваций в учебных заведениях на первый план выдвигают технические и организационные вопросы, а подготовка технолога-преподавателя и студента-потребителя образовательных услуг уходит на периферию внимания руководителей. А между тем непроработанность этих двух ключевых вопросов (неприятие перемен педагогом и неподготовленность к ним студентов) является главным тормозом широкого внедрения инноваций в учебный процесс. Современное образовательное пространство состоит из двух типов педагогических процессов - инновационных и традиционных. Педагогическая инновация - это теоретически обоснованное, целена-

ТОЧКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӯЗ

правленное и практико-ориентированное новшество, которое осуществляется на трех уровнях: макроуровне, мезоуровне и микроуровне.

На любом из уровней образовательная инновация развивается в пять этапов.

Первый этап - инициация нововведения и принятие решения о необходимости внедрения новаций определенного типа. Инициация может быть вызвана к жизни внутренним побуждением лидера организации, но скорее всего причиной служит внешнее или внутреннее давление: приказ министерства, заказ отрасли на нового специалиста, изменения и процессы внутри самой организации. В норме стратегия инноваций и аналитическая работа по ее внедрению должна проводиться руководителем в ранге ректора, проректора и декана (директора, завуча). На практике же часто инициатива нововведения идет не сверху, а снизу - от педагогов-новаторов.

Второй этап - теоретический, обоснование и проработка инноваций на основе психолого-педагогического анализа, прогнозирование того, как будет развиваться инновационный процесс и каковы его негативные и позитивные последствия (экономические, юридические и под.). Этот этап является самым сложным, так как педагогические раздумья и способность "помыслить иную педагогическую реальность" Этот этап предполагает также информационное обеспечение планируемого нововведения. Тщательная работа на втором этапе влечет за собой успех на этапе внедрения инноваций в педагогический процесс. Третий этап - организационно-практический - это создание новых структур, способствующих освоению новшества: лабораторий, экспериментальных групп и т.д. Эти структуры должны быть мобильны, самостоятельны и независимы. На этом этапе важно найти сторонников инновационной идеи, особенно из числа влиятельных и авторитетных в организации лиц. Кроме того, надо предвосхитить отношение к новации многих других сотрудников из числа тех, кого прямо затронут эти новшества. Этот этап инновационного процесса заканчивается убеждением большинства членов организации в необходимости нововведений и создании благоприятного эмоционально-мотивационного фона. Четвертый этап - аналитический - это обобщение и анализ полученной модели. На этом этапе надо осознать, на каком уровне осуществляется инновационный процесс; соотнести состояние образовательного учреждения в целом (или состояние преподавания конкретного предмета) с тем прогностическим состоянием, которого предполагалось достичь в результате нововведения. Пятый этап - внедрение, оно может быть пробным, а затем и полным. Успех на этом этапе зависит от трех факторов:

- от материально-технической базы того учебного заведения (или образовательной среды), где осуществляется новшество;

- от квалификации преподавателей и руководителей, от их отношения к инновациям вообще, от их творческой активности;
- от морально-психологического климата в организации (степени конфликтности, степени сплоченности сотрудников, текучести кадров, общественной оценки их труда и др.).

Инновационная экономика – это экономика общества, основанная на знаниях, инновациях, доброжелательном восприятии новых идей, машин, систем и технологий, готовности их практической реализации в различных сферах человеческой деятельности.

Она выделяет особую роль знаний и инноваций, прежде всего знаний научных.

То есть это тип экономики, основанной на потоке инноваций, на постоянном технологическом совершенствовании, на производстве и экспорте высокотехнологичной продукции с очень высокой добавочной стоимостью и самих технологий. Основная функция инновационной экономики – постоянное и непрерывное создание и реализация инноваций (наукоемких нововведений), развитие инновационной деятельности – главного фактора преуспевания в конкурентной борьбе и ускоренного социально-экономического развития страны.

В инновационной экономике под влиянием научных и технологических знаний традиционные сферы материального производства трансформируются и радикально меняют свою технологическую основу, ибо производство, не опирающееся на новые знания и инновации, в инновационной экономике оказывается нежизнеспособным. Информационные технологии, компьютеризированные системы и высокие производственные технологии являются базовыми системами инновационной экономики.

На сегодняшний день социально-экономическое развитие страны определило необходимость реформирования системы образования в целом и системы профессиональной подготовки в частности. Работодатели сегодня стали определять требования к подготовке студентов наравне с государством и обществом. Выпускник среднепрофессионального образовательного учреждения должен практически сразу осуществлять свою деятельность на высоком профессиональном уровне, не просто обладать широким набором знаний, умений и навыков, а быть квалифицированным специалистом.

Все участники образовательного процесса заинтересованы в качественной подготовке специалиста в минимальные сроки и с минимальными затратами. Такая постановка вопроса имеет внутренние противоречия, связанные, главным образом, с необходимостью обеспечить качество подготовки студентов. Решить эту проблему помогает внедрение инновационных технологий обучения.

Студенты XXI века учатся в период формирования «новой экономики» информационного общества. Если образование в области естественных наук менее подвержено изменениям из-за динамики общественной жизни, то экономическое образование самым непосредственным образом реагирует на изменение общественного развития. Поэтому все актуальнее становится проблема совершенствования методики преподавания экономических дисциплин. Методика преподавания призвана обеспечить высокий теоретический уровень преподавания, строгую научность, яркость и доходчивость изложения материала.

От педагогов-преподавателей экономических дисциплин требуется целенаправленное использование интерактивных методик обучения, тестовых заданий, конкретных ситуаций, чтобы на основе теоретических положений анализировать противоречивые процессы рыночных преобразований.

В практике наряду с традиционными методами преподавания, такими как лекции, семинары, самостоятельная работа студентов, нужно широко использовать и нетрадиционные методы. Суть этих методов состоит в том, чтобы организовать учебный процесс в форме диалога, что поможет студентам научиться выражать свои мысли, анализировать проблемные ситуации и находить эффективные пути их решения. Такие методы позволяют повысить уровень образования, развивают студентов, формируют навыки и умения, которые будут использоваться ими в дальнейшей профессиональной деятельности.

Так, лекционные занятия проводятся в форме лекции-беседы с элементами дискуссии, обменом мнениями, мозговым штурмом, что позволяет привлечь студентов в беседе, к коллективному исследованию проблемы, обмену мнениями. Метод учебных дискуссий эффективен при изучении сложного и объемного материала. Группу студентов можно разбить на небольшие подгруппы (по 5-7 человек) и предложить на рассмотрение определенные экономические ситуации. Например, причины безработицы, экономический кризис в мире, последствия девальвации и т.д. Студентам предлагается понять проблематику конкретного экономического явления и предоставить объективные выводы. Преимуществами метода учебных дискуссий является не только закрепление материала, использование собственного опыта студентов, умение использовать знания из одной области в другой, но и развитие коммуникативных способностей, командного духа, самостоятельности мышления. Данный метод также помогает студентам проявлять инициативность, генерировать большое количество идей.

Базовое понятие следующего метода — кейс. Кейс — это описание сложной ситуации с сопутствующими фактами, понимание которой требует ее разделения на отдельные части, а затем — анализ каждой части и объеди-

нение выводов для получения целостной ситуации. Метод case study позволяет решить определенные задачи: выделение комплекса проблем конкретной ситуации, определение ее структуры, определение факторов, обусловивших возникновение данной ситуации, ее моделирование; построение системы оценок, прогнозирования будущего состояния, разработка рекомендаций и программы действий по решению ситуации.

На занятиях с использованием данного метода применяются различные ситуационные задачи, производственные ситуации, непосредственно встречающиеся на предприятии. К примеру, в курсе дисциплины «Экономика организации» производственные ситуации применяются по темам: «Калькуляция себестоимости продукции», «Прибыль и рентабельность — показатели эффективности работы организации», «Тарифная система оплаты труда» и др. При этом обобщаются и актуализируются знания, которые необходимо усвоить при разрешении проблемы, что превращает студентов из пассивных участников учебного процесса в активных. Применение метода анализа ситуаций способствует усовершенствованию аналитического мышления студентов. Результатом являются не только знания, но и навыки профессиональной деятельности.

В качестве инноваций в преподавании экономических дисциплин применяется метод проектов. Инновационная образовательная проектная деятельность является эффективной формой организации учебного процесса, направленной на индивидуальное развитие познавательных интересов и творческих способностей студентов. Данный метод предполагает овладение технологией презентации различных творческих работ (отчетов, обзоров, рефератов, докладов на профессионально ориентированные темы). Метод проектов относится к исследовательским. В его основе лежит развитие познавательных навыков студентов, умений самостоятельно конструировать свои знания, ориентироваться в информационном пространстве, развитие критического мышления и творческих способностей. Метод проектов всегда предполагает решение некоторой проблемы, которая предусматривает, с одной стороны, использование разнообразных методов и средств обучения, а с другой — интегрирование знаний и умений из различных областей науки, техники, технологии, творческих отраслей.

Учебные проекты создаются и защищаются студентами в рамках проведения уроков – конференций, уроков – круглых столов, уроков-аукционов. Профессор Дэвид Джонассен говорил: «...вместо того, чтобы использовать компьютерные технологии для сведения процесса обучения к взаимодействиям студента с компьютером, запрограммированным разработчиком обучающей системы или учителем, необходимо передать эти взаимодействия студен-

та с компьютером в ведение самих обучаемых, что позволит им самостоятельно представлять и выражать свои знания».

В этих условиях студенты выступают в роли разработчиков, когда они используют компьютер в качестве инструмента экономического познания, получения доступа к информации, интерпретации и организации своих собственных знаний и представления этих знаний другим студентам в ходе практических занятий.

Участие студентов в создании проектов требует большой предварительной аналитической и практической работы, развивает уровень познания, способствует плодотворному сотрудничеству студента и преподавателя. Студенты подготавливают проекты на темы: «Организационно – правовые формы хозяйствования», «Налоговая система в РТ», «Страхование», «Основные и оборотные средства предприятия» с использованием презентаций. Достоинством компьютерных презентаций является увеличение темпа урока, постоянное наличие необходимой информации перед глазами студентов, а также возвращение к нужной информации при необходимости на любом этапе урока, что способствует лучшему усвоению нового материала.

К критериям оценивания выполненных проектов можно отнести:

- соблюдение требований к оформлению работы;
- полнота раскрытия темы;
- объем использованной информации, выходящей за рамки программы;
- новизна, научное и практическое значение результатов работы;
- объем использованной литературы;
- логика изложения, убедительность рассуждений, оригинальность мышления, четкость структурирования работы;
- доступность, логичность и свобода публичного изложения содержания и результатов исследования;
- понимание сути заданных вопросов, аргументированность, лаконичность и понятность ответов.

К распространенным инновациям в преподавании экономических дисциплин можно отнести различные игры: деловые, аттестационные, организационно-деятельностные, инновационные, рефлексивные игры по снятию стрессов и формированию инновационного мышления, поисково-апробационные и т. д. Этот метод впервые был разработан в начале 1940-х годов американскими экономистами. Игра — это способ практического освоения экономической теории, экономических отношений. С помощью игр можно смоделировать реальные процессы, которые происходят в экономике. Основное преимущество учебных игр — возможность применения теоретических знаний на практике.

При использовании деловых игр преобладает продуктивно-преобразовательная деятельность студентов. В частности, для обучающих игр характерны многовариантность и альтернативность решений, из которых нужно сделать выбор наиболее рационального. Деловые игры в учебных занятиях получили в настоящее время достаточно широкое распространение и применяются, в основном, при изучении тех тем, которые связаны с экономикой, организацией и управлением, бухгалтерским учетом, с новыми формами хозяйствования в рыночных условиях.

Так, деловая игра по дисциплине «Бизнес-планирование» на тему «Разработка бизнес-плана и презентация бизнес-плана» создает условия для включения студентов в активную деятельность, для самостоятельной работы в малых группах, дает возможность проявить свои знания и творческий подход к проблеме.

На основе учебных игр развивается новое направление экономики — экспериментальная экономика. Специфика экспериментальной экономики заключается в том, что она затрагивает вопросы, исследование которых незавершенное. Благодаря этому, данное направление экономики является источником различных педагогических инноваций

Современные американские экономисты считают эффективным использование художественных тематических фильмов, видео. Преподаватель университета в Западном Техасе, Энн Мэйси отмечает, что фильмы улучшают внимание и память студентов, студенты начинают больше интересоваться экономическими вопросами, так как видят связь между теорией и реальностью.

Фильмы позволяют увидеть проблему визуально, лучше понять ее и сделать объективные выводы, которые станут основой для формирования альтернативных подходов к решению конкретной проблемы или принятия определенного управленческого решения по определенной ситуации. Использование фильмов в учебном процессе также позволяет студентам продемонстрировать умение критического мышления. Развитие критического мышления — важный аспект обучения. Критическое мышление — это такой подход, при котором значительное внимание уделяется умению формировать собственные мнения и утверждения и при этом аргументировать их. Применение метода «видео по запросу» используется при изучении тем «Инвестиции и инвестиционная деятельность», «Внедрение и использование инноваций», «Разработка и продвижение товара» и т.д.

Применение вышеуказанных методов при преподавании экономики несколько меняет роль самого преподавателя: он перестает быть авторитарным и единственным источником знания, и становится руководителем и помощником студентов в образовательном процессе. Студентам предоставляется

возможность самостоятельно искать нужные им знания в быстро меняющемся мире, и поэтому им требуется значительное количество индивидуальных стратегий обучения, которые позволили бы каждому из них стать активным участником учебного процесса и критически подходить к предоставляемым им знаниям.

Я считаю, что положительным при использовании инновационных технологий в процессе изучения дисциплин, в том числе и экономических, является повышение качества образования за счет:

- большей адаптации обучаемого к учебному материалу с учетом собственных возможностей и способностей;
- возможности выбора более подходящего для обучаемого метода усвоения дисциплины;
- регулирования интенсивности обучения на различных этапах учебного процесса;
- самоконтроля;
- доступа к ранее недостижимым образовательным ресурсам;
- поддержки активных методов обучения;
- образной наглядной формы представления изучаемого материала;
- развития самостоятельного обучения.

Таким образом, инновационные технологии создают благоприятную образовательную среду для проведения эффективных учебных занятий, предоставляя педагогам возможность соблюдения следующих основополагающих современного обучения:

- студент не должен получать всю информацию в готовом виде, в противном случае через пару таких занятий его познавательная активность станет близка к нулю;
- на учебном занятии нельзя использовать только одну форму работы. Максимальный временной период продолжительности одного вида учебной деятельности не должен превышать 20 минут;
- смысл и цель педагогических инноваций заключается в осуществлении нового видения методологии обучения, привлечении новых методов, технологий, мультимедийных средств обучения в интересах развития личности будущего специалиста.

Подводя итог, можно отметить, что эффективность применения инновационных методов преподавания экономики очевидна. Данные методы способствуют повышению уровня усвоения знаний, учат студентов творчески мыслить, применять теорию на практике, развивают самостоятельность мышления, умение принимать оптимальные в условиях определенной ситуации решения. Как показывает практика, использование инновационных методов в профессионально ориентированном обучении является необходимым

условием для подготовки высококвалифицированных специалистов. Использование разнообразных методов и приемов активного обучения пробуждает у студентов интерес к самой учебно-познавательной деятельности, что позволяет создать атмосферу мотивированного, творческого обучения и одновременно решать целый комплекс учебных, воспитательных, развивающих задач.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лихачев Б.Т. Педагогика: Курс лекций/ Учеб. Пособие для студентов педагог, учеб.Л65 заведений и слушателей ИПК и ФПК. -4-е изд., перераб. и доп.-М.: Юрайт –М.,-607с.
2. Дмитриев Г.Д. Многокультурное образование. - М.: «Народное образование», 2004. – 208с.
3. Комилов С.Дж. Теория инновационного развития /С.Дж. Комилов.Монография.-Душанбе:»Шарки озод», 2019.-264с.
4. Буланов В.С. Основы социально-экономической теории развития человека:монография.-М.: Проспект,2014.-С.108.
5. Колеченко А.К. Энциклопедия педагогических технологий: Пособие для преподавателей. - СПб.: КАРО, 2005. - 368 с.

ХУСУСИЯТҶОИ ТАЪЛИМИ ФАНҶОИ ИҚТИСОДӢ БО ЕРИИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИННОВАТСИОНӢ

РАШИДОВА ДИЛРАБОХОН ҶАЛОЛОВНА,

номзади илмҳои иқтисодии кафедраи назарияи иқтисодӣ
ва иқтисодиёти рушди Донишгоҳи технологии Тоҷикистон
734055, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Н.Карабаев 63/3;
тел: (+992) 905-05-65-25; e-mail: ms.dirabo@gmail.com

МАДАМИНОВА ГАВҶАР НУРАЛИЕВНА,

ассистенти кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисодиёти рушд
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон
734055, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Н.Карабаев 63/3;
тел: (+992) 987-76-67-91; e-mail: gavhar.900@mail.ru

*Дар айни замон, амалан ҳамаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон зарурати
ислоҳоти системаҳои таълими худро дарк карданд, то донишҷӯ воқеан
шахсияти марказии раванди таълим гардад, то фаъолияти маърифатии ӯ
дар маркази таваҷҷуҳи омӯзгорони тадқиқотӣ, таҳиягарони барномаҳои
таълимӣ ва воситаҳои таълим, яъне раванди маърифат, на таълим, тавре ки
то ҳол омӯзиши анъанавӣ буд. Аз ин рӯ, масъалаи такмили методологияи
таълими фанҳои иқтисодӣ торафт муҳимтар мегардад.*

*Методологияи таълим ба рои таъмин намудани сатҳи баланди
назариявии таълим, илми қатъӣ, равшанӣ ва ҳосилнокии пешниҳоди мавод
пешбинӣ шудааст. Тавре таҷриба нишон медиҳад, истифодаи усулҳои*

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

инноватсионӣ дар омӯзиши касбӣ нигаронидашуда шартӣ зарурӣ барои тайёр кардани мутахассисони баландхтисос мебошад. Истифодаи усулҳо ва усулҳои гуногуни омӯзиши фаъол тавачҷӯҳи донишҷӯёнро ба фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ бедор мекунад, ки имкон медиҳад фазои омӯзиши ҳавасманд, эҷодӣ эҷод карда шавад ва ҳамзамон, маҷмуи пурраи вазифаҳои таълимӣ, таълимӣ ва рушдбанда ҳал карда шавад.

***Калидвожаҳо:** маориф, фанҳои иқтисодӣ, инноватсия, омӯзиши инноватсионӣ, донишҷӯ, технология, усулҳои таълим, омӯзгор.*

FEATURES OF TEACHING ECONOMIC DISCIPLINES WITH THE SUPPORT OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES

RASHIDOVA DILRABOKHON JALOLOVNA,

Candidate of Economic Sciences, Department of Economic Theory and Development Economics
734055, Tajikistan, Dushanbe, N.Karabaev, ave.63/3;
tel: (+992)905056525; e-mail: ms.dirabo@gmail.com

MADAMINOVA GAVKHAR NURALIEVNA,

Assistant of the Department of Economic Theory and Development Economics
734055, Tajikistan, Dushanbe, N.Karabaev, ave.63/3;
tel: (+992)987766791; e-mail: gavhar.900@mail.ru

Currently, almost all developed countries of the world have realized the need to reform their education systems so that the student really becomes the central figure of the educational process, so that his cognitive activity is in the focus of attention of teachers-researchers, developers of educational programs and teaching tools, i.e. the process of cognition, and not teaching, as it was until now traditional training. Therefore, the problem of improving the methodology of teaching economic disciplines is becoming more and more urgent.

The teaching methodology is designed to provide a high theoretical level of teaching, strict scientific character, brightness and intelligibility of the presentation of the material. As practice shows, the use of innovative methods in professionally oriented training is a prerequisite for the training of highly qualified specialists. The use of various methods and techniques of active learning awakens students' interest in the educational and cognitive activity itself, which allows creating an atmosphere of motivated, creative learning and simultaneously solving a whole range of educational, educational, developmental tasks.

***Key words :** education, economic disciplines, innovations, innovative training, student, technologies, teaching methods, teacher.*

УДК: 33.336.1.

**МУДИРИЯТИ СЕЛАҶОИ МОЛИЯВӢ ДАР НИЗОМИ
БУҶЕТИ ДАВЛАТӢ****БОБОЕВ НОЗИМҶОН МАНСУРОВИЧ,**

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва андози
МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров”
734025, Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, бинои 1;
тел.: (+992) 92-804-16-16; e-mail: aspirant-2012@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои мудирияти селажои молиявӣ дар низоми буҷети давлатӣ васеъ таҳлил карда шудааст. Дар асоси омӯзиши масъалаҳои мазкур таснифоти селажои молиявӣ ва амсилаҳои селажои молиявии воридотӣ ва содиротӣ пешниҳод гардидаанд, ки ҳамчун объекти идоракунии дар низоми буҷети мансуб мебошанд. Инчунин, барои таъмини шаффоифяти селажои молиявӣ дар низоми буҷетӣ пешниҳод гардидааст, ки муносибати мустақими молиявӣ байни Сарраёсати хазинадорӣ ва муассисову ташкилотҳо ба роҳ монда шавад.

Калидвожаҳо: селажои молиявӣ, низоми буҷети давлатӣ, амсилаҳои селажои молиявӣ, вазъи молиявӣ, ташаккули селажои молиявии содиротӣ.

Дар низоми молияи ҳар як кишвар низоми буҷет ядроии марказии молиявиро ташкил мекунад, ки бо истифода аз механизм ва афзорҳои он як қисми иқтисоди миллӣ маблағгузорӣ карда мешавад. Низоми буҷетӣ дар ташаккули селажои молиявие, ки дар иқтисодиёт, корхонаҳо ва шахсонӣ алоҳида саҳми арзанда дорад, яъне он, яке аз сарчашмаҳои асосии ташаккули даромади корхонаҳои давлатӣ ва пардохти музди меҳнати коргарон ба ҳисоб меравад. Вобаста ба масъалаи мазкур, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солони худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин қайд намуданд: “*Барои нигоҳ доштани рушди босуботи иқтисодӣ, таъмин намудани устувори молияи давлат, афзоиши даромад ва баланд бардоштани самаранокии буҷет заминаи зарурии қонунгузорӣ фароҳам оварда шуда, корҳо дар самти мукамал гардонидани низоми миллии молия ва андоз идома доранд*” [4].

Дар самт бояд қайд намоем, ки низоми буҷет ва шаклигии муносибатҳои буҷетӣ таърихи куҳан дорад, ки дар бисёр адабиёти илмӣ иқтисодӣ мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифтааст, ки ҳамчун категорияи иқтисодӣ аллақай эътироф гардидааст, ки ҳоҷат ба таҳлил нест. Маҳз аз ҳамин сабаб дар мақолаи мазкур моҳият, мазмун ва мундариҷаи

низомии бучетӣ таҳлил карда намешавад. Мақсади асосии мақолаи мазкур аз он иборат аст, ки селаҳои молиявӣ, ки низомии бучети Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо даромадҳои пулии воқеии таъмин мекунанд, мавриди баррасӣ қарор дода, усулҳои ташаккул, мудирият ва танзими онҳоро таҳқиқ намоем.

Бучети давлатӣ, пеш аз ҳама, нақшаи молиявии давлат ба ҳисоб рафта, дар он роҳҳои ташкил, ҳисоб, тақсимот ва истифодабарии селаҳои молиявӣ дарҷ гардидаанд. Селаҳои молиявӣ ҳаракати маҷмуи воситаҳои пулиро ифода мекунанд, ки дар иқтисодиёт ва дар монетикунонии он саҳми хеле калон доранд. Таҳқиқи воситаҳои пулӣ, ҳамчун селаҳои молиявӣ, усули нави таҳлил ба ҳисоб меравад, ки тамоми ҷузъиёти ҳаракати воситаҳои пулиро бо истифода аз усулҳои риёзӣ, амсиласозӣ ва диверсификатсия пурра омӯхта меомӯзонад. Ин гуна усул имкон медиҳад, ки муносибати аввалияи ҳаракати пулиро аниқ намуда, гардгардиши онро метавонем пурра омӯхта, ба тағйири он аз як шакл ба шакли дигар, гувоҳ бошем. Инчунин таҳлили ҳаракати пулӣ ҳамчун селаҳои молиявӣ шароит фароҳам меорад, ки ҳар як марҳалаи гирдгардиши пулро омӯхта, хароҷоти умумиро дар шакли ифодаҳои риёзӣ ба даст орем, ки онҳо бо усулҳои маҳсули идоракунӣ муфид гардонидани мешаванд, ки ин самаранокии баланди гирдгардиши пулро таъмин мекунад.

Селаҳои молиявӣ дар адабиёти илмии иқтисодии хориҷӣ нисбат ба адабиёти илмии иқтисодии ватанӣ бештар таҳлил гардидаанд [5-7]. Дар адабиёти илмии иқтисодии ватанӣ дар ин самт корҳои илмӣ кам мушоҳида мегардад. Вобаста ба ин, як чанд корҳои илмиро дар самти мазкур мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор медиҳем, ки ташаккули селаҳои молиявиро дар низомии бучет ва бучети давлатиро инъикос мекунанд.

Дар низомии молияи давлатӣ ва шаклгирии муносибатҳои молиявиро бучетӣ селаҳои молиявӣ дар натиҷаи тақсими аввалияи арзиши маҳсулоти истеҳсолшуда ба амал омада, баъдан байни самтҳои гуногун соҳаҳои истеҳсолот ва хизматрасониҳо аз нав тақсим гардида, дар ширкатҳо, шахсон ва минтақаҳои алоҳида сарчашмаи даромад ба ҳисоб рафта, ба ташаккули фондҳои марказӣ ва ғайримарказӣ мусоидат мекунад. Дар ин самт муҳаққиқи рус Е.А.Лазичева чунин нуқтаи назар дорад: *“Селаҳои молиявӣ зимни ташаккули худ ва то нуқтаи охири расидан, якчанд марҳилаҳоро, ба монанди ташаккул, тақсимот ва истифодаи фондҳои пулиро аз сар мегузаронад, ки ҳамчун раванди ташаккули селаҳои молиявиро нишон медиҳанд”*[1]. Таҳлилгар дуруст қайд кардааст, ки селаҳои молиявӣ вақти ба ҳаракат шуруъ мекунанд, аз як чанд зинаи муомилоти пулӣ мегузаранд. Яке аз онҳоро ташаккул гуфтем. Ин ба он маъно мебошад, ки мисол, корхона дар соли 2022-юм 400 ҳазор сомонӣ даромад гирифт. Баъди тарҳи хароҷот ва

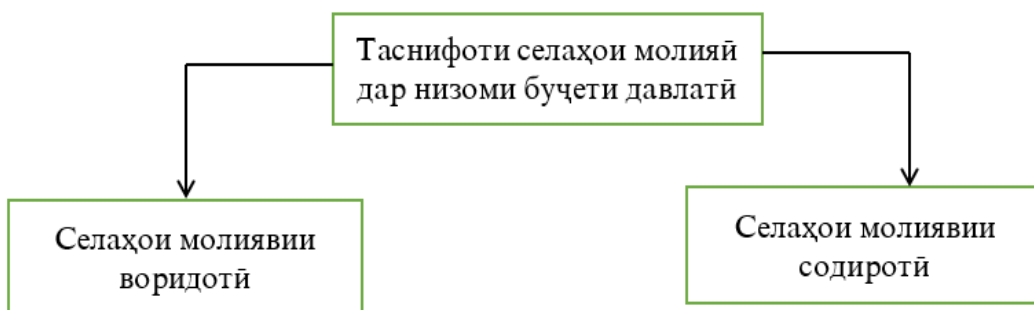
пардохтҳои ҳатмӣ дар корхона ҳамчун фоидаи соф 150 ҳазор сомонӣ боқӣ монд, ки раёсати корхона аз ин миқдор пул 8% онро ба фонди захиравӣ ё истеҳсоли равона месозад. Дар ин ҳолат селяҳои молиявӣ сабабгори ташкил фонди пулӣ дар корхона мегарданд. Баъд аз оне, ки дар корхона фонди пулӣ таъсис дода шуд, вазифаи аввалиндараҷаи корхона мақсаднок ва дуруст тақсим намудани он ба ҳисоб меравад, ки мо дар ин сурат боз ҳаракати навбатии селяҳои молиявиро мушоҳида менамоем, ки ба онҳо самтҳои нави истифодабарӣ дода мешаванд.

Дар самти таҳлилӣ селяҳои молиявие, ки дар низоми бучетӣ ва молияи давлатӣ ташаккул меёбанд, ақидаи дигар доир ба мудирият ва танзими онҳо мавҷуд мебошад, ки бо воситаи назарияи низоми молиявӣ таҳлил гардидаанд, яъне назарияи мазкур чунин ақида дорад, ки селяҳои молиявӣ ва гирдгардиши онҳо дар натиҷаи равандҳои махсуси пулию молӣ ба амал омада, ба ташаккули фондҳои пулӣ мусоидат мекунанд [2]. Дар доираи назарияи мазкур яке аз муносибатҳои молиявӣ пулӣ дар низоми бучетӣ ба амал меоянд, ки маҷмуи муносибатҳои пулиро дар бар мегиранд, ки аз якҷанд селяҳои молиявӣ иборат мебошанд, ки инҳо ба ҳисоб мераванд: селяҳои андозҳо ва пардохтҳои ғайриандозӣ; селяҳои харочоти бучетӣ; селяҳои молиявӣ байни сатҳҳои бучетӣ; селяҳои пулии ҷалбгардида ва ғайра. Дар асоси гуфтаҳои боло дар шакли схема назарияи ташаккули селяҳои андозӣ ва ғайриандозии низоми бучети давлатиро пешниҳод менамоем, ки иҷрои қисми даромади бучетро таъмин мекунанд.

Чунонки маълум аст, баъд аз оне, ки қисми даромади бучети давлатӣ иҷро мегардад, марҳала ба марҳала маблағҳое, ки ворид шудаанд, ба бахшҳои иқтисодиёти миллӣ аз нав тақсим карда мешаванд. Маврид ба қайд мебошад, ки пулҳое, ки аз бучет барои бахшҳои иқтисодиёт ҷудо мегардад, бештар хусусияти иҷтимоӣ дошта, дорои самаранокии иҷтимоӣ мебошанд, баъдан иқтисодӣ. Яъне селяҳои мазкур дар мадди аввал барои ҳалли мушкилоти ҷамъиятӣ равона карда мешаванд, ба монанди баланд бардоштани сатҳи музди меҳнат, нафақа, идрорпулӣ, стипендия ва кумакпулиҳои якборагӣ, таъсиси муссисаҳои таълимӣ, бунгоҳҳои тиббӣ ва ҷойҳои кори навав, бунёди роҳҳо ва таъмири онҳо ва ғайра. Дар ин замина бояд қайд кард, ки раванди мудирияти селяҳои молиявӣ дар низоми бучети давлатӣ дар асоси механизми муайяне ба роҳ монда мешавад, ки дорои низоми ташкили муносибатҳои молиявӣ бошад, ки аз унсурҳои зерин иборат мебошад: шаклҳои захираҳои молиявӣ, усулҳои ташаккули онҳо, фишангҳои таъсиррасонии молиявӣ, низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки зимни таҳияи лоиҳа қисми даромад ва харочоти бучети давлатӣ васеъ истифода мешаванд. [8]

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Барои самаранокии мудирияти селяҳои молиявӣ дар низоми бучети давлатӣ пешниҳод менамоем, ки таснифоти сохтории онҳо васеъ ба роҳ монда шавад. Вобаста ба ин, дар мақолаи мазкур селяҳои молиявии низоми бучети давлатиро, мо ба селяҳои молиявии воридоти ва содироти таснифот медиҳем, ки ингуна усул ба мо имкон медиҳад, ки дар сатҳи зурурӣ сарчашмаҳои асосии даромади бучетро пурра омӯхта, камбудиро ва норасоҳои раванди мазкурро ошкор намоем, зеро объекти мудирият дар бучети давлатӣ селяҳои молиявии воридотӣ ва содиротӣ ба ҳисоб мераванд. Инчунин, усули мазкур ба мо имкон медиҳад, ки самтҳои хароҷоти маблағҳои бучетиро омӯхта, вазни қиёсии онҳоро амиқ намуда, муаммо ва камбудии раванди тақсими селяҳои молиявии содиротиро пурра омӯхта, амсилаҳои зурурии барои ҳалли мушкилоти ҷойдоштаро таҳия намоем.

Расми 3. Таснифоти васеи селяҳои молиявӣ дар низоми бучети давлатӣ

Селяҳои молиявии воридотӣ дар низоми бучети давлатӣ маҷмуи ҳаракати воситаҳои пулӣ мебошанд, ки дар натиҷаи ворид гардидан, фонди пулии марказонидашудаи давлатӣ ташкил меёбад, ки бучети давлатӣ ном дорад. Сарчашмаҳои селяҳои молиявии воридотӣ гуногун буда, дар асоси қонун дар бораи бучети давлатӣ марҳала ба марҳала бучети давлатиро ба маблағҳои пулии воқеӣ таъмин намуда, дар ташаккули селяҳои молиявии содироти саҳми назаррас доранд. Барои боз ҳам васеътар таҳлил намудани селяҳои молиявии воридотӣ дар асоси усулҳои логистикаи молиявӣ амсилаи селяҳои молиявии воридотиро пешниҳод менамоем.

Расми 4. Амсилаи сохтори селаи молиявии воридотӣ дар низоми буҷети давлатӣ

Дар расми 4 амсилаи сохтори селаи молиявии воридотӣ дар низоми буҷети давлатӣ пешниҳод гардидааст, ки дар асосии он ҳамчун мисол сохтори селаи молиявии воридотии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил менамоем. Нишондиҳандаҳои селаи молиявии воридотии дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Сохтори селаи молиявии воридотии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2018-2022

№	Номгӯи нишондиҳандаҳо (ҳазор сомонӣ)	Солҳо					Афзоиши мусбӣ (бо %)
		2018	2019	2020	2021	2022	
1	Воридоти андозӣ	14743919	16317704	15654903	18802035	20463521	39
2	Воридоти ғайриандозӣ	1772983	1795832	1196097	1397965	1463479	-18
3	Грантҳо барои дастгирии буҷет аз ҳисоби созмонҳои байналмиллалии молиявӣ	405000	300000	1230000	300000	665000	64

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

4	Қарзҳо	1764612	2539774	1826995	2340191	3241800	84
5	Грантҳо	1509865	1701959	1720074	2537414	4696832	210
6	Маблағҳои махсуси муассисаю ташкилотҳои буҷетӣ	1555910	1732331	1949463	2268190	2472220	58

Сарчашма: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022”, Ахбори МОҶТ.

Барои дуруст ба роҳ мондани таҳлили минбаъдаи сохтори селяҳои молиявӣ, аниқ намудани сарчашмаи асосии ташаккули селяҳои молиявӣ воридотӣ бо истифода аз маълумоти дар ҷадвали 1 оварда шуда, вазъи қиёсии сарчашмаҳои даромади буҷети давлатиро нисбати даромади умумии буҷети давлатӣ ҳисоб мекунем. Маълумот доир ба даромади умумии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қонунҳои дар самти мазкур, ки аз тарафи шахсони мутасаддӣ тасдиқ гардидаанд, гирифта шудаанд [9]. Натиҷаи таҳлили вазъи қиёсии сарчашмаҳои даромади буҷети давлатӣ нисбати даромади умумии он дар дигарамма 1 бо ҳисоби дарсад васеъ оварда шудааст.

Ҳисобҳое, ки дар диаграммаи 1 оварда шудаанд, нишон медиҳанд, ки дар ташаккули селяҳои молиявӣ воридотӣ ба буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми андозҳои хеле назаррас мебошад, чунин таносуб на ин ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳатто дар давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон, ба монанди Амрико, Олмон, Англия ва дигар давлатҳои саҳми андозҳои дар ташаккули даромадҳои буҷетӣ аз 75% то 90% ташкил медиҳад.

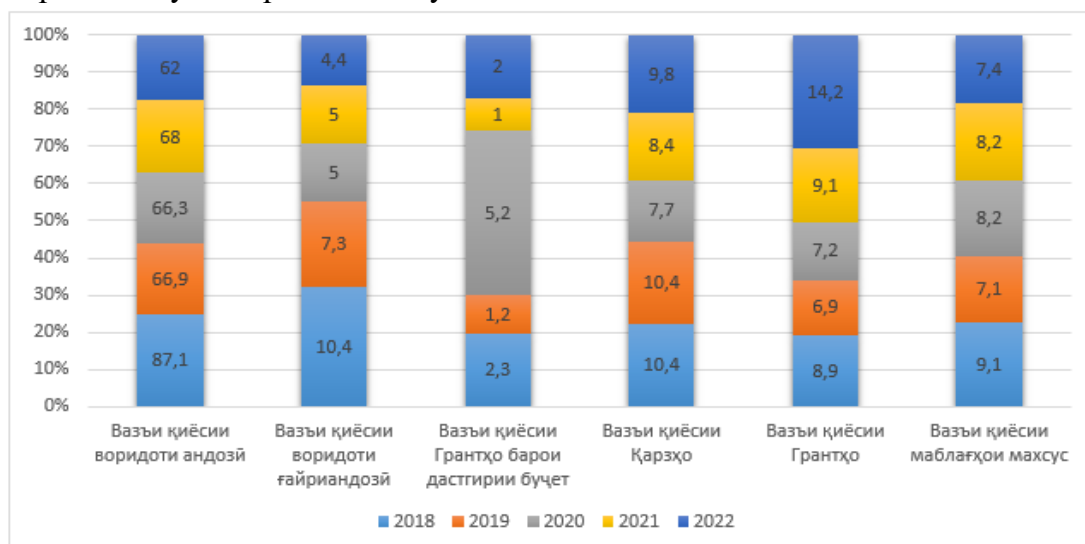

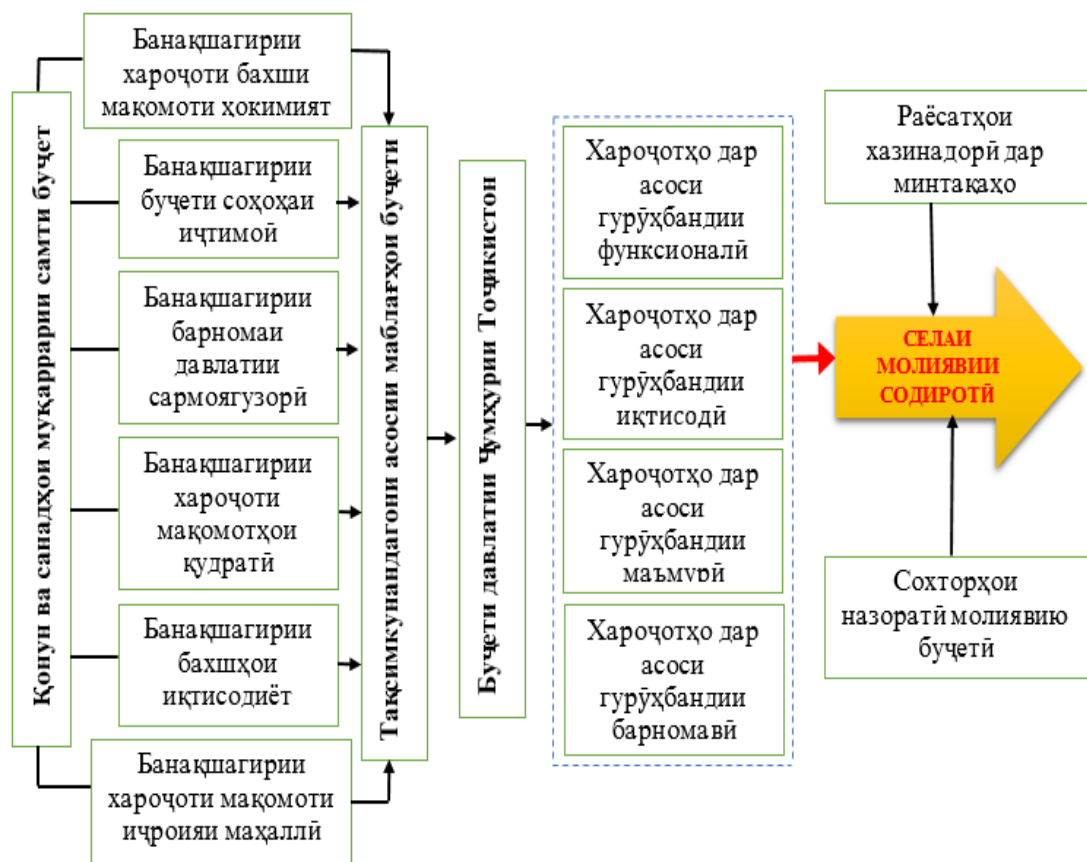
Диаграмма 1. Вазъи қиёсии сарчашмаҳои даромади буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати даромади умумии он (бо %)

Афзоиши мусбати андозҳо ҳамчун сарчашмаи асосии даромади бучети давлатӣ дар давраи 2018–2022-ум 39% ташкил медиҳад. Аммо ҳисобҳои диаграмма нишон медиҳанд, ки вазъи қиёсии онҳо дар соли 2018, нисбати даромадҳои умумии бучети давлатӣ 87,1% ташкил намуда, дар соли 2022 ин нишондиҳанда ба 62% поин омадааст. Яъне дар ин давра саҳми андозҳои ҳамчун пардохтҳои ҳатмии давлатӣ ба 25,1% коҳиш дода шудааст, ки натиҷаи сиёсатҳои андозӣ ва марҳала ба марҳала рушд кардани иқтисодиёти миллӣ мебошад.

Сарчашмаи дигаре, ки дар ташаккули селяҳои молиявӣ саҳмгузор мебошад, воридотҳои андозӣ ба ҳисоб мераванд. Дар соли 2018 вазъи қиёсии онҳо нисбати даромадҳои умумии бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 10,4%-ро ташкил дод. Ҳамчунин, дар соли 2019 нишондиҳандаи мазкур 7,3%-ро ташкил кард, ки нисбати соли 2018-ум 3,1% кам гардид. Ҳисобҳои дигарамма нишон медиҳанд, ки дар солҳои 2020–2022 ҳаҷми ин гуна пардохтҳо кам шудааст. Барои дастгирии бучети давлатӣ грантҳо махсус ҷалб карда мешавад, ки дар ҳаҷми умумии даромадҳои бучети давлатӣ на он қадар саҳми арзанда доранд. Танҳо дар соли 2020 вазъи қиёсии онҳо нисбати даромадҳои умумии давлатӣ 5,2 ташкил додааст. Дар солҳои таҳлил 1 то 2,3%-ро ташкил кард. Дар ин росто барои дастгирии молиявии бучети давлатӣ қарзҳои дохила ва бурунӣ ҷалб карда мешаванд, ки вазъи қиёсии онҳо нисбати даромади умумии бучети давлатӣ дар солҳои 2018–2019-ум 10,4%-ро ташкил дод, ки дар соли 2020 ба 7,7% расид, яъне ҳаҷми қарзҳо 2,7% нисбати даромадҳои умумии давлатӣ кам гардид. Дар соли 2022 бошад, нишондиҳандаи мазкур 9,8% ташкил кард, ки аз афзоишҳои онҳоро нишон медиҳад.

Сарчашмаи дигаре, ки дар самти дастгирии молиявӣ равона мегарданд, ин бурсияҳо (грантҳо) ба ҳисоб мераванд, ки ҳисоби диаграмма нишон медиҳад, ки вазъи қиёсии онҳо мунтазам афзоиш ёфта истодааст. Яъне вазъи қиёсии онҳо нисбати даромади умумии бучети давлатӣ аз 8,9% то 14,2% расидааст, ки 5,3% баланд гардидааст. Сарчашмаи охирине, ки даромадҳои бучетиро ташкил медиҳад, маблағҳои махсуси муассисаҳои мебошанд, ки вазъи қиёсии онҳо гуногун азрӯбӣ карда мешавад. Масалан, дар соли 2018 вазъи қиёсии онҳо нисбати даромади умумии бучети давлатӣ 9,1% ташкил медод, ки дар соли 2022 ин нишондиҳанда ба 7,4% поин омадааст.

Ҳамин тавр, вазни қиёсии шаш сарчашмаи асосии бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шуд, ки дар ташаккули селяҳои молиявии воридотӣ саҳми арзанда доранд. Яке аз сарчашмаҳои асосие, ки даромади бучети давлатиро таъмин намуда, ба ташаккулёбии селяҳои молиявӣ мусоидат мекунад, воридотҳои андозӣ мебошанд.

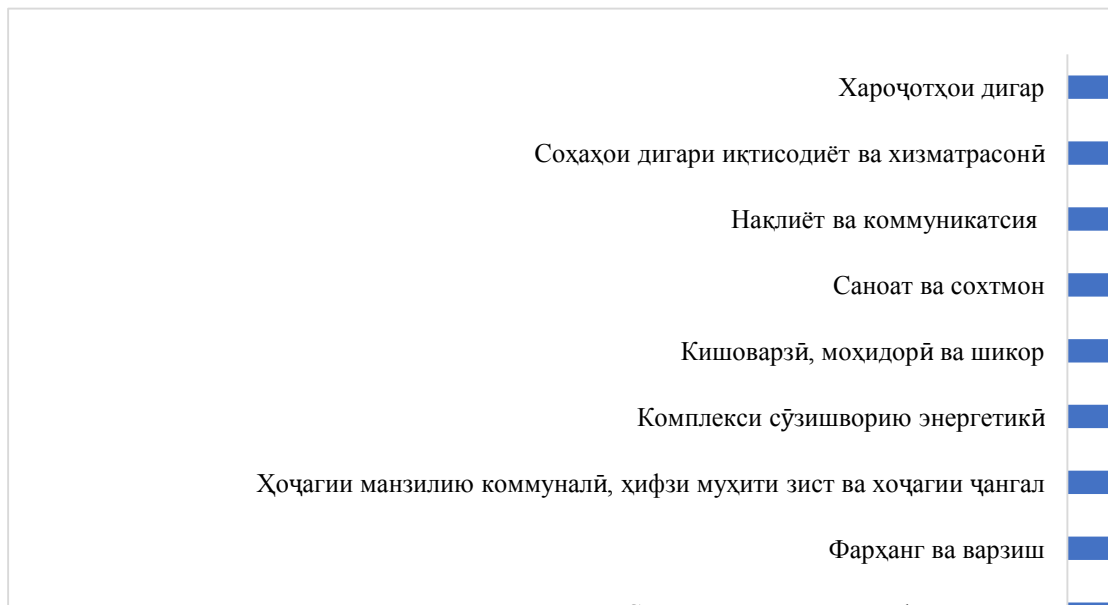
Расми 5. Амсилаи ташаккули селҳои молиявии содиротӣ дар низоми буҷети давлатӣ

Селҳои молиявии содиротӣ аз селҳои молиявии воридотӣ бо хусияти хосси худ фарқ мекунанд. Яъне барои ташаккули селҳои молиявии содиротӣ бояд аввал банақшагирии хароҷот дар ҳамаи бахшҳо анҷом дода мешавад, ки дар расми 5 оварда шудааст. Баъд аз ин харҷнома (смета) тасдиқ карда шуда, мавриди истифода қарор дода мешавад. Хароҷоти буҷети давлатӣ барои амиқтар омӯхтан ба чор гурӯҳ дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ҷудо карда шудаанд, ки дар асоси ин гурӯҳбандӣ хароҷоти давлатӣ сурат мегирад. Механизми ташаккулёбии селҳои молиявии содиротӣ дар расми 5 оварда шудааст, ки инҳо дар натиҷаи гурӯҳбандӣ ба миён меояд.

Бо истифода аз амсилаи пешниҳодгардида, соҳтори селҳои молиявии содиротиро таҳлил мекунем, ки онҳо бевосита объекти мудирӣ ба ҳисоб мераванд, ки самаранок истифода бурдани онҳо яке аз вазифаҳои асосии соҳтори буҷетӣ, ба ҳисоб меравад. Вобаста ба самаранок истифодаи маблағҳои буҷетӣ пешниҳод мекунем, ки таксими онҳо мустақим ба гирандагони онҳо бо истифода аз суратҳисобҳои махсусе, ки дар хазинадорӣ до-

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРҶЗ

ранд, ба роҳ монда шаванд. Дар диаграммаи 2 динамикаи селяҳои молиявии содиротӣ оварда шудааст, ки чанд баробар афзоиш ё коҳишҳои онҳоро дар соли 2022 нисбати соли 2018 нишон медиҳад. Барои ҳисоби диаграмма мазкур маълумот аз Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022” гирифта шудааст [9].

Диаграммаи 2. Динамикаи селяҳои молиявии содироти дар соли 2022 нисбати соли 2018 (бо маротиб)

Таҳлили диаграммаи 2 нишон медиҳад, ки дар давраи солҳои 2018–2022 селяҳои молиявие, ки бояд муносибатҳои иқтисодиро ба танзим дароваранд ва сатҳи хизматрасониҳоро баланд бардоранд, ба 2,1 маротиба дар соли 2022 нисбати соли 2018 зиёд гардидаанд. Яъне маблағҳои буҷети давлатӣ дар давраи таҳлили қаблӣ ба самти иқтисодиёт равона гардида, барои бунёди корхонаҳои нави истеҳсолию саноатӣ ва таъсиси ҷойҳои кории нав равона гардидаанд. Инчунин, дар соли 2022 маблағҳои буҷетӣ ба 1,8 маротиба дар самти тандурустӣ, фарҳанг ва варзиш, нақлиёт ва коммуникатсия мушоҳида мешавад, ки соҳаҳои мазкур дар ташаккули селяҳои молиявии содиротӣ саҳмгузор мебошанд. Ҳамчунин, селяҳои молиявии содиротӣ дар ҳоҷагии манзилию коммуналӣ, ҳифзи муҳити зист ва ҷангал 1,7 маротиба дар соли 2022 нисбати соли 2018 баланд гардидаанд. Дар соҳаи маориф, саноат ва сохтмон 1,6 маротиба селяҳои пулӣ зиёд шудаанд. Дар дигар соҳаҳои ҳоҷагии халқ низ маблағҳои буҷетӣ дар сатҳи зарурӣ афзоиш ёфтаанд, ки барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ равона гардидаанд.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Яке аз мақсадҳои асосии мо дар самти таҳлили мудирияти селҳои молиявии низоми буҷети давлатӣ баҳогузорӣ намудани сарчашмаҳои асосии онҳо ба ҳисоб меравад, ки дар замони мусоир мақсаднок ташкил ва истифодаи маблағҳои буҷетӣ хеле ҳам муаммои мубрам буда, хулоса ва тавсияҳои илман асоснокшударо талаб дорад. Вобаста ба ин, зимни таҳлил хулоса ва тавсияҳои зеринро баён мекунем.

Барои дар сатҳи зарурӣ омӯхтани муаммоҳои мудирияти селҳои молиявии низоми буҷети давлатӣ таснифоти онҳо пешниҳод гардид, ки бо истифода аз ин таснифот таҳлили васеи селҳои молиявии воридотӣ ва содиротӣ дар низоми буҷетӣ ба роҳ монда шуд.

Зимни омӯзиши адабиётҳои васеъ дар расми 4 амсилаи сохтори селҳои молиявии воридотӣ дар низоми буҷети давлатӣ пешниҳод гардид, ки дар асоси он таҳлили логистии сохтори селҳои молиявии воридотӣ анҷом дода шудааст. Зимнан, муайян карда шуд, ки пардохтҳои андозе, ки яке аз сарчашмаҳои асосии даромади буҷети давлатӣ ба ҳисоб меравад, вазни қиёсии онҳо нисбат даромади умумии буҷети давлатӣ кам гардида истодааст. Масалан, агар вазни қиёсии онҳо дар соли 2018-ум 87,1% ташкил мебуд, пас дар соли 2022 ин нишондиҳанда ба 62 дарсад кам гардид, ки он рушди иқтисодии миллиро нишон медиҳад.

Дар асоси таснифоти пешниҳодгардида (расми 3) селҳои молиявии содиротӣ низ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд, ки натиҷаи таҳлил нишон дод, ки дар солҳои 2018–2022 маблағҳои буҷетӣ бештар ба самти иқтисодии равона гардида, 2,1 маротиба зиёд шудаанд, ки саҳми арзанда дар ташаккули селҳои молиявӣ дар соҳаи иқтисодӣ доранд.

Барои мудирияти самарбахши селҳои молиявӣ дар низоми буҷети давлатӣ усулҳои идоракунии логистиро пешниҳод менамоем, ки дар асоси он муносибати мустақим байн маблағдиҳанда ва истифодабарандагон онҳо бояд ба роҳ монда шавад. Яъне бидуни ширкати раёсатҳои молия дар шаҳру ноҳияҳо ва марказҳои хазинадорӣ дар минтақаҳо, маблағҳо аз хазинадории марказии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд мустақиман ба муассисаву ташвилотҳо ворид карда шаванд, Ин усул, сатҳи дуздии маблағҳои буҷетӣ ва ғайримақсаднок истифодаи онҳоро паст намуна, мудирияти самаранокии онҳоро таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Лазичева Е.А. Исследование сущность финансовых потоков // Экономика, 2009. № 2 – С. 186-190
2. Ржевская Т.Г. Финансовые потоки и кругообороты как базис финансовых отношений // Вопросы экономики и права. 2011. № 7– С. 160-168

3. Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлати (маҷмӯаи оморӣ). Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2021. Саҳ. 511
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 23.12.2022, шаҳри Душанбе
5. Бакаева М.М. Формирование бюджетных систем в условиях становления инновационной системы государственного управления // Международный журнал прикладных наук и технологий Integral. -2019. – № 4-2. – С. 48.
6. Исраилова Я.В. Бюджетное регулирования финансовых потоков // Вестник ФГБОУ ВО «Грозненский государственный нефтяной технический университет имени академика М.Д. Миллионщикова» 2020. № 3– С. 45-52
7. Абросимов А.А. Финансово-бюджетные потоки, оценка и повышение результативности бюджетного контроля// Экономика и управление 2011. № 11 (73). С. 117-120
8. Екименкова Н.В. Формирование финансовых потоков местных бюджетов в условиях бюджетного реформирования / автореферат на соискание кандидата экономических наук по специальности 08.00.10 - финансы, денежное обращение и кредит. Оренбург, 2010 С. 24
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи “Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” барои солҳои 2018-2022, Ахбори МОҶТ. Душанбе, солҳои 2018-2022. С. 1-5

УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫХ ПОТОКОВ В БЮДЖЕТНОЙ СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВО

БОБОЕВ НОЗИМЖОН МАНСУРОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры финансы и налоги
ГОУ «Худжандский государственный университет
имени академика Б. Гафуров»
734025, Таджикистан, г. Худжанд, проезд Мавлонбекова, дом 1;
тел: (+992) 92-804-16-16; e-mail: aspirant-2012@mail.ru

В статье подробно анализируются вопросы управления финансовых потоков в системе государственного бюджета. На основе изучения вопросов предложена классификация финансовых потоков и модели входящих и исходящих финансовых потоков, которые являются объектами управления в бюджетной системе. Также в целях обеспечения прозрачности финансовых потоков в бюджетной системе, предлагается установить прямые финансо-

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

вые отношения между главной управления Казначейства, учреждениями и организациями.

Ключевые слова: *финансовые потоки, государственная бюджетная система, модели входящих и исходящих, финансовое положение, формирование экспортных финансовых потоков.*

MANAGEMENT OF FINANCIAL FLOWS IN THE BUDGET SYSTEM OF THE STATE

BOBOEV NOZIMJON MANSUROVICH,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the
Department of Finance and Taxes SEI "Khujand State University
named after Academician B. Gafurov"

734025, Tajikistan, Khujand, passage Mavlonbekov, house 1;

tel: (+992) 92-804-16-16; e-mail: aspirant-2012@mail.ru

The article analyzes in detail the issues of managing financial stream in the state budget system. Based on the study of issues, a classification of financial streams and models of incoming and outgoing, which are objects of management in the budget system, are proposed. Also, in order to ensure transparency of financial flows in the budget system, it is proposed to establish direct financial relations between the main department of the Treasury, institutions and organizations.

Keywords: *financial stream, state budget system, models of incoming and outgoing, financial position, formation of export financial stream.*

**РЕГИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИНДИВИДУАЛЬНОГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН****АМИНОВ ИНОМДЖОН,**

профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного
финансово-экономического, доктор экономических наук
734067, Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/1;
тел: (+992) 92-770-98-25; e-mail: i_aminov@mail.ru

В статье исследуются региональные аспекты развития индивидуального предпринимательства в стране. Отмечается большая роль индивидуальной предпринимательской деятельности в обеспечении экономического развития и повышении для уровня занятости населения в регионах республики. Рассматриваются тенденции роста численности индивидуальных предпринимателей, работающих по патентам и свидетельствам в регионах страны. Исследуются доходы индивидуальных предпринимателей от продажи товаров, продукции, услуг и работ, а также тенденции роста уплаченных налогов индивидуальными предпринимателями по регионам страны. Дается ряд предложений по дальнейшему развитию индивидуального предпринимательства в регионах страны.

Ключевые слова: *регионы, предпринимательство, индивидуальные предприниматели, количество, доходы, уплаченные налоги.*

В современных рыночных условиях хозяйствования индивидуальное предпринимательство в экономике регионов играет большую роль и имеет важное значение: во-первых, в части привлечения населения на рынок труда и повышения уровня его занятости; во-вторых, в наращивании производства товаров, продукции, услуг, работ, сбора лекарственных ягод и трав и т. д.; в-третьих, в решении социальных нужд жителей регионов в части обеспечения товарами народного потребления, оказании бытовых услуг, выполнения разных работ; в четвертых, в пополнении бюджета. В связи с этим исследование вклада индивидуального предпринимательства в развитии экономики регионов приобретает особую значимость.

Под регионами понимаются административно-территориальные единицы (автономные области, области, города, районы и т. д.) или же территории нескольких районов и городов, имеющие общие признаки по определенным параметрам (климату, близости территории, рельефу, общей специфике растительного и животного мира, особенностей занятости насе-

ления, наличия полезных ископаемых, общности традиции и обычаев и т. д.). Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан при региональном распределении территории страны применяет и административно-территориальное деление, и общности определенных признаков территории. Таким образом, территория республики делится на следующие регионы: ГБАО (Горно-бадахшанская автономная область), Хатлонская область, Согдийская область, г. Душанбе и РРП (районы республиканского подчинения). Отметим, что РРП объединены по признаку их подчиненности правительству страны и все они размещены в двух территориях от столицы республики (Гиссарской и Каратегинской).

Анализ литературных источников показывает, что в научных работах, посвященных индивидуальной предпринимательской деятельности региональные аспекты его развития остаются недостаточно изученными [1; 2; 3; 4]. В этой связи в данной статье предпринята попытка исследовать региональные аспекты развития индивидуального предпринимательства в Республике Таджикистан.

Индивидуальная предпринимательская деятельность таджикского народа имеет древнейшую историю. В древней и средневековой истории таджикского народа широкое развитие получили такие профессии, как животновод, растениевод, садовод, плотник, столяр, кузнец, коммерсант, купец, делец, ростовщик и другие, осуществляющие индивидуальную трудовую деятельность.

Индивидуальное предпринимательство в Республике Таджикистан получило широкое развитие начиная со второй половины 80-х годов прошлого века со времен формирования законодательных основ рыночных отношений в СССР. В Законе СССР «Об индивидуальной трудовой деятельности граждан СССР» в качестве основных видов деятельности граждан были определены «кустарно-ремесленные промыслы, бытовое обслуживание населения и другие виды деятельности, основанные исключительно на личном труде граждан и членов их семей»[5]. Принятие данного закона поспособствовало развитию в Таджикской ССР частной торговли, общественного питания, выпечки лепешек и кондитерских изделий, индивидуального жилищного строительства, деревообрабатывающую деятельности, пошива и ремонта одежды и обуви и т. д.

В законе Республики Таджикистан «О государственной защите и поддержке предпринимательства в Республике Таджикистан» «индивидуальное предпринимательство определяется как самостоятельная деятельность физического лица, осуществляемая им без образования юридического лица от своего имени на свой страх и риск и с ответственностью за использова-

ние собственного имущества, направленная на получение прибыли (дохода» [6].

Развитию индивидуальной предпринимательской деятельности поспособствовали также Гражданский, Налоговый, Трудовой и Таможенный кодексы Республики Таджикистан, а также другие принятые законодательные акты и нормативы в стране.

Принятые законодательные акты способствовали развитию индивидуального предпринимательства на достаточно высоких уровнях. По состоянию на начало года в 2016-2022 гг. количество всех хозяйствующих субъектов в стране возросло с 446695 тыс. ед. до 676438 ед. или же на 51,44%. При этом число индивидуальных предпринимателей возросло на 55,30% (с 403843 чел. до 627173 чел.). Доля индивидуальных предпринимателей в общей структуре хозяйствующих субъектов существенно возросла. Так, если на начало 2016 г. она составляла 90,41 %, то на начало 2022 г. – 92,72% [Расчеты по данным: 6, С. 227; 8, С. 220].

Одной из специфических особенностей развития предпринимательства как в целом по республике, так и в его регионах является то, что темпы роста ликвидированных структур превышает темпы роста действующих хозяйствующих субъектов. Другой особенностью является то, что уровень развития индивидуального предпринимательства в регионах республики является неодинаковой (табл. 1).

Таблица 1. Количество действующих и ликвидированных индивидуальных предпринимателей, работающих по патентам и свидетельствам в Республике Таджикистан и его регионов за 2015-2021 гг.

Регионы	2015		2020		2021		2021 в % к	
	тыс. ед.	в %	тыс. ед.	в %	тыс. ед.	в %	2015	2020
Индивидуальные предприниматели, всего								
Республика, всего	403,84	100,0	592,79	100,0	627,17	100,0	155,3	105,8
из них								
ГБАО	6,04	1,5	10,00	1,7	11,91	1,9	197,5	119,1
Хатлонская обл.	109,52	27,2	159,08	26,7	168,65	26,9	154,0	106
Согдийская обл.	141,04	34,9	207,92	35,1	220,23	35,1	156,1	105,9
г. Душанбе	71,19	17,6	104,04	17,6	111,92	17,8	157,2	107,6
РРП	76,07	18,8	111,75	18,9	114,46	18,3	150,5	102,4
Индивидуальные предприниматели, действующие								
Республика, всего	243,81	100,0	304,04	100,0	307,88	100,0	126,3	101,3
из них								
ГБАО	2,89	1,2	4,33	1,4	5,20	1,7	179,9	120,1

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРЎЗ

Хатлонская обл.	77,26	31,7	96,56	31,8	99,23	32,2	128,4	102,8
Согдийская обл.	89,24	36,6	111,4	36,6	112,95	36,7	126,6	101,4
г. Душанбе	44,58	18,3	34,9	11,5	35,84	11,6	80,4	102,7
РРП	29,85	12,2	56,85	18,7	54,66	17,8	183,1	96,1
Индивидуальные предприниматели, ликвидированные								
Республика, всего	160,04	100,0	288,75	100,0	319,29	100,0	199,5	110,6
из них								
ГБАО	3,04	1,9	5,67	2,0	6,71	2,1	213,7	118,3
Хатлонская обл.	32,26	20,1	62,52	21,7	69,41	21,8	215,2	111
Согдийская обл.	51,8	32,4	96,52	33,4	107,28	33,6	207,1	111,1
г. Душанбе	41,35	25,8	69,14	23,9	76,09	23,8	184,0	110,1
РРП	31,59	19,7	54,9	19	59,8	18,7	189,3	108,9

* Расчеты на основе данных: [6, С. 235; 7, С. 359; 8, С. 228].

Данные таблицы 1 показывают, что в республике количество индивидуальных предпринимателей в 2021 г. по сравнению с 2016 г. возросло на 55,3%, ликвидированных индивидуальных предпринимателей увеличилось почти в 2,0 раза, а действующих – всего на 26,3%. Более высокие темпы роста количества индивидуальных предпринимателей наблюдались в ГБАО (в 1,98 раза). При этом в автономной области число действующих лиц, занятых индивидуальной предпринимательской деятельностью увеличилось в 1,8 раза, а ликвидированных – почти в 2,14 раза.

По данным таблицы 1 видно, что темпы роста ликвидированных индивидуальных предпринимателей во всех регионах республики превышают темпы роста действующих. Следует отметить, что учреждение и ликвидация предпринимательских структур являются естественным процессом. В то же время, на наш взгляд, ликвидация предпринимателей должна происходить не такими высокими темпами. Если бы их ликвидация происходила более низкими темпами, то индивидуальные предприниматели внесли бы более больший вклад в экономическое развитие страны и регионов. В этой связи выявление причин высоких темпов ликвидации индивидуальных предпринимателей и их устранение являются актуальной проблемой.

Анализ показывает, что количество действующих индивидуальных предпринимателей растет более высокими темпами также и в РРП (на 83,1%), в Согдийской и Хатлонской областях соответственно на 26,6% и 28,4%. В г. Душанбе число действующих предпринимателей в 2021 г. по сравнению с 2015 г. уменьшилось на 19,60%, что является отрицательным фактом.

В целях сравнительной оценки степени развития индивидуального предпринимательства проанализируем показатель количество действующих индивидуальных предпринимателей в расчете на 1000 жителей по реги-

онам республики. Так, расчеты показывают, что на 1000 жителей Согдийской области приходится 40 индивидуальных предпринимателей, в г. Душанбе – почти 30 чел., Хатлонской области – 28 чел., РРП – 26 чел., ГБАО – почти 23 чел. [Расчеты по данным: 10, с. 27, 228]. Таким образом, по рассматриваемому показателю последнее место занимает ГБАО, далее РРП. Следует отметить, что в горных и отдалённых районах индивидуальное предпринимательство играет важную роль как в обеспечении занятости населения и улучшении условий жизни трудящихся, так и в пополнении бюджета. Данному вопросу администрациям ГБАО, областей, городов и районов республики следует уделять более пристальное внимание.

Представляет большой интерес рассмотрение количества индивидуальных предпринимателей по регионам республики, включенных в статистическую отчетность и уплачивающих налоги (табл. 2). Данные, приведенные в таблице 2 в определенной степени отличаются от данных таблицы 1. Речь идет о том, что в таблице 1 данные приводятся в среднем по соответствующему году, а в этой таблице дается количество предпринимателей, работающих по патентам и свидетельствам по состоянию на IV квартал каждого года, включенных в статистическую отчетность по регионам Республики Таджикистан, т. е. отчитавшие о результатах работы в течении года и оплатившие налоги

Таблица 2. Количество индивидуальных предпринимателей, работающих по патентам и свидетельствам, включенных в статистическую отчетность по регионам Республики Таджикистан (по состоянию на IV квартал года, чел.) *

Регионы	2015		2020		2021		2021 в % к	
	тыс. чел.	в %	тыс. чел.	в %	тыс. чел.	в %	2015	2020
Всего по республике	184,94	100,0	281,72	100,0	308,04	100,0	166,6	109,3
в том числе								
ГБАО	2,72	1,5	4,06	1,4	4,73	1,5	173,9	116,5
Хатлонская область	76,57	41,4	95,88	34,1	100,62	32,8	131,4	104,9
Согдийская область	73,98	40,0	110,24	39,1	115,23	37,4	155,8	104,5
г. Душанбе	7,93	4,3	30,79	10,9	34,34	11,1	433,0	111,5
РРП	23,74	12,8	40,75	14,5	53,12	17,2	223,8	130,4

* Расчёты на основе данных: [11, С. 3; 12, С. 3; 13, С. 3].

По данным таблицы 2 видно, что в 2015 г. самый большой удельный вес индивидуальный предпринимателей в общей их численности наблюдался в Хатлонской области – 41,6%, далее в Согдийской области – 39,7%,

ТОЧКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӮЗ

РРП – 12,9%, г. Душанбе – 4,9%. Самая низкая доля индивидуальных предпринимателей имела место в ГБАО – 1,5%. Конечно, это объективный процесс и в определенной степени отражает соотношение численности населения страны по рассматриваемым регионам. В то же время отметим и то, что развитие индивидуального предпринимательства также зависит и от деятельности хукуматов (администраций) тех или иных областей, городов, районов. Так, численность населения Хатлонской области превышает численность населения Согдийской области на 25,0% [расчеты по данным: 10, С. 27]. А по показателю удельного веса индивидуальных предпринимателей, как показывают данные таблицы 2, первое место занимает Согдийская область (37,4%). Хатлонская область находится на втором месте (32,8%).

В последние годы по анализируемому показателю укрепились позиция г. Душанбе. Так, если в столице данный показатель в 2015 г. составлял 4,30%, то в 2020 г. – 10,9%, в 2021 году – 11,1%.

В целом хукуматам областей, городов, районов следует уделять большее внимание и способствовать развитию индивидуального предпринимательства.

Рост количества индивидуальных предпринимателей способствует ежегодному увеличению доходов от продажи товаров, продукции, услуг и работ (табл. 3). Этот показатель является общим индикатором производительного и эффективного труда индивидуальных предпринимателей.

Таблица 3. Доходы от предпринимательской деятельности (по патентам и свидетельствам) по регионам Республики Таджикистан за 2015-2021 гг. (млн сомони)*

Регионы	2015		2020		2021		2021 в % к	
	млн сомони	в %	млн сомони	в %	млн сомони	в %	2015	2020
Всего по республике	3476,9	100	7675,8	100	7678,4	100	220,8	100,03
из них								
ГБАО	25,7	0,7	16	0,2	17,3	0,2	67,3	108,1
Хатлонская область	639,6	18,4	1147,8	15,0	1248	16,3	195,1	108,7
Согдийская область	988,9	28,4	2458,7	32,0	2649,3	34,5	267,9	107,8
г. Душанбе	1435,6	41,4	3615,7	47,1	3291,2	42,8	229,3	91,0
РРП	387,1	11,1	437,6	5,7	472,6	6,2	122,1	108,0

*Расчёты на основе данных: [11, С. 4; 12, С. 4; 13, С. 4].

Данные таблицы 3 показывают, что за 2015-2021 гг. доходы индивидуальных предпринимателей, работающих по патентам и свидетельствам, возросли в 2,21 раза, а в 2021 г. по сравнению с 2020 г. на 0,03%. При этом

рассматриваемый показатель в регионах страны существенно различаются друг от друга. Так, самые высокие темпы роста доходов от индивидуальной предпринимательской деятельности имелись в Согдийской области (увеличились соответственно в 2,28 раза и на 7,8 %). Далее, по росту доходов от предпринимательской деятельности за 2015-2021 гг. находится г. Душанбе (в 2,29 раза). Однако в 2020-2021 гг. этот показатель в г. Душанбе уменьшился на 9,0%.

Следующей отличительной особенностью рассматриваемого показателя является то, что доходы индивидуальных предпринимателей в ГБАО сократились на 32,7%. Это несмотря на то, что как ранее было отмечено, численность индивидуальных предпринимателей в автономной области за анализируемый период увеличилось на 73,9%. В 2021 г. положение несколько улучшилось и доходы от индивидуальной предпринимательской деятельности в области по сравнению с предыдущим годом увеличились на 8,1%.

Заслуживает внимания рассмотрение показателей производительности труда индивидуальных предпринимателей по регионам республики. На наш взгляд, таким показателем может служить доходы от предпринимательской деятельности от продажи товаров, продукции, услуг и работ в расчете на 1 индивидуального предпринимателя (табл. 4).

Таблица 4 . Доходы от предпринимательской деятельности (по патентам и свидетельствам) в расчете на 1 индивидуального предпринимателя по регионам Республики Таджикистан за 2015-2021 гг. (тыс. сомони) *

Регионы	2015	2020	2021	2021 в % к	
				2015	2020
По республике	18,90	27,25	24,29	128,5	89,1
ГБАО	9,45	3,94	3,66	38,7	92,9
Хатлонская область	8,53	11,97	12,40	145,4	103,6
Согдийская область	13,13	23,05	22,99	175,1	99,7
г. Душанбе	181,06	117,42	95,85	52,9	81,6
РРП	16,31	10,74	8,90	54,6	82,9

*Расчёты на основе: [11, С. 3-4; 12, С. 3-4; 13, С. 3-4].

Данные таблицы 4 показывают, что доходы на 1 индивидуального предпринимателя в республике Таджикистан в 2021 году составили 24,29 тыс. сомони и по сравнению с 2015 г. возросли на 13,2% (против 18,90 тыс. сомони). Если проанализировать по регионам республики, то данный показатель в них имеет значительные расхождения. Так, самый высокий уровень рассматриваемого показателя наблюдается в г. Душанбе 95,85 тыс. сомони, далее в Согдийской области – 22,99 тыс. сомони, Хатлонской области – 12,40 тыс., РРП – 8,89 тыс. сомони. В ГБАО анализируемый показатель в 2021 г. составил 3,66 тыс. сомони. По данным таблицы 4 можно су-

ТОЧКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӮЗ

дить, что уровень доходов от индивидуальной предпринимательской деятельности в горных и труднодоступных районах очень низкая. Например, в ГБАО они в 26,19 раза ниже, чем в г. Душанбе. Если рассматривать в динамике, то этот показатель в 2015-2021 гг. в Согдийской и Хатлонской областях имела тенденцию к росту, а в г. Душанбе, РРП и ГБАО, наоборот, к снижению. Данное явление нуждается в отдельном исследовании. Вместе с тем можно сделать вывод о том, что в горных и труднодоступных районах необходимо развивать инфраструктуру предпринимательской деятельности и обеспечить региональную поддержку.

Немаловажное значение с точки зрения государственных доходов имеет исследование показателя уплаченных налогов со стороны индивидуальных показателей по регионам республики (табл. 5).

Таблица 5. Уплаченные налоги с предпринимательской деятельности (по патентам и свидетельствам) по регионам Республике Таджикистан за 2016-2021 гг. (млн сомони) *

Регионы	2015		2020		2021		2021 в % к	
	млн со-мони	в %	млн со-мони	в %	млн со-мони	в %	2015	2020
Всего по рес-публике	558,1	100	1270,2	100	1277,7	100	228,9	100,6
ГБАО	4,6	0,8	5,4	0,4	6,0	0,5	130,4	111,1
Хатлонская область	133	23,8	184,2	14,5	191,9	15,0	144,3	104,2
Согдийская область	218,9	39,2	454,4	35,8	493,4	38,6	225,4	108,6
г. Душанбе	119,8	21,5	516,3	40,6	482,4	37,8	402,7	93,4
РРП	81,8	14,7	109,9	8,7	104,0	8,1	127,1	94,6

*Расчеты на основе: [11, С. 5; 12, С. 5; 13, С. 5].

Данные таблицы 5 показывают, что в целом по республике общая сумма уплаченных налогов индивидуальными предпринимателями в 2021 г. составила 1277,7 млн сомони и по сравнению с 2015 г. увеличились в 2,29 раза. При этом они более высокими темпами возросли в г. Душанбе (в 4,03 раза) и в Согдийской области (в 2,25 раза). В Хатлонской области сумма уплаченных налогов индивидуальными предпринимателями увеличилась на 44,3%, в ГБАО – на 30,4% и в РРП – на 27,1%. Приведенные темпы роста уплаты налогов способствовали изменению структуры собранных налогов по регионам. Так, доля г. Душанбе в их структуре увеличилась с 21,5% до 37,8%. Удельные веса других регионов уменьшились. Доля РРП уменьшилась на 6,6% (с 14,7% до 8,1%), Хатлонской области на 8,85% (с 23,85% до 15,0%), Согдийской области на 0,6% (с 39,2% до 38,6%), ГБАО – на 0,3% (с 0,8% до 0,5%).

Сравнивая данные таблиц 2, 3 и 5 нетрудно установить, что сумма уплаченных налогов имеет прямую зависимость от количества индивидуальных предпринимателей в том или ином регионе. Так, в ГБАО за 2015 г. значительно возросло количество индивидуальных предпринимателей. Несмотря на то, что доходы от предпринимательской деятельности уменьшились на 32,7%, уплаченные налоги возросли на 30,45%. Таким образом, сумма налогов в прямой зависимости находится от количества предпринимателей, то есть от количества полученных патентов и свидетельств.

Подводя итоги, следует отметить, что проведенный анализ в целом показал, что индивидуальное предпринимательство играет важную роль в обеспечении экономического развития регионов республики, в повышении уровня занятости населения и пополнении бюджета. Считаем, что исследованию вопросов регионального развития индивидуального предпринимательства в будущем следует уделить больше внимания и усилить его государственную поддержку и защиту.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аминов И. Продовольственный рынок: проблемы развития товарно-торгового бизнеса. – Душанбе: «Ирфон», 2013. – 180 с.
2. Аминов Х.И. Закономерности и тенденции развития предпринимательства в Республике Таджикистан / Х.И. Аминов. – СПб.: Изд-во СПбГЭУ, 2018. – 232 с.
3. Аминов И., Аминов Х.И. Национальные особенности и отраслевые проблемы развития предпринимательства в Республике Таджикистан / И. Аминов, Х. И. Аминов // Журнал «Таджикистан и современный мир». – 2018. – №3 (62). – С. 25-39.
4. Аминов Х.И. Становление и развитие предпринимательства в Республике Таджикистан / Х. И. Аминов // ЭТАП: экономическая теория, анализ, практика. – 2017. – № 4. –С. 143-155.
5. Закон СССР от 19.11.1986 «Об индивидуальной трудовой деятельности» // Консультант Плюс: сайт. – URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?from=245-0&req=doc&rnd=goRW0w&base=ESU&n=20950#V5UciRTaY4g6iCpF> (дата обращения: 10.12.2022).
6. Закон Республики Таджикистан от 26 июля 2014 года, № 1107 «О государственной защите и поддержке предпринимательства» (в редакции Закона РТ от 18.03.2015 г. №1194, от 30.05.2017 г. №1436, от 02.01.2020 г. №1684) // Налоговый комитет при Правительстве Республики Таджикистан: сайт. – URL: <https://andoz.tj/docs/zakoni/Закон РТ о государственной>

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

защите и поддержке предпринимательства.pdf (дата обращения: 10.12.2022).

7. 25 лет государственной независимости. Статистический ежегодник. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2016. – 522 с.

8. Статистический ежегодник Республики Таджикистан – 2020. – Душанбе: Изд-во «ООО «ТоРус», 2020. – 495 с.

9. Таджикистан: 30 лет государственной независимости. Статистический ежегодник. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2021. – 702 с.

10. Статистический ежегодник Республики Таджикистан – 2022. – Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2022. – 414 с.

11. Оид ба вазъи соҳибкорӣ дар соли 2015, Буллетени оморӣ [Статистический бюллетень «О состоянии предпринимательства в 2015 г.».]. – Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2016. – 25 с. – на таджикском языке.

12. Оид ба вазъи соҳибкорӣ дар соли 2020, Буллетени оморӣ [Статистический бюллетень «О состоянии предпринимательства в 2020 г.».]. – Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2021. – 23 с.

13. Оид ба вазъи соҳибкорӣ дар соли 2021, Буллетени оморӣ [Статистический бюллетень «О состоянии предпринимательства в 2021 г.».]. – Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2022. – 23 с.

ҶАНБАҲОИ МИНТАҚАВИИ РУШДИ СОҶИБКОРИИ ИНФИРОДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

АМИНОВ ИНОМҶОН,

профессори кафедраи менечменти Донишгоҳи давлатии
молия ва иқтисоди Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ
734067, Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/1;
тел: (+992) 92-770-98-25; e-mail: i_aminov@mail.ru

Мақола ба таҳқиқи масъалаҳои рушди минтақавии соҳибкории инфиродӣ бахшида шудааст. Нақши фаъолияти соҳибкории инфиродӣ дар таъмини рушди иқтисод ва баланд бардоштани сатҳи шугли аҳоли дар минтақаҳои ҷумҳурӣ қайд карда мешавад. Тамоюлҳои афзоиши шумораи соҳибкорои инфиродӣ, ки бо патенту шаҳодатномаҳо кор мекунанд, дар минтақаҳои

ҷумҳурӣ баррасӣ шудаанд. Даромади соҳибкорони инфиродӣ аз фурӯши мол, маҳсулот, хизматрасонӣ ва қор, инчунин тамоюли афзоиши андозҳои аз ҷониби соҳибкорони инфиродӣ пардохташаванда дар минтақаҳои ҷумҳурӣ таҳлил шудаанд. Барои рушди минбаъдаи соҳибқорӣ инфиродӣ дар минтақаҳои кишвар як қатор пешниҳодҳо тавсия карда мешаванд.

Калидвожаҳо: минтақаҳо, соҳибқорӣ, соҳибқорони инфиродӣ, шумора, даромад, андозҳои пардохташуда.

REGIONAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF INDIVIDUAL ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

AMINOV INOMJON,

Professor of the Department of Management, Tajik State University of Finance and Economics of Tajikistan, Doctor of Economic Sciences
734067, Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/1;
tell: (+992) 92-770-98-25; e-mail: i_aminov@mail.ru

The article deals with the regional development of individual entrepreneurship. The great role of individual entrepreneurship in economic development and increasing employment in the regions of the country is noted. The article examines the growth trends in the number of individual entrepreneurs, working on a patent and certificates in the regions of the country. The income of individual entrepreneurs from the sale of goods, products, services and works, as well as trends in the growth of taxes paid by individual entrepreneurs in the regions of the country are studied. A number of proposals are presented for the further development of individual entrepreneurship in the regions of the country.

Keywords: regions, entrepreneurship, individual entrepreneurs, number, income, taxes paid.

**ОСНОВНЫЕ ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ
ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА ЗЕРНОВЫХ КУЛЬТУР В
ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ**

МАХМАДИЗОДА ФАЙЗАЛИ БАЧАБЕК,

кандидат экономических наук, соискатель (докторант) Института
экономики и системного анализа развития сельского хозяйства

Таджикской академии сельского-хозяйственных наук
734049, Таджикистан, город Душанбе, ул., Хаёти Нав 306;
тел.: (+992) 904-09-02-45; e-mail: fmakhmadiev.1986@mail.ru

НАДЖБУДИНЗОДА ХАБИБУЛЛО ШАМСУЛО,

соискатель Института экономики и системного анализа
развития сельского хозяйства Таджикской академии
сельского-хозяйственных наук

734049, Таджикистан, город Душанбе, ул., Хаёти Нав 306;
тел.: (+992) 901-99-17-53.

МАХМАДИЗОДА САФАРАЛИ БАЧАБЕК,

соискатель Института экономики и системного анализа развития сельского
хозяйства Таджикской академии сельского-хозяйственных наук

734049, Таджикистан, город Душанбе, ул., Хаёти Нав 306;
тел.: (+992) 933-33-37-32.

В данной статье рассматриваются основные пути повышения экономической эффективности производства зерновых культур в Хатлонской области. Изучено понятие экономической эффективности - как одного из видов эффективности вообще и разновидностей эффективности производства в частности. Исследованием установлено, что Хатлонская область республики имеет благоприятные условия для эффективного развития производства зерновых, в том числе активизации предпринимательской деятельности в этой отрасли. В современных условиях интенсификация производства зерновых происходит на основе инновационной технологии. Установлено, что в нынешних условиях аграрной реформы в данной отрасли разработан новый хозяйственный механизм, который позволит увеличить производство продукции зерновых, их хранения и реализацию не только в Хатлонской области но и в других регионах республики.

Ключевые слова: основные пути, повышения, экономическая эффективность, производства зерновых, инновационная технология, регион.

Исследованием установлено, что в экономической науке сформировался взгляд на эффективность, как отношение полезного результата к затратам, произведенным для его достижения, предлагается использовать в качестве критерия эффективности отношение объема производственной чистой продукции (валового дохода) к затратам живого и овеществленного труда на производство этой продукции.

Необходимо отметить, что экономическая эффективность представляет собой комплексную и обобщенную экономическую категорию, и качественную характеристику общественного производства. В конечном счете, экономическая эффективность общественного производства выражается объемом производства конкретных потребительских ценностей продовольственного и непродовольственного назначения в расчёте на душу населения.

Экономической эффективностью - как одним из видов эффективности вообще и разновидностью эффективности производства в частности в любой области деятельность. Она отражает лишь экономическую результативность производства, экономический эффект по отношению к издержкам (ресурсам) конечным результатам каждого. Исследованием установлено, что в Хатлонской области республики имеются благоприятные условия для эффективного развития производства зерновых культур и зернобобовых, в том числе активизации предпринимательской деятельности в сельскохозяйственной отрасли. В современных условиях интенсификация производства зерновых культур происходит на основе инновационной и нанотехнологии. Предложено, что в нынешних условиях аграрной реформы в данной отрасли разработаны новый хозяйственный механизм, который позволил увеличению объёма производства продукции зерновых, хранения и реализацию их не только в Хатлонской области и других регионах республики является важным факторы.

Следует подчеркнуть, что «...основным показателем эффективности производства зерна и зерновой продукции является уровень его рентабельности для конкурентоспособности зерновых продукции, во внутреннем регионе он характеризуется прежде всего качеством. Если такой фактор, как снижение цены реализации зерна и зерновой продукции, анализировать с точки зрения эффективности его производства как отрицательный, то для конкурентоспособности зерновой продукции он может быть положительным, поскольку повышает востребованность зерна и зернопродуктов основными покупателями» [1].

Важно признать, что по мнению ряда авторов критерием производственно-экономической эффективности следует считать получение определенного количества потребительных стоимостей, соответствующих общественным потребностям, при минимальных затратах общественного труда. Малышев П.А., Шилин И.Г. доказывают, что критерий должен быть не только единым, но и служить научным основанием для развертывания системы показателей эффективности производства, делать возможным измерение или выбор альтернативных вариантов социально-экономического развития [2].

Д.П. Шоев, Ф.Б. Махмадизода, и др. отметить, что «...эффективность - это интеграция независимо от ее организационных форм, во многом определяется степенью соответствия сельскохозяйственных продуктов условиям их промышленной переработки. Как отечественный опыт, так и опыт развитых стран показывает, что интегрированное производство обеспечивает на основе прогрессивных и строго регламентированных технологий поставку сырья в необходимом объеме должного качества и в точно установленные сроки. Эта тенденция зависимости всех качественных характеристик сельскохозяйственного производства от поставляемых ему средств производства и степени технологического применения достижений науки усиливается по мере развития» [3].

Эффективность производства зерновой продукции и ее кластеризация характеризуют повышение результатов над затратами, которые, как правило, и определяют широкое воспроизводство и конкурентоспособность зерна, зерновой продукции и воспроизводство высококачественной продукции, также эффективность производства высококачественного зерна не выявляет степень удовлетворения спроса покупателей для конкурентоспособности зерновой продукции, есть вероятность обстоятельства, при котором даже прибыльное производство зерна и зерновой продукции останутся неконкурентоспособными и основные показатели эффективности производства зерна и зерновой продукции и уровень их доходности свойственны только для конкурентоспособности зерновой продукции внутри региона, которая прежде всего, характеризуется ее качеством» [4].

Следует подчеркнуть, что повышение экономической эффективности производство способствует росту доходов хозяйств, получению дополнительных средств, для оплаты труда и улучшению культурно-бытовых условий. Оно выгодно не только отдельному хозяйству, но и работникам. Экономическая эффективность производства зерна уровень урожайности зерновых культур, выход продукции на единицу затраченного труда, ее качество и себестоимость в большой мере зависит от размещения площадей экономических и природных условий, а также

от размера хозяйств. Для получения высоких, устойчивых урожаев предусмотрено осуществить научно обоснованное размещение сельского хозяйства по природно-экономическим зонам и районам, более углублению и устойчивую его специализацию с предусмотренным ростом производства.

Исследования показывает, что в Хатлонской области Республики Таджикистан имеются благоприятные условия для эффективного развития производства зерна, в том числе активизации предпринимательской деятельности в этой отрасли. В современных условиях интенсификация производства зерновых происходит на основе инновационной технологии [5].

Важно признать, что важнейшей задачей политикой государства является финансовая поддержка отрасли. В нынешних условиях аграрной реформы в данной отрасли требует разработки нового хозяйственного механизма, который позволил бы увеличивать производства продукции зерновых, хранения и реализацию их не только в Хатлонской области и других регионах республики.

Для Хатлонской области характерными особенностями является производство и сбыт зерновых наличие крупных сельскохозяйственных предприятий и интегрированных формирований, где происходят различные противоречия в функционировании внутривозрастных отношений, слабость регулирования властями ценовых, кредитных, страховых отношений. Однако, как и в других зернопроизводящих регионах, решение вопросов совершенствования организационно-экономических отношений в зерновом хозяйстве сдерживается уходом государства с рынка зерна, бесконтрольным ростом тарифов за оказание услуг по первичной обработке зерна элеваторами и хлебоприёмными предприятиями, несовершенством ценовой политики на региональном уровне зерна [6].

В статье особенно подчеркивается, что наибольший удельный вес производства зерновых в Хатлонской области, которая производит 62,6% от валовой продукции по республике. Нужно подчеркнуть, что роль региона в производстве зерна велика. Для увеличения валового сбора зерна важную роль играет урожайность, которая по республике за исследуемые годы увеличилась на 2,4 центнера или же на 108,3%. Если рассмотреть по Хатлонской области то увеличилась на 0,8 центнер или же на 102,2%, которые приведены в (табл.1). Нужно подчеркнуть, что по урожайности зерна с одного гектара Хатлонской области между регионами республики занимает первое место.

Таблица 1.

ВАЛОВОЙ СБОР И УРОЖАЙНОСТЬ ЗЕРНОВЫХ КУЛЬТУР В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ, (ПО ВСЕМ КАТЕГОРИЯМ ХОЗЯЙСТВ).

Годы	2018		2019		2020	
	Валовой сбор, тыс. тонн	Урожайность, ц/га	Валовой сбор, тыс. тонн	Урожайность, ц/га	Валовой сбор, тыс. тонн	Урожайность, ц/га
Республика Таджикистан	1296,1	28,7	1414,6	30,9	1561,3	31,1
Хатлонская область	822,5	35,8	870,2	35,9	985,3	36,6
Удельный вес производства Хатлонской области к республике	63,4	–	61,5	–	63,1	–

Источник: Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Статистический сборник Сельское хозяйство Республики Таджикистан. - Душанбе, -2021. - С.35-36.

Как видно из данных таблицы, что Хатлонская область в производстве зерна в республике занимает лидирующее место. Важным источником увеличения валового сбора зерна является урожайность зерновых культур. Увеличение объемов производства в регионе за последние годы произошло за счет увеличения на 36% посевных площадей, а остальное за счет увеличения урожайности.

Нужно отметить, что за последние годы Правительством Республики Таджикистан реализованы ряд мероприятий, связанных с углублением реформы в сельском хозяйстве. Так, целью утвержденной Правительством «Программы реформирования сельского хозяйства на 2016-2020 гг.» является формирование рентабельного и экспортно-ориентированного сельского хозяйства. Приоритетом здесь, исходя из ресурсных возможностей развитие производства зерна, выступает производство наиболее рентабельных культур на орошаемых землях и переориентация менее рентабельных культур во влагообеспеченные расположенные в предгорных и горных зонах Хатлонской области республики.

Исследование показали, что для повышения экономической эффективности отрасли необходимо семеноводства связано с сокращением производственных затрат и с увеличением денежной выручки от реализации продукции. Основной экономической фактор снижения себестоимости является урожайность с

1 га. На увеличение урожайности зерновых культур влияют в основном две группы факторов это: внутренние и внешние. К внутренним факторам относят сорт и ее генетический потенциал, во внешний фактор входят ряд мероприятий, которые нужно учесть при выращивании культур. Поэтому при отборе высококачественных семян, нужно учесть и другие влияющие факторы, которые способствуют максимально использовать свой генетический потенциал [8].

Следует учесть, что для стабилизации и повышения эффективности производства зерна имеет правильное использование агробиологических факторов, являющиеся менее ресурсоемкими и обеспечивающими быструю отдачу вкладываемых средств. Так, внедрение в производство новых сортов (гибридов) с лучшими качествами, по сравнению с возделываемыми ранее, обеспечивает более эффективное использование агробиологического потенциала этих зон.

Обосновано, что внедрение ресурсосберегающих и экологически безопасных технологий возделывания зерна в регионе способствует сохранению и улучшению состояния вертикально расположенных агроэкосистем, позволяет предотвратить угрозы их эколого-экономической деградации. Совершенствование техники и технологии приемки, очистки, сушки и хранения зерна улучшает качество сырья, а реконструкция и обновление оборудования и технологий в перерабатывающих отраслях способствует уменьшению потерь и улучшению качественных характеристик конечной продукции.

Проведенные исследования показывают, что при сохранении в сложившегося уровня конкурентоспособности региона возможности его развития будут недостаточны для гарантированного удовлетворения спроса населения на продовольствие отечественного производства, устойчивого воспроизводства материально-технических ресурсов, кадрового и природно-экологического потенциала сельского хозяйства, повышения уровня жизни сельского населения. В рыночных условиях привлечению инвестиционных вложений является необходимым и нужным.

Анализом установлено, что существенному росту урожайности возделываемых культур благодаря инвестиционному вложению, размер которых в расчете 1 га сильно сортирует (от 500-до 1600 сомони).

Инвестиции позволить сельхозпроизводителям в установленные сроки выполнить всех агротехнических требований (внесенных удобрений, культивацию, полив, борьба с болезнями и вредителями сельскохозяйственных растений и т.д.) [9].

Нами в ходе исследования были изучены ряд хозяйств по эффективности производства зерновых хозяйств Хатлонской области. Более наглядно, влияние дополнительных инвестиции на экономическую эффективность производства

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

продукции пшеницу в ООО «Садранг» Вахшского района, которые приведены в (табл. 2).

Таблица 2.

ВЛИЯНИЕ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА ПШЕНИЦЫ В ООО «САДРАНГ – 2013» ВАХШСКОГО РАЙОНА

№	Показатели	2018	2019	2020	2020 г. в % к 2018 г.
1.	Посевная площадь, га	10	10	10	100,0
2.	Урожайность, ц/га	35,0	40,0	45,0	150,0
3.	Валовой сбор, тонн	30,0	35,0	45,0	150,0
4.	Затраты труда на 1ц, 1-час	15,0	14,4	8,6	57,3
5.	Затраты-всего сомони	35010	43890	62010	1,8 раза
6.	Себестоимость 1ц, сомони	116,7	125,4	137,8	118,1
7.	Общая сумма инвестиций, сомони в том числе дополнительной	2000	10000	16000	8,0 раза
8.	Реализационная цена 1ц, сомони	130,5	160,8	180,5	138,3
9.	Выручка от реализации, сомони	39150	56280	81225	2,1 раза
10.	Прибыль-всего, сомони	4140	12390	19215	4,6 раза
11.	Уровень рентабельности производства пшеницы, %	11,8	35,4	42,7	3,6 раза
12.	Размер дополнительной прибыли, сомони	---	8000	14000	---
13.	Дополнительная прибыль, сомони	---	2250	6825	---
14.	Уровень рентабельности дополнительной инвестиции, %	---	52,7	95,8	---

Источник: Составлено авторами по материалам отчетов ООО им. «Садранг-2013» Вахшского района Хатлонской области 2018-2020г.

В данном хозяйстве при возделывание продовольственной пшеницы были использованы в расчете на гектар определение суммы инвестиции. В результате полного соблюдения технологии возделывания пшеницы (на поливе) с каждого гектара получено по 45 ц качественной пшеницы или на 50% больше сравнению с периодов не использующим инвестиции. В результате повышения реализованной цены выручка от реализации увеличилась в 2,1 раза.

Таким образом, основными путями повышения экономической эффективности производства зерна в Хатлонской области является ускорение темпов роста объемов продукции на основе инновационной технологии, повышения эффективного использования ресурсного потенциала и конкурентоспособности продукции, решения социальных проблем сельских районов и сокращения разрыва в уровне жизни сельского и городского населения. Со-

временный процесс доведения зерна от его производителя до конечного потребителя обеспечивается организационно-экономическим воздействием нескольких хозяйственно обособленных звеньев - сельского хозяйства, сферы сбыта, хранения и переработки, оптовой и розничной торговли. Непосредственно затрагивая экономические интересы зернопроизводящих хозяйств, оно во многом определяет надёжность хлебофуражного обеспечения региона, оказывает значительное воздействие на эффективность производства зерновых.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шоев Д.П., Махмадизода Ф.Б., Махмадизода С.Б. / Пути повышения эффективности зернового кластера в обеспечении продовольственной безопасности страны // Вестник ТНУ / Серия социально экономических и общественных наук. №1. - Душанбе - 2020. - С.62-66.

2. Малышев П.А., Шилин И.Г. Критерий эффективности социалистического воспроизводства. - М.: Мысль, - 1973. - 382 с.

3 Шоев Д.П., Махмадизода Ф.Б., Махмадизода С.Б. / Эффективность функционирования зернового кластера в системе аграрного сектора // Вестник ТНУ / Серия социально экономических и общественных наук. №10. Часть 1. Душанбе - 2019. - С.261-266.

4. Давлатов А.У., Махмадизода Ф.Б., Саидов Б.М. Устойчивое развитие зернового кластера региона новая тенденция экономической эффективности отрасли АПК // Вестник Таджикского национального университета // Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе - 2020. №5. - С.39-45.

5. Пиризода Дж.С., Джалилов Ш.Н., Махмадиев Ф.Б. Роль и место рынка агропродукции в обеспечении продовольственной безопасности // Доклады Таджикский академии сельскохозяйственных наук №2.(64) - 2020. - С.68-74.

6. Шоев Д.П., Махмадизода Ф.Б., Махмадизода С.Б. Развитие зернового хозяйства Центрального региона Таджикистана // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2020. №2. - С.76-80.

7. Махмадиев Ф.Б., Шоев Д.П. Перспективная модель зернового кластера Республики Таджикистан // Вестник ТНУ / Серия социально экономических и общественных наук. №9. - Душанбе - 2019. - С.185-191.

8 Прудникова А.Р., Горчиченко К.Н. Концептуальный подход к управлению инновационными процессами в зерновые производства региона. - М.: - 2012. -№83 (09). - С.105.

9. Агентства по статистике при Презенте Республики Таджикистан. Статистический сборник Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Душанбе. - 2021 г.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

10. Махмадиев Ф.Б., Шарипов Ф.Ш. Агропродовольственный рынок региона: проблемы тенденции пути их решения // Kishovarz. - 2018. №1. - С.68-71.

11. Махмадизода Ф.Б., Шарипов Ф.Ш. Пути развития продовольственного рынка Республики Таджикистан // Вестник ТНУ // Серия социально-экономических и общественных наук. - 2017. №2/9. - С.76-78.

12. Пиризода Д.С., Махмадиев Ф.Б., Джалилов Ш.Н. Роль и место рынка агропродукции в обеспечении продовольственной безопасности // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. - 2020. №2 (64). - С.68-73.

РОҲҶОИ АСОСИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАИ ИҚТИСОДИИ ИСТЕҲСОЛИ ҒАЛЛА ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

МАҲМАДИЗОДА ФАЙЗАЛӢ БАЧАБЕК,

номзади илмҳои иқтисодӣ, (докторант) унвонҷӯи Институти иқтисодиёт
ва таҳлили системавии рушди кишоварзии Академияи
илмҳои кишоварзии Тоҷикистон
734049, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ҳаёти Нав 306;
тел.: (+992) 904-09-02-45; e-mail: fmakhmadiev.1986@mail.ru

НАҶБУДИНЗОДА ҲАБИБУЛЛО ШАМСУЛО,

унвонҷӯи Институти иқтисодиёт ва таҳлили системавии
рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон
734049, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ҳаёти Нав 306;
тел.: (+992) 901-99-17-53

МАҲМАДИЗОДА САФАРАЛӢ БАЧАБЕК,

унвонҷӯи Институти иқтисодиёт ва таҳлили системавии
рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон
734049, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ҳаёти Нав. 306;
тел.: (+992) 933-33-37-32.

Дар ин мақола роҳҳои асосии баланд бардоштани самаранокии иқтисодии истеҳсоли ғалла дар вилояти Хатлон баррасӣ мешавад. Мафҳуми самаранокии иқтисодӣ ҳамчун яке аз навъҳои самаранокии умум ва алалхусус гуногунии самаранокии истеҳсолот омӯхта шудааст. Он танҳо нишондиҳандаҳои иқтисодии истеҳсолот, самарои иқтисодиро нисбат ба хароҷот (захираҳо) инъикос менамояд. Таҳқиқот нишон дод, ки дар вилояти Хатлон барои рушди босамари истеҳсоли ғалла, аз ҷумла пурзӯр намудани фаъолияти соҳибкорӣ дар ин соҳа шароити мусоид мавҷуд аст. Дар шароити ҳозира интенсификатсияи истеҳсоли ғалла дар асоси технологияи навоарона ба амал меояд. Тақлиф карда мешавад, ки дар шароити ҳозираи ислоҳоти аграрии ин соҳа механизми нави хоҷагидорӣ қор карда баромада шудааст, ки он имкон дод, ки истеҳсоли маҳсуло-

ми ғалладона зиёд карда, на танҳо дар вилояти Хатлон ва дигар ноҳияҳои Тоҷикитсон захира ва фурухта шавад.

Калидвожаҳо: роҳҳои асосӣ, афзоиш, самаранокӣ иқтисодӣ, истеҳсоли ғалла, технологияи инноватсионӣ, минтақа.

MAIN WAYS TO INCREASE THE ECONOMIC EFFICIENCY OF GRAIN PRODUCTION IN KHATLON REGION OF TAJIKISTAN

MAHMADIZODA FAYZALI BACHABEK,

candidate of economic sciences, applicant (doctoral student) of the Institute of economics and systems analysis of agricultural development of the Tajik academy of agricultural sciences
734049, Tajikistan, Dushanbe city, str. Hayti Nav 306;
tel.: (+992) 904-09-02-45; e-mail: fmakhmadiev.1986@mail.ru

NAJBUDINZODA HABIBULLO SHAMSULO,

applicant for the Institute of economics and systems analysis of agricultural development of the Tajik academy of agricultural sciences
734049, Tajikistan, Dushanbe city, str. Hayti Nav. 306;
tel.: (+992) 901-99-17-53.

MAHMADIZOD SAFARALI BACHABEKI,

applicant for the Institute of economics and systems analysis of agricultural development of the Tajik academy of agricultural sciences
734049, Tajikistan, Dushanbe city, str Hayti Nav. 306;
tel.: (+992) 933-33-37-32.

This article discusses the main ways to improve the economic efficiency of grain production in the Khatlon region. The concept of economic efficiency has been studied as one of the types of efficiency in general and a variety of production efficiency in particular. It reflects only the economic performance of production, the economic effect in relation to costs (resources). The research shows that in the Khatlon region of the republic there are favorable conditions for the effective development of grain production, including the intensification of entrepreneurial activity in this industry. In modern conditions, the intensification of grain production occurs on the basis of innovative technology. It is proposed that in the current conditions of agrarian reform in this industry, a new economic mechanism has been developed, which allowed increasing the production of grain products, storing and selling them not only in the Khatlon region and other regions of the republic.

Key words: main ways, increase, economic efficiency, grain production, innovative technology, region.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

МАДЖИДЗОДА САРВИНОЗ КОМИЛ,

докторант Института экономики и демографии Национальной

Академии наук Таджикистана

734024, Таджикистан, г. Душанбе. ул. С. Айни 44;

тел: (+992) 93-586-86-10; e-mail sarvinozik@list.ru

В статье рассматриваются основные направления причин необходимости обеспечения продовольственной безопасности в Республике Таджикистан. Показано, что одной из важнейших социально-экономических проблем, с которой сталкивается страна, является достижение продовольственной безопасности страны. Для решения этой проблемы необходимо обеспечить доступность населения к продовольствию высокого качества, соответствующего рациональной структуре и нормам питания для всех слоёв общества. Важным аспектом выступает также физическая доступность к основным видам продовольственных товаров, которая должна быть обеспечена преимущественно за счёт отечественного производства. Цель данного исследования заключается в анализе проблемы роста цен на продукты питания и предложения рекомендаций для его сдерживания. Основной задачей является выявление экономических направлений, которые позволят решить данную проблему и обеспечить продовольственную безопасность страны, удовлетворяя потребности всех слоёв населения в нужных продуктах питания.

Ключевые слова: инфляция, продовольственная безопасность, ценовая политика, сельскохозяйственная продукция, диспаритет цен, государственная политика, продовольственные товары, розничные цены.

Инфляция – это экономический процесс, при котором денежная масса на рынке розничной торговли превышает объем имеющихся в обращении товаров, что приводит к росту розничных цен. Возникает дефицит продуктов питания, в результате чего растёт спрос на них, что ещё больше усугубляет ситуацию. В числе основных причин продовольственной инфляции могут быть ослабление национальной валюты и рост валютного курса, поскольку значительная часть продуктов питания на прилавках республики является импортными или содержит в себе импортные компоненты. Введение эмбарго на продовольственные товары в связи с пандемией COVID-19 и сокращение импортных поставок также выступили причиной инфляции в

стране. Некоторые проблемы в национальной экономике были вызваны происходящими в мире политическими процессами, связанные с противостоянием России и Украины, и введённых санкций для России, в результате которых изменились торгово-экономические отношения Республики Таджикистан с рядом стран мира.

Тем не менее Республика Таджикистан обладая определенными запасами водных ресурсов и благоприятной климатической средой, может в долгосрочной перспективе обеспечить собственную продовольственную безопасность и снизить остроту мировой продовольственной проблемы через рост производства сельскохозяйственной продукции. Доля сельхозпродукции в совокупном экспорте страны составляет менее 3%, в то время как в совокупном импорте – около 26%.

Инфляция на продукты питания в Таджикистане остаётся на высоком уровне. Как показывают данные, отражённые в таблице 1, инфляция в последние три года была достаточно на высоком уровне, что связано с рядом внутренних и внешних факторов, в результате в стране наблюдалось увеличение цен на продовольствие. Уровень инфляции на продовольственные товары намного выше, чем на непродовольственные, причём в годы пандемии COVID-19 уровень инфляции был намного выше, чем в другие годы.

Ценовую ситуацию на рынке продовольственных товаров республики можно охарактеризовать как нестабильную (таблица 2). Наибольший темп роста цен наблюдался на такие виды продуктов питания как рис, говядина, мясо птицы, масло хлопковое и сливочное. Важным фактором, влияющих на инфляцию выступил рост цен на энергоресурсы: газ и электричество. Кроме того, на инфляцию влияет нестабильность международных товарных и финансовых рынков, ухудшение экономической ситуации внутри страны, а также факторы изменения климата, которые оказывают влияние на урожайность сельскохозяйственных продуктов.

Таблица 1. Индексы цен на товары и услуги
(декабрь к декабрю предыдущего года; в %) [8, С.22]

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Все товары и платные услуги, в т.ч.	107,4	105,1	106,1	106,7	105,4	108,0	109,4	108,0
<i>Продовольственные товары</i>	109,7	104,3	106,8	107,5	105,0	110,9	113,0	107,3
в том числе:								
продукты питания	110,0	103,6	106,2	107,7	105,0	111,5	114,0	107,8
алкогольные напитки	101,2	116,5	112,0	106,2	103,9	101,1	104,7	105,8

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

<i>Непродовольственные товары</i>	102,9	107,8	105,7	104,4	106,4	104,2	105,8	107,5
Платные услуги населению	106,5	102,3	104,5	107,7	104,9	105,5	104,0	111,3

Таблица 2.-Темпы прироста средних цен на основные виды продуктов питания в Республике Таджикистан за 2017-2021 гг.,%[8,с.70]

<i>Виды продуктов питания</i>	2017	2018	2019	2020	2021	2021 к 2017
Мука пшеничная I сорта	3,18	3,13	3,80	4,63	4,86	152,8
Рис	7,69	8,14	10,00	9,50	14,09	182,3
Горох	16,25	15,85	13,12	12,49	14,90	91,7
Говядина	33,59	36,30	43,05	50,87	59,00	175,6
Мясо птицы	17,70	20,54	24,81	24,84	28,21	159,4
Масло хлопковое	11,55	11,52	12,00	13,11	20,39	176,5
Масло сливочное	42,60	51,55	56,60	59,48	62,92	147,7
Рыба живая	30,15	33,72	33,10	37,34	39,70	131,7
Яйца (за 10 шт)	8,15	8,38	8,52	9,03	10,33	126,7
Молоко цельное	3,75	3,81	3,89	4,07	4,37	116,5
Чай	31,10	34,05	34,50	35,25	35,25	113,3
Картофель	3,85	2,85	2,70	4,00	3,90	101,3
Лук репчатый	3,00	1,75	2,40	1,99	1,72	57,3
Морковь	2,40	2,10	2,68	1,80	3,79	157,9

В 2021г. уровень инфляции составил 8,0%. Высокий уровень инфляции произошёл в результате повышения цен на продовольственные товары, так как они в течение 2021 года выросли на 7,8%.

Жители страны особенно те, у которых низкий уровень дохода столкнулись с затруднениями при покупке продуктов питания, в результате чего изменилась структура питания. Значительно уменьшилось потребление мяса, рыбы, и увеличилось потребление овощей и мучных продуктов.

В Таджикистане в настоящее время значительная часть потребления мяса и мучных продуктов обеспечивается за счёт их импорта. Как отмечено в работе Каримовой М.Т. введённый запрет на ввоз этих продуктов из ряда стран в период пандемии COVID-2019 привёл к снижению доступности продовольствия в стране и как следствие резкому скачку цен [3, С.32].

Ситуация, которая сложилась в период пандемии COVID-2019, существенно повлияла на продовольственную безопасность, так как товарное эмбарго привело к повышению цен на товары и сокращению их ассортимента, что затруднило их доступность населению. Чтобы снизить рост цен

на продукты питания, в Таджикистане ведётся работа по развитию сельскохозяйственного производства и наращиванию производства собственных продуктов.

Таджикистан пока не готов к полному импортозамещению в продовольственной сфере. Это связано с высокими издержками на производство продукции внутри страны, что делает отечественных производителей менее конкурентоспособными. Недостаточное кредитование для сельхозпредприятий также ограничивает возможности расширения производства.

Стабилизация уровня цен на основные виды продовольствия и влияние на экономическую доступность продовольствия уязвимым слоям населения, требует целенаправленного государственного регулирования, в том числе административного регулирования.

Так как в Республике Таджикистан основная масса домохозяйств в масштабе страны, тратит значительную часть своих доходов для покупки продуктов питания вопросы смягчения инфляционных процессов в потребительском секторе и его продовольственной составляющей остаются критически важными. В структуре расходов населения до сих пор довольно высокая доля расходов на продовольствие, хотя за последние годы она заметно снизилась.

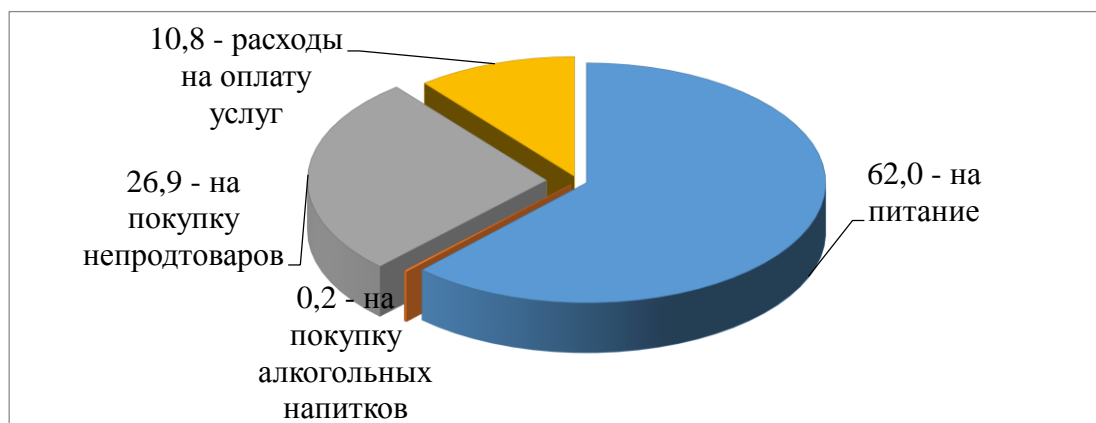

Диаграмма 1. Структура потребительских расходов домашних хозяйств в 2020г.,% [7, С.122]

Как видно из данных диаграммы 1, в структуре потребительских расходов населения республики доля расходов на питание составляет около 62,0%.

Удовлетворение спроса на продукты питания производится, в основном, за счёт импортных поставок, которые имеют все-таки тенденцию к росту. Для преодоления отрицательных тенденций в аграрном секторе важна государственная поддержка. И в первую очередь финансовая, ресур-

сы должны быть направлены на модернизацию оборудования и технологий в сельском хозяйстве, что позволит преодолеть низкую производительность труда, поднять продуктивность животноводства и растениеводства. На сегодняшний день стабильно высокие цены на сельскохозяйственную продукцию, в принципе, повышают инвестиционную привлекательность данной отрасли.

В целях роста выпуска сельскохозяйственной продукции возможно использование инвестиционных кредитов, которые могут выдаваться сельскохозяйственным организациям, дехканским хозяйствам, на разных условиях. При этом часть кредитов может возмещаться за счёт средств государственного бюджета, а часть – за счёт дехканских хозяйств.

На государственном уровне власти принимают меры для увеличения выпуска сельскохозяйственной продукции, используя различные методы. Это может включать привлечение средств из государственного бюджета, софинансирование, а также привлечение финансовых ресурсов крупных отечественных и зарубежных компаний, а также частного капитала.

Рост цен на сельскохозяйственную продукцию связан с сохраняющейся зависимостью от импортных поставок кормов, оборудования и посадочного материала, доля которых в общей структуре цены составляет более 50%.

Введение политики импортозамещения пока ещё не привело к ликвидации зависимости страны от завоза продовольственных и ряда промышленных товаров. Таджикистан не сумел ещё достичь стратегической цели – обеспечение продовольственной безопасности и покрытия внутренних потребностей в продуктах питания, частично заменяя импортные продукты отечественными аналогами. Доля импорта агропродовольственных товаров в общем объёме импорта существенно превышает долю экспорта агропродовольственных товаров в общем объёме экспорта страны [2].

На наш взгляд, к числу основных причин импорта агропродовольственных товаров можно отнести следующие:

- ограниченность ресурсов для производства импортируемых агропродовольственных товаров;
- неспособность удовлетворить растущие потребности населения в агропродовольственных товарах в связи с ограниченным производством этих товаров в стране;
- невыгодность производства ряда импортируемых агропродовольственных товаров для страны.

Розничные цены существенно выше оптовых. Существенный рост цен на горюче-смазочные материалы, ядохимикаты, запасные части и минеральные удобрения, которые главным образом импортируются, при сни-

жении курса местной валюты по отношению к мировым валютам, привёл к тому, что данные товары стали экономически недоступными для производителей сельскохозяйственной продукции, и расходы на эти товары занимают значительную долю в структуре себестоимости продукции. На рынке техники также наблюдается существенный разрыв между ценами, что приводит к необходимости продавать больше объёма сельскохозяйственной продукции для покупки необходимого оборудования. Цены на автомобильный бензин, дизельное топливо, минеральные удобрения и другие необходимые ресурсы постоянно растут, что создаёт трудности для сельскохозяйственных предприятий на уровне всей страны. При этом потребление электроэнергии в сельском хозяйстве уменьшается, что связано с уменьшением машинно-тракторного парка и технической оснащённости хозяйств, а также ростом цен на электроэнергию и комбикорма. Решение накопившихся проблем невозможно без проведения глубоких структурных изменений и реализации эффективной государственной политики, которая позволит повысить уровень продовольственной безопасности и самообеспеченности страны.

Отсутствие комплексного подхода к регулированию развития продовольственного рынка в целом, а также отсутствие механизмов защиты внутреннего рынка от негативного воздействия импорта и мировых цен на сырьевые ресурсы, стало одной из основных причин необоснованного роста цен на продовольственные товары. Важность сырьевых ресурсов и энергоносителей (например, нефтепродукты), а также сельхозтехники, минеральных удобрений и промышленных ресурсов в сельском хозяйстве привела к низкому уровню производства, повышению цен на продукцию первой необходимости и проблемам для сельскохозяйственных предприятий.

Однако, политика снижения цен на продовольственные товары требует комплексного подхода, который включает в себя обеспечение экономической стабильности, улучшение инфраструктуры и решение социальных проблем.

Чтобы разрешить данную ситуацию, можно рассмотреть следующие пути:

➤ Поиск альтернативных рынков. Вместо тех стран, которые ввели товарное эмбарго, можно искать новых партнёров на других рынках. Это позволит разнообразить ассортимент товаров и снизить зависимость от одного рынка.

➤ Развитие внутреннего производства. Если страна не может импортировать товары из-за эмбарго, то можно развивать внутреннее производство, чтобы обеспечить доступность товаров для населения. Это также

позволит создать новые рабочие места и увеличить экономическую стабильность страны.

➤ Уменьшение зависимости от импорта. В некоторых случаях, страны слишком зависимы от импорта, что делает их уязвимыми для экономических санкций. Поэтому можно рассмотреть возможности для уменьшения зависимости от импорта и стимулирования развития внутреннего производства.

➤ Договорённости с партнёрами. В некоторых случаях, договорённости с партнёрами могут помочь в разрешении ситуации. Например, можно попытаться договориться с партнёрами на уменьшение эмбарго или на другие условия сотрудничества.

➤ Принятие экономических мер. В некоторых случаях, правительство может принимать экономические меры для уменьшения воздействия эмбарго на экономику страны. Например, можно снизить налоги на производство, что позволит уменьшить цены на товары, или увеличить инвестиции в развитие внутреннего производства, в реальный сектор экономики. Чем больше производится собственной продукции, тем ниже будут цены.

К числу экономических мер можно отнести и предоставление гарантий, минимизацию будущих рисков сельхозпроизводителей. Например, можно предоставить отсрочку на 5-10 лет на покрытие убытков сельхозпроизводителей, которые занимаются импортозамещением.

Выбор наилучшего пути разрешения данной ситуации зависит от конкретных условий и возможностей каждой страны.

Немаловажным аспектом выступает политика относительно регулирования цен на продовольственные товары. В Таджикистане борьба за снижение цен на продукты питания ведётся государственными органами, в частности: Министерством экономики и торговли, Министерством сельского хозяйства, Министерством финансов, Агентством по материальным резервам, Налоговым комитетом, Агентством по государственным закупкам товаров, работ и услуг при Правительстве Республики Таджикистан, Республиканским центром по контролю за качеством и безопасностью пищевых продуктов и многими другими. Кроме того, в этом процессе также участвуют ассоциации сельхозпроизводителей и торговцев, потребительские организации и другие заинтересованные стороны.

В рамках этой борьбы принимаются различные меры, такие как поддержка отечественного производителя, контроль за импортом продуктов питания, введение ценовых лимитов на отдельные виды продовольственных товаров, предоставление льгот и субсидий для населения и т.д. В целом, борьба за снижение цен на продукты питания является одной из приоритетных задач для государства и общества в целом.

Каримова М.Т. и Наджибуллоев А., в своём исследовании, справедливо отмечали, что производители сельскохозяйственной продукции нуждаются в предоставлении им льготных краткосрочных кредитов, которые могут быть направлены ими на приобретение горюче-смазочных материалов, запасных частей и материалов для ремонта сельхозтехники, закупки минеральных удобрений и средств защиты растений, приобретения кормов, ветеринарных препаратов и других необходимых материалов для проведения сезонных работ, покупки молодняка сельскохозяйственных животных и оборудования [4, С.100]. Мы считаем, что предоставление льготных кредитов поможет сельхозпроизводителям повысить эффективность своей деятельности и обеспечить стабильный доход.

Для того, чтобы попытаться заменить импортные товары на продукцию отечественного производителя важно провести технологическое обновление отраслей сельского хозяйства, а также увеличить его финансирование.

Для стабилизации ситуации необходим комплекс мер, который включает в себя разработку и принятие:

- долгосрочной государственной программы поддержки цен на продукты питания;
- государственной программы продовольственной помощи наиболее бедным слоям населения;
- усовершенствования механизма закупок сельскохозяйственной продукции;
- улучшения механизма кредитования и предоставления льгот для сельхозпроизводителей, а также постоянного мониторинга цен и индикаторов продовольственной безопасности.

Немаловажным фактором роста конкурентоспособности сельского хозяйства выступает внедрение цифровых технологий в процесс формирования и развития инфраструктуры товарного рынка, и в том числе и электронных торговых площадок. Это выдвигает необходимость создания устойчивых каналов цифровой связи в сельской местности, что даст возможность сельским производителям адаптироваться к экономическим колебаниям.

Другим немаловажным фактором выступает внедрение инновационных подходов к устойчивому управлению земельными ресурсами. И в первую очередь формирование и развитие национальных почвенных информационных систем, которые помогут осуществлять планирование землепользования и проведение конкретных мероприятий для повышения урожайности. Для улучшения эффективности, почвенные данные могут быть объединены с агроклиматическими информационными системами,

что позволит прогнозировать урожайность основных сельскохозяйственных культур, распространение болезней растений в стране и, таким образом, предпринимать скоординированные действия по обеспечению продовольственной безопасности.

Высокий уровень бедности и безработицы влияют на уровень доступности продовольствия населению. Для разрешения данной проблемы важно воплощать политику диверсификации сельской экономики и аграрного производства, что позволит повысить производительность, доходы и улучшить питание сельского населения.

Возможное решение заключается и в принятии пакета мер, который будет охватывать как развитие сферы потребления и торговли, так и поддержку малого и среднего аграрного предпринимательства.

Часть мер должна быть направлена на поддержку сферы торговли продовольственными товарами и потребления, разработку и реализацию программ продовольственной помощи для малоимущих граждан и налаживания прямых контактов между торговыми сетями и дехканскими хозяйствами. Часть мер может быть направлена на поддержку сельхозпроизводителей, включая создание государственной программы по поддержке сельхозпроизводителей плодоовощной продукции, включение личных подсобных хозяйств в перечень получателей господдержки, компенсацию бизнесу в сфере сельского хозяйства части затрат на модернизацию и поощрение вовлечения аграриев в сельскохозяйственное страхование для снижения издержек от природных рисков.

Конечно, для решения проблемы доступности продовольствия и развития аграрного предпринимательства, необходим комплексный подход.

ЛИТЕРАТУРА

1. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан //Статистический борник.-Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2022-С.10-15
2. Каримова М.Т. Таджикистан //Обзор агропродовольственной торговой политики в постсоветских странах за 2019-2020 годы. -Рим. FAO. 2022
3. Каримова М.Т., Наджибуллоев А. Влияние пандемии Covid-19 на доступность продовольствия населению Таджикистана / М.Т. Каримова, А. Наджибуллоев // Экономика Таджикистана. - 2020. -№3. -С.30-35.
4. Каримова М.Т., Наджибуллоев А. Государственная политика Таджикистана в области ценообразования на продукты питания// Продовольственная безопасность в Евразийском регионе – 2018 – М.: Евразий-

ский центр по продовольственной безопасности С.83-104.//
https://ecfs.msu.ru/images/publications/2017_case_studies_rus.pdf

5. Мирзоахмадов Ш.Ш. Современное состояние технико – технологической модернизации сельскохозяйственного производства// Вестник Таджикского национального университета-Душанбе, 2022.- № 4. – С. 68-74

6. Программа безопасности продовольственной продукции Республики Таджикистан на 2019-2023 годы от 31 октября 2018 года, №520// http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=132566

7. Статистический ежегодник Республики Таджикистан»//Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2022 г. – С. 122

8. Сельское хозяйство Республики Таджикистан. //Статистический сборник. -Душанбе. 2022. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.

9. Цены в Республике Таджикистан // Статистический сборник) Душанбе, 2022. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан .

ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

МАҶИДЗОДА САРВИНОЗ КОМИЛ,

докторанти Пажӯҳишгоҳи иқтисод ва демографияи

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

734024, Тоҷикистон, ш. Душанбе кӯчаи С. Айнӣ 44;

тел:(+992)93-586-86-10; e-mail sarvinozik@list.ru ;

Дар мақола сабабҳои таъмини амнӣ ва озӯқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Нишон дода шудааст, ки яке аз муҳимтарин проблемаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ кишвар ноил шудан ба амнӣ ва озӯқаворӣ мамлакат мебошад. Барои ҳалли ин мушкилот мавҷудияти гизои хушсифат, ки ба сохтори оқилона ва меъёрҳои гизо барои тамоми кишварҳои ҷомеа мувофиқ аст, таъмин карда шавад. Ҷанбаи муҳим низ дастрасии ҷисмонӣ ва нафъҳои асосӣ маҳсулоти хӯрокворӣ мебошад, ки бояд асосан аз ҳисоби истеҳсоли ватанӣ таъмин карда шаванд. Ҳадафи ин таҳқиқот таҳлили мушкилоти болоравии нархи маводи гизоӣ ва пешниҳоди тавсияҳо барои ҷилавгирӣ аз он мебошад. Вазифаи асосӣ муайян кардани соҳаҳои иқтисодӣ мебошад, ки ин проблемаро ҳал карда, амнӣ ва озӯқаворӣ мамлакатро таъмин намуда, талаботи ҳамаи табақаҳои аҳолиро ба озӯқаворӣ дуруст қонеъ гардонад.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

Калидвожаҳо: таваррум, амниятӣ озуқаворӣ, сиёсати нархгузорӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, нобаробарии нархҳо, сиёсати давлатӣ, маҳсулоти озуқа, нархи чакана.

ENSURING FOOD SECURITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

MAJIDZODA SARVINOZ KOMIL,

doctoral student at the Institute of Economics and Demography of the

National Academy of Sciences of Tajikistan

734024, Tajikistan, Dushanbe, street S. Aini 44;

tel: (+992)93-586-86-10; e-mail sarvinozik@list.ru ;

The article discusses the main directions of the reasons for ensuring food security in the Republic of Tajikistan. It is shown that one of the most important socio-economic problems faced by the country is the achievement of the country's food security. To solve this problem, it is necessary to ensure the availability of high quality food, corresponding to a rational structure and nutritional standards for all segments of society. An important aspect is also the physical accessibility of the main types of food products, which should be provided mainly at the expense of domestic production. The purpose of this study is to analyze the problem of rising food prices and offer recommendations for curbing it. The main task is to identify economic areas that will solve this problem and ensure the country's food security, satisfying the needs of all segments of the population in the right food.

Key words: inflation, food security, pricing policy, agricultural products, price disparity, government policy, food products, retail prices.

УДК: 33.338

АНАЛИЗ ЭТАПОВ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

КИШВАРОВ МЕХРОВАР ДЖАЛОЛИДДИНОВИЧ,

ассистент кафедры Мировой экономики финансово-экономического
факультета Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17;
тел.: (+992) 501-666-721; e-mail: mekhrovar.kishvarov@mail.ru

СОДИКЗОДА ПАРВИЗ,

к.э.н., доцент кафедры Мировой экономики финансово-экономического
факультета Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17;
тел.: (+992) 100-119-306; e-mail: parvizis91@gmail.com

Национальные экономики не совсем статичны. Модернизация в экономике - это движение к более изолированным источникам конкурентного преимущества и к позициям в сегментах и отраслях с более высокой производительностью. Портер расширил модель национального ромба, чтобы рассмотреть национальную экономику в целом, и предложил способы осмысления того, как развиваются целые национальные экономики. Сценическая модель Портера - самая новая и одна из самых строгих.

В результате анализа источников международной конкурентоспособности М. Портер вместе с группой ученых провел классификацию отдельных стран по уровню конкурентоспособности. Стадии конкурентного развития отличаются по способам получения технологий, стратегиям деятельности фирм, уровню государственного вмешательства в экономику и пр. При этом важным явился уровень развития отраслей, участвующих в конкуренции, для отнесения страны к той или иной стадии.

Всего было выделено четыре стадии конкурентоспособности национальной экономики, что соответствует четырем стимулам, которые определяют ее развитие (факторы производства, инвестиции, инновации и богатство):

- 1) стадия, движимая факторами;*
- 2) стадия, движимая инвестициями;*
- 3) стадия, движимая инновациями;*
- 4) стадия, движимая богатством.*

Прохождения всех стадий для стран не является обязательным и даже возможно, по мнению М. Портера, пропускать или же «перескакивать» стадии. На первых трех стадиях происходит рост конкурентоспособности национальной экономики и национального благосостояния. На последней стадии, напротив, происходит замедление роста конкурентоспособности и впоследствии ее упадок.

В данной статье авторами подробно изучены особенности каждого этапа развития конкурентоспособности государства, обоснована необходимость определения четкой стратегии национальной конкурентоспособности и выявлены проблемы каждого из этапов, возникающие перед странами в зависимости от уровня экономического развития.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентоспособность государства, конкурентное развитие, стадии конкурентного развития, инновационные основы, факторное развитие, инвестиционное развитие.

Национальное экономическое развитие или конкурентное развитие представляет собой процесс этапов развития. Каждый этап отражает характерные источники преимуществ нации: производительность, конкурентоспособность нации, уровень национального экономического развития. Страны, находящиеся на разных уровнях развития, сталкиваются с совершенно разными проблемами [4].

Стадии не претендуют на то, чтобы объяснить все о нации или процессе ее развития. Некоторые важные аспекты развития неизбежно остаются без внимания, и ни одна нация не может точно соответствовать этапу. Вместо этого этапы представляют собой попытку выделить атрибуты конкурентоспособности страны. Несмотря на разнообразие экономик большинства стран, мы можем определить преобладающую или возникающую закономерность в характере национальной конкурентоспособности в определенное время. Эта модель отражается в отраслях и сегментах, в которых национальные фирмы могут успешно конкурировать, а также в типах стратегий, которые они используют.

Стратегия национальной конкурентоспособности — это искусство уравнивания и усиления абсолютного и сравнительного преимущества страны. На каждом этапе развития страна должна решить, какие факторы использовать; в какие отрасли инвестировать; и где внедрять инновации [2].

Таким образом, определение этапов конкурентоспособного развития важно для получения стратегических последствий для конкурентоспособности страны. Портер предлагает четыре различных этапа развития национальной конкурентоспособности: факторно-ориентированный; инвестици-

онный; ориентированные на инновации и ориентированные на богатство. В этой статье мы вводим только первые три этапа и подробно анализируем этапы развития, обусловленные факторами и инвестициями, которые являются наиболее значимыми для исследования развивающихся стран, коим является Республика Таджикистан.

Факторно-ориентированное развитие

Развитие, основанное на ресурсах, является начальной стадией, на которой большинство компаний из всех успешных на международном уровне отраслей в стране получают свои преимущества исключительно за счет основных производственных ресурсов, таких как: природные ресурсы или обильная и недорогая полуквалифицированная рабочая сила. В «конкурентном ромбе» преимуществом являются только факторные условия [2]. Этот источник конкурентного преимущества ограничивает диапазон отраслей и отраслевых сегментов, в которых национальные фирмы могут успешно конкурировать на международном уровне.

Местные компании страны в такой экономике конкурируют исключительно за базисную цену в отраслях, которые требуют либо небольшого количества продукта или технологических процессов, либо технологии, которая недорога и широко доступна. Технологии получены в основном из других стран, а не созданы. В некоторых отраслях это происходит за счет имитации, импорта и прямых иностранных инвестиций [3]. Более совершенные конструкции продуктов и технологии получают за счет пассивных инвестиций в заводы «под ключ» или предоставляются напрямую иностранными фирмами, которые управляют производственными базами в стране. На этом этапе компании конкурируют по цене, и немногие национальные компании имеют прямой контакт с конечными пользователями. Их роль в цепочке создания стоимости ограничена, и они сосредоточены на сборке, трудоемком производстве и добыче ресурсов.

Иностранные фирмы обеспечивают большую часть доступа на зарубежные рынки. Внутренний спрос на экспортируемые товары может быть скромным.

На этом этапе экономика чувствительна к мировым экономическим циклам и обменным курсам, которые определяют спрос и относительные цены. Он также уязвим к потере факторного преимущества перед другими странами и быстрой смене промышленного лидерства. В то время как обладание обильными природными ресурсами может поддерживать более высокий доход на душу населения в течение длительного периода времени, экономика, ориентированная на ресурсы, не имеет достаточной основы для устойчивого роста производительности. Стадия, ориентированная на ресурсы, в какой-то момент была характерна практически для всех наций. На

этом этапе находятся почти все развивающиеся страны, включая страны с переходной экономикой, такие как Китай и Вьетнам.

Инвестиционное развитие

Следующий этап – развитие за счет инвестиций. На этом этапе национальная конкурентоспособность основана на готовности и способности страны и ее компаний активно инвестировать. Компании инвестируют в строительство современных, эффективных, а зачастую и масштабных объектов, оснащенных лучшими технологиями, доступными на мировых рынках.

Они также инвестируют в приобретение более сложных иностранных продуктов и технологических процессов с помощью лицензий, совместных предприятий и других средств, которые позволяют конкурировать в более сложных отраслях и отраслевых сегментах. Такие технологии, как правило, на поколение отстают от мировых лидеров, которые не желают продавать последнее поколение. Однако на этом этапе зарубежные технологии и методы не просто применяются, но и совершенствуются [1]. Способность национальной промышленности осваивать и совершенствовать иностранные технологии имеет важное значение для достижения стадии, ориентированной на инвестиции, и является решающим различием между стадиями, ориентированными на ресурсы, и стадиями, ориентированными на инвестиции.

На этом этапе основные ресурсы постепенно развиваются, а современная инфраструктура создается за счет крупных инвестиций со стороны правительства, компаний и частных лиц.

Все более квалифицированные рабочие и растущий пул технического персонала, по-прежнему получающие относительно низкую заработную плату, управляют сложными объектами и обеспечивают внутренние возможности для освоения и улучшения технологий. Интенсивная внутренняя конкуренция в отраслях, в которых конкурирует страна, побуждает компании постоянно инвестировать в снижение затрат, улучшение качества продукции, внедрение новых конструкций и модернизацию производственных процессов.

На стадии, основанной на инвестициях, конкурентоспособность определяется улучшением факторов производства, а также стратегией, структурой и конкуренцией фирмы. В то время как национальные фирмы по-прежнему сохраняют конкурентные преимущества в стоимости основных ресурсов, конкурентные преимущества расширяются за счет недорогих, но более передовых факторов и наличия хорошо функционирующих механизмов создания ресурсов, таких как образовательные учреждения и научно-исследовательские институты.

Стадия, основанная на инвестициях, как следует из ее названия, — это стадия, на которой способность и желание инвестировать являются основным преимуществом, а не способностью предлагать уникальные продукты или производить продукцию с уникальными процессами. На этом этапе компании все еще конкурируют в чувствительных к цене сегментах рынка, а дизайн продуктов часто отражает потребности зарубежных рынков. Внутренний спрос на этом этапе в значительной степени несложный, потому что он существует только в узкой и все еще формирующейся базе сложных промышленных плавников. Страна создает конкурентное преимущество в большей степени за счет предложения, чем спроса. Связанные и вспомогательные отрасли в стране на данном этапе в значительной степени неразвиты. Производство основано почти исключительно на иностранных технологиях, зарубежном оборудовании и даже иностранных комплектующих. В результате технологические процессы современны, но отстают от мировых лидеров, а зависимость от иностранных поставщиков сдерживает темпы инноваций. Как правило, отрасли промышленности являются относительно зрелыми и производят конечные продукты, основные компоненты или недифференцированные материалы. В зрелых отраслях заводы иностранных конкурентов могут быть устаревшими, что дает возможность фирмам страны получить преимущество благодаря большей готовности инвестировать в современные активы.

Стадия, основанная на инвестициях, характеризуется быстрым увеличением занятости и повышением заработной платы и факторных затрат. Начинается потеря конкурентных позиций в наиболее чувствительных к цене отраслях и сегментах. Экономика, основанная на инвестициях, сосредоточена на производстве и экспорте услуг на стороне. Экономика становится менее уязвимой к глобальным потрясениям и колебаниям обменных курсов, чем на стадии ресурсообеспечения, но остается хрупкой.

Надлежащая роль правительства на этом этапе отражает источники национальной конкурентоспособности.

Учитывая, что конкуренция по-прежнему сильно зависит от факторов и готовности инвестировать, роль правительства может быть важной. Это может быть важно в таких областях, как направление скудного капитала в конкретные отрасли, поощрение принятия рисков, обеспечение временной защиты для поощрения выхода на рынок отечественных конкурентов и строительства эффективных предприятий, стимулирование и влияние на приобретение иностранных технологий и поощрение экспорта. Правительство на этом этапе также обычно должно играть ведущую роль в инвестициях для создания и обновления ресурсов, хотя компании и частные лица также должны начать играть все более важную роль.

Инновационное развитие

На третьем этапе инновационного конкурентного развития работают все детерминанты, и их взаимодействие наиболее сильное. Этот этап называется инновационным, потому что финны не только присваивают и совершенствуют технологии других народов, но и создают их. Национальная конкурентоспособность из-за факторных издержек становится менее важной. Вместо преимуществ в стоимости факторов способность производить инновационные продукты и услуги на переднем крае глобальной технологии с использованием самых передовых методов становится доминирующим источником конкурентных преимуществ [2]. Появляются новые механизмы для создания передовых и специализированных факторов и их постоянного обновления. Благоприятные передовые факторы, условия спроса и наличие смежных и вспомогательных отраслей в стране позволяют финнам вводить новшества и поддерживать инновации [4]. Потребительский спрос становится все более изощренным из-за роста доходов, более высокого уровня образования, растущего стремления к удобству и стимулирующей роли внутренней конкуренции. На этом этапе финны конкурируют на международном уровне в более дифференцированных отраслевых сегментах. Они продолжают конкурировать по стоимости, но теперь она зависит не от факторных затрат, а от производительности за счет высокого уровня квалификации и передовых технологий. Рынки чувствительных к цене сегментов постепенно переходят к финнам из других стран.

Компании также конкурируют с автономными глобальными стратегиями и владеют собственными международными маркетинговыми и сервисными сетями наряду с растущей репутацией бренда за рубежом. Иностранное производство развивается в тех отраслях, структура которых способствует рассредоточенной цепочке создания стоимости либо для снижения затрат, либо для повышения эффективности маркетинга в других странах. Этот этап также знаменует начало значительных прямых иностранных инвестиций.

На этапе, ориентированном на инновации, родственные и вспомогательные отрасли мирового класса развиваются в важных кластерах. Кластеры, зародившиеся на факторной и инвестиционной стадиях, углубляются и расширяются. Именно на этом этапе сложные услуги преуспевают в международной конкуренции и становятся важной частью экономики.

Этот этап также наиболее устойчив к макроэкономическим колебаниям и экзогенным событиям. Отрасли менее уязвимы к внешним потрясениям и колебаниям обменных курсов, потому что они конкурируют за технологии и дифференциацию. Глобальные стратегии финнов обеспечивают

защиту от таких колебаний. Распространение успешных отраслей снижает зависимость от какого-либо одного сектора.

Роль государства на этом этапе заметно отличается от предыдущего. Соответствующая философия и виды вмешательства меняются. Распределение капитала, защита, лицензионный контроль, экспортные субсидии и другие формы прямого вмешательства теряют актуальность или эффективность в инновационной конкуренции. На этом этапе правительство должно больше полагаться на частный сектор. По мере того как экономика расширяется и углубляется, правительство не может надеяться отслеживать все существующие и новые отрасли и все связи между ними. Вместо этого усилия правительства лучше всего направлять косвенно, например, на стимулирование создания все более и более передовых ресурсов, улучшение качества внутреннего спроса, поощрение формирования нового бизнеса, сохранение внутреннего соперничества и в других областях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конкуренентоспособность в системе мирового хозяйства: пространственный анализ [Текст] / под ред. Н.С. Мироненко.—М.: Пресс-Соло, 2002.
2. Портер М., Международная конкуренция: Конкуренентные преимущества стран.—М.: Международные отношения, 1993. — 896 с.
3. Портер М., Международная конкуренция [Текст] / М. Портер.—М.: Международные отношения, 2003.
4. Портер М. Конкуренентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / пер. с англ. Е. Калининой. — М.: «Альпина Паблишер», 2008 (2-е изд. — 2008). — 720 с.
5. Туроу Л. Общество с нулевой суммой экономических возможностей: распределение доходов и возможности экономических перемен = The Zero-Sum Society (1980) / Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1981. — 230 с.
6. Хайлбронер Р., Туроу Л. Экономика для всех = Economics Explained (1987) / Пер. с англ. С. Векслера и Р. Зерновой. - Лондон: Overseas Publications Interchange, 1991. — 336 с.
7. D. F. I. Folkerts-Landau, Donald J. Mathieson, Morris Goldstein, Liliana Rojas-Suárez, José Saúl Lizondo, Timothy D. Lane. Determinants and Systemic Consequences of International Capital Flows (International Monetary Fund Occasional Paper): International monetary fund, 1991.

ТАҲЛИЛИ МАРҲАЛАҲОИ ИНКИШОФИ РАҚОБАТПАЗИРИИ
МИЛЛӢ

КИШВАРОВ МЕҲРОВАР ҶАЛОЛИДДИНОВИЧ,

ассистенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии факултети молиявию
иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел: (+992) 501-666-721; e-mail: mekhrovar.kishvarov@mail.ru

СОДИҚЗОДА ПАРВИЗ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии
факултети молиявию ва иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел.: (+992) 100-119-306; e-mail: parvizis91@gmail.com

Иқтисодиёти миллӣ умуман статикӣ нест. Модернизатсия дар иқтисод ин гузариш ба манбаъҳои мураккабтари бартари рақобат ва ба мавқеъҳо дар баҳишҳо ва соҳаҳои дорои ҳосилнокии баландтар мебошад. Портер модели ромби миллиро васеъ намуда, иқтисодиёти миллиро ба назар гирифта, роҳҳои тафаккурро дар бораи он, ки тамоми иқтисодиёти миллӣ чӣ тавр инкишоф меёбанд, пешниҳод намуд. Модели Портер навтарин ва яке аз саҳттаринҳост.

Дар натиҷаи таҳлили сарчашмаҳои рақобатпазирии байналмилалӣ Майкл Портер яқоя бо як гурӯҳ олимони кишварҳои алоҳидаро аз рӯйи сатҳи рақобатпазирӣ тасниф намуд. Марҳилаҳои рушди рақобат аз рӯйи роҳҳои ба даст овардани технологияҳо, стратегияҳои ширкатҳо, сатҳи даҳолати давлат ба иқтисодиёт ва ғайра фарқ мекунанд. Дар баробари ин, сатҳи рушди соҳаҳои дар рақобат шишироккунанда барои гурӯҳбандии кишвар ба иқтисодиёт аҳаммияти калон дошт.

Дар маҷмӯъ, чор марҳилаи рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ муайян карда шуд, ки ба ҷаҳор омили муайянкунандаи рушди он (омилҳои истеҳсолот, сармоягузорӣ, инноватсия ва сарват) мувофиқат мекунанд:

- 1) марҳила дар асоси омилҳо;
- 2) марҳила дар асоси сармоягузорӣ;
- 3) марҳила дар асоси навоарӣ;
- 4) марҳала дар асоси сарват.

Аз тамоми марҳилаҳо гузаштан барои кишварҳо ҳатмӣ нест ва ба гуфтаи Майкл Портер, ҳатто аз марҳилаҳо сарфи назар кардан ё «ҷаҳидан» имконпазир аст. Дар се марҳилаи аввал рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ

*ва неқуаҳволии миллӣ афзоиши меёбанд. Дар марҳилаи охир, баръакс, сустиа-
виши афзоиши рақобатнокӣ ва баъдан наст шудани он мушоҳида мешавад.*

*Дар ин мақола муаллифон хусусиятҳои ҳар як марҳилаи рушди
рақобатпазирии давлатро муфассал омӯхта, зарурати муайян кардани
стратегияи дақиқи рақобатпазирии миллиро асоснок намуда, мушкилоти ҳар
як марҳилаеро, ки кишварҳо вобаста ба сатҳи иқтисодӣ бо онҳо мувоҷуҳ
мешаванд, муайян кардаанд.*

Калидвожаҳо: рақобатпазирӣ, рақобатпазирии давлат, рушди
рақобатпазирӣ, марҳилаҳои рушди рақобат, асосҳои инноватсионӣ, рушди
омилӣ, рушди сармоягузорӣ.

ANALYSIS OF THE STAGES OF NATIONAL COMPETITIVENESS DEVELOPMENT

KISHVAROV MEHROVAR JALOLIDDINOVICH,

assistant of the Department of World Economy, Financial and Economic
Faculty, Tajik National University

734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17;

tel: (+992) 501-666-721; e-mail: mekhrovar.kishvarov@mail.ru

SODIQZODA PARVIZ,

Candidate of Economics, Associate Professor of the Department of World
Economy, Financial and Economic Faculty, Tajik National University

734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17;

tel.: (+992) 100-119-306; e-mail: parvizi91@gmail.com

*National economies are not static at all. Modernization in the economy is a
move to more sophisticated sources of competitive advantage and to positions in
segments and industries with higher productivity. Porter extended the national
diamond model to consider the national economy as a whole, and suggested ways of
thinking about how entire national economies develop. Porter's stage model is the
newest and one of the most rigorous.*

*As a result of the analysis of the sources of international competitiveness, M.
Porter, together with a group of scientists, classified individual countries according
to the level of competitiveness. The stages of competitive development differ in the
ways of obtaining technologies, the strategies of firms, the level of state
intervention in the economy, etc. At the same time, the level of development of
industries participating in competition was important for classifying the country to
one stage or another.*

In total, four stages of the competitiveness of the national economy were identified, which corresponds to four incentives that determine its development (factors of production, investment, innovation and wealth):

- 1) stage driven by factors;*
- 2) the investment-driven stage;*
- 3) the innovation-driven stage;*
- 4) stage driven by wealth.*

It is not obligatory for countries to pass through all the stages and, according to M. Porter, it is even possible to skip or “jump” the stages. In the first three stages, there is an increase in the competitiveness of the national economy and national welfare. At the last stage, on the contrary, there is a slowdown in the growth of competitiveness and subsequently its decline.

In this article, the authors studied in detail the features of each stage of the competitive development of the state, substantiated the need to determine a clear strategy for national competitiveness, and identified the problems of each stage that countries face depending on the level of economic development.

Keywords: *competitiveness, state competitiveness, competitive development, competitive development stages, innovative bases, factorial development, investment development.*

УДК: 316.3

**МАРҶАЛАҶОИ ТАШАККУЛИ НИҶОДИ ҶИФЗИ ИҶТИМОИИ
АҶОЛӢ ДАР ҶУМҶУРИИ ТОЧИКИСТОН**

ГИЁЕВ ҚУРБОН ҶИЛОЛОВИЧ,

номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи корҳои иҷтимоии

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;

тел: +992 90-795-63-07; e-mail:KGiyoev@yandex.ru;

Раванди ташаккули низоми самараноки ҷиғзи иҷтимоии аҷолӣ унсури марказии сиёсати иҷтимоии давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон буда, коркард ва амалсозии барномаҳои давлатӣ ва стратегияҳои миллии рушд дар ин самт далели ин андеша мебошад. Ҷиғзи иҷтимоии аҷолӣ дар фаҳмиши васеи ин мафҳум–маҷмуи тадбирҳои иҷтимоию иқтисодии давлатӣ бо мақсади ташикли шароити арзандаи зиндагӣ, қонеъгардонии талабот, дастгирии таъмини ҳаётӣ ва таъмини иҷтимоии шахрвандон ва дастгириҳо ба гурӯҳҳои осебпазири аҷолии ҷумҳурӣ ифода меебад. Омӯзиши ва таҳқиқи ин мавзӯ имкон медиҳад, ки дастовард ва мушкилот дар ин соҳа амиқ баҳогузори шавад.

***Калидвожаҳо:** давлати иҷтимоӣ, сиёсати иҷтимоӣ, ҷиғзи иҷтимоӣ, ҷиғзи иҷтимоии аҷолӣ, хизматрасониҳои иҷтимоӣ, мушкилоти иҷтимоӣ, стратегия, ислоҳот.*

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нахустин қадамҳо дар раванди бунёди давлати миллии вобаста ба рӯбарӯ шудан ба мушкилоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии дар ҷараёни ҷомеасозии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаҳои ҷиғзи иҷтимоии аҷолӣ таваҷҷуҳи пайваста зоҳир менамояд.

Ҷиғзи иҷтимоии аҷолӣ яке аз нахуст афзалиятҳои сиёсати иҷтимоии давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон ба шумор меравад. Коркард ва амалсозии барномаҳои давлатӣ ва стратегияҳо дар ин соҳа аз аҳаммият ва мубрамияти он шаходат медиҳад. Коркард ва қабули “Стратегияи миллии рушд барои солҳои то 2030: авлавиятҳои асосии рушди кишвар (Ҷумҳурии Тоҷикистон) ба татбиқи онҳо идеологияи иқтисодӣ, усулҳои заминавӣ ва маҷмуи тадбирҳои дар СМР-2030 инъикосёфта равона шудаанд. Ҷӣ тавре дар ин санад таъкид шудааст, дар радифи ҷунин авлавиятҳо мансубанд: (1) маориф; (2) тандурустӣ; (3) шуғл; (4) нобаробарӣ; (5) мубориза бар зидди коррупсия; (6) таъмини амнияти озуқаворӣ ва ғизо; (7) идоракунии сама-

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӯЗ

ранок; (8) ҳифзи иҷтимоии аҳоли; (9) пешгирии низои эҳтимоли; (10) амнияти энергетикӣ, экология ва идоракунии равандҳои демографӣ.

Ҳифзи иҷтимоии аҳоли мафҳуми васеъ буда, мундариҷаи онро маҷмуи тадбирҳои иҷтимоию иқтисодии давлатӣ ташкил медиҳанд, ки ҳадафи онро бунёд намудани шароити арзандаи зиндагӣ, қонёгардонии талабот, дастгирии таъминоти ҳаёти ва таъмини иҷтимоии шаҳрвандон, аз ҷумла тадбирҳои таъмини дастгириҳои аз ҷониби давлат кафолатдодашудаи сатҳи ҳадди ақалли моддӣ ва дигар дастгириҳо ба гурӯҳҳои осебпазири аҳолии ҷумҳурӣ равона шудаанд. Соҳаи маҷкур номгӯӣ васеи хизматрасониҳо, аз ҷумла дастрасӣ ба хизматрасонии иҷтимоӣ, расонидани кумакҳои иҷтимоии унвонӣ, ёрии тиббӣ, дастрасӣ ба таҳсилот, адолати судӣ ва амнияти иҷтимоӣ, мусоидат ба шуғл ва танзими равандҳои муҳоҷирати меҳнатӣ, суғуртаи иҷтимоӣ ва пардохтҳои иҷтимоии давлатӣ ва монанди инҳоро дар бар мегирад.

Ташкили низоми самараноки ҳифзи иҷтимоии аҳоли яке аз самтҳои муҳими сиёсати давлати иҷтимоии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ мешавад. Далели ин дар ҷудо намудани дарсади баланди маблағҳои бучавӣ ба хароҷоти соҳаи иҷтимоӣ дар молияи ҳамасола, ки аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ пешниҳод мегардад, мушоҳида мешавад. Ҳадафи асосии ин амал таъмини тадриҷан болоравии сатҳи некуаҳволии шаҳрвандони кишвар мебошад.

Дар сохтмони давлати миллии Тоҷикистон тибқи муқарророти банди яқуми сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон худро давлати иҷтимоӣ эълон намудааст ва ба соҳаи иҷтимоӣ ва унсури таркибии он ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандон авлабият дода мешавад.

Агар мо ба таърихи истифодаи мафҳуми “ҳифзи иҷтимоӣ” таваҷҷуҳ намоем, адабиётҳои илмӣ аз он далолат медиҳанд, ки ин мафҳум дар замони ташаккулёбии Истиқлоли давлатӣ ба вучуд омадааст. Дар даврони Иттиҳоди Шуравӣ бо ин маъно мафҳуми “таъмини иҷтимоӣ” истифода мешуд. Бинобар ин, метавон гуфт, ки мафҳуми “ҳифзи иҷтимоӣ” дар фазои кишварҳои пасошуравӣ солҳои навадуми асри бисти милодӣ пайдо ва дар гардиши илмӣ-сиёсӣ ворид шудааст. Дар адабиёти илмӣ ва китобҳои таълимӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олӣ чунин таърифҳои ин мафҳумро мо мушоҳида менамоем.

Ҳифзи иҷтимоии аҳоли–низомии тадбирҳои, ки ҳар як шаҳрванди кишварро ҳангоми таназзули (деградатсия) иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, инчунин, дар натиҷаи бекорӣ, дар ҳолати гум намудан ё якбора кам шудани даромад, ҳангоми беморӣ, таваллуди кӯдак, ҷароҳатҳои корӣ, маъҷубӣ, пиронсолӣ ва ғайра, зарурати расонидани хизматрасонии тиббӣ ва имтиёзҳо ба оилаҳои серфарзанд фаро мегирад.

Бояд таъкид сохт, авлавиятҳои ҳифзи иҷтимоӣ кишварҳои олам гуногун мебошад ва он ба доираи мушкилоти иҷтимоӣ асос меёбанд, ки ба нигоҳ доштани ваъзи ҳаёту ҷаҳолияти муътадили рушди устувори ҷомеа ва низому сохти ҳокимияти метавонад хавф ва таҳдидовар бошад.

Ниҳодишавии ҳифзи иҷтимоӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ мебошад, ки зери таъсири аз як тараф, омилҳои объективӣ, аз тарафи дигар, мақсаднок вобаста ба шароити сохташуда ба вуқӯ меояд.

Чун дигар кишварҳои пасошуравӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали Истиқлоли давлатӣ зарурат ба ислоҳоти соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ аҳолиро дарк намуда, ба он шуруъ намуд. Соли 1993 бо қарори Шурои вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 23 августи соли 1993, №414) Вазорати таъминоти иҷтимоӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Вазорати ҳифзи иҷтимоӣ аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шуд. Дар хошияи ҳамин тағйирот, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 1998, №225 «Консепсияи ислоҳоти низомии таъминоти иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда мешавад. Дар ибтидои соли 2001 дар заминаи Вазорати ҳифзи иҷтимоӣ аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон Вазорати меҳнат ва шӯғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфт ва бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 январи соли 2001, №457 Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоӣ аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд. Соли 2013 дар натиҷаи ислоҳоти навбатӣ Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд ва то ҳол ҷаҳолият дорад.

Самти дигари ислоҳот дар соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ бунёд ва таҳкими заминаи меъриҳои ҳуқуқии ин соҳа мебошад. Бо дарназардошти барномаҳои стратегияи кишвар ва ҳадафҳои таъмини рушди миллӣ, бо мақсади таҳким ва такмил додани пойгоҳи ҳуқуқии соҳа санадҳои меъриҳои ҳуқуқии дахлдор қабул гардидаанд.

Яке аз дастовардҳои муҳими соҳа дар 32 соли даврони Истиқлоли давлатӣ ташаккули пойгоҳи ҳуқуқии соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ аҳоли буда, дар ин замина дахҳо санадҳои меъриҳои ҳуқуқӣ таҳия ва ба тасвиб расидаанд, ки қафолатҳои давлатиро тақвият ва рушд медиҳанд.

Нахустин санаде, ки самти сиёсати давлатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро вобаста ба воқеияти нави иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсӣ муайян намуд, қабули “Консепсияи ҳифзи иҷтимоӣ аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон” мебошад (29 декабри соли 2006, №783).

Марҳалаи субот ва сулҳи устувор дар Тоҷикистони соҳибистиқлол аз соли 2000 оғоз ёфта, баъдан болоравии рушди иқтисодӣ мушоҳида шуда, он то имрӯз идома дорад ва ба ҳалли бисёре аз масъалаҳои иҷтимоӣ замина гузоштааст. Дар тули солҳои истиқлоли сиёсӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти бунёди давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

ва иҷтимоӣ ба муваффақиятҳои назаррас қомеъ гардидааст. Аз нигоҳи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ин муваффақиятҳо равшану возеҳ буда, асосан ба туфайли суботи иҷтимоӣ ва фазаи мусоиди фаъолияти ниҳодҳои иҷтимоии кишвар мусоидат намудаанд. Аммо асри XXI бо шароити берунаи босуръат тағйирёбандаи рушд ба мардуми мо вазифаҳои нав ва то андозае фарогиранда пеш мегузорад, ки ҳалли онҳо барои муттаҳид намудани ҷомеа ва ҳифзи асолати миллат ва ноилшавӣ ба пешрафти васеъ хеле муҳим мебошад.

Омӯзиши амалияи сохтмони ҷомеаи муосири Тоҷикистон нишон медиҳад, ки сиёсати давлат ва Ҳукумати мамлакат ба ошқорсозии масъалаҳои муҳим ва мубрами иҷтимоии аҳоли нигаронида шудааст, ки ба баланд бурдани сатҳи некуаҳволии шаҳрвандони кишвар мусоидат мекунад. Бо ин мақсад якҷанд лоиҳа ва барномаҳои иҷтимоӣ қорқард ва пешниҳод шудаанд, ки дар онҳо механизми ҳалли мушкилоти иҷтимоии табақа ва қишрҳои гуногуни ҷомеа баррасӣ шудаанд. Яке аз чунин барномаҳо ин Барномаи СМР (Стратегияи миллии рушд–2015) мебошад. Соли 2007 ин Барномаи давлатӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд.

Дар Барномаи мазкур зикр шудааст, ки тадбири чорачӯйҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2000 то 2006-ум барои рушди минбаъдаи иқтисодӣ, афзоиши ҳаҷм ва сифати хизматрасониҳои заминавии иқтисодӣ ва паст кардани шиддати сатҳи камбизоатии аҳоли дар давраи ҳозираи рушд заминаи амалӣ гузошт. Тоҷикистон барои рушди минбаъдаи иқтисоди бозорӣ замина омода намуда ва ноил шудан ба Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола тамоми кӯшиши худро равона кардааст.

Қисми муайяни мушкилиҳои иҷтимоии аҳоли дар ин марҳала ҳалли худро пайдо карда бошанд ҳам, ҳанӯз ҳаҷми масъалаҳои ҳалталаби дигаргунсозии муносибатҳои бозорӣ дар Тоҷикистон зиёданд. Пеш аз ҳама, ин ба зарурати навсозии шароити институтсионалӣ барои рушди миллий, таҳкими шароити моддӣ барои рушди иқтисодӣ, тараққӣ додани дастрасӣ ба хизматрасониҳои заминавии иҷтимоӣ ва ноил шудан ба Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола алоқаманд мебошад.

Дар давраи нави инкишофи кишвар рушди минбаъдаи давлати ҳуқуқбунёд ва ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ нақши муҳим дорад. Ҳамаи проблемаҳои зикргардида зарурат ва имконпазирии ҳалли доираи масъалаҳои номбурдари дар давраи муосири инкишоф тақозо менамояд.

Ҳамзамон, ба рушди устувор ва дарозмуҳлати иқтисодӣ, ки тавонад ба паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Тоҷикистон омилҳои зиёд таъсир мерасонанд, ки барои ҳаллу фасли онҳо бояд дар дурнамои дарозмуҳлат ҷавоб пайдо намоянд. Давраи гузариш, ки бо мушкилоти иқтисодӣ-

ичтимоӣ ва сиёсӣ тавсиф меёбад, боиси ниҳоят бад шудани вазъи бахши иҷтимоӣ (тандурустӣ, маориф ва илм, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, таъмини об, беҳдошт, хоҷагии манзилию коммуналӣ, экологӣ, муносибатҳои гендерӣ), паст шудани дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои сифатан баланди иҷтимоӣ ва шароити зиндагӣ гардид.

Ҳифзи иҷтимоӣ дар ҳолати қорӣ чунин нишондодхоро (СМР-2015) дорад. Ҳиссаи маблағҳои давлатии барои ҳифзи иҷтимоӣ ҷудошаванда 5,5 дарсади ММД-ро ташкил медиҳад. Масрафи аз ҳама калон дар доираи бахши мазкур пардохти нафақа мебошад, ки дар соли 2015 ҳаҷми он 4,5 дарсади ММД-ро ташкил дод. Ҳиссаҷудокуниҳо барои нигоҳ доштани муассисаҳои низоми ҳифзи иҷтимоии кӯдакон, шахсони маъҷуб, пиронсолон, осоишгоҳҳо ва табобатгоҳҳо қойи дуҷумро аз рӯи ҳаҷм дар моддаҳои хароҷот танҳо 0,1 дарсади ММД-ро ташкил медиҳанд. Мутаносибан кумаки иҷтимоӣ ба оилаҳои камбизоате, ки кӯдакони мактабхондоранд, маблағи боз ҳам камтарро (0,02 дарсад) ташкил медиҳад. Чунин ҳолат қисман самтгирии низоми ҳифзи иҷтимоиро барои таъминоти нафақавӣ инъикос менамояд.

Дар давраи солҳои 2011-2015 ҳаҷми маблағгузориҳои буҷетӣ ба низоми ҳифзи иҷтимоӣ зиёда аз 2,5 маротиба афзоиш ёфт. Зимнан пардохтҳои нафақавӣ аз 2,8 дарсад то 4,5 дарсади ММД зиёд шуданд. Коэффитсиенти таносуби андозаи миёнаи нафақа нисбат ба музди миёнаи меҳнат (*ба ҳисоби миёна дар панҷ сол 32 дарсад*) ҳоло ҳам на он қадар баланд аст ва ин нишон медиҳад, ки таъмини ҳифзи кофӣ, бо дарназардошти дурнамои афзоиши шумораи аҳолии синну соли нафақавӣ ва маъҷубон, хароҷоти боз ҳам бештари молиявиро талаб менамояд. Яъне тадричан пир гаштани аҳоли (*аз ҷумла, дар натиҷаи зиёдишавии давомикии умр*) ба маблағгузориҳои низоми таъмини нафақа дар оянда таъсир расонида, имкониятҳои онро, агар низоми дастгирии рушди пурмахсул ва шуғли расмӣ фаъол карда нашавад, дар дастгирии муассир ва устувори пиронсолон маҳдуд менамояд.

То соли 2016 дар қараёни ислоҳоти низоми ҳифзи иҷтимоӣ дар Тоҷикистон қомебиҳои зерин ба даст оварда шуд:

– таҳия ва таъмини татбиқи таҷрибаҳои барномаи нави кумаки суроғавии иҷтимоӣ дар асоси усули таҷдиди назаршуда. Дар соли 2015 ин Барномаи давлатӣ дар 25 шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ амалӣ гардид ва пурра фаро гирифтани он дар миқёси кишвар дар соли 2018 ба нақша гирифта шуд;

– таъмин намудани пешрафтҳои пайваста дар татбиқи ислоҳоти низоми таъминоти нафақа. Татбиқи ислоҳот дар ин самт аз 1 январи соли 2013 дар доираи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

нафақавӣ ва давлатӣ” бо ҷорӣ намудани принципҳои суғуртавӣ таъмин карда мешавад;

– таъмин намудани пешравӣ доир ба масъалаҳои риояи ҳуқуқи шахсони маъҷуб, аз ҷумла дар самти афзоиш додани тавонбахшии маъҷубон дар сатҳи маҳал ва ҳаҷми кумакпулиҳо. Дар давраи миёнамуҳлати рушд “Стратегияи ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025” таҳия, қабул ва татбиқ мешавад.

Мушкилоти соҳа. Ба дастовардҳои ноилшуда нигоҳ накарда, дар бахш баъзе мушкилот боқӣ мемонад:

- ҳаҷми маблағҳое, ки тавассути барномаҳои кумаки иҷтимоӣ равона мешаванд, на он қадар ба коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ таъсир мерасонанд. Тибқи маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ, тақрибан 460000 нафар дар ин ё он шакл кумакпулии молиявӣ мегиранд. Сатҳи афзоиши хизматрасонии иҷтимоӣ ва дастрасӣ ба онҳо умуман дар ҳолати ибтидоӣ қарор дошта, аҳолиро нобаробар фаро гирифтааст. Сатҳи аз ҳама пасти таъмин бо чунин хизматрасониҳо дар ноҳияҳои деҳот ба назар мерасад. Дар мамлакат самтҳои мазкур: муайян намудани талабот, хизматрасониҳои расонидани иттилоот ба аҳоли, дастгирии оила ва механизмҳои дахлдори ҳамроҳангсозӣ (ба назди мутахассис равои кардан) дар сатҳи иттиҳодҳо ҳоло ҳам хуб рушд наёфтааст.

- инкишоф наёфтани заминаи институтсионалии низоми ҳифзи иҷтимоӣ. Ислоҳоти низоми ҳифзи иҷтимоӣ пурра амалӣ карда нашуд. Дар вақте, ки барои ислоҳоти маъмурӣ вақти лозима то соли 2015 ҷудо шуда буд, барномаи нави кумаки суроғавии иҷтимоӣ танҳо 25 шаҳру ноҳияро фаро гирифт.

- фарогирии нобаробари низоми хизматрасониҳои иҷтимоӣ. Хизматрасониҳои иҷтимоии нисбатан инкишофёфта барои аҳолии калонсол, маъҷубон ва кӯдакони бесаробонмонда ҳоло ҳам дар ҳамаи ноҳияҳо ба таври мурағаб пешниҳод намегарданд ва дар фарогирии ҷуғрофии аҳоли бо ин хизматрасониҳо камбудии ба назар мерасанд. Ҳоло ҳам бо хизматрасониҳо фаро гирифтани нашъамандоне, ки ба воситаи сӯзандору маводи нашъадор истеъмол мекунанд, шахсони мубтало ВНМО/БПНМ ва қурбониёни зӯрварӣ дар хона паст мебошад. Ҳамзамон, шахсоне, ки аз парасторӣ берун мондаанд ва шахсони бехона камтар ба хизматрасониҳо фаро гирифта мешаванд.

Афзалиятҳо. Низоми ҳифзи иҷтимоӣ барои рушди сармои инсонӣ тавассути татбиқи афзалиятҳои зерин шароит фароҳам меорад:

- таҷдиди институтсионалии низоми ҳифзи иҷтимоӣ, хусусан дар сатҳи маҳал;

- таъмини устувории дарозмуҳлати низоми нафақа;

– тақвияти самти ҳавасмандкунандаи ҳифзи иҷтимоии табақаҳои осебпазирӣ аҳоли.

Вазифаҳо ва самтҳои асосии амалиёт барои афзалиятҳо дар соҳаи таҷдиди институтсионалии низоми ҳифзи иҷтимоӣ.

1. Ташаккул ва инкишофи механизмҳои тақвияти суроғавӣ ва баланд бардоштани дараҷаи ҳифзи иҷтимоии табақаҳои осебпазирӣ аҳоли тавассути:

– андешидани маҷмуи тадбирҳо доир ба инкишофи заминаи ҳуқуқӣ ва танзимкунанда дар низоми ҳифзи иҷтимоӣ;

– таъсиси низоми ҳамкорӣ доир ба беҳтар намудани воситаи механизмҳои мониторинги камбизоатӣ дар сатҳи маҳаллӣ ва минтақавӣ;

– мушаххас намудани ҳадаф ва нишондиҳандаҳои рушди устувор барои низоми миллии ҳифзи иҷтимоӣ, ташкили мониторинги пешрафт дар ин самт;

– инкишофи усулҳои алтернативии пешниҳоди хизматрасониҳо ба табақаҳои аҳолии аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазир тавассути таъсис додани низоми сершохаи хизматрасониҳои сифатнок дар доираи воҳидҳои марзию маъмурӣ;

– андешидани маҷмуи тадбирҳо оид ба рушди заминаи иттилоотии низоми ҳифзи иҷтимоӣ, хусусан дар соҳаи таъминоти нафақа ва фаро гирифтани шахсони маъҷуб;

– ташаккули низоми дараҷаи ҳадди ақалли кафолатҳои иҷтимоӣ, бо дарназардошти инкишофи муколамаи иҷтимоӣ;

– таъмини меъёрҳои минималии стандартҳои иҷтимоӣ доир ба пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба аҳоли, аз ҷумла дар самти хизматрасонии манзилию коммуналӣ;

– андешидани маҷмуи тадбирҳо доир ба рушди низоми тайёр намудани кадрҳо, ҷалб ва ба кор дар муассисаҳои ҳифзи иҷтимоӣ вобаста кардани мутахассисон;

– фароҳам овардани заминаи лозимаи ташкилӣ барои пурра ҷорӣ намудани низоми “равзанаи ягона” ё механизми роҳнамоии иҷтимоӣ дар ҷараёни пешниҳоди шаклҳои алоҳидаи ҳифзи иҷтимоӣ;

– ҷорӣ намудани низоми устувори шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ барои расонидани хизматҳои иҷтимоӣ дар заминаи марказҳои/шӯъбаҳои хизматрасонии иҷтимоӣ.

Дар бахши таъмини устувории низоми таъминоти нафақа.

2. Таҷдиди низоми таъминоти нафақа тавассути:

– таҳия ва дар амал татбиқ кардани санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи низоми нави таъминоти нафақа дар доираи ислоҳоти амалишаванда;

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

– андешидани маҷмуи тадбирҳо ҷиҳати баланд бардоштани устувории низоми таъминоти нафақа (*ҳавасмандгардонии шугли расмӣ, ташаққули заминаи институтсионалии низоми пасандозҳои нафақавӣ ва амалиёти дахлдори молиявӣ, инчунин, ба роҳ мондани амалиёти зиддикоррупсионӣ дар низоми мазкур*).

Дар баҳши тақвияти самтҳои ҳавасмандкунии ҳифзи иҷтимоии табақаҳои осебпазири аҳоли. Дар навбати худ дар ҷумҳурӣ барои тайёр намудан ва тарбияи кадрҳо чорабиниҳои зиёд баргузор мешаванд. Қабули ҷунин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз қабиле Консепсияи сиёсати давлатии кадрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи давлатии тайёр намудани мутахассисони дорой таҳсилоти олиӣ касбӣ барои солҳои 2016-2020, Барномаи давлатии тайёр намудани кадрҳои тиббӣ барои давраи то соли 2030, Барномаи давлатии татбиқи Консепсияи сиёсати давлатии кадрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқӣ, ки ба омода намудани кадрҳои мақомоти соҳавӣ баҳшида шудаанд, далели таваҷҷуҳи хосаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба ин масъалаи мазкур мебошад.

Таҳлили вазъи нишон медиҳад, ки тайёр намудани мутахассисони соҳибкасб дар шароити имрӯза баҳри амалӣ гардидани тадбирҳои низоми ҳифзи иҷтимоӣ ва рушди устувори иқтисодиёти миллий дар солҳои минбаъда заминаи бозғамимод муҳайё хоҳад сохт. Дар соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ бошад, айни замон дар аксари муассасаҳои ин соҳа мутахассисони соҳибкасб ғайриҷамъдоранд. Таҳлилҳо дар шуъбаҳои (марказҳои) хизматрасонии иҷтимоӣ дар хонаи шаҳру ноҳияҳои таҷрибавӣ (шаҳрҳои Кӯлоб, Конибодом, Хоруғ ва ноҳияҳои Рӯдакӣ ва Қубодиён) шаҳодат медиҳанд, ки дар ин шуъбаҳо 105 корманд кор мекунанд. Аз онҳо 94 нафарашон дар вазифаи «корманди иҷтимоӣ» ба кор қабул гардидаанд. Аз шумораи умумии кормандон 26 нафар ё ки 24,7 дарсадашон соҳиби таҳсилоти олӣ (ғайри ихтисоси ҳифзи иҷтимоӣ), 41 нафар ё ки 39,2 дарсадашон соҳиби таҳсилоти миёнаи касбӣ (асосан ҳамшираҳои тиббӣ ё омӯзгори синфҳои ибтидоӣ ё томақтабӣ) ва 38 нафар ё ки 36,1 дарсади онҳо баъди таҳсилоти миёнаи умумӣ мебошанд.

Барномаи маҷмуии давлатии омода намудани кадрҳои низоми ҳифзи иҷтимоии аҳоли барои давраи то соли 2030 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 март соли 2022, №148 қабул шудааст.

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии рушди ҶТ барои давраи то соли 2015. Душанбе: 2007.

2. Стратегияи миллии рушди ҶТ барои даври то соли 2030. Душанбе: 2016.

3. Концепсияи ҳифзи иқтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе: 2006.

4. Марупова Н.Ш. Развитие системы социальной защиты населения в условиях рыночной экономики. Диссер. на соиск. канд. экон. наук по спец. 08.00.05–Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда).

5. Комилова З.А., Рыбакова М.В. Государственное управление модернизацией интегрированной системы социального обслуживания в Таджикистане. //Государственное управление. Электронный вестник Выпуск № 72. Февраль 2019 г.

6. Ходжаева М.И. Социальная защита как важнейшая составляющая социальной политики // Иқтисодиёт.

7. Государственная программа по оказанию адресной социальной помощи в Республике Таджикистан на 2018 - 2020 годы.

8. Базаров Б.В., Камилова З.А. Управление системы социальной защиты на селения Таджикистана // Власть М., 2018 №2 стр.89-93.

9. Замраева З.П. Социальная защита и социальное обслуживание населения. Учебник М.: “Дашков и К”, 2018.

ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ ИНСТИТУТА СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН

ГИЁЕВ КУРБОН ХИЛОЛОВИЧ,

кандидат философских наук, доцент кафедры социальной работы Таджикский национальный университет
734025, Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 17;
тел: +992 90-795-63-07; e-mail:KGiyoev@yandex.ru;

Процесс формирования эффективной системы социальной защиты населения является центральным элементом социальной политики государства и Правительства Таджикистана, а разработка и реализация государственных программ и стратегий в этом направлении подтверждают данную мысль. Социальная защита населения в широком понимании этого понятия выражается как в совокупности социально-экономических мер государства, направленных на создание достойных условий жизни, удовлетворение потребностей, так и на обеспечение жизнеобеспечения и социальной защищенности граждан, поддержку малообеспеченных слоев населения, группы насе-

ления республики. Изучение и исследование темы позволяет объективно осознать проблем и оценить достижения в этой сфере.

Ключевые слова: социальное государство, социальная политика, социальная защита, социальная защита населения, социальная обслуживания, социальное проблемы, стратегия, реформы.

STAGES OF FORMATION OF THE INSTITUTION OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

GIYOEV KURBON HILOLOVICH,

candidate of philosophical sciences, associate professor,
department of social work, Tajik national university
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17;
tell: +992 90-795-63-07; e-mail: KGiyoev@yandex.ru;

The process of forming an effective system of social protection of the population is a central element of the social policy of the state and the Government of Tajikistan, and the development and implementation of state programs and strategies in this direction confirms this idea. Social protection of the population in the broadest sense of this concept is expressed as a set of socio-economic measures of the state aimed at creating decent living conditions, meeting needs, ensuring life support and social protection of citizens, and supporting low-income segments of the population, population groups of the republic. The study and research of the topic allows you to objectively understand the problems and evaluate the achievements in this area.

Keywords: welfare state, social politics, social protection, social protection of the population, social services, social problems, strategy, reforms.

УДК 316.

ТАҒЙИРИ СТРАТЕГИЯИ ҲАЁТИИ ҶАВОНОН ДАР ШАРОИТИ ДИГАРГУНШАВИИ ҶОМЕА

НАЗИРОВА МАРҲАМАТ НАЗАРОВНА,

муовини сардори Раёсати таҳлили масъалаҳои иҷтимоии
Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89\$
тел.: (+992) 918-42-91-84; e-mail: nmarhamat@mail.ru

Дар давраҳои гуногуни таърихӣ тараққиёти ҷомае ташаккули стратегияи ҳаётӣ гуногун буда, дар он давомнокӣ ва устувории раванди ҳаётӣ ҳар шахс инъикос меёбад. Имрӯз ҷавонон, ки қисми фаъоли ҷомае ба шумор мераванд, таҳлили фаъолияти ҳаётӣ онҳо ҳам барои худ ва ҳам барои пешбини дурнамои рушди ҷомаи муосир аҳамияти илмӣ дорад. Аз ин рӯ, мақолаи мазкур ба таҳлили тағйири стратегияҳои ҳаётӣ ҷавонон равона гардидааст, ки таҳлили ин масъала дар ҷомаи муосир хеле муҳим аст ва стратегияи ҳаётӣ дар ҳолатҳои мушаххаси зиндагӣ, ки бо интиҳоб алоқаманданд аст, маънои онро ошкор менамояд.

Калидвожаҳо: ҷавонон, стратегияи ҳаётӣ, тағйир, сохтори иҷтимоӣ, стратегияи ҳаётӣ ҷавонон, самтгирии арзишӣ, насли ҷавон.

Раванди ташаккул, тағйири самтҳои арзишӣ, ташаккули ҷаҳонбинӣ низ мисли раванди иҷтимоишавӣ дар тули тамоми зиндагӣ ба амал меояд. Инсон самтгирии арзишҳои худро ташаккул медиҳад, ки баъдан метавонад тахти таъсири муҳити иҷтимоӣ – фарҳангӣ, ки ӯ дар он зиндагӣ мекунад, ба тағйирот дучор шавад. Дар шароити тағйири сохтори иҷтимоӣ, дигаргунӣ дар ҷомаи Тоҷикистон, таҳаввулотҳои иҷтимоӣ, тағйири раҳнамудҳои иқтисодӣ ва дигар равандҳо, фаъолияти ҳаётӣ ва ташаккули стратегияи ҳаётӣ ҷавонон ҷанбаи мураккаб ва гуногуннавро ба худ мегирад.

Инсоният дар остонаи марҳилаи нав гузаштаре арзёбӣ карда, кӯшиш мекунад ба оянда назар афканад. Барои одамон бовар кардан, умедвор будан ба зиндагии беҳтар хос аст ва маъмулан, онҳо умедвории худро ба оянда бо фарзандонашон иртибот медиҳанд. Ин вазъи муайяниро ба вучуд оварда, итминон ба амалишавии орзуҳои онҳо мегардад, ки дар ин самт маҳз стратегияи ҳаётӣ ҷавононро тайи муддати тулонӣ раҳнамоӣ мекунад.

Ҷавонон, ки дар ҷомае ҷойгоҳи махсусро ишғол менамоянд, маҳз онҳо ояндаи кишвар ба ҳисоб рафта, ба дигаргунӣҳои иҷтимоӣ ҷиддӣ муносибат мекунанд. Аз ин рӯ, ҳадафҳои ҳаётӣ ҷавонон ва воситаҳои даст-

расӣ ба онҳо омили муҳимми фаъолнокии иҷтимоӣ дар ҷомеаи мо мебошад. Дар шароити дигаргуниҳои иҷтимоии глобалӣ таҳқиқи дурнамои ҳаётии ҷавонон аҳамияти зиёд дорад, зеро ҷавонон кафили рушди ҷомеа мебошанд ва омӯзиши стратегияи ҳаётии онҳо нишондиҳандаи муҳим дар самти ояндабинии равандҳои иҷтимоӣ ва тамоюлоти рушди ҷомеа мебошад.

Имрӯз таҳқиқи фаъолияти ҳаётии ҷавонон ҳам барои фаҳмиши хусусиятҳои ин гуруҳи иҷтимоӣ ва ҳам барои пешбини дурнамои рушди ҷомеаи муосир аҳамияти илмӣ дорад. Таҳлили ин масъала, махсусан, дар ҷомеаи муосири тағйирёбанда, ки бисёр тағйироти гуногунро дар шаклгирӣ ва мутобикшавии ҷавонон ба вучуд меоварад, муҳим аст.

Дар ҷомеаи муосир раванди иҷтимоишавии ҷавонон ба сабаби мушкилоте, ки дар натиҷаи бознигарии анъанаҳо, меъёрҳо ва арзишҳо ба вучуд меоянд, мураккаб мешавад. Агар дар гузашта ҷавонон бештар ба таҷрибаи насли гузашта таъя мекарданд, имрӯз онҳо таҷрибаи нави иҷтимоиро аз худ ва бунёд карда, ба худашон таъя мекунанд, ки ин мавҷудияти тамоюлоти зиддиятнокро дар шуур ва рафтори ҷавонони муосир ифода мекунад.

Раванди тағйири стратегияи ҳаётии ҷавонон ва мутобикати онҳо бо ҳаёти иҷтимоӣ–иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ яке аз қисмҳои таркибии ҳамгирии умумии иҷтимоӣ мебошад ва самту суръати он ҳам ба инкишофи ҳуди ҷавонон ва ҳам ба рушди ҷомеа таъсир мерасонад. Аз як тараф, ҷавонон чун субъекти иваз кардани насл, дар натиҷаи фаъолнокии бошууроонаи худ таҷрибаи иҷтимоиро касб мекунанд, онро таҷдид менамоянд ва ба насли минбаъда интиқол медиҳанд. Аз ҷониби дигар, ҷавонон яке аз захираҳои тавонманди ҷомеа мебошанд, ки аз мутобикати иҷтимоӣ ва сафарбаршавии онҳо қобилияти ҳаётии ҷомеа вобаста аст.

Хусусияти мутобикшавии иҷтимоии ҷавонон аз он иборат аст, ки ҷавонон бояд ҳарчи бештар вақти худро барои воридшавӣ ба муҳити нави иҷтимоӣ сарф кунанд, ки дар натиҷа, шароит на танҳо барои амалисозии талаботи онҳо ва ҳадафҳои ҳаётӣ, балки барои пешрафти ҳуди ҷомеа низ фароҳам меояд. Мутобикати ҷомеа ба манфиатҳои ҷавонон шароитро барои мутобикшавии амиқтари шахсият ва худсозии вай ба вучуд меоварад ва мутобикшавии шахсият дар навбати худ, ба ҳамгирии ҷомеа, рушди босубот ва устувори он мусоидат мекунад.

Имрӯз ҷавонон на ҳама вақт ба воқеияти иҷтимоии тағйирёфта бо муваффақият мутобик мешаванд. Дар амал онҳо аксар вақт бо мушкилоте дучор мешаванд, ки барои амалисозии имкониятҳои онҳо монеа ба вучуд меоваранд. Дар аксари мавридҳо ин бо кофӣ набудани таҷрибаи иҷтимоӣ,

вобастагӣ аз ақидаи дигарон ва тақлидкорӣ, набудан ё нарасидани имкониятҳо барои худтакмилдиҳӣ ва ғайра алоқаманд аст [5, с.25-31].

Дар давраҳои гуногуни инкишофи иҷтимоӣ стратегияи ҳаёти мазмуни худро дар вазъияти мушаххаси ҳаётии алоқаманд бо интиҳоб ошкор намуда, муҳимтарини он интиҳоби касб мебошад. Бар хилофи дигар навъҳои интиҳоб, интиҳоби касб сарчашмаи таъмини ҳаётиро муайян намуда, муҳимтарин заминагузори мустақилияти иқтисодӣ, шаклгирии ҳам камолоти иҷтимоӣ ва ҳам субъективияти иҷтимоии ҷавонон мебошад. Ин навъи интиҳоб бевосита аз шароити иҷтимоӣ – иқтисодӣ вобаста буда, дар худ тамоми зиддиятҳои институтсионалӣ дар соҳаҳои таълим ва меҳнатро ҳам намудааст ва проблемаҳои сершумори иҷтимоиро дар фаъолияти ҳаётии ҷавонон ба вучуд меорад.

Ҷанбаи иҷтимоии тақсими меҳнат аввалияти сохтори иҷтимоӣ ва ҳам-вобастагии он бо худмуайянкунии иҷтимоии наслро муайян мекунад. Фаъолияти истеҳсолӣ ҷалби ашхосро ба коллективҳои меҳнатии мушаххас бо меъёрҳо, арзишҳо, тарзи рафтори онҳо таъмин менамояд, ки ин ба ташаккули талаботи умумии иҷтимоии одамон, ки вазифаи меҳнатии ба ҳамин монандро дар шароити ҳаммонанди иҷтимоӣ анҷом медиҳанд, оварда мерасонад. Навъи нави фаъолияти истеҳсолӣ боиси таҷдиди сохтори мавҷудаи пештара дар ҷомеа, иваз шудани фаъолият ва дар ниҳоят, боиси сохтори нави иҷтимоӣ мегардад. Зарурати ҷамъиятии ба категорияи махсуси одамон вобаста кардани ин намуди нави фаъолият ба вучуд меояд, ки онҳо бо дигар одамон барои истеҳсоли василаҳои зиндагӣ вориди муносибатҳои махсус мегарданд [3, с.32-35].

Ба воситаи сохторҳои ҷамъиятӣ ҳамгирии насли ҷавон ба ҳаёти ҷамъиятӣ ва суботи вазъияти ҳаётии ин насл ба амал меояд. Сохторҳои шаклгирифта дар замони насли пештара, насли ҷавони минбаъдaro қабул мекунанд, ташаккул медиҳанд ва мутобиқ мекунанд. Аммо насли ҷавон ҳангоми ворид шудан ба ҳаёти ҷамъиятӣ бояд ин сатҳи рушди таърихиро субъектӣ намояд, яъне онро ба сарвати худ табдил диҳад. Таҷрибаи гуногуни таърихӣ имкониятҳои гуногуни ҷавонро дар лаҳзаи худмуайянкунӣ дар ҳар як ҷомеаи мушаххас муайян менамояд. Қадами насли пештара дар масири рушд вазъияти ибтидоие мебошад, ки насли ҷавон аз он саҳми худро дар ҳаёти ҷамъиятӣ оғоз мекунад ва онро чун ҳаёти шахсӣ мешиносад ва ҳамин тавр идома медиҳад.

Дар ҷомеаи анъанавӣ, вақте ки мақоми иҷтимоии фард бо меъёрҳои тааллуқияти вай ба ҷомеа, ба табақаи муайян мешуд, вақте ки насли ҷавон ба ҳаёти ҷамъиятӣ ба воситаи оилаи волидон ворид мешуд, пешрафти иҷтимоӣ бо суръати паст пеш мерафт ва талабот ба худмуайянкунӣ муҳим набуд. Аммо рушди ҷомеаи муосири саноатӣ шароити объективии фаъолияти ҳаётии одамонро ба кулӣ тағйир медиҳад, талабот ба худмуайянкунӣ нисбат ба гурӯҳҳо ва умумиятҳои гуногунро ташаккул медиҳад. Ин аз як тараф, ба насли ҷавон

имконият медиҳад, ки таҷрибаи иҷтимоиро, ки аз таҷрибаи волидон хеле фарқ мекунад, азхуд кунад ва сониян, худи раванди худмуайянкуниро мушкил месозад [7, с.46].

Дар ҷомеаи кунунӣ дар стратегияи ҳаётии ҷавонон кори ҷолиб, даромеди баланд ва муваффақият дар расидан ба зинаҳои баланд нақши муҳим мебошад. «Мавҷудияти нақшаҳои ҳаётии муваффақиятро кафолат дода наметавонад, аммо нақша ин қорҷӯбаи зарурии мебошад, ки муваффақият бояд дар он ҷой гирад. Муваффақияти стратегияи ҳаётии ба андозаи зиёд, махсусан, дар давраи бӯҳрон, аз сохтори он ҳадафҳо, ки одамон дар назди худ мегузоранд ва аз имкониятҳо барои дастрасӣ ба ин ҳадафҳо вобаста аст» [4, с.73-91].

Ҳадафҳои воқеии ҳаёт ва стратегияҳои дурусти ба даст овардани онҳо имкон медиҳанд, ки ҷавонон ба муваффақият ноил шаванд, аз лоихаҳои анҷомёфта қаноатманд бошанд ва дар ин замина худбаҳодиҳиро афзун кунанд.

Дар стратегияи ҳаётии тахти самтгирии арзишӣ, арзишҳои фаҳмида мешаванд, ки ҳадафи зиндагӣ ва воситаҳои дастрасӣ ба он алоқаманд мебошанд. Ин ба мо имкон медиҳад дар бораи он сухан ронем, ки самтгирии арзишӣ аз тарафи шахсият дарк карда мешавад ва дар фаъолияти ҳаётии вай амалӣ мешавад. Низомии самтгирии арзишӣ сохтори чандсатҳӣ дорад, ки асоси онро арзишҳои ҷаҳонбинии вобаста ба ҳадафҳои фаъолияти ҳаётии инсон ташкил медиҳанд, яъне мақсад ва маънои зиндагии инсонро муайян месозанд. Ин низом ҳамчунин, самти нисбатан устувори манфиатҳо, талабот ва мақсади фаъолияти фардро таъмин менамояд.

Тибқи пурсиши сотсиологӣ, ки мутахассисон гузаронидаанд, самтгирии арзишӣ дар стратегияи ҳаётии ҷавонони ҷомеаи кунунӣ, қабл аз ҳама, эҳсоси шаъну эътибори худ мебошад. Ҳамчунин, неъматҳои моддӣ, садоқат ва дурусткорӣ барои ҳаёт муҳим доништа шудааст. Нуфузу эътибори иҷтимоӣ, вафодорӣ, таҳаммулпазирӣ ва дигар сифатҳо низ дар стратегияи ҳаётии ҷавонон ҳамчун арзишҳои шинохта шудааст. Дар айни замон, ҳадафи асосии ҷавонон дар зиндагии онҳо дар ҷомеаи муосир беҳбудии моддӣ, музди меҳнати баланд ва кори ҷолиб маҳсуб мешавад. Мо дар ин ҷо ақидаи баъзе ҷавононро дар бораи самтгирии арзишӣ ва тағйироти он дар стратегияи ҳаётии онҳо меоварем:

«Эҳсоси шаъну эътибор дар шахс новобаста аз он, ки вай сарватманд аст ё камбағал, бояд бошад. Инсон бояд ин эҳсосро ҳифз карда тавонад ва ба ҳеч кас иҷозат надиҳад, ки онро поймол намояд. Вафодор будан ба оила, ҳешовандон, кишвар хеле муҳим аст. Вақте ки ёриат лозим шавад, ту бояд барои Ватани худ ҳама чизро диҳӣ. Таъмини неъматҳои моддӣ вазифаи мард мебошад. Пеш аз ҳама, бояд худ ва оилаи худро таъмин кард. Дар дини мо дурӯғ

гуноҳ аст. Агар шахс поквичдон бошад вай аз ҳеч чиз наметарсад ва фақат пеш меравад (ҷавонмард, 22 сола, ш. Душанбе).

«Арзишҳо тағйир ёфтаанд. Масалан, чунин арзишҳо, монанди боадабӣ ва некукорӣ. Некукорӣ имрӯз низ ҳаст, ман намегӯям, ки он пурра аз байн рафтааст, аммо як навъ дигар шудааст ё камтар шудааст. Одамон бештар хашмнок шудаанд. Онҳо эҳсосоти худро бештар зоҳирӣ нишон медиҳанд, на аз дилу қон. Шояд ин бо он ҷанге алоқаманд аст, ки солҳои 90 паси сар кардем, зеро ин ба ҳолати руҳии инсон таъсири сахт мерасонад. Бинобар ин, шояд ин бо он алоқаманд аст, ки мо чунин фишори руҳиро (стресс) аз сар гузаронидем» (ҷавондухтар, 24 сола, донишҷӯ, ш. Душанбе).

«Ҷар як шахс, ки ҳокимият, оила дорад ва умуман, имконият дорад, бояд ба дигарон ёрӣ расонад, вай бояд корҳои нек кунад. Таҳаммулпазирӣ низ имрӯз хеле муҳим аст, чунки бо рушди кишвар ва технология дар одамон ақида ва нуқтаи назари нав дар бораи зиндагӣ ба вучуд меояд ва агар ту босабр ва шикебо набошӣ, проблема хоҳад буд, ҷанҷол ва занозанӣ. Бояд одамонро тавре ки онҳо ҳастанд, қабул кард» (ҷавондухтар, 20 сола, донишҷӯ, ш. Душанбе).

«Барои ман чӣ муҳим аст? Адолат, босабрӣ, ботоқатӣ, боғайратӣ, дурусткорӣ, ҳамчунин, бояд таҳаммулпазир буд» (ҷавонмард, 16 сола, ш. Душанбе)[2].

Ҳамин тавр, аксари ҷавонон муҳимтарин сифатро эҳсоси шаъну эътибор ба худ мешуморанд.

Дар ҷомеаи муосир яке аз нишондиҳандаҳои қиддии таъсиррасон ба раванди мутобиқшавии иҷтимоии ҷавонон арзёбии вазъияти моддӣ аз тарафи онҳо мебошад. Тафовут дар баҳодиҳӣ ба вазъи моддии оилаи худ аз тарафи ҷавонон ва насли калонсол таъсири худро ба арзёбии ояндаи онҳо мегузорад. Масалан, шумораи ҷавононе, ки беҳбудӣ ба вазъи моддии худро дар оянда интизор доранд, бештар аз теъдоди онҳое аст, ки бад шудани вазъияти моддиро интизор доранд. Дар насли калонсол метавон манзараи зидди инро мушоҳида кард.

Ҳамин тавр, арзёбии беҳбудӣ шароити моддии ҷавонон нисбат ба насли калонсол хушбинонатар аст. Сабаби инро метавон чунин шарҳ дод, ки аксар ҷавонон нисбат ба насли калонсол ба дигаргуниҳои ҷамъиятӣ осонтар мутобиқ мешаванд ва зудтар воситаи маблағи муайян ба даст овардан ва беҳбудӣ ба вазъи моддии худро пайдо мекунанд.

Ошкор намудани стратегияи ҳаётии ҷавонон ҳам омилҳои берунии таъсиррасон ба тағйири фаъолияти ҳаётии ҷавонон ва ҳам омилҳои дохилӣ, ки дар шакли нақшаҳои зиндагӣ ва самтгирии арзишӣ зоҳир мешаванд, дар назар мегирад. Масалан, дар шароити ҷомеаи муосир зарурати мунтазам офарида шудани идеяҳои нав барои худинкишофдиҳӣ, ба вучуд омадани

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

гурӯҳҳои пешбари иҷтимоии офарандаи андешаҳои инноватсионӣ ба амал меояд.

Ҷифз ва рушди кишвар ва ҷомеа дар ҷаҳон аз стратегияи ҳаёти вобастагӣ дорад. Албатта, ҳоло дар ҳаёти ҷавонон тағйироти амиқ ба вучуд меояд, шароити нави иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва сиёсӣ вазъ ва рафтори мутлақо навро талаб мекунад. Ҷавонон бояд хангоми худтакмилдиҳӣ чараёни инкишофи ҷомеаи муосирро ба назар гиранд, ки он механизмҳои гуногуни бозориро ба вучуд меорад.

Рақобатпазирӣ меъёри худамалисозии муваффақонаи ҷавонон мебошад. Ҷомеаи муосир – ҷомеаест, ки дар он ҳастии инсон аз ҳаллу фасли созандаи проблемаҳои глобалӣ вобаста аст, ки ба раванди таълими ҷавонон таъсир мерасонад. Ба туфайли гузариш аз иқтисодиёти банақшаگیرӣ ба иқтисоди бозорӣ, барои ҷавонон на танҳо афзалиятҳо, балки мушкilot низ ба вучуд омадааст. Имрӯз муҳимтарин бартарӣ доштани дониш ва малакаҳои шинохта мешаванд, ки дар бозори меҳнати муосир арзиш дошта бошанд.

Ҳамин тавр, тағйироти стратегияи ҳаётии ҷавонон раванди хеле ҳассос маҳсуб шуда, омӯзиши он метавонад ба ошкор кардани роҳҳои таъсиррасонии ниҳодҳои дахлдори ҷамъиятӣ ба шахсияти ҷавон ба мақсади заиф кардани фишори руҳӣ ба вай ва пешگیرӣ кардани ташаннучи эҳтимолии иҷтимоӣ мусоидат намояд. Ҷаҳони арзишии ҷавонон ифодакунандаи гуногунандешӣ ва самтгирии арзишҳо буда, гуногуннавьии муносибатҳои ҷамъиятиро дар шароити набудани идеологияи давлатӣ, идеали ҷамъиятӣ ва идеяи умумимиллӣ инъикос менамояд.

АДАБИЁТ

1. Волокитина А.А. Жизненные стратегии молодежи в условиях профессионального выбора. / А.А. Волокитина // Социология и жизнь. – 2010. – № 4. – С. 217–221.
2. Молодежь Центральной Азии. Таджикистан: На основе социологического опроса. / Под науч. руководством проф. Клауса Хурельмана и Пэра Тешендорфа (Германия, Берлин). – Алматы, 2017. – 396 с.
3. Радаев В.В., Шкаратан О.И. Социальная стратификация. – С.32–35.
4. Седова Н. Жизненные цели и стратегии: контекст пассионарности // Социологический журнал. – 2016. – Том 22. – № 2. – С. 73–91.
5. Соловых О.В. О теоретических аспектах самоактуализации личности // Вестник ОГУ. 2011. № 6 (125). – С. 25–31.
6. Титма М.Х., Саар Э.А. Молодое поколение. –М.: Мысль, 1986. – С.4-5.
7. Шоисматуллоев Ш. Таджикистан в зеркале преемственности и смены поколений. – Душанбе: Ирфон, 2006, – С.46.

**ИЗМЕНЕНИЕ ЖИЗНЕННОЙ СТРАТЕГИИ МОЛОДЕЖИ В
КОНТЕКСТЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ**

НАЗИРОВА МАРХАМАТ НАЗАРОВНА,

заместитель начальника Управления анализа социальных проблем Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел (+992) 918-42-91-84; e-mail: nmarxamat@mail.ru

На разных исторических этапах развития общества формирование жизненных стратегий происходит по-разному, что отражает непрерывность и устойчивость жизненного процесса каждого человека. Сегодня для молодых людей, которые являются активной частью общества, анализ их жизнедеятельности имеет научное значение как для них самих, так и для перспектив развития современного общества. Поэтому данная статья посвящена анализу изменений жизненных стратегий молодежи, которые очень важны в современном обществе, и раскрывают смысл жизненных стратегий в конкретных жизненных ситуациях, связанных с выбором.

Ключевые слова: молодежь, жизненная стратегия, изменение жизненных стратегий, социальная структура, жизненная стратегия молодежи, ценности ориентации, молодое поколение.

**CHANGING OF YOUTH LIFE STRATEGY IN THE CONTEXT OF SOCIAL
CHANGE**

NAZIROVA MARHAMAT NAZAROVNA,

deputy head of the Department analysis of social problems of
the Center for strategic researchs under the President of the Republic of Tajikistan,
734025 Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992) 918-42-91-84; e-mail: nmarxamat@mail.ru

In different historical stages of the development of society, the formation of life strategies occurs in different ways, which reflects the continuity and stability of the life process of each person. Today, among young people who are an active part of society, the analysis of their life activity is of scientific importance both for themselves and for the prospects for the development of modern society. Therefore, this article is devoted to the analysis of changes in the life strategies of young people, which is very important in modern society, and reveals the meaning of life strategies in specific life situations associated with a choice.

Keywords: youth, life strategy, change in life strategies, social structure, life strategy of youth, value orientations, young generation.

ОМУЗИШ ВА ТАҲЛИЛИ МАСЪАЛАҲОИ ОИЛАДОРИИ МИЛЛӢ

ҲОДИБОЕВ ФАРИДУН АБДУАЛИЕВИЧ,

номзади илмҳои фалсафа, дотсент, сардори Маркази иттилоот ва таҳлили
Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии
Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”
735700, Тоҷикистон, ш. Хучанд, хиёбони Мавлонбекова 1;
тел: (+992) 92-888-46-05; e-mail: Faridun84.84@mail.ru

Дар марҳилаи гузариши бисёр урфу одатҳои неки ниёгон эҳё шуда, дар мавриди дигар бархеи онҳо дар ҷомеаи имрӯза коста гардидаанд.

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои оиладорӣ, фарҳанги миллӣ, урфу одатҳои ниёгон ва анъанаҳои оиладорӣ аз муҳимтарин масоили ҷомеа маҳсуб ёфта, мавриди омӯзиши ва таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтааст.

Он бо таъя ба адабиёти илмии ватаниву хориҷӣ ва мутафаккирони бузурги олам рӯйи қор омада, масоили оиладории миллӣ ба риштаи илм ва баҳси он кашида шудааст. Махсусан, ҳифз ва гиромидошти анъана, расму оинҳои миллӣ, ки ақлу заковат, хиради азали, фарҳангпарвариву инсондӯстии мардуми моро инъикос мекунанд, тоҷику тоҷикистониёро даъват намудааст, ки он ба ҷаҳониён муаррифӣ карда шавад.

Калидвожаҳо: *оила, никоҳ, хонавода, фарҳанги оиладорӣ, оиладории миллӣ, анъана, урфу одатҳои миллӣ, тарбияи фарзанд*

Фарҳанг падидаи таърихӣ буда, дар марҳилаҳои муайяни таракқиёти ҷомеаи инсонӣ шаклу шеваҳои махсусро ба худ касб карда, инкишоф ёфтааст. Дар ин миён фарҳанги оиладорӣ ҳар як халқ низ бо мурури замон рушд мекунад ва ё рӯ ба таназзул оварда, бори дигар эҳё мешавад. Ҷомеаи инсонӣ бе фарҳанг, расму оини оиладорӣ арзи ҳастӣ карда наметавонад, зеро фарҳанг ва урфу одатҳои миллӣ барои муаррифии дастовардҳои халқу миллатҳо хизмат намуда, ҳамчун одат ва мерос ба наслҳои оянда боқӣ мемонанд.

Дар ҷамъият ячейкаҳои иҷтимоӣ, ҷамъиятӣ, ба монанди ҳамсолон, ҳампешагон, ҳамсинфон, ҳамкасбон, ҳамзабон, ҳамчунин, коллективҳои меҳнатӣ, клубҳои ҷавонон, клубу ҷамъиятҳои варзишӣ, ҳунармандӣ, эҷодӣ ва ғайра хеле зиёд ба назар мерасанд. Аммо оила ва фарҳанги оиладорӣ аз ҷумлаи ячейкаи ҷамъияти мебошад, ки мақому мароми онро дигар ячейкаҳои дар боло зикр ёфта ба зимма гирифта наметавонад. Аз ин рӯ, фаъолиятмандии ячейкаҳои зикршуда, пеш аз ҳама, аз оилаю оиладорӣ, тавониста ба ҷо овардани вазифаҳое, ки дар назди онҳо истодааст, вобастагии зиҷ дорад.

Бояд тазаккур дод, ки миллат як чузъи томи ҷомеаи башарист, ҳамин гуна як таносубе дар байни фарҳанги миллӣ ва фарҳанги умумибашарӣ ҷой дорад. Фарҳангҳои мухталифи миллату халқҳои гуногунзабон, дин, мазҳаб, урфу одат ва дигар унсурҳои иҷтимоӣ ҳамеша бо ҳамдигар дар иртибот буда, ба якдигар таъсири мутақобила мерасонанд. Ҳамин гуна алоқамандии байни фарҳангҳо ҳамеша дар ҳама давраи замони таърихи башар ба таври пайваста ҷараён дошта, дар ҷомеаи кунунӣ боз ҳам ҷавитар гаштааст.

Дар марҳилаи гузариш бисёр урфу одатҳои неки ниёгон эҳё гардида, дар мавриди дигар бархеи онҳо коста гардиданд. Муҳаққиқи номвари тоҷик Назирҷон Турсунов низ дар таҳқиқоти худ қайд менамояд, ки ба қавли мардум ба рӯйи фарши хона андохтани бӯрӯ аҳаммияти калони амалӣ дошт, кори савоб ҳисобида мешуд, зеро, бӯрӯ намии фаршро ба қолину палос намегузаронид, ҷангу ғубори рӯйи гилему намадро ба замин мефаровард, ба пайдоиши ҳар гуна хазандаҳо ва ҳашароти зараррасон монеъ мешуд. Мегуфтанд, ки ҳангоми болои бӯрӯ хондани намоз, вассаҳои он салавот меҳондаанд [1, 192].

Кӯрпаву болиро ба болои сандуку сандуқча дар таҳмони хонаи нав занӣ рӯзгордидаву солхӯрдаи соҳибэътибор таҳ мекард, то ки зиндагии оилаҳои ҷавон устувор ва пурбаракат бошад. Баъдан мӯйсафеди солору табаррук дасти кушода дуо мекард, то ки хонаю манзили нав насибу рӯзӣ кунад.

Ҳамчунин, дар урфу одатҳои миллии тоҷикон дар арафаи тӯй маъаракаҳои маслиҳатшӯӣ, дар арафаи соҳтмони биноҳо ва суннатҳои иморати миллӣ ҳашарҳои умумӣ анъана буд, ки феълан дар баъзе манотиқи кишвар ба ҷашм мерасанд, вале ҳоло қисме аз онҳо қариб аз байн рафтаанд. Дигар анъанае, ки аз гузаштагон ба мо мерос мондааст, саҳар барвақт аз хоб хестани наварӯсон ва ҳавлию хонаро об зада рӯбучин намудан аст. Зеро гузаштагонӣ мо мегуфтанд, ки саҳар барвақт аз хоб хеста, дарвозаҳоро кушода, ҳавлиро об зада, рӯбанд, файзу баракат аз он даргоҳ қанда намешавад ва фариштаҳо ба он хона ворид мешаванд. Аз ҷониби дигар, саҳархезӣ, тозаю озода қардани ҳавлӣ ва гирду атрофи он, расидани бӯи хуши нармии обу хок ба машом ва ғайра ба аҳли оила таровати тоза мебахшад. Аммо дар баъзан маврид оила ҳамчун оилаи муосир ё замонавӣ унвон гирифта, баъзе анъанаҳои неки ниёконамон боиси фаромӯшӣ гардидааст. Ҷойи онро бо таъҷиб ба урфу одатҳои кишварҳои ғайр хизматгор, рӯбандаву пазанда ва танзимгару таъмиргар гирифтааст. Ба ин хотир, то ҳанӯз ҷомеаи мо ба эҳёи расму оин ва анъанаҳои оиладорӣ аз ниёгон меросӣ ва зинда ниғаҳ доштани он эҳтиёҷ дорад, зеро ҳаёти ҳар як фарди тоҷику тоҷикистонӣ ба расму оин, анъанаҳо, маросимҳои иҷтимоиву оилавӣ бояд тобеъ бошад. Тоҷикон дар таърихи фарҳангу тамаддуни ҷаҳонӣ ҷашну маросимҳои зиёди оилавино риоя ва барпо намуда меоянд, ки он дар тарбияи башарият нақши созгор мегузорад, зеро ҳаёти инсон бидуни ҳамин анъанаву ҷорабиниҳо маънии худро гум мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оила дар маркази таваҷҷуҳи давлат буда, он дар моддаи 33-юми Конститутсия чунин омадааст: «Давлат оиларо ҳамчун асоси ҷамъият ҳимоя мекунад. Ҳар кас ҳуқуқи ташкили оила дорад. Мардон ва занон, ки ба синни никоҳӣ расидаанд, ҳуқуқ доранд озодона ақди никоҳ банданд. Дар оиладорӣ ва бекор кардани ақди никоҳ зану шавҳар баробарҳуқуқанд. Бисёрникоҳӣ манъ аст».

Оиладорӣ яке аз муҳимтарин рукнҳои зиндагии инсонӣ маҳсуб гашта, пойдорӣ ва мустақамии он асоси хушбахтии аъзои он дар ҳаёти шахсӣ ба шумор меравад.

Муносибатҳои никоҳиву оилавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи Конститутсия, Кодекси оила ва дигар санадҳои ҳуқуқии кишвар ба низомии муайян мебарояд.

Масъалаи хонавода ва арзиши иҷтимоӣ иқтисодии он дар чандин сарчашмаҳои таърихи куҳан аз ҷумла, дар китоби «Авесто» ёд шуда, вобаста ба зан ва оила масъалаҳои гуногун гузошта шудааст. Дар қисматҳои Меҳришт, Обоняшт, бобҳои Яснӯву Виспарад ва Вандидод Зардушт ҳамон занонро ситоиш кардааст, ки дар хонавода якҷоя бо шавҳар бо камали покманишӣ зиндагӣ карда, фарзандони бисёр ба дунё овардаанд, онҳоро ҷисману руҳан ва маънаван солим парварида, ба ҷамъияти худ ворид сохтаанд. «Инак заминро меситоем; заmine ки моро дар бар гирифтааст. Эй Ахуро Маздо! Занонро меситоем. Занонро, ки аз они ту ба шумор оянд ва аз бехтарин Аша бархӯрдоранд, меситоем». Дар ҳамин қисмат илова мешавад, ки «Занеро истода хоҳам, ки дар андешаву гуфтору кирдор нек, саромаду хубомӯхтаву фармонбардори шавҳар ва /ради/ ашаван /чун/ Спандармард ва /чун/ занонест, ки аз они туанд...» [3, 163-164].

Муҳаққиқи тоҷик Зумрадхон Ҳақимова дар таҳқиқоти худ баён менамояд, ки «Дар замони Зардушт мақсади асосии издивоҷ дар натиҷаи расидан ба балоғати ҷисмонӣ руҳӣ, барои қавми худ ва ҷамъияти худ овардани фарзандони наку ва барӯманд буд. Ҳар хонаводае, ки ба ҷамъият фарзандони зиёд ва шоиста тарбият менамуд, барои он хонавода ин хизмат мояи ифтихор маҳсуб мегашт [4, 64].»

Дар дostonҳои ҷудогонаи ҷузъи «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва «Ҳамса»-и Низомии Ганҷавӣ ки мавриди таҳлилу таҳқиқи Ҷ.Саидзода қарор гирифтааст, ташкили оила ва тавлиди фарзанд мавриди омӯзиш ва таҳқиқи бадеӣ қарор ёфтаанд. Дар ҳақиқат, сохтори иҷтимоӣ дар миёни мардуми мо чунин аст, ки «инсон пас аз соҳиби фарзанд шудан дар иҷтимоӣ ба унвони падар ва модар шинохтаву эътироф карда мешавад ва мақоми волою арҷманд пайдо менамояд. Аз ин рӯ, одамон оила ташкил менамоянд ва бад-ин тартиб яке аз вазифаҳои асосӣ ва муқаддаси худро, ки аз издивоҷ ва ташкили хонаводаю таваллуди фарзанд иборат мебошад, ба анҷом мерасонанд» [5,5].

Дар боби фарҳангу маърифати оиладорӣ гузаштагони адабпарвари тоҷик низ таваҷҷуҳи хосса доштанд ва андешаҳои устувори онҳо то кунун арзиши ахлоқии худро гум накардааст. Чунончи аз нигоҳи Имом Ғаззоли дар асари безаволи ӯ «Кимийи саодат» дар боби ташаккули фарҳанги оиладорӣ ва бунёди оилаи солим мусоидат намуда, ба ин восита саодати ҳайати оиларо таъмин хоҳанд кард. Муҳаммад Ғаззоли дар мавриди муҳимтарин арзиши оиладорӣ, ки ҷузъи ҷудонопазири фарҳанг ва оини миллии шарқӣна аст, никоҳ назари хосса дошт. Дар боби «Одоби никоҳ» мутафаккир ибраз меорад, ки чӣ тавре бақои ҳаёти инсон бе шаробу таом мумкин нест, «пас ҳамчунин, ба бақои ҷинси одамӣ ва насли вай ҳоҷат аст ва ин бе никоҳ мумкин нест. Пас никоҳ сабаби асли вучуд аст ва таом сабаби бақои вучуд аст» [6, 380].

Дар фарҳанги оиладорӣ миллии тоҷикон никоҳ мавқеи асосӣ дошта, заминаи асоси ташкили оила аз никоҳ маншаъ мегирад. Ин анъана аз дини мубини ислом сарчашма мегирад ва мардуми тоҷик низ анъанаҳои ин динро хифз намуда, дар бисёр мавридҳо аз он истифода мекунанд ва ҷузъи фарҳанги ҳар як хонавода аст. Агар тибқи қонунгузорӣ сабти асноди ҳолати шахрвандӣ дар ҳолати барпо намудани тӯйи арӯсӣ сурат гирад, никоҳ низ ҷузъи таркиби фарҳангист, ки бидуни он дар урфу одат ва расму оинҳои фарҳанги оиладорӣ сурат намегирад.

Мутафаккир пиромуни манфиати никоҳ аз нуқтаи назари динӣ ва инсонӣ чанд нуқтаро муҳим мешуморад, ки ин бозгӯйи фарҳанги оиладорӣ пурғановати тоҷикон аз гузаштаре шаҳодат медиҳад. Ғаззоли панҷ манфиати никоҳро барои пайдории оила зикр намудааст: манфиати аввал, дар фарзанд аст ва ба сабаби фарзанд никоҳ чор гуна савоб дорад: аввал, ки бақои насли вай аст, сабаби дуюм он ки «никоҳ барои шахват нест, ки некӯ шахватро шоистатар аст аз зишт, савоби сеvvум он ки аз фарзанд дуо ҳосил ояд... яке фарзанди солеҳ аст, ки дуои вай пас аз марги падару модар пайваста бошад ба падару модар мерасад, савоби чаҳорум аз он бувад, ки фарзанд бошад, ки пеш аз падар фармон ёбад, то падар ранҷи он мусибат бикашад ва фарзанд шафеи вай гардад [6, 381-382].

Аз нигоҳи мутафаккир никоҳ аз чанд ҷиҳат ба пайдории оила мусоидат мекунад ва аз нигоҳи динӣ низ оиларо мустаҳкам мекунад. Андешаҳои пурқиммати Ғаззоли барои дарки моҳияти иҷтимоӣ ва арзиши баланди ахлоқии никоҳ дар ҷомеаи имрӯза, аҳаммияти никоҳ барои идомаи насли солими оянда ва пешгирии ҳодисаҳои нангини ҷудошавии оилаҳо, аз ҷумла оилаҳои ҷавон, таваллуди фарзандоне, ки берун аз никоҳ таваллуд мешаванд, бағоят муҳим аст.

Дар мавриди никоҳ ва фарҳанги барпо намудани оила ва оиладорӣ бисёр мутафаккирон: Мир Сайид Али Ҷамадонӣ аз зумраи онҳоест, ки ҳамчун олими ҷамадон ва мутафаккири бузурги давр дар раванди таҷрибаву му-

шоҳидаҳои худ масъалаи муносибатҳои зану шавҳарро дар тарбияи фарзандон ва муҳити солими оилавӣ дарк намуда, барои наслҳои баррасӣ ва мерос мондааст. Ҳамчун донишманди бузург камбудиву нуқсонҳои замони хешро ба хубӣ дарк намуда, барои ҳалли онҳо саҳт талош варзидааст. Яке аз ин гуна масъалаҳои муҳим тарбияи оилавӣ буд, ки мутафаккир роҳҳои ҳал ва бартараф намудани онро ба хубӣ дарёфтааст. Ба андешаи ӯ, агар завҷ ба завҷа дар муносибатҳои оилавии худ қоидаҳои аз тарафи шариат муқарраргардидариюя намоянд, бартараф намудани масъалаҳои дар ин раванд ҷойдошта барояшон осон мегардад. Дар мавриди никоҳ мутафаккир чунин таъкид меорад: «...ҳуқуқи никоҳ аз доништан ва амал кардан бад-он пора нест, ҳафт шарт аст: шарти аввал – муошират, шарти дувум – сиёсат, сеум – ғайрат, чаҳорум – нафақа, панҷум – таълим, шашум – қисмат, ҳафтум – таъдиб» [7,77].

Баъд аз барпо шудани оила ва соҳиби фарзанд гардидан барои марду зан масъулияти дигар ва асосиро то поёни зиндагӣ фароҳам овардани осоишу оромиш дар хонавода ва тарбияи дурусти фарзанд пеш меояд. Ин тақозо менамояд, ки ҳар як аъзои оила бояд масъулият дошта бошад, ки дар баробари бархӯрдорӣ аз неъматҳои ҳамсару фарзанд, аз пойдории оромиш дар оила ва тарбияи дурусти насли оянда низ бетафовут набошад. Аз ҳамин нуқтаи назар масъалаи устувори занон дар пойдории асолати хонаводагӣ муайян мешавад.

Дар робита ба ин, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон низ зимни суханронии хеш дар ҷаласаи умумичумхуриявӣ доир ба танзими расму ойинҳо ва анъанаву маросимҳои динӣ, 24 майи соли 2007 махсусан таъкид намуда буданд, ки «вазифаи муқаддаси падару модар, пеш аз ҳама, тарбия намудани фарзанди баодоб, хушахлоқ ва ватандӯсту ватанпарвар мебошад» [8, 44].

Ба таъкиди мутафаккир шахсони никоҳшаванда бояд аз шартҳои нишондодашуда оғаҳ ва онро хуб донанд. Дар чунин ҳолат оилаҳои мустаҳкам ва фарзандони солеҳ дар чунин оилаҳо ба камол хоҳанд расид. Дар ҳолати надоништан шартҳои зикршуда Алии Ҳамадонӣ никоҳро зарур намешуморад.

ӯ дар мавзӯи сиёсати оиладорӣ доираи ҳуқуқҳои занро нисбат ба мард то андозае маҳдуд гардондааст. Ҳадаф аз гуфтаҳои ӯ, дар асл на маҳдуд гардонидани ҳуқуқҳои зан, балки аз он иборат аст, ки дар оила бояд як нафар сардори оила бошад ва дар ҳалли мушкилоти пешомадаи оилавӣ қарори мушаххас бароварда, раванди корҳои оилавию доимӣ назорат барад. Дар ин маврид мутафаккир тибқи анъанаву суннатҳои замони худ муносибат карда, ҳуқуқи занҳо ҳамчун зан-модар не, балки ҳамчун сардори оила муносибат кардааст.

Дар робита ба ин, дар даврони соҳибистиклолии мамлакат Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ барои пойдории оилаҳои ҷавон ва тарбияи дурусти фарзандон дар роҳи худшиносию худогоҳӣ ва ватандӯстию меҳанпарастӣ

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд»-ро ба тасвиб расонид. Дар Қонуни мазкур омадааст: «–барои саломатӣ, инкишофи ҷисмонӣ, маънавӣ ва ахлоқии фарзанди худ ғамхорӣ намоянд;– фарзандонро ба ҳаёти мустақилона ва меҳнати софдилона омода намоянд; –фарзандонро дар руҳияи эҳтироми Ватан, арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ тарбия намоянд» [9, 24].

Тазаккур бояд дод, ки миллати тоҷик мактаби бузурги худро дар ташкили оила ва муносибатҳои байни аъзои оила дошта, дар тарбияи фарзанди солим, бомаърифату ватандӯст ҳамчун як ҷузъи асосии ҷамъият нақши калидӣ мебозад. Дар рушду таҳаввул ва тарбияву хушбахтии инсонӣ оила масъалаҳои муқаддасу масъулиятнокро ба уҳда дорад. Дар ин макони муқаддас арзишҳои ахлоқӣ ва меъёрҳои иҷтимоӣ аз як насл ба насли дигар мегузаранд. Вазифаи оила оқилона фароҳам овардани ҳаёти кӯдакон аст, то таҷрибаҳои муфиди калонсолонро омӯзанду дар зиндагии минбаъдашон истифода баранд. Масъулият ва муносибати ҷиддӣ ҳангоми бунёди оила тақозо карда мешаванд.

Масъалаи дигаре, ки имрӯз боиси нигаронӣ гардидаву сабаби пош хӯрдани оилаҳо дар ҷомеаи кунунии Тоҷикистон гардидааст бисёрзанӣ ё худ дуникоҳӣ мебошад, ки инро қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ кардааст. Аммо дар баъзан маврид дучор шудан мумкин аст. Ҳоло аксари онҳоро мардони дар муҳоҷирати меҳнатӣ қарор дошта ё шахсони дорову ба он монанд ташкил медиҳанд. Ин тадбир дар бисёр маврид на бо розигии занҳои аввал ё зани дуюми никоҳшаванда, балки пинҳонӣ аз ҷониби мардон сурат мегирад, ки боиси низоъ ва ё ҷудошавии яке аз ин оилаҳо мегардад. Аз ҷониби дигар, дар фарҳанги оиладорӣ ниёгони мо низ бисёрникоҳӣ роиҷ набуд.

Шарқшиноси номвари рус Е. Э. Бертелс дар натиҷаи омӯзиш ва баррасии осори Низомии Ганҷавӣ дар мавриди фарҳанги оиладорӣ чунин қайд мекунад: «Ин далели муҳимро мебояд қайд кард, ки Низомӣ бар хилофи расми замони зиндагонии худ ҳеҷ вақт беш аз як зан надошт, зеро се издивоҷи ӯ дар вақтҳои гуногун, пас аз марги ҳамсари қаринаш сурат гирифтаанд. Сабаби инро мешавад дар надоштани василаи маоши зиндагӣ барои ниғаҳдорӣ якҷанд зан тахмин кард, вале чунин пиндору тахмин комилан яқину рост нахоҳад буд, зеро ки Низомӣ назари худро дар мавриди занушавҳарӣ чандин бор равшан баён кардааст». Барои ӯ зан – рафиқ ва ҳамсафари шавҳар мебошад, на моли фурушӣ, бад-он гуна ки ашрофзодагони феодалӣ фикр доштанд, балки таъягоҳ ва хушнудии ҳаёт аст. Агар мард якҷанд зан дошта бошад, дар он маврид, ба андешаи шоир, ягон касе аз онҳо нахоҳанд дигар рафиқи аслии ӯ буд ва ӯ мешавад, ки танҳо рондагашта бошад [10, 3].

Лозим ба тазаккур аст, ки беҳтарин маниши тоҷикон аз аҳди бостон то ба имрӯз меҳрварзӣ ба зан, ба модар, хоҳар, ба офарандаи меҳру хуррамиву

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӮЗ

зебӣ буд, ки инро метавон дар осори мондагори адибони нодирагуфторамон ба мушоҳида гирифт.

Дар аҳди Шуравӣ дар Тоҷикистон дар баробари пешравиҳо доираи забон ва фарҳанги милли маҳдуд гардид. Бо вучуди ҳамаи ин, Тоҷикистон нисбат ба дигар ҷумҳуриҳо вижагиҳои фарҳанги миллии худро то дараҷае ҳифз карда тавонист, аммо ниёз ба эҳёи фарҳанги милли ҳамаша вучуд дошт.

Муҳаққиқи тоҷик Ҷӯрабек Исомитдинов дар пажӯҳиши худ баъзе урфу одат, таомул, анъана ва маросиму чашнҳои оилавиरो хеле бамаврид ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Мавсуф дар мавриди урфу одатҳои оиладории миллии тоҷикон қайд менамояд, ки: “Дар ҳаёти иҷтимоии тоҷикон урфу одат, таомул, анъана, маросиму чашнҳои оилавӣ, ки бо таъриху рӯзгори халқ вобастагӣ доранд, нақши муҳим мебозанд. Урфу одатҳои оилавӣ аз овони таваллуд то ҷавонӣ инсонро ҳамроҳӣ мекунанд ва бо ҳодисаҳои муҳимтарини зиндагӣ алоқамандӣ доранд. Дар ҳаёти ҳар як инсон чунин ҳодисаву марҳилаҳо вучуд доранд, ки онҳо тавачҷуҳи хоссаро талаб мекунанд [11, 15].”

Ҳифз ва гиромидошти анъана, расму оинҳои милли, ки ақлу заковат, хиради азали, фарҳангпарвариву инсондӯстии мардуми моро инъикос мекунанд, тоҷику тоҷикистониёнро ба ҷаҳониён муаррифӣ намуда, ҳар як нафар, ки ба мамлақати мо ташриф меорад, пеш аз ҳама, аз тарзи салому каломи мо ва сипас аз тамошои либосҳои миллии мо фарҳангамонро баҳогузорӣ мекунанд. Бояд ёдовар шавем, ки расму оин ва фарҳанги миллии тоҷикон аз қадимулайём тавачҷуҳи дигар халқҳои ҷаҳонро ба худ кашида, манзалати миллати моро баланд мебардорад.

Расму оинҳои оилавӣ ва урфу одатҳо дар дарозии инҷониб ташаккул ёфта меоянд. “Урфу одатҳои оилавӣ роҳи дуру дарози таракқиётро тай намуда, дар худ боқимондаҳои эътиқод, парастииш, ҷаҳонбинӣ, оини оиладорӣ ва тарзи зисти ҷамъиятиро мучассам намудаанд. Урфу одатҳои оилавӣ ба муносибатҳои оилавӣ, ба психология ва рафтори одамон таъсир расонида, аҳамияти муҳими тарбиявӣ доранд. Ҳифзу гиромидошти расму оин, таомулҳои оилавӣ ба шароити мавҷуда, муҳити таърихӣ ва ҷаҳонияти иттиҳодияи одамон, ки меъёрҳо ва арзишҳои ягонаи иҷтимоӣ доранд, зич алоқаманд мебошанд [11, 15].”

Баъд аз ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ дар Тоҷикистон барои эҳё ва инкишофи фарҳанги милли имкониятҳои зиёд пайдо шуданд, чунки Истиқлол ҳамчун неъматӣ бебаҳои таърих барои ҳар як халқу миллат имкон медиҳад, ки тақдирҳои худро ба дастӣ хеш иншо карда, роҳи ояндашро рӯшан созад.

Дарвоқеъ, Истиқлоле, ки дар натиҷаи гардиши айём ба мардуми фарҳангофари тоҷик насиб гардид имкониятҳои фароҳам овард, ки фарҳанги милли тадриҷан эҳё гардад. Дар замони Истиқлол “Консепсияи инкишофи

фарҳанг” ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фарҳанг” қабул гардиданд, ки барои рушди минбаъдаи фарҳанги миллии заминаи бозғатимод ба вучуд оварданд.

Дар ин марҳила барои бунёи оилаи солим ва фарҳанги оиладорӣ якчанд санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ:

– қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Танзими оила ва ҳуқуқ» (аз 2.12.1999, таҳти №483);

– Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо» аз 1.05.2005;

– қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи давлатии «Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқи имкониятҳои баробари мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2001-2010» (аз 8.08.2001 таҳти №391);

– қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи иловаи боби алоҳида ба Барномаи мазкур «Дастрасии занони деҳот ба замин» (30.04.2004 таҳти №196),

– Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рушди саломатии кӯдакон ва наврасон дар давраи то соли 2015» ва «Нақшаи миллии чорабиниҳо оид ба таъмини ҳифзи саломатии модарон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2014»;

– Барномаи давлатии «Тарбия, интиҳоб ва ҷобачогузори кадрҳои роҳбарикунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби занону духтарони лаёқатманд барои солҳои 2007–2016»;

– Стратегияи миллии фаъолгардонии нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 269 аз 29 майи соли 2010;

– Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи давлатӣ оид ба пешгирӣ, зӯрварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014 - 2023» аз 19.03.2013 ва ғайра ба тасвиб расиданд, ки имконияту шароитро аз ҳар ҷиҳат барои оила ва бунёи он фароҳам овард.

Қабули ин санадҳо аз чанд ҷиҳат муҳим ва амали саривақтӣ аст:

- синни никоҳӣ муқаррар гардид;
- анъанаҳои миллии танзим шуда, исрофкорӣ аз байн рафт;
- имкониятҳои иқтисодӣ зиёд шуд;
- ҳунарҳои халқӣ ва ҷашнҳои миллии эҳё гардиданд.

Дар Кодекси оила чунин омадааст: “Оила, ақди никоҳ, модар, падар ва кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти муҳофизати давлат қарор доранд...

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

Танҳо он ақди никоҳе эътироф карда мешавад, ки дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ ба ҷо оварда шудааст. Ақди никоҳе, ки бо расму оини динӣ сураат гирифтааст, эътибори қонунӣ надорад [12].”

Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар замони соҳибистиклолӣ ба фарҳанги оиладорӣ таваҷҷуҳи хос зоҳир намуда, пешниҳод карданд, ки соли 2015 «Соли оила» дар Тоҷикистон эълон карда шавад ва изҳор доштанд, ки «ҷомеаи солим аз оилаи солим ва насли солим ташаккул меёбад [13].

Дарвоқеъ, оилаи солим ин ҷомеаи солим аст. Оилае, ки дар он сулҳу субот, якдигарфаҳмӣ ҷой дорад, оилаи пойдор ва солим аст. Ба таъбири халқӣ, «дар бунёди оила пастиву баландӣ, ҳамвориву нишебҳо ҳастанд, ки онро сарбаландона гузаштан масъулият ва сабру таҳаммулро тақозо мекунанд». Ин гуфтаҳо ҳамон вақт амалӣ мешаванд, ки фарҳанги волои оиладорӣ дар шахсияти зану шавҳар нухуфта бошад ва баъдан барои паси сар кардани мушкилоти пешомада мусоидат менамоянд.

Хулоса, аз омӯзиш ва таҳлили масъалаҳои оиладорӣ, фарҳанги миллий, урфу одатҳои ниёгон ва анъанаҳои оиладорӣ аз диди мутафаккирон ва муҳаққиқон метавон ба чунин натиҷа расид, ки зану мард дар ҳамаи ҷабҳаҳои зиндагӣ мувофиқи имкониятҳои маънавию ҷисмониашон ҳуқуқи вазифаҳои баробардоранд, зидди ҳар гуна зулму ситам ва бедодихову набаробариҳо мебошанд. Ба ақидаи мутафаккирони тоҷик, дар оила мард на ҳамчун ситамгар, золим, балки хидматгор, посбон ва пушту паноҳи зану фарзандон буда, барои дар оила таъмин намудани фазои якдигарфаҳмӣ, дӯстию рафоқат, меҳру муҳаббати инсонӣ ва баланд бардоштани қадру қимат ва мансабу мақоми инсон масъул мебошад. Ақидаҳои гузаштагон доир ба муносибатҳои зану шавҳар ҳамчун яке аз омилҳои асосии бунёд сохтани муҳити солим дар оила маҳсуб меёбад. Гарчанде, мутафаккирони бузург масъалаи мазкурро аз нуқтаи назари дин шарҳ дода бошанд ҳам, аммо концепсияи таълиму тарбиявие, ки пешкаш менамоянд, дар шароити ҷомеаи муосир ҳам барои баланд бардоштани сифати таълиму тарбияи инсон кумак расонида, анъанаҳои неки ниёгонро эҳё менамояд.

АДАБИЁТ

1. Назирҷон Турсуни Хучандӣ. Истаравшан. Шарҳи мухтасари таърихию этнографӣ. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 268 с.
2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Ганҷ, 2016. –136 с.
3. Ҷалили Дӯстхоҳ. Авасто. Техрон, Иштишороти “Мурворид”. Чопи ҷаҳорум. Соли 1377 ҳ.// Вандидот. Дафтари дувум. Ҳоти 38 Душанбе “ҚОНУНИЯТ”. АМИТ. Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ. 2002.
4. Ҳақимова З.А. Масъалаҳои оила ва оиладорӣ дар фалсафаи асримиёнагии тоҷик. –Душанбе, Дониш, 2011. –198 с.

5. Саидзода, Ҷ. Нигоҳи адибон ба оила ва тарбияи фарзанд / Ҷ. Саидзода // Адабиёт ва санъат. – № 41 (1804). – 08.10.2015.–С.5.
6. Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли. Кимии саодат Ҷилди I. / А.М. Ғаззоли. – Душанбе, Эр-граф, 2008. – 672 с.
7. Насиҳатномаи Мир Сайид Алии Хамадонӣ / таҳияи Ҳ. Асозода. – Кӯлоб, 1993.
8. Роҳнамо. Иқтибосҳо аз суҳанрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон доир ба танзими анъана ва чашну маросимҳо. Душанбе: «Балоғат», 2017. - С.44.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, № 7–8, мод. 616; с. 2016, № 3, мод. 147) (Қонунҳои ҚТ аз 15.03.2016 с., № 1294, аз 17.05.2018 с., № 1532; аз 04.04.2019 с., № 1594) <http://mmk.tj/>
10. Бертельс Е.Э. Великий азербайджанский поэт Низами. Эпоха-Жизнь-Творчество / Е. Э. Бертельс. – Баку: Издательство АзФАН, 1940. –148 с.
11. Исомитдинов Ж.Б., Шарипов Д.С. Баъзе мулоҳизаҳо роҷеъ ба анъана ва маросимҳои оилавии тоҷикон //Ахбори ДДҲБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. –Хучанд. “Ношир”, 2021, №2 (87)–С.14-20
12. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1998, №22, мод.304).
13. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.01.2015. шаҳри Душанбе. (www.president.tj)

ИЗУЧЕНИЕ И АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ НАЦИОНАЛЬНОЙ СЕМЬИ

ХОДИБОВ ФАРИДУН АБДУАЛИЕВИЧ,

кандидат философских наук, доцент, начальник информационного и аналитического Центра Государственное образовательное учреждения «Худжанского государственного университета имени академика Бабаджана Гафурова»
735700, Таджикистон, г. Худжанд, проспект Мавлонбекова 1;
тел: (+992) 92-888-46-05; e-mail: Faridun84.84@mail.ru

В переходный период многие добрые традиции предков были возрождены, а некоторые из них утрачены в современном обществе.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

В данной статье вопросы семьи, национальной культуры, обычаи предков и семейные традиции рассматриваются как важнейшие проблемы общества и подвергаются изучению, анализу и исследованию.

В основу статьи положена отечественная и зарубежная научная литература, и творения великих мыслителей мира, а вопросы национальной семьи привлечены в область науки. В частности, статья мотивирует таджиков и таджикистанцев к сохранению и уважению национальных традиций, обрядов, отражающих мудрость, интеллигентность, культуру и человечность нашего народа. Мы должны представлять эти ценности миру.

Ключевые слова: семья, брак, домашнее хозяйство, семейная культура, национальная семья, традиции, национальные обычаи, воспитание детей.

STUDY AND ANALYSIS OF NATIONAL FAMILY PROBLEMS

HODIBOEV FARIDUN ABDUALIEVICH,

Head of Information and Analytics Department of Khujand State University
named after academician B.Gafurov, candidate of Philosophy sciences
735700, Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov ave. 1;
tel: (+992) 92-888-46-05; e-mail: Faridun84.84@mail.ru

During the transitional phase, many good traditions of the ancestors have been revived, while some of them have been lost in today's society.

In this article, the issues of family, national culture, customs of ancestors and family traditions are considered to be the most important issues of the society and have been studied, analyzed and researched.

The article is based on domestic and foreign scientific literature and great thinkers of the world, and national family issues are drawn into the field of science. In particular, the article motivates Tajiks and Tajikistanis to conserve and respect national traditions, rituals, which reflect the wisdom, intelligence, culture and humanity of our people. We should represent these values to the globe.

Keywords: family, marriage, household, family culture, national family, tradition, national customs, raising children.

УДК: 37.01

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНАЛИЗА ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ
ХАРАКТЕРИСТИК ИНСТИТУТА ОБРАЗОВАНИЯ****ИМОМАЛИЕВА РАНОГУЛЬ МАДАЛИЕВНА,**

преподаватель кафедры общественных наук ГИКИТ имени М.Турсунзаде
734032, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада-73 А;
тел.: (+992 37) 231-23-94, (+992) 938-66-56-79/

Социально-философский анализ института образования показывает, что в процессе развития и изменений общества он выполняет разные функции и одновременно сам также подвергается различным трансформациям. Следует заметить, что при изучении функциональных особенностей института образования, прежде всего, признается его гуманистическая функция как достойный и ведущий компонент. К роли и социализирующим функциям образования в современном обществе прибавляются функции развития мировоззрения, формирования личности и воспитательные функции. Кроме этого, образование как социальный институт имеет открытые функции, которые составляют признанную часть целей этого института и скрытые функции, которые реализуются незаметно (тайно). Однако, в целом, основная функция института образования – это удовлетворение социального спроса, который (институт образования) появился благодаря этому и существует. Следует отметить, что вышеуказанные проблемы нуждаются во всестороннем исследовании и оценке и вынуждают автора опираясь на существующую научную литературу и других исследований отечественных и зарубежных ученых изучать важнейшие их аспекты.

Ключевые слова: институт образования, функции образования, образование как социальный институт, качество обучения, философия образования, ценности образования.

Особенные свойства развития образования в современном обществе заключаются в их глобальном характере. Это свойство отражает существование интеграционных процессов в современном мире, взаимосвязанность стран в различных сферах общественной жизни. В этом процессе образование из категории национального приоритета развитых стран превращается в категорию мирового приоритета.

Современная цивилизация вступает на принципиально новую информационную ступень (постиндустриальную) своего развития в такое

время, когда глобализация социальных и культурных процессов уже признаны как основные тенденции в мире. Однако, как показывают анализы, наряду с положительными сторонами, глобализация одновременно порождает также серьезные глобальные проблемы, в том числе социальные, экономические, экологические и морально-этические. Поэтому, согласно стратегии устойчивого развития современной цивилизации, принятой в 1992 году конференцией ООН в Рио-де-Жанейро назрела необходимость принятия новой концепции образования, отвечающей требованиям XXI века.

Образование в качестве одного из важнейших социальных институтов привлекло к себе каждодневно возрастающее внимание мирового сообщества. Ибо пути спасения от наступившего культурного кризиса, который является результатом фундаментальных изменений в социальной жизни XXI века связывают именно с образованием. Сегодня возникла необходимость формирования такого типа образования, реализация которого способствовала бы социализации и адаптации личности в глобальном мире и придала ей новые свежие силы. Для нашей страны такой образец должен исходить и с положительных философских представлений о будущем образовании и из знаний о сегодняшнем состоянии общества и человека, будущих задач развития общества. В связи с этим, в Таджикистане вопрос методологических основ исследования функциональных аспектов института образования приобретают важное значение, которых порождают различные факторы.

Во-первых, нужно подчеркнуть, что образование, прежде всего, является частью культуры того или иного общества и процессы глобализации становятся не только причиной глубоких социальных преобразований, но и изменений развития культуры. Поэтому, введение новых образцов обучения неизбежно сыграет свою роль и повлияет на ценности, мировоззрение, мироосознание и отношения в обществе. Культурные противоречия, прежде всего, выражаются в конфликте системы ценностей, укладе жизни и в мировоззрении. В такой ситуации современное образование должно быть основным фактором социализации личности и вхождения человека в сегодняшнюю действительность.

Второй фактор это перспектива и необходимость перехода Таджикистана к информационному обществу, т.е. к самой мобильной сфере в современных социальных процессах, которая должна укреплять роль гуманитарного обучения в изменении и совершенствовании человека. Информатизация обеспечивает консолидацию ресурсов учебных заведений при помощи глобальных сетей и технологий. Знамение времени – систему непрерывного образования – также невозможно представить себе вне ин-

форматизации. Более того, благодаря информатизации преодолеваются границы и препятствия в получении образования, которые прежде казались незыблемыми. Сегодня признается, что «реальных границ вокруг learning societies (обучающее общество) не существует, поэтому их принципы можно транспортировать в менее развитые общества, в том числе при помощи транснациональных корпораций, поскольку они всегда переносят практику своей деятельности с одной территории на другую».[8, с.14]

Третий фактор – вопрос формирования социально-культурного образования, обращенного к личности, которое в XXI веке приходит вместо современных высших школ тяготеющих к обожествлению техники и является одной из национальных проблем. Современное состояние данной проблемы отражает сопротивление между каждодневно растущим спросом на интеллект общества и поведение человека, его способности к планированию, прогнозированию и качеству продукции. Не секрет, что качество обучения по сравнению с современным спросом находится на низком уровне, что это прежде всего, свидетельствует о кризисе в сфере образования и ставит вопрос выхода из этого кризиса. Преодоление этого кризиса серьезным образом связано с модернизацией образования, повышением уровня качества образования, которых можно добиваться путем изменения и совершенствования сферы образования, отвечающего современным требованиям.

Четвертый фактор – это важнейший показатель развития системы образования, т.е. изменение основных принципов, отношение к ценностям, целям, структурам, содержанию, методам обучения, воспитанию, изучению и изменению роли и места образовательных учреждений. Поэтому, проанализировав проблемы связанные с развитием образования, затем можно рассуждать об обосновании и его соответствии с установленными мировыми стандартами требованиями.

И последнее – система образования во всем мире находится на стадии фундаментальных преобразований и эти изменения включают в себя и постепенное развитие и целевые реформы. Однако, целевые реформы обычно не дают желаемых результатов. Причина, в известной степени заключается в том, что между философскими и научными дисциплинами, интеллектуальным обеспечением социально-технической практики в сфере обучения не существует постоянная взаимосвязь и остается неясным понимание того, что какие интересы и ценности должны быть основной и главной целью реформ.

Таким образом, сегодня объективно возрастает необходимость исследования гуманитарных аспектов образования. Формирование новых отношений о реформе обучения и его гуманитарных направлений должны

быть взаимосвязаны с выявлением и осознанием современных тенденций его развития и с совершенствованием методологии обучения социально-гуманитарных наук. Поэтому, гуманистическая миссия образования выполняется не только учебными учреждениями, но и со стороны семьи, армии, молодежных и религиозных организаций, других институтов. Анализ комплекса различных факторов развития образования и глубокое понимание их сущности позволяют выявить единую основу, общую структуру и их взаимосвязь.

Необходимо разъяснить, что за последние годы развивается такое направление социальной философии как философия образования. Философия образования подразумевает будущность развития сферы образования и его обновления, также школу и подрастающее поколение. В нем с качественно новых позиций будет исследована методологическая задача философии в теории и практике процесса обучения и воспитания. В связи с этим, при изучении и анализе проблем, связанных с образованием больше внимания уделяется социально-содержательным, ценностно-целевым и идейно-нравственным аспектам.

Республика Таджикистан вступил в таких условиях в XXI век, когда в связи с последствиями политических неурядиц 90-ых годов и мировых социально-экономических процессов, резкого ослабления финансовой поддержки сферы науки и образования, данная отрасль подверглась жесточайшему кризису и на пути его всестороннего развития возникли множество препятствий. В настоящее время невозможна объективная и всесторонняя оценка таких явлений в сфере образования как Болонское соглашение, Единый государственный экзамен (ЕГЭ), введение новых учебных стандартов и т.д. Однако, одно ясно, что развивающееся общество нуждается в людях, имеющих хорошее образование, высоконравственных, психологически адаптированных, инициативных и деловых, обладающих способностью к сотрудничеству и принятию самостоятельных решений, отличаются своими качествами созидания и мобильностью, готовы к взаимовлиянию культур, испытывают чувство ответственности за судьбу страны. И поэтому, реформа образования в нашей стране целенаправленно обращена к инновациям и вхождению в мировое образовательное пространство.

Необходимо подчеркнуть, что одновременно, на стадии перехода на мировую образовательную систему, также возрастает степень влияния фактора западной культуры на национальную культуру. Наблюдаются случаи, когда процесс введения форм иностранного обучения иногда реализуются в области образования республики без учета распространения системы западных ценностей и жизненных установок. Здесь, прежде всего,

имеется ввиду гуманистические и нравственные аспекты образования, конвергенция философских и аксиологических идей образования. В современных условиях конфликта двух цивилизаций необходим эффективный межкультурный диалог, который может способствовать реализации целей и формированию современного мировоззрения и укажет пути и способы устранения классического образца кризиса образования и кризиса идеологизированной модели советского образования.

Большинством отечественных и зарубежных учёных сферы философии образования проведены многочисленные исследования о новой системе образования и сегодня философия образования действительно признается как важнейшая методологическая основа педагогической деятельности. Современная философия образования представлена посредством общественных сетей и объединений, занимающихся исследованиями этой области знаний. Например, в США действует Национальное общество философов образования, в рамках которого с успехом развивается направление критической педагогики. Такие общества существуют в Великобритании, Австралии, Венгрии, России, в других стран и эффективно осуществляют свою деятельность. Согласно наблюдениям за последние годы увеличиваются количество конференций, конгрессов и симпозиумов, посвященных проблемам философии образования в различных странах мира. Например, в августе месяце 2003 года в Турции состоялся XXI Всемирный конгресс «Философия лицом к глобальным проблемам», на котором сектор «Философии образования» с точки зрения количества участников и докладов и выступлений был крупнейшим. Среди итогов множества исследований, которые были презентованы на конгрессе, можно выделить следующие:

- философия обучения и воспитания;
- образование в мультикультурном обществе;
- философское осознание гражданского демократического обучения;
- роль философии в решении проблем современного образования. [3, с.249]

С целью всестороннего анализа и объективной оценки философских и методологических основ модернизации образования Таджикистана автору пришлось обратиться и ознакомиться с работами экспертов, исследованиями философов и культурологов, произведениями по философии образования и гуманитарного обучения, с исследовательскими работами по педагогике, психологии, обществоведению, документами по анализу сущности государственной политики в сфере образования и т.д.

Уместно заметить, что в противоположность Западу, до 80-ых годов прошлого века в республиках бывшего Советского Союза, в том числе в

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Таджикистане, философия образования не существовала как отдельная наука. В самой России в этот период исследователями Б.С. Гершунским, В.И.Зинченко, О.В.Долженко, Н.С.Розовым, А.И.Суббето и др. были проведены очень важные исследования по данной проблеме. [1, 2, 6, 7.]

Во второй половине XX века по поручению ЮНЕСКО в этом направлении проведено множество исследований, где на основании общего анализа тенденций общественного развития, изменения видения мира и места человека в нем изображается концептуальный образ будущего образования, на которого возлагается ответственность за подготовку сегодняшнего и грядущего поколения в XXI веке, образованию придается роль объединяющей силы мировой общественности и оно будет прозрачным, общим и непрерывным.

Анализы доказывают, что вопросы отношений к ценностям и принципам формирования системы образования исследовались в западных странах еще с давних времен. Данные проблемы широко изучаются и анализируются в современной западной философской и педагогической литературе. В США посвящены много научных работ по теоретическим и практическим исследованиям социальных проблем сферы образования. В исследованиях Э.Л.Бойером, В.А.Клейтоном, Д.Шейдерманом, С.Шехтером и др. анализированы и рассмотрены актуальные проблемы образования, обучения и воспитания с социальной и философской точки зрения. В исследовательских работах зарубежных исследователей и культурологов (Р.Хиггинса, Ж.Семлена, А.Мол, М.Шеллера, А.Маслоу, Джона Фишера, Э.Б.Тайлора и др.), которые посвящены аксиологическим проблемам, выражены различные аспекты этой проблемы и его отражение в содержании гуманитарных наук, которые изучаются в высших учебных заведениях. В связи с изменением требований и отношения к образованию со стороны общества и отдельных личностей, изменились и цели образования и это обстоятельно и всесторонне исследованы в работах русских ученых- О.В.Долженко, В.М.Зинченко, С.Г.Гавриловой, В.А.Блониной, И.С.Ладенко и других. А в Республике Таджикистан исследователями А.Ш.Курбановым, Р.Назаровым и др. исследованы философские аспекты образования, модернизация его содержания и технологии. [4, 5]

Необходимо отметить, что несмотря на широкий масштаб исследований, связанных с вопросами образования, современное состояние обучения, воспитания и реформа системы отечественного образования вынуждает поставить вопрос проведения полного и всестороннего исследования с целью более глубокого выявления особенностей обучения в Таджикистане. В существующей литературе, посвященной интерпретации

сущности современного мирового развития и формирования просвещенного общества, не уделено должного внимания принципиально новым социально-философским отношениям развития образования в стране. Специфика состояния образования, основные принципы деятельности и преобразования в сфере современного образования требуют проведения глубоких исследований. Такие требования исходят из определения основной идеи и важных направлений развития с целью построения стратегии и тактики преобразований, приводящих систему образования в соответствии с требованиями современности. Проблема механизма обучения, обеспечивающая переход от социально-философских основ развития образования на системную концепцию и практику реформы системы образования признается мировым сообществом чрезвычайно важно, однако она изучена не на должном уровне.

Поэтому, с учетом важности данной проблемы в этом параграфе уделяется особенное внимание анализу и интерпретации социально-философских основ специфику модернизации образования в системе просвещенного общества, выявления социально-философских основ модернизации образования в современных условиях, интерпретации сути и содержания инновационного обучения в условиях реализации стратегии обучения, раскрытия сущности и тенденций формирования современного образования в глобальном мире, определения концептуальных основ и сути непрерывного образования, методов и тенденции его развития, определения направлений реформы и модернизации учреждений высшего образования Таджикистана в рамках Болонского Соглашения.

Сегодня существует два относительно исследованных направления по новой философии образования: культурологическая и глобально-историческая. Нужно сказать, что основой парадигмы культурологического направления образования составляет понятие культура, а основу парадигмы глобально-исторического направления составляет понятие ценности. Указанные направления взаимосвязаны, дополняют и совершенствуют друг друга.

В культурологическом направлении философии образования основной целью является указание места и закономерностей деятельности системы образования как важнейшего механизма изменения и развития культуры общества. Цель новой философии образования – это, прежде всего, определение картины мира и места человека в нем. Принцип и идея философии образования понимается в качестве принципа и идеи соответствия современных требований к культуре образования. Темой философии образования является изучение особенности жизненного пути человека как комплекс проблем, решаемых им и входящим в

образовательные институты. В настоящее время культура рассматривается в качестве распространительной среды возможностей решения этих проблем.

Согласно первому направлению под понятием образования подразумевается не только механизм наследования и передачи сегодняшней и вчерашней культуры новому поколению, но и механизм подготовки к будущему состоянию культуры. Поэтому, целью образования является подготовка личности к решению тех проблем, которые появились в условиях формирования информационной цивилизации.

Современная культурологическая концепция философии образования должна быть глубокой и конкретной. В качестве норм оценки различных культур должны быть учтены ценности, которые требуют соответствующее обоснование и сами нуждаются в определенной культурной обработке. Такое обоснование возможно будет осуществлено посредством второго направления, носящего название глобально-исторического. Это направление неразрывно связано с идеями осознания современных глобальных проблем, с пониманием роли образования в общецивилизованных кризисах, с анализом новой картины мира и его влиянием на становление новых отношений к образованию и прогрессу.

Основу этого направления философии образования составляет новая картина мира, которую современное образование в настоящее время не совсем принимает во внимание. Механико-детерменистическая картина мира меняется на синергетико-эволюционную, и в соответствии с этим осознанием вселенная представляется единой и неделимой. Общекультурный смысл картины мира определяется его привлечением для решения стратегических проблем человечества, поиску новых путей развития, свойственного общечеловеческому развитию. Необходимость такого поиска, прежде всего, связана с кризисным проявлением, с которым столкнулась цивилизация в конце XX века и который стал причиной современных глобальных проблем.

В связи с этим, можно заключить, что необходимость реформы и совершенствование системы образования в современном обществе исходят из существующих условий современного мира и новых процессов, охвативших его, а модернизация классической системы образования является объективным требованием времени.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века. /Б.С. Гершунский. - М.: Совершенство, 1998;

- 2.Зинченко В.П. О целях и ценностях образования.//Педагогика. - 1997.- №5. - С. 3-16;
- 3.Курбанов А.Ш. Образование в условиях трансформации Таджикского общества (социально-философский анализ). –Душанбе, «Ирфон», 2009. -С. 249.
- 4.Курбанов А.Ш. Образовательная политика в условиях государственной независимости Таджикистана (опыт социально-философского анализа).-Душанбе, «Ирфон», 2003;
- 5.Назаров Р., Курбанов А.Ш. Философия образования таджикского народа.-Душанбе, 2010.
- 6.Розов Н.С. Философия гуманитарного образования./Ценностные основания и концепция базового гуманитарного образования в высшей школе.-М.:Исследовательский центр проблем качества обучения специалистов, 1993;
- 7.Суббето А.И. Проблема качества высшего образования в контексте глобальных и национальных проблем общественного развития. -М.: Исслед. центр, 1994.
- 8.Toffler,A.(Ed).Learning or Tommorrow-The Roleof The Future in Education. 1974,Vintage Book, A division of Random House.-С.14.

АСОСҶОИ МЕТОДОЛИИ ТАҲЛИЛИ ХУСУСИЯТҶОИ ФУНКЦИОНАЛИИ ИНСТИТУТИ МАОРИФ

ИМОМАЛИЕВА РАНОГУЛЬ МАДАЛИЕВНА,

муаллими кафедраи фанҳои ҷамъиятии ДДФСТ ба номи М. Турсунзода
734032, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Борбад-73 А
тел.: (+992 37) 231-23-94, (+992) 938 66 56 79

Таҳлили иҷтимоӣ фалсафии ниҳоди маориф нишон медиҳад, ки дар ҷараёни рушд ва тағйироти ҷомеа он вазифаҳои гуногунро иҷро мекунад ва дар айни замон худ низ дигаргуниҳои гуногунро аз сар мегузаронад. Бояд гуфт, ки ҳангоми омӯхтани хусусиятҳои функционалии ниҳоди маориф, пеш аз ҳама, вазифаи инсонпарварии он ҷузъи муҳим ва пешбаранда эътироф мешавад. Ба нақш ва вазифаҳои иҷтимоии маориф дар ҷомеаи муосир, вазифаҳои ташаккули ҷаҳонбинӣ, ташаккули шахсият ва вазифаҳои тарбиявӣ илова карда мешаванд. Ба гайр аз ин, маориф ҳамчун як ниҳоди иҷтимоӣ дорои вазифаҳои кушодаест, ки ҷузъи эътирофи ҳадафҳои ин ниҳод мебошанд ва вазифаҳои пӯшида, ки ба таври ноаён (пинҳонӣ) амалӣ мешаванд. Аммо дар маҷмӯъ, вазифаи асосии ниҳоди маориф қонеъ гардонидани талаботи иҷтимоӣ мебошад, ки он (муассисаи маориф) ба

ҳамин сабаб пайдо шуда, арзи ҳастӣ мекунад. Бояд гуфт, ки масъалаҳои дар боло зикршуда ба таҳқиқу арзёбии ҷамаҷониба ниёз доранд ва муаллифро водор намуданд, ки паҳлуҳои муҳимтарини онҳоро дар асоси адабиёти мавҷудаи илмӣ ва дигар наҷӯҳииҳои олимони ватаниву хориҷӣ мавриди омӯзиши ва арзёбӣ қарор диҳад.

Калидвожаҳо: ниҳоди маориф, вазифаҳои маориф, маориф ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ, сифати таълим, фалсафаи маориф, арзишҳои маориф.

METHODOLOGICAL BASIS FOR THE ANALYSIS OF THE FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF THE INSTITUTION OF EDUCATION

IMOMALIEVA RANOGUL MADALIEVNA,

Lecturer at the Department of Social Sciences of the

GIKIT named after M. Tursunzade

734032, Tajikistan, Dushanbe city, Borbad ave. 73 A;

tel.: (+992 37) 231-23-94, (+992) 938 66 56 79

The socio-philosophical analysis of the institution of education shows that in the process of development and changes in society, it performs different functions and at the same time itself also undergoes various transformations. It should be noted that when studying the functional features of the institution of education, first of all, its humanistic function is recognized as a worthy and leading component. To the role and socializing functions of education in modern society, the functions of developing a worldview, shaping personality and educational functions are added. In addition, education as a social institution has open functions that are a recognized part of the goals of this institution and hidden functions that are implemented imperceptibly (secretly). However, in general, the main function of the institution of education is the satisfaction of social demand, which (the institution of education) appeared due to this and exists. It should be noted that the above problems need a comprehensive study and evaluation and force the author to study their most important aspects based on the existing scientific literature and other studies of domestic and foreign scientists. Keywords: institute of education, functions of education, education as a social institution, quality of education, philosophy of education, values of education.

Keywords: *institute of education, functions of education, education as a social institution, quality of education, philosophy of education, values of education.*

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В Вестнике Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан «Таджикистан и современный мир» печатаются статьи в области политологии, экономики и социологии, которые являются результатами научно-исследовательских работ Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан и других организаций. Редколлегия журнала обращает внимание авторов на необходимость при направлении статьи в редколлегию строго соблюдать следующие правила:

1. Статьи принимаются по рекомендации главного редактора Вестника или его заместителей.

2. Текст статьи представляется редакционной коллегии в виде файла на съемном диске и бумажном носителе и должен быть подготовлен в текстовом редакторе MS Word, шрифт Times New Roman 12 пт для статей на русском и таджикском языках. Для компьютеров с Windows XP и любой версией MS Office необходимо использовать клавиатурный редактор Keypan. Интервал между строками – 1,15. Все листы рукописи должны быть пронумерованы.

3. Размер статьи не должен превышать 10 стр. компьютерного текста, включая текст, таблицы, список литературы (не более 15 источников), рисунки, число которых не должно превышать 6.

4. Рисунки, диаграммы и фотографии прилагаются отдельно в формате той программы, в которой они выполнены. Диаграммы в формате Excel, рисунки и фотографии в формате JPEG.

Оформление статьи:

1. Титульная страница статьи должна содержать: УДК, Ф.И.О. автора(ов) (полностью), ученая степень и(или) звание, должность, название учреждения(ий), в котором выполнена представленная статья, адреса(почтовый и электронный), номера телефонов, полное название специальности.

2. Сокращение слов, имен, названий не допускается, за исключением общепринятых сокращений мер, физических, химических и математических величин, терминов и т.д.

3. Ссылки на цитируемую литературу даются в тексте статьи в квадратных скобках, например: [1], [1, 3–5]. Список литературы приводится общим списком (под заголовком «Литература») в алфавитном порядке, оформляется следующим образом:

Для книг: фамилия и инициалы автора, полное название книги, том или выпуск, место издания, издательство, год издания, номер страницы или общее количество страниц. Для периодических изданий: фамилия и

